This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Slav 8101.33.40

HARVARD COLLEGE
LIBRARY

FROM THE FUND OF
CHARLES MINOT
CLASS OF 1828

ГЛАСНИК

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

Књига XLIX

СА 1 КАРТОМ

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАТПАРИЈИ

1881

~~IX, 22 f~~
~~Slav 1501~~
Slav 8101.33.40
HARVARD COLLEGE
MAY 25 1893
LIBRARY
Minot fund.

Шта има у овој књизи

и где је што.

		страна
1.	Прилошци к објашњењу извора српске историје, од И. Руварца	1
2.	Књажевачки округ, са картом, од Ј. Мишковића	53
3.	Балшићи, скице за историју Зете, од Ч. Мијатовића	125
4.	Компанзовано златно не постоји, од Љ. Клерића	265
5.	Одредба тежишта линија, полигона и равних површина, од Ј. Кнежевића	277
6	Пчиња, од А. С. Јовановића	318
7.	Нова метода добијања *α*-динитро-фенила, од С. М. Лозанића	346
8.	Неколико приложака експерименталној физици, од М. Петровића	350
9.	Хрисовуља дечанског краља од год. 1326, од И. Јастребова	355
10.	Радња и стање Срп. Уч. Друштва у 1878 год.	363

ПРИЛОШЦИ

К ОБЈАШЊЕЊУ ИЗВОРА СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ

ОД

Илариона Руварца.

XIII

О светињама београдске цркве г. 1521.

По смрти Деспота Стефана Лазаревића († 1427), уступљен је био Београд Мађарима, који су га држали до г. 1521, а те године, 29 Августа, предаде се турском цару Сулејману, по чијој заповести многи грађани премештени буду у Цариград, главна црква преобраћена у џамију, а светиње, које су се у њој чувале, пренесене су такође у Цариград. О опседавању Београда и поменутој предаји наћи ће читалац подробан и тачан опис од покојног М. Мссића у Раду југословенске академије, књ. XVIII, 122 до 125; а ја ћу овде само да приберем из летописа и других наших и страних историјских извора места, у којима се спомињу светиње тада из Београда у Цариград пренесене. У том је погледу најпотпунији летопис у Архиву књ. III. печатан, где се на стр. 25. каже: „А

7029 — 1521 Suliman czar coepit Belgradum 29 Augusti deditione, cum auxilia nulla acciperent nec habere possent urbani. Porro hic positas reliquias S. Petcae Constantinopolim abstulit, uti et reliquias Caricæ S. Theophaniæ, quæ hic jacuit, et imaginem Virginis, pictam a S. Luca, prætiosissimeque ornatam; hæc inquam omnia jussit transferri Constantinopolim, una cum omni apparatu ecclesiæ."

Въ лѣто 7209 ходи царь Силеманъ на истръ и прими Белградъ — и от Белграда прѣнесе мощи преподобные Петки, и светые Ѳеофани сьпрѹжницѣ Льва царя прѣмѹдраго въ Константинъ градъ (Jagić Ein Beitrag zur serb. Annalistik, pag. 99.).

Въ лѣто 7030 (?) **прими цар Соулиманъ Бельградъ — и светоу Петкоу однесе, и светоу Ѳеофаноу и Бльгаръце** (може бити да би требало да стоји **Бѣльградце**) **прѣгнаше тамо оу Царградъ** (Starine IX. 82.). — Митрополит биоградски Теофан слао је у Русију око г. 1508 своје калуђере ради милостиње, и у писму на великог кнеза Василија напомиње му „**что есть здѣсь въ Бѣлградѣ митрополїа ѹспенїа пречистыа богородицы, въ которой лежатъ разныа святыа мощи и чѹдотворный образъ пречистыа Богоматери, списанный въ Лиддѣ евангелистомъ Лѹкою**"; а калуђери послани од митрополита говоре у молбеници својој: „**Доколѣ слышали милостивого отца вашего** (Іоанна IV.) **въ живыхъ, всякѹю недѣлю за его здравїе и за ваше благородїе ѹ чѹдотворной иконы пречистыа Богородицы, пѣли молебны и литѹргїи служили, и тоже совершали всякѹю среду ѹ чѹдотворной раки св. царицы Ѳеофанїи („которая же теперь въ патрїархїи Константинополской"** примећује Муравјев) **а всякїй патокъ ѹ цѣлебныхъ мощей преподобной патницы Параскевы (которая теперь въ митрополїи Асской** прим. М. Сношенія Россіи съ востокомъ 1858 I. стр. 14 и след.

По домаћим изворима дакле пренесене су г. 1521. из Београда у Цариград: 1-во Моћи св. Петке Параскеве. 2-го Моћи свете царице Теофаније, и 3-ће Чудотворна икона мајке Божије од св. Луке. Све те три светиње спомиње и баило млетачки у Цариграду у писму, писаном последњих дана месеца Октобра 1521; а на име св. Петку (Sancta Ueneranda heremita) и другу светицу, којој незна имена (а то је била св. Теофанија) и икону матере божије од св. Луке (в. Санудов дневник у Архиву VIII 142). На стр. 134 и 135 истог дневника споменута је само св. Петка.

Сувремени Туберо чуо је такође од очевидаца, да су грађани београдски (које он Moesi зове) остављајући варош са собом понели и моћи светих, али изрично спомиње само свету Петку („Sane erat id temporis Tauruni femino cujusdam corpus lignea arca conditum, quam Moesi Jllyricique divam Peticam appellant.“ Commentar libr. XI §. 10. Исто тако спомињу само св. Петку Брутус (Monumenta Hungariæ historica. Scriptores II. Pestini 1867. pag. 109.) и Иштванфи Historiar lib. VII. pag. 62.

О преносу тих светиња у Цариград има нешто и у Хамеровој историји османског царства (књ. III. стр. 14 и 15) и то с позивом на Спандугина. Но пошто ми дело овог последњег није при руци, то сам принуђен дотично место привести онако, као што се код X. Спонди на (Annalium ecclesciasticorum l. Baronii continuatio. Tom. II. pag. 613) ad annum 1521 налази:

„Addit Spanduginus, Solimanum detulisse inde Constantinopolim Sacra corpora Sanctarum Thetæ (?) et Venerandæ, Brachium Sanctæ Barbaræ et Imaginem Beatissimæ Virginis: ad quæ, cum undique Christiani concurrerent venerationis ergo et pecunias offerent; Solimanum accersito Patriarchae minatum esse, nisi duodecim millia ducatorum solveret, projecturum se illa in mare; Patriarchum collecta

agre ea summa ex eleemosynis Christianorum, Reliquias redemisse.“

У Цариграду је тада патријарх био Јеремија I., коме је по сведоџби цариградског патријарха Јеремије II. „Сꙋлтанъ Солиманъ дарокалъ рꙋку равноапостольнаго царя Константина, которꙋю вꙁалъ изъ Сербскїа ꙁемлы“ (В. Сношенія Россіи съ востокомъ I. 195.). Може бити, да је и та рука цара Константина узета из београдске цркве и у Цариград пренесена. Но то је само нагађање, а сигурно је, да су се у београдској цркви храниле и да су г. 1521 у Цариград пренесене:

1-во Моћи св. Петке. О судбини тих моћију ја сам већ казао што сам умео казати у Летопису матице српске — за г. 1873 стр. 174.

2-го Моћи царице Теофаније. Како и којим су путем моћи светице те у Београд доспеле не знам ништа извесно рећи. Може бити да су и оне, као и моћи св. Петке, после пропасти бугарског царства из Бугарске у Србију пренесене. У рукописном једном Минеју наишао сам написано: Месеца Декемврїа 16. служба светѣй славнѣй Ѳеофанѣ царици сътворена и изложена светѣишнымъ патрїархомъ трьновскымъ кꙋр Евѳимїемъ.“ На жалост су листови, на којима је била та служба, исчупани.

3-ће. Икона мајке божије написана од св. еванђелисте Луке. У животу краљице Јелене од Архиепископа Данила (в. Животе краљева и архиепископа српских изд. Ђ. Даничић) каже се на стр. 97. како је краљица Симонида, жена краља Милутина, идући у походе својој јетрви, краљици Кателини — „приде въ град Бѣлградъ на брѣгоу рѣкы Доунава и Савы, и тоу въ велицѣй сьборьнѣи црькьви митрополитьсцѣи поклонише се образоу чоудотворьномоу пресвѣтыѥ богородице.“

Може бити, да је та иста чудотворна икона матер божије у Београду била већ г. 1073. кад су Мађари опселе били Београд, и кад се у след тога грчки заповедник у граду, dux Nicota (Niceta) предати морао „portans argenteam iconem Sanctissimae genitricis Dei, semper virginis Mariae" као што пише у Туроцовој хроници у гл. L. „de obsidione Abbæ Bulgaricae per regem (Salomonem) et duces (Geysam et Ladislaum) et de captione ejusdem (Schwandtneri Scriptores I. pag. 119.).

XIV.

О Диоклеји у Кинама.

Византијски историк Јован Кинам пише у књ. V. гл. 17, да је грчки цар Манојло Комнин (око г. 1166), послао Јована Дуку с војском у Далмацију, који за кратко време подложи цару 57 градова, међу којима се по имену спомињу: Трогир, Шибеник, Сплет, Качићи (племе), „Dioclea, urbs percelebris, quam Diocletianus imperator condidit" Скрадин, Острвица, и Солин. Сви ти поименце наведени градови с Качићима, лежаху у доњој Далмацији недалеко један од другог осим једине Диоклеје, за коју Константин Порфирогенит вели да је у његово време (око 950) била пуста. Па ипак је П. Ј. Шафарик на основу приведеног места из Кинамове историје узео, да је Кинам, спомињући међу градовима Далмације и Диоклеју, мислио на град Дукљу у области Дукљанској и да је по томе овај град не само у XII. веку но и даље све до навале турске постојао. У том се са Шафариком у главном и Димлер[1] слаже, али се не слаже Рус Голубински, који у његовом Очерку исторіи православныхъ церквей Болгарской, Сербской и Румынской на

[1] Ernst Dümmler, die älteste Geschichte der Slaven in Dalmatien pag. 378.

стр. 548 примећује: „ссылка Шафарика на Киннама, который въ половинѣ XII в. говоритъ о Діоклеѣ, urbe percelebri, есть недоразумѣніе, потому что Киннамъ, какъ совершенно ясно у него, говоритъ о Діоклеѣ не сербской, а хорватской, — нѣтъ сомнѣнія той самой, о которой у Константина Порфирог. De administr. imperio cap. 29 ed Bonn. p. 126".

Но на приговор тај Голубинскога не обзире се ни Васиљевски (Сборникъ Славянскій за г. 1877 Томъ II. „Из исторіи Византіи въ XII вѣкѣ" ст. 282). ни Рачки, већ се по Шафарику и Димлеру јошт једнако тврди „quod urbs Dioclea adducitur adhuc sæc. XII Joh. Cin. Histor. V. 11, pag. 249. (Rački у „Documenta historiæ croaticæ pag. 415. Nota 81.); и с тога предузео сам си, да овде приведена места Кинамове историје тачнијем испиту подвргнем. Али најпре морам с Голубинским раскрстити и расправити, да ли је било две Диоклеје, једна српска а друга хрватска, и да ли је ван сваке сумње, да Константин Порфирогенит о последњој хрватској Диоклеји на приведеном месту (cap. 29. ed Bonn pag. 126) говори.

О српској Диоклеји говори Константин у гл. 34. p. 162 списа свог de administrando imperio. Главу ту „de Diocletianis, et ea, quae nunc incolunt regione" почиње овако: Etiam Dioclea regio primitus occupata erat a Romanis, quos illuc transtullerat Diocletianus imperator: queadmodum et in Chrobatorum historia dictum est, и мало ниже додаје: Dioclea autem nuncupata est illa regio ab urbe ibi condita Diocletiano imperatore". Но напред у глави 29 спомиње Константин такође град Диоклеју у доста чудноватој свези са Сплетом и Солином у Далмацији. У тој глави „de Dalmatia et populis ei adjacentibus" вели Константин, да је цар Диоклецијан јако миловао Далмацију, те је многе породице из Рима тамо преселио, због чега су становници Римљанима названи, да је исти Диоклецијан сагра-

дио град Сплет, пак онда вели: Enim vero urbem quoque Diocleam, quam nunc Diocletiani incolunt, ædificavit idem imperator, unde etiam Diocletianorum cognomen nacti sunt ejus regionis incolæ. За тим прича Константин како су се варвари (Словени, које и Обре називају) увукли у Далмацију и заузели земљу и градове. У том причању долази и ово место: „etenim prope mare, sub hac ipsa urbe est (urbs) Salona nuncupata, dimidium habens magnitudinis, quam Constantinopolis. Ту би се по свези речи мислило, да се оно „Sub hac ipsa urbe“ односи на Диоклеју, која се пред тим причањем у тој глави помиње, но из следеће главе 30 „de themate Dalmatiæ narratio“ где се иста прича о заузећу Далмације од Словена повторава, и где се каже „prope Aspalathum urbs Salona est, a Diocletiano imperatore condita, quem admodum et Aspalathus ubi palatium item ejus erat: Salonam vero magnates incolebant. — Atque hoc urbs (Salona) Dalmatiæ totius caput erat види се, да се под оним „Sub hac ipsa urbe“ има разумети Сплет а не Диоклеја, и да по томе оно место о Диоклеји у глави XXIX као неки уметак изгледа, и да је на том месту Диоклеја споменута само с тога, што се хтело наговестити, да су Римљани населили не само доњу Далмацију, у којој је Солин био главни град, већ и горњу, којој је глава (metropolis) Диоклеја била.

Ја мислим, дакле, да се под градом Дукљом у XXIX глави разумева истог имена град у српској Дукљи, и да по том цар Константин не зна ни за какви хрватски од српског различни град Дукљу.

Но да се вратимо Кинаму и месту оном у његовој историји, где се међу градовима доње Далмације спомиње „*Διοκλεα τε πόλις περιφανης* — Dioclea urbs percelebris quam Diocletianus imperator condidit“.

Славни Јован Лучић у књизи „de regno Dalmatiæ et Croatiæ lib. III. cap. IX p. 204 приводи то место из Кинама

у латинском преводу, који код њега гласи: tum et Tragurium et Selenicus, et Spalathus et Catziciorum natio ad hæc Clis civitas inclyta, quam Diocletianus Romanorum Imperator condidit. Клис место Диоклеја имају и Гебхарди, и Шимек и други, који Лучићу следе. и доиста у издању Кинамове историје од Корнелија Толлија, печатаном у Франкфурту г. 1652 стоји на стр. 272 у грчком тексту: „*κλεῖς τε πολις περιφανης*“ место „*Διοκλεα τε πολις*“, као што је у другим мени познатим издањима, млетачком и бонском. Чудновато је само, да и у Толлија у латинском преводу стоји ad hæc Dioclea, civitas inclita. Ја не знам да ли би смелост била тврдити, да је у реципираном тексту историје Кинамове оно „*Διοκλεα τε πολις*“ покварено од „*το κλεῖς τε πολις*“, али тврдо држим да се не треба позивати на Кинама, или, да се не може приведеним местом из његове историје доказати, да је Дукљан-град јошт у XII веку постојао и словио, — да то не треба чинити већ и зато, што се у домаћем нашем извору (Житије св. Симеона од Стефана краља у Шаф. Рат. стр. 8.) међу градовима „Дїоклитїѥ и далмацїѥ“ (отьчьства и дѣдини Стефана Неманьѥ наслѣдѥ бывшѥ отъ рода грьчьскаго), које је Стефан Немања отео од Грка и повратио свом отачаству, не спомиње Диоклеја, а споменута би била за цело, да је у XII веку постојала и да је г. 1166 Грцима у руке пала, као што се то дотле по Кинаму узимало.

Горе сам привео речи Константина Порфирогенита „Dioclea autem nuncupata est illa regio ab urbe ibi condita a Diocletiano imperatore“.

Тако исто вели и Тома Архиђакон Сплетски у историји солинске цркве (ed. Schwandneri III. cap. IV. pag. 537. „In

---

[1] У књизи »Spicilegium observationum de Bosnæ regno г. 1737 изишавшој каже се на стр. 16: »Duplex itaque est error Georgii Ratkay quod putet. Diocleam, vel ut ipse scribit Dioclam a Diocletiano imperatore esse conditam, ac hodie Clissiam vocari«.

terra vero Gothorum, quae nunc Servia seu Rascia nuncupatur prope Stagnum (Стон) quandam civitatem fecit construi (Diocletianus), quam ex suo nomine Diocleam appellavit. И наш Божидар Вуковић пише у поговору календара и часловца печатаноме у Млетцима г. 1520 да је он родом „**оть града нарицаемаго Подгорица близь соуштѹ града глаголаемаго Дїоклитыѥ, егоже нѣкогда сьзыда Дїоклитїань кѥсарь въ имѥ своѥ**“. Архимандрит Дучић није се позвао ни на Константина Порфирогенита, ни на Тому Архиђакона, ни на војводу Божидара, па и он тврди, да је „Превала прозвана Дукљом по имену римскога цара Дукљана у III. в. послије Христа (в. Гласник XL 4)“, премда су многи списатељи већ прије Шафарика и Димлера казали и доказали „dass es sich, — као што последњи примећује — in der That umgekehrt verhält“ т. ј. да није Дукља тако названа по цару Дукљанину већ да је Дукљанин тако назван по Дукљи.

XV

Прокупље није на месту старог Копријана

Г. Стојан Новаковић позивајући се на К. Јиречка, пише у Годишњици књ. I стр. 176, да се место Прокупље у Топлици тако прозвало од цркве св. Прокопија, а да се пређе звало Копријан. Поменути чешки историк приметио је у „Geschichte der Bulgaren“ на стр. 361: „Koprians Lage unbekannt“ но у доцнијем свом делу: Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel, Prag 1877 пише на стр. 77 да је по хрисовуљи цара грчкога Василија II од г. 1020 под епископију Нишку спадало место Комплос, у XIV и XV веку Копријан, доцније град светога Прокопија (у хрисовуљи од г. 1395 у Гласнику XXIV стр. 273), сада Про-

копље (т. Уркуп); а на стр. 88 вели: кад су Турци освојили Ниш, пренесене су моћи св. Прокопија у суседни Копријан, који се од тада Прокопље зове (стр. 77).

Да ли се пак Копријан прозвао градом св. Прокопија и Прокупљем по цркви тога свеца, или по томе, што су моћи његове из Ниша пренете почивале у њему; даље, да ли оно у приведеној хрисовуљи од г. 1395: **и скетаго Прокопиа оу градъ кзки влькоте богдановикь**" стоји место: **и оу градъ** св. Прокопија или може бити **и црькоѵь скетаго Прокопїа оу градоу**, као што је и цар Стефан записао љесновској епископији: — **и оу дреновѣ донѣ црькѵь скетаго Прокопиа** (в. Гласник XXVII 291); — и на послетку, да ли „die Lage Koprians erhellet aus Konstantin von Kostenec ed. Jagić (Гласник (XLII стр. 308) као што Јиречек мисли, питања су, која нећемо овде расправљати, и која ће сама од себе отпасти, ако се докаже, да се Прокупље није звало пређе Копријаном или да се град Копријан наших летописа не има тражити у данашњем Прокупљу.

Против те претпоставке Јиречкове говори прво тачка она мира сегединског од г. 1444, којом је одређено, да турски цар Амурат предати има српском Деспоту градове: Голубац, Смедерево, Трнов, Крушевац, Ковин, — Козник, Koperhanum, Procopiam, Лесковац и Зеленград и сву Расцију (в. Cromerii hist. pag. 478; Dlugos; Рајић III. 181 и 182). Из тога се места види, да је друго Копријан (Koperhanum) а друго Прокупље.

Други приговор против горње претпоставке узећу из места једног у итинерару Антонија Вранчића од г. 1567 (в. Monumenta Hungariæ historica scriptores VI. pag. 80) где се каже, да Нишава река (Nessus) извире код села Годец „in monte Hæmo, quem Ztaram Planinam vocant; qui Nessus a meridie in septentrionem vectus, duos saltus Zuham Clyzuram et Kunoviczam effusos, a monte Scardo secat, Pyro-

tum alluens. Inde per plana lapsus influit in opidum Nessum sive Nys, tandem non multo ultro incidit in Moravam paulo infra vetustam au desertam arcem Kopren appellatam". Место оно из живота Деспота Стефана Лазаревића у Гласнику XLII стр. 308, које је К. Јиречку при одређивању положаја старог Копријана за подлогу служило, ни најмање не стоји на путу претпоставци мојој, да стари Копријан (може бити негда **Копрѣнъ** од **копрь**) по томе није лежао на месту данашњег Прокупља, већ у оном углу, који Нишава утичући у Мораву прави. Да није то онај исти град којега су се рушевине доцније Курвин или Корвин-градом прозвале?

У корист своје а против Јиречкове хипотезе о положају старог Копријана не могу ништа више навести, и с тога бих морао приложак овај завршити, но бојећи се да се приговори моји не покажу као неосновани, придодаћу овде нешто, што с питањем које нас је овде занимало, не стоји у свези, но које за неке и неке може интереса имати.

Јаниће, митрополит нишки и белоцркванski, записао је у својој књижици ово: „**лета господня 1734 да се зна когда се поче понавлати ѹ прокѹплю црковь светаго великомѹченика Прокопия месеца маия 27. на понеделникь на дни царствѹющаго царя Сѹлтань махмѹта тѹрскаго и тогда бивши на ѹрѹменами бегьлерь бегь ахметь паша топаль ѡсмань пашинь синь и то бисть прьво божиемь поколениемь и честитаго царя помилованиемь при блаженнеишемѹ господинѹ патріархѹ пекскомѹ кѹр Арсению иѡанновичѹ и при нашь грешнимь митрополитѹ иѡаникию нишкомѹ и белоцьркенскомѹ, и тогда придоше прокѹпски варошани кь нашь ѹ Нишь и оть прокѹпске нахие кнезови и кметови и обще христиани и ѹзеше ѹ божи заимь оть исака ениишехерлие ахмет пашиного сарафь баше 1240 гроша, и сви се ѹчиниише едань за другога еници ниже писани, и ѹзеше аспре июния 1ога**

прьво варошь прокупле

Еници

Живань ћурчин, николче кафтанџин, ћира тифекчин, ивань самарџин, ивань ћурчин, вуча ћурчин, стонко терзин, акинь сапунџин, марко терзин, гини механџин.

Махин прокупски

от кацуланце кнезь марнико, от сидинце ивань милошевикь, от музаћа вучета, от рашнице жико, от ћиревца филко, от ившанице плавань, от потиркне павле, от драгише миловань, от претежана станое, от горне скарче петар, от бресинце кнез ћора, от горне бресинце радосавь, от конюхћа никола, от меровца ивань, от ресница петарь, от плане никола жблан, от доне трьнаке вуча от реланица (?), от доне рецице станиша, от горне рецице степань, от баботница самарџи стожань, от банчница живадинь, от костенице вукань, от жиголе станое, от девче стефан, от горне девче радовань, от ћешилокца ивкан шиндарь, от крушевице весеини, от прькаштице милан, от ћирковца милосавь, от конюша станое, от шишмановаца златое, от гибетина живко, от топонице ивань, от бернлин станко, от лукомира малдин, от божурна младен, от подине цветко, от главшинице стожань, от сирьдића ћорко, от житораће стожан и дамнжань, от жсенице жико, от клекуша митар станболин, от получница живко, от бадневца марко, от горне прьнатово никола, от доне прнатово риза, от шаранице милутинь, от шахиновца нанин, от коване стожань, от пиковца митарь, от ораана секула, от мекиша митарь, от дражановца ивань, от ћакуса ивань, от бучића богое, от расохаче ћора, от батужница ћора, от баланице ћорго, от градиште степань, от бреста прокопие, от мерошине марко, от рожине ћора, от облачине станисав, от билега сава.

И паки на томь потврждуемо ми више писани како есмо едань за другога еници и остасмо дужни ахметь пашиниу

сарафь баше, шинор исаку хиладу и дкеста и четиридесеть гроша за 6 месеца дана, тако зимати се скакому. То бисть июнна а у нишу.

XVI

Τοιχος = Тоhu

После смрти Калимана II, који је био последњи од рода Асенова, изберу бољари за бугарског цара, неког Константина. Исти Константин цар бугарски од год. 1258—1277 спомиње у хрисовуљи једној, даној обновљеном од њега манастиру св. Ђорђа, „на брѣдѣ кирпинѣ прѣмо скопии града надъ серѣка“ хрисовуље старијих ктитора и међу њима и хрисовуљу „скатаго симеона немана, дѣда царьства ми. (Шаф. Pamatky Listine pag. 23).

По оцу се Константин прозвао или правије, оцу му је било име по савременом летописцу Ђорђу Акрополиту и Нићифору Григорасу „*Τοιχος*“ а по Пахимеру „*Τειχος*[1]“ који последњи и то каже, да је Константин био полу-Србин „dimidium generis trahentem ex Serbis“ или као што писац нота на стр. 659 вели: qui partem generis ex Serbia trahebat“. Zum Theil leitete er (Constantinus Toichus) sein Geschlecht von Servien her речи су Енглове у Историји Бугарске I. 421. — који у једно додаје — man weiss nicht von väterlicher oder mütterlicher Seite“. Но да је ово друго, т. ј. да је само мати Константинова била рода српског, и да је он по њој био род (унук) Стефану Немањи, а отац да му је био Бугарин, онда незнам за што би Пахимер изрично споменуо, да је Константин био полу-Србин, кад за друге владаре, којима су матере биле грчиње или угринке, не каже да су били полугрци или полуугри. С тога мислим да је Гебхарди ближе био истини додавши к речима Пахимеровим

[1] Acropolita pag. 162. Gregoras I 60, Pachymer I 349.

„daher vielleicht sein — Constantins — Vater Teichos zu dem neemanischen Geschlecht gehört haben mag. (Gebhardi Bulgar. Geschichte pag. 159). Најновији пак и најбољи историк Бугара, К. Јиречек, не сумња ни најмање о том, да је Константин био родом Србин, да му је дед био Стефан Немања, да је краљу српском Владиславу био братучед[1] следствено претпоставља, да је отац Константинов, горепоменути *Τοιχος* био син Стефана Немање. Но пошто он ово последње само претпоставља а изрично не каже, пошто је даље Константин Стефана Немању у хрисовуљи дедом својим назвати могао, ако му је мати била кћи Немањина, а и приведене речи Пахимерове не искључују могућност, да је Константин по матери назван полу-србином, то нам се ваља обазрети за доказом којим би се потврдило, да је Константинов отац *Τοιχος* доиста био син Симеона Немање. Немачки цар Фридрих Барбароса и његови крсташи сјајно су дочекани од великог жупана српског Стефана Немање и брата му Срацимира дне 27 Јула 1189 у граду Нишу. Том приликом пише Ансберт у историји експедиције цара Фридриха — довршени су већ прије започети преговори о удаји кћери Бертолда херцега Далматинског за сина Немањиног, кога Ансберт зове „Tohu", те је ту по савету кнезова и с одобрењем царевине углављено, да Бертолд има о Ђурђеву дану 1190 г. у Истрији предати кћер своју истоме „Tohu" „eo parte quod idem Tohu et sui ex filia ducis Berhtholdi heredes mortuo patri in plenitudine potestatis pre omnibus suis fratribus succederent. (Ansberti historia de expeditione Friderici imperatoris ed. J. Dobrovsky. Pragæ 1827 p. 33. види о том месту Шафарика у Wiener Jahrbücher der Literatur XXVIII Bd. p. 41.; Васильевскій у Славянском Сборнику за г. 1877. Томъ II. стр. 287; П. Матковића „Pu-

[1] Geschichte der Bulgaren pag. 269 p, 384.

tovanja po balkanskom poluotoku у Раду југославенске академије књ. XLII 125 и след.; Ed. Oefele, Geschichte der Grafen von Andechs, Innsbruck 1877 pag. 34. № 42. и p. 168 R. 389. У овом последњем делу надао сам се што више наћи о заручници сина Немањиног, но у том сам се преварио јер и Oefele цитира само дотично место из Ансбертове историје, те ни он не зна ни имена те кћери Бертолдове).

Ансбертов „Tohu“ подсећао је већ П. Ј. Шафарика на „Тѣшу“ и „Тихомиля“ далматинских хроника; а г. Матковић мисли „да би се из приповедања Ансбертовог дало изводити, да је син Немањин Стјепан Првовенчани имао јошт једно име „Тихомил“ (крштен по старом обичају дјединим именом), те да је узео код крштења име Стјепан“. Матковићу се придружио и Иван Павловић у расправи: „Хронолошке белешко св. Саве о Стефану Немањи“ пишући па стр. 26 нота 1 да је најстаријем сину Немањину било крштено име Тѣхомирь, и да је то онај Ансбертов „Tohu“, а не „Вукан“ други син Немањин, као што је нагађао Љ. Ковачевић у расправи: „Које је године умрео Стефан Немања?“ (стр. 18 пр. 1.) — Да нисам већ написао прву половину овог прилошка, може бити да бих се и сам придружио г. Матковићу и Павловићу, ал' овако nolens volens морам тврдити, да се под Ансбертовим „Tohu“ нема разумети ни Стефан ни Вукан, већ да је Tohu онај од Византинаца помињати *Τοιχος* или као што г. Љубић у Огледалу на стр. 289 пише „Tohu“ „отац Константина, цара бугарског, а син Стефана Немање, и по томе брат Стефану Првовенчаном, Вукану и Сави“.

Од женидбе са Бертолдовом кћери не би ништа — и „Tohu“ морао је побећи из Србије и склонити се у Бугарску где се и оженио Бугарком, која му је родила сина Константина, потоњег цара бугарскога. То је дабогме само пусто и сврх тога јошт такво нагађање, које се противи домаћим изворима онога доба, а на име животописима Стефана Немање од

синова му, Стефана и Саве, који за поменутог сина Немањиног а свога брата ништа не знају. Дрскост је дакле велика тврдити, да је Стефан Немања имао сина једног, за којега браћа његова ништа не знају, или за кога може бити нису хтели ништа знати. Но знали или не знали, ја остајем при свом првом тврђењу et pro abundantia покушаћу овде, да исправим две погрешке Јиречкове у „родословію“ бугарских владара.

1. У ноти 1., на стр. 269 Историје Бугара каже К. Јиречек ово: „Der heilige Symeon Nemanja, mein Grossvater (ded) sagt er (Konstantin) in einer Urkunde Šaf. Pam 23. „Kalojan der Sevastokrator, der Vetter (bratučed) des Caren, der Enkel des heiligen Stephan des Serbenkönigs“ liest man in einer Inschrift zu Bojana unter dem Vitoš (Glasnik VII, 189). Gewiss war es eine Verwandschaft von mütterlicher Seite“.

Ја не знам шта је писац с тим последњим речима рећи хтео, из натписа на бојанској цркви мора се извести, да је отац Калојана Севастократора, Александар Севастократор, рођени брат Јовану Асену II, — имао за жену једну кћер нашег Стефана Првовенчанога краља, и да се с тога у натпису каже за Калојана, да је унук српског краља Стефана а братучед Михаила Асена, цара бугарског у време када је грађена бојанска црква. Ако се дакле оне речи Јиречкове односе само на сродство између Калојана Севастократора и Стефана Првовенчанога, онда Јиречек има право; ако ли је пак и на друге у ноти поменуте сродствене одношаје мислио, онда примедба његова не стоји.

2. У родословном прегледу Асена на стр. 288 назначио је Јиречек, да је Михаила цара кћи била за Петром Севастократором, пошто се у листини једној назива зетом Михаиловим. Но зетом не зове се само муж кћерин, већ и муж сестрин. Цар Михаило није могао угледати света прије 1231

по томе није он г. 1253 могао имати кћер већ удату. Помињати у листини од г. 1253 Петар Севастократор био је муж сестре његове а кћери Јована Асена II, и ја мислим да тај Севастократор Петар није нико други но онај од византијских историка под другим народним именом спомињати Мича, који се после смрти Михаилове прогласио био за цара и с којим се Константин, избрани од бољара за цара бугарскога, за круну и престо борити морао.

XVII

„Господство Јашко“

У краткој историји бугарскога народа, коју је Др. Милан Савић по Константину Јиречку написао и прошле године у Н.-Саду издао, каже се на стр. 89 да је бугарски цар Михаило (г. 1330) против српског краља Стефана Уроша III склопио савез са грчким царем Андроником III, са румунским војводом Иванком Басарабом, са црним Татарима и са господаром Јашке („sic“). У Јиречка „Geschichte der Bulgaren“ p. 293 стоји: und das „gospodstvo Jašsko“ а доле у нотици 19. „Einleitung zu Dušans Gesetzen“ (Jasi slaw. Alanen); но та нотица лако се могла превидети, а „господство јашско“ учинило се г. изводнику да је сувише абстрактно, те га је волио заменити конкретнијим изразом „с господаром Јашке“ а тиме се и нехотице доста приближио Филарету, бившем Архиепископу Черниговском, који је у „Святые южныхъ Словянъ“ (стр. 201 прим. 14) „господство яшко“ заменио са „господарь яковъ“.

Не ће дакле сувишно бити, да ради објашњења дотичног места у поговору Душановом к своме законику неколико речи прозборим. Место речено гласи: „А позавидевь злонеавистникь діаволь нашемъ благомъ житію и злоньравіемь

въздьвиже на нась — говори цар Стефан — 7 **царекь въ лѣтѣ** 6837, **мѣсеца Іоуніа** 19 **дьнь, рекоу жь и** (1) **цара грьчаскаго,** (2) **Михаила и** (3) **брата его Белаоура и** (4) **Алеѯандра цара Бльгаромь и** (5) **Басарабъ Иванька таста** (6) **Алеѯандра цара соуметь живоштихь урьныхь Татарь, и** (7) **господство ишко** (в. Законик Стефана Душана изд. Стојан Новаковић стр. XXIII).

У хрисовуљи писаној г. 1330 за манастир Дечане пише Стефан Урош III: „**храмоу семоу жиждемоу и снюмоу хроусовоулоу ѯаписиваюмомоу — вьнеѯапоу побѣди се царь бльгарскыи Михаиль Шишьманикь сьнѣми сильними 4-ми цари сь иноплеменьними ѥѯики и многими поганими**“ (Mikl. Mon. Serb. 100).

Въ лѣто 6838—1330 **изиде наоельникь скиѳскыи, глаголюмыи Михаиль царь, сь силою многою, и сьнимь ѡкрьстныи ѥѯыци, глаголю же татари, басарабы с проуими** итд. пише у тако названом Копривничком[1] Летопису (Шаф. 53) ср. Arkiv III, 12.

Григорије Цамблак вели у опште: „**българскыи царь Михаиль — на срьбскоѥ подвиѯаше се наоелство — и иноѡго оубы того воиниствѡ свѣще, множаше же оть раѯлиуныихь ѥѯикь присьвькоуплъ, ещеже и ѡ ономь поль рѣкы доунава живоущихъ готѳь** (Гласник XI, 71) а Данило архијепископ тко ли је писао живот краља Дечанског у Животима краљева ed. Ђ. Даничић стр. 179 вели јошт општије: **и сьбра (Михаило цар) тьми тьмами вьсакыихь ѥѯикь**“.

---

[1] Ја незнам зашто је П. Ј. Шафарик Летопис у рукопису сада крушедолском, који „**дописа се въ лѣто 6461—1453 месеца маіа въ 17 дьнь въ мѣстѣ рекомѣмь Копорини поовелѣніемь прѣѡсвештенаго архіепископа ѯетска кир Іѡсифа, а писа много грѣшимь христъ рабь діаконь Дамїань**“ назвао копривничким летописом.

У поговору или запису каже се, да су се седам царева дигли против српског краља. Реч „царь“ употребљена је ту у оном смислу, у ком се у народној песми каже „цареви се отимљу о царство“ а то су били: цар Урош, краљ Вукашин, деспот Угљеша и војвода Гојко.

О првој четворици, који се у поговору наводе 1. цару грчком (Андронику III), 2. цару бугарском Михаилу, 3. брату његовом Белауру и 4. нећаку његовом Аелксандру, потоњем цару бугарском немам ништа приметити.

Пети је на реду Иванко Басараба. К. Јиречек узима, да је овај савезник Михаилов у рату против Срба г. 1330, онај исти влашки војвода Басараба, који је те исте године у месецу Новембру Карла Роберта, краља угарског, у горским кланцима опколио и скоро сву војску његову сатр'о. У угарским хроникама (Туроцијевој у гл. 97; Chronicon Rudense p. 246; Chronicon Posoniense: „A D. 1330 feria sexta ante festum beati Martini (9 Nov.) in terra Bazarad Karolus rex fraudelenter est devictus“) зове се он „Bazarad Wayvoda Vlachorum“, а у листинама Карловим „Bazarab Vlacus (влах) in terra transalpina (Fejer VIII v. 3. p. 265; VIII vol. 4 p. 58), а у првој листини каже се још „in terra transalpina per Bezarab filium Thocomery (т. ј. да је Басараба био син Тихомиров); али за лично његово име не знају ни кронике ни листине угарске. Енгел, Феслер, Клеин, Салај, Хормузаки и други румунски писци, називају Басарабу, који је потукао Карла, Михаилом, но Хаждеј у „histoire critique des Roumains traduit par Fr. Dame, Bucarest 1878 I p. 101 примећује у ноти 5: „Il est tres-curieux que dans tous les manuels d' histoire nationale en roumain cette victoire (од г. 1330) est attribuée a un „Michel Bassarabe“, personnage tout-à-fait fantastique. Avant l'an 1418 il n'y a eu en Valachie aucun prince de ce nom“. Сам Хаждеј пак тврди, а то је прије њега већ и Роберт Реслер у „Romanische Stu-

dien pag. 296 и 197. чинио, да је г. 1330 био влашки војвода Александар Басараба. Ако пак то стоји, онда поменути у поговору Иванко Басараба није био влашки војвода, или ако је био, погрешно се ту зове „Иванко“. Но тврдњи, да се влашки војвода, који је г. 1330 победио Карла, звао Александар, за основ служи цигло претпостава, да је у Угарској кроници под г. 1342 а у листинама први пут споменути Александар Басараба већ г. 1330 био војвода влашки.

Фотин и Когалничану (које Реслер о. с. стр. 292 и 295 наводи) веле, да се војвода, који је побио војску Карлову, звао Јован (Ἰωη) Басараба I. Ова тврдња налази потпоре у нашем поговору, јер Иванко Басараба то је исто што и Јоан Басараба; а што горе поменути најкритичнији влашки историк Хаждеј не да, да је Иванко Басараба нашег записа био војвода влашки прије Александра Басарабе, већ мисли да је Иванко онај Janus Meister de Dobka, отац Ладислава de Dobka, којег последњег влашки војвода Ладислав, син и наследник Александру војводи, у једној листини назива својим сродником (Fejer IX); то он чини само зато, што је напред себи уврстио у главу, да је Александар Басараба већ г. 1330 био влашки војвода.

За Иванка Басарабу каже се даље у поговору „да је таст Александра цара, и да је тај Александар био цар сумеђ живећих чрних Татара“ — а не, да је Иванко био таст Александру, потоњем цару бугарском, као што је то место К. Јиречек (Gesch. der Bulgaren p. 290 и 321) разумео. То је већ Хаждеј Јиречку приговорио.

6-ти савезник Михаилов у рату против Срба био је дакле Александар, зет Иванка Басарабе, војводе влашког а цар сумеђ живећих црних Татара Татари су тада јошт господарили у Молдавској, која је тек доцније засебног влашког војводу добила. Што се самог имена тога цара Татара тиче, имам само напоменути, да угарски краљ Лауш у лис-

тини од г. 1368 говори о трговцима и о земљи domini Demetrij principis Tartarorum (Fejer IX 4 vol. p. 129).

7-мо „господство ѧшко". У руским летописима спомињу се ѧси, а да су „ѧси" то исто што „Алани" казао је већ Минорита Joannes de Plano Carpini, који је г. 1246 био међу њима (в. Fejer IV vol. I pag. 42): „Alani sive Assi". И у животу нашег Архиепископа Данила II спомињу се „ѧси или ѥзыкь ѧшьскы у друштву с Татарима и Турцима (в. Животи Архиепископа са стр. 341 и 359), и као што је ѥзык ѧшьскы око г. 1313 помагао нашем краљу Милутину против његових непријатеља, тако је исто могао г. 1330 војевати за цара бугарског против српског краља. Но где је било тада то господство јашко, или где су пребивали ти ѧси, који се у нашим повестничким изворима спомињу? Ја мислим, да су они покрај Татара у једном делу Молдавске пребивали, и да је град Јаш (Jасси) по њима тако прозван[1]. — Зна се, да су прије Татара у садашњој Румунији владали Кумани, које су Татари победили, и од којих се један део спасао у Угарску, којих се потомци и данас зову Палоци т. ј. Половци, као што су Руси Куманце називали. Може бити да је тада са Половцима или Куманима дошла и једна гомила „ѧсса" из Молдавске у Угарску, и да од њих произлазе они, који се у листинама и законима угарским Jassones или Jazyges називају и скоро увек заједно са Куманима спомињу[2].

---

[1] У Журналу Министерства народнаго просвѣщенія. Декабрь 1878 часть CC. пише Ф. Брунъ на стр. 237 »господство Яшко«: Къ нему безспорно принадлежалъ городъ Яссы, который и теперъ по молдавски называется Яши. Въ этыхъ же мѣстахъ должны были находить ся кочевья Татаръ, называемыхъ »Черными« по той же причинѣ, »по которой смежная съ Угровлахіей Молдавія, которую позже Турки называли Кара-Богданъ, била тогда уже извѣстна Грекамъ подъ названіемъ Мавровлахіи, и по которой и городъ Бѣлый (Аккерманъ) у нихъ превратился въ Черный (Маврокастронъ).

[2] Хунфалви (Ethnographie von Ungarn. Budapest 1877 pag. 244) а и други угарски писци прије њега, мисле о том друкчије а на име ово:

XVIII

Galas = Глаж

У Фејеровом дипломатичком зборнику R. H. има две листине угарскога краља Беле IV, издане г. 1244 код града „Galas-a". Једна је од тих листина „data in castro (vel castris) juxta castrum Gallas a. d. 1244. kal. 11 Julii (IV 1. pag. 317), а друга „apud castrum Galas an. 1244, XVII kal. Julii (IV. p. 323). Прва листина, којом угарски краљ потврђује мир с Млечанима склопљени, налази се и у другим сборницима листина (Endlicher Monumenta arpadiana p. 464; Ljubić Mon. I 65) а и сви повестничари угарски од Праја и Катоне до Салаја и Феслера-Клајна приопштавају је ако не у целини, а оно у изводу, но ни један од њих не дотакну се града „Galas-a, већ пролазе мимо њега као мимо места посве непознатога. Једини Љубић ставио је уз „Gallas" у загради (Gyali) но ја не знам на што је он при том мислио.

Ја ћу овде да покушам ако не са свим тачно одредити и наћи место где је лежао град „Galas", а оно бар показати у којој се покрајини тражити има исти град.

У нашим споменицима из XV в. спомиње се „Глажь" као град и као жупа (Пуцић I, 176), где Хрвоје херцег сплетски и велики протогиерь краљевства босанскога, издајући у Јајцу 2 Травња 1412 отворен лист, у ком записује својој жени град свој Котор са жупом Врбањом, наводи као сведоке добре људе: „из глажа . . . изь сане . . . изь врьбаси" . . . итп.; босански краљ Томаш Остојић даровао је и новим даром записао 22. Авг. 1446 у Врандуку граду, Пав-

---

der magyarische Name der Jazygier ist jászok; dieses Wort lautet im singular «jász« und ist gleichbedeutend mit ijász = Bogen — oder Pfeilschütze (од ij које значи стрелу).

лу, Марку и Ђурђу синовима војводе Иваниша Драгишића „град ключь и многа друга места, пак и „в Глажв“ (жупи) градь Глашки и подань Срида варошь (Mikl. Mon. Serb. pag. 439).

Из тих места можемо извести, да је у XV веку у области краља босанског био град „Глажь“.

Драгиша, дед мало пре споменутог војводе Иваниша Драгишића, коме је Ладислав краљ Сицилије и Угарске још год. 1391. даровао „villam Srida in prucia (provincia) Sane et villam Zabich in pertinentiis castri Kluz (Arkiv VII p. 34“) назива се у другој даровници истог краља од 1 Априла 1404 „vir magnificus Dragisca de Glas consiliarius et fidelis noster (Ibidem p. 54). — „Nos Radislaus, Comes de Glaas, Vrbaz et Zana“ (т. ј. жупан глашки, врбаски и сански)“ почетак је једне листине од г. 1285 (Kukuljević Jura R. C. I, 96).

У писму папе Гргура IX од г. 1372, којим се викар реда мале браће у Босни овлашћује, да може више манастира у разним покрајинама (у Рассіи, Босни и Влашкој) подићи — спомиње се жупанија Глашка као у области краља угарског — et in comitatu de Glas, sub dominio dicti regni Hungariæ[1].

Ја мислим да не може бити никакве сумње о том, да је „Glas или Glaas“ ових латинских листина исти град „Глаж“ односно жупа истог града, споменута у приведеним местима из босанских листина, и даље држим, да и Галаш (Galas), код кога је г. 1244 краљ Бела у почетку назначене листине издао, није други који но овај исти наш град „Глаж“.

У попису жупа (парохија) загребачке бискупије од г. 1334, приопштеном од г. Рачког у IV књизи „Starina“ спомиње се на стр. 243 „in districtu de Vrbaz“ на послетку

---

[1] в. Pavich Ramus viri dantis Olivæ pag. 4.

„ecclesia sancti Nicolai . . . . in metis Wzore". Ту дабогме нема главне речи, или назива места, у ком је била та црква св. Николе. Но на срећу можемо и за то место дознати из повестнице споменика загребачке бискупије што их је обелоданио И. Крст. Ткалчић у II књизи, где на стр. 91 пише: item ecclesia sancti Nicolai de Galaas in metis Wzore. Град „Глаж" или по мађарском изговору „Galas" лежао је дакле у Босни, и то на граници покрајине „Усоре".

Но да се вратимо краљу Бели IV и листини његовој од г. 1244 datum in castris juxta castrum „Galas". Листина је та дакле издана у стану код или близу града Глажа. А рад шта се краљ Бела IV поменуте године и лета налазио у стану, дакле с војском, и на кога је дигао војску? Суврмени Тома архиђакон сплетски пише у глави XLVII повести солинске цркве, да је у рату Сплећана са Трогиранима, првима босански бан Нинослав помагао и Трогиранима, поробивши им сав Котор, велику штету нанео, због чега се Трогирани потуже краљу Бели IV, који две војске оправи: једну под војводом Дионисијом баном totius Slavoniæ et Dalmatiæ, да Сплећане казни, а другу против босанског бана Нинослава „Alium exercitum misit rex ad ulciscendum Bani Bosinensis. — Ninoslavi — temeraria facta". У месецу Мају поменуте 1244 године налазио се краљ Бела IV у Вировитици као што се види из листине његове у том граду „in Verocze A. 1244 octavo Idus Maii (Fejer IV vol. I. p. 316) издане. И Тома Архиђакон примећује у приведеној глави, да су се посланици сплетски послани краљу брзо натраг вратили „quia tunc erat rex in partibus Sclavoniæ"

Посредовањем бана Дионисија, склопљен би дне 19 Јула 1244 мир између Сплећана и Трогираца, у који су примљени и присталице обе стране, изузимајући „exceptis Ninoslavo Bano, Andrea Comite Hulmæ (Chulmæ т.ј. Андрија кнез хум-

ски) Бративој, Vultza и Пољичани et alliis qui sunt, infideles regi (Fejer IV vol. I p. 321).

Из тих сигурних података мислим, да се може извести да је војска она код Глажа, код које се неко време и сам краљ Бела IV бавио, одређена била да оперира против бана Нинослава, и да се према томе не може рећи „da je izmedju Bele и Mateja Ninoslava vladalo tada podpuno sporazumljenje“, као што пише г. Рачки у VII књ. Rada jugoslaven. Akademije на стр. 159. Исти се писац позива до душе на листину краља Беле IV. од 20 Српња 1244“, којом се дају цркви босанској (бискупији) нека добра у вуковској жупанији, на име Ђаково et Bleznam, и у којој краљ потврђујући истој цркви посед њен „in Vozora (у Усори) „quas Nyuslaus (Нинослав) Banus de Bosna propter diversas injurias et dampna data eidem ecclesiæ, dedit, tradidit et perpetuo assignavit de nostra voluntate, conniventia et consensu“ вели мало ниже: „ceterum idem Nauvzlavus banus cum fratribus suis et Baronibus confessi sunt et recognoverunt possessiones infrascriptas ad jus et proprietatem ecclesiæ Bosnensis pertinere“, но из тих места не мора се извести, да је год. 1244 потпуно споразумљење између Беле IV и Нинослава бана владало, јер поменута дотација цркве босанске од стране овога последњег и поменуто признање његово, и његове браће и бољара у погледу осталог поседа цркве босанске, могла се и пријe г. 1244 учинити, те се у реченој листини краља Беле IV спомиње као факт од важности по цркву или епископију босанску.

Исто тако не може се рећи да је Нинослав већ тада (т. ј. г. 1244) свргнут с банске столице и да је на његово место за бана босанског постављен der deutsche Ritter Stefan Kotroman, јер је Нинослав још г. 1249 бановао и са својом браћом и бољарима босанским повеље потписивао и издавао (в. Mikl. Mon. Serb. 32—34).

XVIII

Барат и немачки Кипи

Вь лѣто 7059—1551 ходи беглербегь на тисоу и прими беукерекь и липоноу и ние палланке и иде на тамишварь, ницих неполоучи.

То лѣто пріндоше тарати немачки кипи (?) и примише пакн липоноу.

То лѣто погибе барат (F) Шаф. Рат. лѣт стр. 84.

У рјечнику из књижевних старина српских приводи г. Ђ. Даничић код тāрати само дотично место из Летописа; за Кипи вели: не знам шта је, ако није погрешка **пріндоше тарати немачки кипи**; а под речи **барать**, у Турака diploma, примећује: као да је и мушко име: 1551 погибе Барат Л. 84.

У летопису печатаном у Старинама, што их издаје југославенска Академија гласи дотично место „**и то лето** (1551) **пріде Барать немачки Кипь и примише Липоноу; и то лето Барать погибе**“ (Starine IX pag. 89). У малом једном рукопису карловачке патријаршијске библиотеке пише ово: „**тожде лѣто** (т. ј. 1551) **пріінде брать немачки липовь**“; а у реметском летописцу: „**тожде лѣто пріінде брат липовь и немачки кипь и примише. Тожде лѣто брать погыбѣ**“.

Исправљени текст летописа имао би дакле по мом мњењу гласити овако: „**То лѣто** — 1551 — **пріінде барать и немачки кипи и примише пакн Липоноу; и то лѣто погибе барать**“.

„Тарати“ дакле отпада; но шта или тко се под „немачки кипи“ и под „барать“ разумети има?

Ја мислим да се под „баратом“ не може други тко разумети, но ванредни онај муж, Ђорђе Утјешенић или Мар-

тинуци, доглавни министар краља Јована Запоље, бискуп великоварадски и благајник, кога је Јован Запоља на смртној постељи за тутора сину свом Јовану Сигмунду именовао и који је у име овога земљом управљао, а доцније с краљем Фердинандом I у преговоре ступио и његов намесник у земљи био, г. 1551 арцибискупом и кардиналом постао, при освојењу Липове од Турака суделовао, но на скоро за тим павши у подозрење да с Турцима шурује, од Фердинандових официра у свом граду Алвинцу на грозни начин убијен био (дне 17. Дек. 1551 г.) в. Isthvanfii hist. lib. XVII, Pray, Epistolæ procerum Regni Hungariæ pars II; Fessler — Klein Geschichte von Ungarn III Band S. 500—552.

Ђорђа Утјешенића су савременици обично звали „frater Georgius[1], frere George Heremita, а и он сам у писмима својима турском цару и паши потписивао се „pauper et egens monachus".

Беглербег румилијски, Мехмед Соколовић, писао је г. 1551 фратру Ђорђу: Domino Sequaci Messiæ et fidei Jesu nomine Barata (Hoc est Monachi приметио је издатељ Прај у поменутом зборнику писама великаша угарских на стр. 282). — Баратом су дакле Мађари, Турци а по њима и наши Летописци називали роченог краљевског намесника, арцибискупа и кардинала Ђорђа Утешенића, или по матери Martinuzzi-a.

А тко су „нѣмачки кипи"? Код Мађара значи kép Lanze, копље, те су Мађари може бити послане из Немачке војнике од главног њиховог оружја прозвали képek (Lanzenträger). На стени цркве у Брашови (Кронштадту у Ердељу) чита се овај запис: A 1551 frater Georgius Thesaurarius in

[1] Никола, Comes a Salmis, generalis Capitaneus пише грофу Мајлату 21 Септ. 1550: fratri Georg gehet es in Siebenburg nicht wohl. Die Ratzen haben imme ein Castell eingenomen, heist Wincz und Csanad gar verbrent, und ligen von den Schloss daselbst. Pray o. c. pag. 207.

Wintz interficitur ab Italicis militibus. Johannes Baptista Casteldus Lancigeros Hispanos Italos Bohemos ducit in Transilvaniam (Schwandtner I).

Ради објашњења у почетку приведеног места из наших летописа навешћу још из Сиглерове хронологије rerum Hungaricarum, писане г. 1572 и издане од Белија у „Adparatus ad historiam Hungariæ, A. 1735“ следеће податке:

A 1551. Seps die XXI Bechkerek, item XVIII Sept. Episcopatus Chanad sine aliqua oppugnatione a Turcis in deditionem accipitur.

Lyppa, præsidiis destituta et ex improviso, Turcicis copiis obsessa ab Ulamanbek Bassa, capitur 8 die Octobris Achmat Bassa XVI die Octobris Temesvar, fortissimum in finibus Hungariæ propugnaculum milite petit, se tamen infecta discedit.

Lyppa, auxilio Germanorum et Italorum quos Baptista in Transylvaniam deduxerat et virtute Hungarorum ac Transylvanorum militum, quos frater Georgius, Andreas Báthory, Franciscus Patochy et Saxonum universitas conscripserant, Turcis vicissim erripitur XXVIII die Novem.

Frater Georgius Dalmata, ordinis Eremitarum Paullinorum, qui ob fidem singularem, a Joanne rege in Thesaurarium, Episcopum Varadiensem et post obitum regis in supremum locum tenentem filii regii in Transylvania electus fuerat, vir magnæ in Hungaria auctoritatis, et sub idus Octobris, a Pontifice Romano, Cardinalis creatus. ob suspicionem Turcicæ societatis et regni affectationem, in arce Vyncz a Sffortia et aliis Italici militibus, ictu bombardæ (non bombardæ sed gladii ictu, sæpius repetito cæsus est monachus uti auctor est Bethlen Hist. lib. IV. pag. 173. — приметио је издатељ) percutitur, XVII die Decembris mane, circa horam quartam.

XX

Котор и Котор, Russia и Рашка

У књизи XLIII-ој Рада југославенске Академије у Загребу, пуштеној у свет пред што ће аустро-угарска војска ући у Босну, печатан је састав г. Симе Љубића „о посавској Хрватској и о златних новци њезина задњега кнеза Серма“ (1018), у ком писац доказује, да је иста Посавска Хрватска била неодвисна држава и да је осим других покрајина обухватала и сву Босну од Дрине до Далматинске Хрватске, и наводећи разне разлоге, који војују за Посавску Хрватску, онакву какову си ју он представља до XI столећа, вели на стр. 114: „Po nas dapače sam Konstantin (Porphirogenit) izključuje Srbe iz Bosne, jer na koncu pogl. 32 de adm. Imp. pag. 159, pokle je izbrojio srbske gradove, koji se svi u Staroj Srbiji nalaze, pridodaje: *και εις το χορίον βόσωνα το Κατερα και το Δεσνηκ* t. j. da su Srbi imali jošte i na zemljištu Bosanske Kotor i Desnicu, onaj na moru u istočnoj Dalmaciji, ovaj na donjoj Drini, koji gradovi u napreda i nedolaze kao uda bosanske države“.

Кад би се хтео служити аргументацијом, коју је г. Симо Љубић у том саставу на једном месту употребио[1], могао бих просто рећи: Гебхардије, Катанчић, Шафарик и Рачки тражили су и налазили су Константинову „Катеру“ у Босни и не далеко од реке Босне, а нико у приморју и у источној Далмацији, а Гебхардије, Катанчић, П. Ј. Шафарик и Рачки, ако не сваки за се, а оно сви скупа ваљда су паметнији од једнога Симе Љубића. Но ја тога чинити нећу, већ и за то, што се таковим аргументирањем ништа не доказује, по

---

[1] Стр. 135 а Toma (архиђакон сплетски) bjaše valjda pametniji od Belina bezimenovića (т. ј. од анонимног нотара краља Беле).

ћу г. Симу Љубића упутити на самог Константина у багру рођенога, односно на исти горе споменути спис његов, само на другу главу тога списа de adm. imp., а на име на главу 29-ту, где он, описујући приморске градове у Далмацији, који су остали у власти Римљана (Romanorum), долази и у Котор град, те о њему вели на стр. 139 „*ὅτι τό καστρον τῶν δεκατερων* — urbs Decatera lingua Romanorum significat angustatu et percussum. — Исти град под истим именом спомиње Константин и на стр. 130. 145. — Константиново: „*το κατερα εις το χωριον βοσωνα*“ не може се дакле никако тражити и не може бити исто место са „*το καστρον τῶν δεκατερων*“, а тако исто и Константинов *το δεσνήκ εις το χωριον βοσωνα*“ није истоветан са „Destinicon“, који град траже неки на доњој Дрини; и по томе не стоји оно, што С. Љубић, простим домишљањем Димлера и Рачкога ослобођен, браћи својој кличе: Sam Konstantin Porphirogenit isključuje Srbe iz Bosne. Не искључује Србе из Босне Порфирогенит, већ Симо Љубић: цар даје Србима Босну, ал' ју ћосо неда. Чудан ти је тај приморац С. Љубић: он искључује Србе из Босне бар до XI столећа, а даје им град Котор на мору, а у нашим народним песмама називају се Которани „латинска господа“ (Romani).

Г. Симо Љубић насео је дакле са својим мњењем о босанском граду Котору. Но то није њему првина: он се већ у својим повесничким истраживањима о Хрвоји великом војводи босанском (в. Rad XXVI стр. 74—92) спотакао о стене Хрвојевог града Котора у Босни и откотрљао се чак у Приморје, у град Котор у Боци которској, казавши у том чланку на стр. 91, да је Хрвоје на одмаку г. 1415 докончао своје дне из ненада, како се каже у Котору, примећује Љубић у ноти 2 „Njeki hoće da se je Kotor tada nalazio u vlasti Hrvoja. Ovo bi moglo vjerovatno biti za god. 1412, pošto u listini od 2 travnja ove godine, koju u Jajcu izruči svojoj ženi

Jeleni, veli o Kotoru „grad naš Kotor“ a o kotorskoj okolini naša župa (Пуцић I 175). Iz zaključka pako mljetačkoga vieća od 5 Lipnja 1414 vidi se jasno, da se je Kotor tada vladao sasvim samostalno“. Увреда би била за читаоце, кад би и једне речце потрошио на исправу те примедбе Љубићеве; довољно ће бити, ако само њега упутим на земљопис и повесницу Босне од Јукића, где се на стр. 25 спомиње Котор, у ком је Хрвоје умр'о.

С Котором је дакле г. Симо Љубић двапут награисао, те би човек рекао да је њему, рођеном приморцу, она вила приморкиња, која је по народној причи помогла цару Стјепану начинити град Котор — наудила и осветила му се за то, што се не држи морских отока и приморја, где је сигуран, већ излеће на земљиште, где нема ни броду његову пристаништа ни коњу поигришта.

У саставу своме о Посавској Хорватској прибрао је г. Симо Љубић многа места из франачких летописа и других њерманских споменика. При множини цитата тих из средовечних повесничких извора није чудо, што писац није могао избећи, а да не падне у обичну, нама већ познату погрешку т. ј. да не помеша један град с другим, једно лице с другим, један народ с другим. За ово последње имамо пример на ст. 134, где вели, да се г. 832 обновио мир међу Франкима и Вугарима, и да је не само горња Панонија остала непрекидно у Франачкој области, него да су и прекодунавски Бодрици остали све на даље подложни врховној франачкој власти. „Glede ovih (prekodunavskih Bodrica) imamo već za god. 844 (Rudolfi fuldensis Annales, Pertz Script. I. pag. 364.): „Hludovicus Abotritos defectionem molientes bello perdomuit, occiso rege eorum Gotzomiusli, terraque illorum et populum sibi divinitus subjugatum per duces ordinavit“. Да се г. Симо Љубић није журио са саставом својим о Посавској Хрватској, већ да је себи труда дао и најпре добро проучио

мајстора и учитеља нашег у старинама словенским (где би на стр. 523 Schafariks Slavische Alterthümer II B. нашао исти цитат из фулдских летописа), не би био помешао полабске Аботрите или Бодрице са прекодунавским Аботритима, те би знао да „Гостимысль“ није био краљ ових других но првих — полабских — Бодрица.

О другим конфузијама истог г. Симе Љубића (који је на пример у зборнику листина о одношајима између јужног Словенства и млетачке републике, књ. I стр. 133 од брсковских динара (denarios de Bresco) направио динаре некога Брежка, и који је у свом монументалном делу: „Opis jugoslavenskih novaca“ на стр. 176, Константина, брата деспота Драгаша а сина Дејана Севастократора, помешао са другим Константином, који је био од рода Кастриота), не ћу овде говорити, но ћу прећи на збрку, коју је г. С. Љубић у историји босанској начинио, помешавши краљевића Бориса, сина угарског краља Коломана од друге жене рускиње, са Борићем, баном босанским. Истина да су то исто и други много прије С. Љубића чинили, но овде се ти други мене не тичу, и ја сам г. Љубића узео на око с тога, што он у Хрвата много и за таквог историка важи, који се у својима истраживањима првим изворима служи, те већ за то заслужује, да се с његовим радом мало боље упознамо, да у његово научно оперирање мало дубље завиримо. А за ту цељ може нам најбоље послужити страна 183 у његовом Опису југославенских новаца. Ту нам Љубић казује, како су Хрвати, иселивши се течајем прве половине VII столећа на југ, истерали Обре из ондашње Далмације, и како су си станове приредили на оном земљишту које се налази међу Расом, Дравом, Савом, Врбасом и горњом Неретвом, и како су се од 14 жупанија, на којих се концем X века по Конст. Порфирогениту прва Хрватска делила, некоје повеће, на име хљеванска, имотска, пљеванска, везентска и дјеломице

цетинска, већ у првој половини XII столећа скупа са оним земљиштем, које се даље пружа до Дрине, састављале особиту државу, прије бановину, касније краљевином босанском названу. Када се и како се ово одцепљење хрватских жупанија догодило, то се — вели С. Љубић, — из до сада познатих повестничких извора тачно разабрати неда. Из повестнице знамо — продужује он, да су при концу XI столећа Хрвати припознали Ладислава мађарског краља а за тим његова сина (?) и наследника Коломана и за свога краља. Фејер (VII. I 259) пако — говори Љубић — приповеда, да је Бусила сицилијанска родила Коломану сина Стјепана, који га је и наследио, но да је Коломан имао још једног сина „Borichium alias Bartholomeum ex Predslava alias Anastasia Svatopluci Kioviensis principis filia, conjuge sua secunda, него примећује да Koloman natum suum haud recognovit. Тога ради Борић по смрти Коломана морао је бежати из Мађарске, те се у Рашкој настанио. По смрти Стјепана Коломановића Борић као најближи баштиник био би се борио за угар. хрв. круну пре са Белом II слепим, сином Алме, брата Коломана, кому је помагао у тој борби српски владар Урош, а касније такође са Белиним сином Гејзом II (1141), но без успеха. Године 1147 Борић написа лист француском краљу Људевиту VII у ком му доказиваше своје наследно право на угарско-хрватски престо (в. Fejer VII 1 pag. 146, 260). Овде ћемо стати, и на све што је год г. С. Љубић по Фејеру о сину краља Коломана написао, то само приметити, да се то не тиче ни Босне, ни босанског бана Борића, већ познатог претендента угарског престола, краљевића Бориса. О овом Борису Коломановићу писао је у новије време најтачније и најпотпуније Рус В. Василѣвскій у Славянском зборнику за г. 1877. Том II. прилог 2. к чланку из Исторіи Византіи въ XII вѣкѣ стр. 265—277. По томе се Борис, син угарског краља Коломана и кћери Владимира Мономаха Евфимије, а не Пред-

славе, кћери Святополка II, Кијевског, родио г. 1113 у Кијеву, где је и одрастао. После смрти краља Стефана у г. 1131 тражио је Борис очин престо, те је са пољским краљем, својим покровитељем, упао био у Угарску, но буде поражен и истеран из земље (г. 1132). У том прилогу о Борису Коломановић нема дакле ни спомена о Босни и о свези каквој Бориса са босанском бановином, као год што о томе нема спомена ни у самом Фејеру, којега г. Љубић цитира. Вредно би било знати зашто се г. Симо Љубић при писању повести о босанском бану служио Фејеровом Archontologi-ом Regni Hungariæ уврштеном у Cod. Dipl. R. H. Tom. VII vol. 2., а не 1 као што је Љубић на два места цитира? Но то је ствар укуса, али је невоља, што се он ни самог Фејера није придржавао, већ и његове речи по вољи својој мењао. Фејер вели на стр. 259: „Stephanus II, Colomani et Busillæ filius in regno juvenis successit a. 1114. Borichio Hungaria depulso Russiam rubram asseruit, а г. С. Љубић пише: Toga radi Borić po smrti Kolomana morao je bjegati iz Magjarske te se u Raškoj nastanio. „Russia rubra“ (Црвена Русија) то је г. Љубићу „Рашка“. Или је можда и то штампарска погрешка, као што је негда била штампарска погрешка „Иса“ место „Деса“.

Фејер пише l. c. „sub uxoris suæ Helenæ, Urosci Serviæ principis filiæ imperio tuitus contra Borichium (1131) а г. Љубић вели, да је Бели II. слепом у борби његовој са Борићем помагао његов таст, српски владар Урош. Могуће је, да му је и таст помагао, али то не каже Фејер, а не стоји ни у другим изворима, којима се он служио. „God. 1147 napisa Borić list franceskom краљу Људевиту VII у ком му је доказивао своје наследно право на угар.-хрв. престол“. У оригиналу стоји „in Regno illo (Hungariæ)“. На што то натицање хрв. (краљевине) мимо угарске свуда и на сваком месту (в. његова Monumenta)? И код Љубића Хрвати ничу и тамо, где

се не сију. Тако у саставу о Посавској Хрватској пише он на стр. 115: Ivan Kinnamus povedajnći, da car Manuil dočuvši u Nišu o dolasku Dalmata (Hrvata) u pomoć Srbom, odjuri s vojskom napried". Кинам не каже, да је Манојло дочуо о доласку Далмата (Хрвата) у помоћ Србом, већ да се из Панонија (Угарске) шиље војена помоћ Србима (Далматима). — Но од те манија не болује једини Љубић међу Хрватима.

Но пустимо г. С. Љубића, нека нам и даље прича о Борићу, који је год. 1147 доказивао своје наследно право на угар.-хрв. престол. „Vjerojatno je dakle, da si je Borić kroz nastavšu borbu za ugar. hrv. priestol, ne samo Ramu prisvojio, nego i gori pomenute županije hrvatske, i da je od tih zemalja sastavio za se neodvisnu banovinu. Boričeva žena bila je po Fejeru (VII. II. 259) kćer Boleslava poljskoga. Po istom Fejeru čini se, da se napokon Borić sa Gejzom II. pomirio, te da mu je ovaj odpustio Bosnu s nasljednim pravom". Што се г. Љубићу чини да је вероватно (као н. пр. да је Борис Раму себи присвојио и саставио за се неодвисну бановину), то је другоме голо и сасвим пусто домишљање. Борис Коломановић није никад ни видио Босне, нити му је кад на ум пало, да тамо саставља за се бановину, већ се врзао по Пољској, Немачкој и Грчкој царевини, тражећи код дворова и просећи за помоћ, да би се могао докопати краљевског престола угарског, па је у том тражењу и погинуо. А да ли је Борисова жена била кћи Болеслава, краља пољскога, то још није на чисто изведено: о томе пак, да се Борис на послетку с Гејзом измирио и да му је овај отпустио Босну с наследним правом, о томе нема ни спомена у повесничким изворима, а нема ни у Фејера што налик на то, већ са свим нешто друго. На стр. 260 (VII 2 vol.) пише Фејер: „Gejsa II. Belæ II. primogenitus, inauguratus anno 1141 successionem in Russia Rubra posteris Borichii reparavit". То исто — продужује Љубић — потврдиле би и речи грчког

списатеља Кинама (Lucius de regni Dalmatiæ V, 3). „Manuel imperator intellecto Boritzen Bosthnæ regionis Dalmaticæ exarcha, qui socius in bello erat Peonarchæ (idest regi Pannoniorum cui erat vectigalis) in suam redire ditionem cupiens fortissimos milites ad conferendas cum Boritze manus dimisit“. Apropos Кинам! Кинам зна и за Бориса и за Борића. За првога, кога пише *Βορισης* (Борисъ) вели да је по казивању из исте породице, из које је и Гејза (II) и да се не зна због чега је одбегао у Цариград, где је од цара Јована Комнина частима обасут био и неку цареву сродницу за жену добио (Cin. hist. p. 117), а за другог Борића — *Βοριτζης* каже, да је био кнез у покрајини далматској или српској (јер Кинам зове на више места Србе Далматима „Servi Dalmatie gens“ p. 12. cf. 101, 102, 104) но да није зависио, као што исти Кинам на стр. 104 примећује, од српског великог жупана, — и да је био савезник угарског краља у рату с грчким царем Манојлом.

Г. С. Љубић цитира на приведеном месту речи Кинамове не из самог Кинама већ по Луцићу de reg. Dal. V. 3. али кад сравнимо оно место из Кинама, које Љубић по Луцићу цитира, с тим истим местом код самог Кинама, видећемо да Љубић ни у Луцића није завирио, но да и њега по неком трећем цитира. Да не спомињем друге разликости приметићу само то једно, да код Луцића нема иза Peonarchæ у загради оног уметка: id est regi Pannoniæ, cui erat vectigalis; а не може се рећи, да је тај додатак од самог Љубића, пошто се исти већ у Фарлатијевом Illyricum sacrum IV. 38 налази.

Имао бих још гдешто приметити на страну 183 Љубићевог Описа југославенских новаца, али држим, да је и речено довољно, да се од прилике види, како у осмој десетини XIX века припознати један писац у Загребу пише историју. Такав начин писања историје назива се у старој једној вечерњој

стихири „історическое кощунство“ а у модерном језику „швиндл“.

На послетку још једну приметбу. У напред споменутом саставу о Посавској Хрватској описује г. С. Љубић неки новац са грчким натписом и тврди, да је то новац Серма, последњег самосталног самодршца тако званих Посавских Хрвата. Ми лаици in numismaticis надасмо се да ће нам г. С. Љубић изјаснити чудновати тај појав т. ј. од куда на новцу кнеза Серма, који је био родом Хрват и столовао у Срему као самодржавни владалац државе, која је у X веку источном двору мал' не са свим непозната била, — грчки натпис. Но о томе мучи г. нумизматик хрватски као заливен, те ми лаици in numismaticis посматрајући потомке „Посавских Хрвата“ и мере, које они данас на земљишту „старих посавских Хрвата“ противу словенског писма, које није ништа друго но за словенски језик удешено грчко писмо, предузимају, неможемо а да се не посумњамо о хрватству тих тако названих посавских Хрвата, а на име о том, да је војвода Сермо, који је новце с грчким натписом ковао, Хрват био.

Стари панонски Словени, који су у IX веку тражили учитеља и наставника у Цариграду, бијаху, као што сами кажу „проста чадь“, а данашњи властници, књижевници и научењаци у тако званој тројединој краљевини — та господа, поцрпавши свуколику мудрост латинску, мрзе и гоне данас из јавне употребе писмо словенско, рођено писмо старих панонских Словена, ка којима су може бити и житељи између Драве и Саве, данас тако звани посавски Хрвати припадали.

То је ваљда плод труда приморских правих коренитих Хрвата.

XXI

Дмитар Краљевић

Краљ Вукашин спомиње у повељи од 5. Априла 1370 (Mikl. Mon. p. 180) — јединој до данас познатој листини његовој — саме синове своје Марка и Аньдрѣша; карловачки летопис или правије Родослов помиње и трећег сина Вукашиновог, Дмитра (Шаф. Рат. лѣтоп. с. 61), а Орбин зна и за четвртог сина по имену Иваниша („Dopo la morte del Re Vucascino restarono quattro suoi figliuoli, che furono Marco, Ivanisc, Andriasc et Mitrasc". Orbini p. 278). За последњег Митраша, вели Орбини на следећој страни: Mitrasc parimente (т. ј. као и брат му Марко Краљевић) cadè in un fatto d'arme contra i Turchi, ne lascio alcun figliuolo или као што по Орбину Диканж на стр. 295 пише: Mitrascus pariter pro Turcis pugnando, nulla superstite prole interit. Но да ово о скончању Дмитра Вукашиновог сина речено не стоји, видеће се из следећег.

Године 1400 десио се Дмитар Краљевић у Дубровнику, где се тада пригодише и турски посланици, намерни минути преко мора. Митар је молио господу Дубровачку да посланике не пропусте, но Дубровчани не хтеше за то ни чути, већ их пропустише и прођоше слободно (в. Пуцић I, 28). Поклисари Дубровачки, послани г. 1422 Сандаљу, великом војводи босанском, имали су по даном им упутству споменути Сандаљу и то, како су синови краља Вукашина, разагнани од Турака са свога огњишта, пали у крајњу сиротињу, и не нашавши нигде помоћи, склонили се у Дубровник; како су им тада Дубровчани неки поклад, који је отац њихов положио био у њихов комун, но за који они нису знали, издали, те су тиме „et col ajuto et favore de Ragusa se ne redussero et trovaron pane in Ungaria" (Пуцић I примедбе pag. XXX).

По листинама у породичном архиву грофа Erdödy у Галгоцу био је Димитрије, син Вукашина краља г. 1404 и 1407. велики жупан Зарандски, и кр. кастелан у граду Вилагошу (в. Pesty frigyes, Brankovics György Rácz Despota birtok viszonyai Magyarorszagban. Budapest 1877. pag. 15). Други би се може бити још позвао и на онај натпис у цркви св. Димитрија, који је г. Панта Срећковић у Гласнику XLVI стр. 220 и 221 приопштио; но ја тога чинити нећу из узрока што натписи ти иду у ред натписа Милојевићевих.

XXII

„Росафь градь, рекомыи Скьдьрь“

освојио је Стефан Немања — као што пише син му Стефан у Житију (Шаф. Pam. стр. 8.) — од Грка после смрти цара Манојла Комнина. Пошто је пак Скадар (Scodra) прастаро име граду на Бојани, то се пита, од куда и по чему је град тај прозван и „Росаф“. Питање то наметало се већ попу Барлетију, и он га је без по муке и на прост начин решио овом причом: Био брат и сестра, брату је било име „Роса“ а сестри „Фа“; они обоје саграде град Скадар, те се по њима тврђа назове „Росафа“[1]. Сретна су то времена била, када си сличном причом изјаснити могао постанак и назив народу, држави, граду и установи каквој, када је такова прича с вером примана, и кад си њоме већину читалаца задовољити могао. Но та су времена поодавно — бар што се читалаца, ради којих се ово пише, тиче — минула, и данас решавање напред постављеног и сличних њему питања скопчано је са не малом муком; јер мораш превртнути преко руке неколико фолијаната и неколико квартаната — књиге ситнијег кола и

[1] Barletii de ex pug. natione Scodri lib. I.

да не спомињем, — само док нађеш и ухватиш крај од конца који те може извести на чистину. Но ја нећу морити читаоца казивањем мука којих ме је стало истраживање поводом горњег питања предузето, већ ћу предложити овде резултат тих неизјаданих мука својих. Дакле на ствар.

У чети-Минеју нашао сам под даном 7 месеца Октобра повест о страдању св. мученика Срђа и Вакха, и ту се каже да је Срђ при цару Максимилијану осуђен у граду Росафу, да је изведен ван града и посечен, и да су „на мѣсту усѣченія“ погребли хришћани тело мученичко. Но „**растꙋщен кръ ко Хрїста**“ саграђена би у граду Росафу црква на име св. мученика Срђа, у коју су свечано пренесене моћи његове и наређено је да се сваке године 7 октобра празнује и слави памет његова[1].

Град у ком је св. Срђ пострадао и у ком је прва црква на име његово подигнута, звао се дакле Росаф. Добро! Но шта се то тиче постављеног горе питања и у каквој свези стоји св. Срђ са градом на Бојани — рећи ће или ће помислити нестрпљиви читалац. Тиче се, тиче, драги читаоче! И ја мислим да има свезе неке између св. Срђа и Росафа, града на Еуфрату и нашега града Скадра на Бојани. Сетимо се само оног славног манастира св. Срђа и Вакха испод града на реци Бојани, који поп Дукљанин често у свом Љетопису спомиње и у ком су као што он пише, краљеви, који су у Скадру столовали, као Михаило и син му Бодин, Владимир и Драгиња сахрањени. На месту те старе и опале манастирске цркве српска је краљица Јелена са својим синовима, краљем Урошем и краљем Стефаном (Милутином и Драгутином) сагра-

[1] В. у Menologion seu Callendarium ecclesiæ Constantinopolitanæ ed Steph. Aut. Morcelli, Romæ 1788. Vol. I. pag. 182. «Urbem in qua invicti martyres (Sergius et Bacchus) mactati sunt, Syri Rosapham aut Rosipham appellabant, in Euphratesia sitam, non magni nominis, sed ea deinde ob splendidum Martyrum sepulcrum insignis facta a primo martrye Sergiopolis dicta est.

дила год. 1290 из нова (ædificavit de novo) цркву ad honorem beatorum martirum Sergii et Bachi. Као што се каже у натпису урезаном на левој страни врата, на која се улази у цркву (О томе види Гласник XLII 30 нота 3.; Податци за историју српске цркве од И. С. Јастребова у Београду 1879, стр. 152—156. Dr. Constantin Jireček, die Handelstrasse und Bergwerke in Serbien nnd Bosnien. Prag 1879 p. 65 66).

Но ако је веровати речима Николе Алемана у историчким нотама његовим „in historiam arcanam Procopii" била би та црква св. мученика Срђа и Вакха код Скадра на реци Бојани саграђена још у VI веку од римских царева Јустина и Јустинијана. „Visis per quietem Anastasio imperatori Sergio et Baccho martyribus, quorum summa erat apud Dardanos et Illyrienses veneratio, et apud hos ipsos atque gentiles Justinum et Justinianum, a quibus paulo post superbissimum templum ud urbem Scodram Barbenamque fluvium iisdem Sergio et Baccho martyribus excitatum fuit, ut pluribus narravit Theophilus Justiniani præceptor (Procopii vol. III бон. изд, p. 363. ср. Диканжа Constantinopolis Christiana lib. IV pag. 135 № LXXXIII).

По тој славној и древној цркви св. Срђа и Вакха близу Скадра на реци Бојани, односно због св. Срђа, који се мученички скончао у граду Росафу на реци Еуфрату, назван је може бити од калуђера и скадарски град Росафом.

XXIII

Дебелић Новак и Старина Новак

У Историји Раићевој, књизи XI. § 13. (ч. IV, 54.) читамо ово: „По сихъ приспѣвлетъ дерзновенын и храбрственн мужъ Дебелын Новакъ (не токмо тако наме-

новаиъ, но и въ самомъ дѣлѣ декелъ баше, иже родомъ показоѫкашеса отъ древнихъ Болгарскихъ краленъ, ближаише же бити глаголаше отъ Стратимира и Шишмана кнѧзеи Болгарскихъ) со своими согласившиса Михаила воеводи полкамъ присоѵетавлетса. То је Рајић извадио из хронике Бранковићеве, а од куда је Бранковић црпао ја не знам, само мислим да је Бранковић погрешио у том, што тог „добљставног мужа Новака“ из последње десетине XVI века „Дебелим“ назива, јер је Новак Дебелић много прије живио пошто су странци путујући у половини XVI столећа и доцније кроз Бугарску слушали о њему приче и казивања као о јунаку, који је негда био и који је с Марком Краљевићем бранио земљу од Турака (Вранчић — Verantius — у путопису свом од г. 1553 књ. I. стр. 317 дела његових, које је кр. угарска академија издала, спомињући Тројанова врата примећује да наш свет, не знајући за ратове Римљана, и Грка и тд. ad sua tempora cuncta accomodant et trahunt ejusmodi vastata castella et arces. Unde et Clyszuræ pagum Clyszuram alii Novac Debegliæ vocant, alii Marci Craglevitz, regulorum Græciæ eisque etiam originem locorum adscribunt“; К. Јиречек, Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel pag. 130 приводи у ноти 41 из Дорнштвама (који је с Вранчићем заједно г. 1553 путовао у Цариград) ово место: alda der Nowakh, ein Bulgarier und Markus Krayowith den Türckhen lange Zeit grosse Widerstandt gethan haben“. Герлах, враћајући се г. 1578 из Цариграда написао је у свом Дневнику (Stephan Gerlachs des Aeltern Tagebuch 1674 pag. 517) код Ветрена „Davor haussen stehet ein altes Gemäuer, da den Bulgarischen Despota Novag Debeli seinen Sitz solle gehabt haben“. Тај Новак Дебелић, кога речени путници око 1553 и 1578 спомињу, морао је дакле живети на крају XVI или у XV в. али и на крају XVI в. био је неки Новак, који је с Михаилом влашким војводом и против Турака и против ердељског Ба-

торија војевао. У књизи „Siebenbürgischor Würg-Engel, herausgeg. von Matthias Miles. Hermanstadt 1670“ пише ad a. 1599 на с. 242: „Baba Noak ein berühmbter Rauber kompt mit 6000 Hayducken beym Rothen Thurm herein, und vereinigt sich mit dem Wayden für Hermanstadt“, и на стр. 246 спомиње се исти „Baba Novak“[1]. Тај „berühmter Rauber Baba Novak“ биће хајдук Старина Новак наших јуначких песама.

У животу Деспота Стефана Лазаревића приповеда Константин философ у г. 55: „**Львообразьнь же нѣкьто ѥстьствомь моужь и ть оть дреклаѥ прѣсвѣтлыихь подь роукою тьзоименитаго прѣжде сихь, и ть ѩко разбоиничьскыи страналь, сьтресе срьдцѣ исмаильтьскыѥ чести** (рки. са стране Новакь). **Тьмь же оубо просить того царь вь погоублѥниѥ. Отвѣть бѣше, ѩко ть разбоиникь си вь горахь обитаѥть. Ѥште же и гради бльгарьски отьстоупили бѣхоу синьыи цареи бльгарскыихь.** Цар Мусулман пође на њих и у повратку „**проходе вь Овьчю полю Топлицею прѣдреченыи же онь моужь, Каралюкь ныѥ моужеви, нѣкаѩ одть царьскыихь становь вьзеть принесе, деспоть же сиѩ пакы вьзвраштаѥть**“. Тако гласи то место у издању Јагићеву (Гласник XLII, 292), а у другим издањима (Гласник XXVIII, и А. Попова Изборник стр. 120) нема оног прописа на страни „Новак“, да паче у последњем стоји: „**на полѣ списка замѣтка: Каралюкъ**“. Као год што и код Јагића на крају главе пише, да је „Каралюкь“ име оном мужу, за кога Константин — ако га добро разумем — каже, да је од пресветла рода, да је најпре подручан био Деспоту Стефану а после се одмет-

[1] У најновијој монографији: Michael der Tapfere von W. St. Teutschländer Wien 1879 пише на стр. 127: Die walachische Armee stand in folgender Schlachtordnung: den linken Flügel bildete mit seinen freiwilligen Baba Novak; auf dem rechten stand die serbische Reiterei etc.

нуо и отишао у хајдуке, од кога су насељени на крајини Турци стрепили те је цар турски искао од Деспота, да му га изда. Како се управ тај муж, од кога су крајишници Турци стрепили, звао, и зашто је у рукопису, којим се Јагић служио, на страни приписано „Новак“, дочим се он у тексту Караљук назива, питања су, на која ја тачног одговора не могу дати. Да није преписивач мислио управо на Новака Дебелића? Домишљању том нису противне околности ни времена у којем је, нити места и покрајине, где је живио и пребивао Новак Дебелић.

У зборнику бугарских народних песама, које су браћа Миладиновци скупили и г. 1861 у Загребу издали, каже се у песми 143: „Седуть юнаци и Арапинъ“, како је Краљевић Марко од Арапина уваћен и свезан:

„Пищи Марко како лута змия
„Па го дочу Айдутъ Дебелъ Новакъ

те пође да Марка ослободи, али зло прође, јер и њега свеже Арапин. Даље се у песми спомиње „Грујица и Дели-Татомирче“.

У Вуковој збирци јуначких наших песама само се на два места Новак назива Дебелићем: у женидби Ђурђа Смедеревца (II књ. стр. 471): „Кума куми Дебелић Новака“, и у песми „Грујица и Арапин (III књ. стр. 16):

„Вино пије Новак и Радивој
„У горици под јелом зеленом,
„Служи вино д'јете Татомире
„А Грујица д'јете чува стражу.
„Ал' повика Дебелић Новаче“

Из досад наведеног изводим ја, дакле, да је било два Новака: Дебелић Новак и Старина Новак; да се о Дебелић Новаку певало и причало, кад Старине Новака још ни на свету није било; но пошто је и Старина Новак изишао јунак,

каквог је време, у коме је живео, допуштало, те се стало и о њему певати и причати, то није никакво чудо, што се у песми старији јунак са млађим хајдуком у једно слио или што се старији подмладио и с нова оживио у новијем Старини Новаку.

У друштву Старине Новака налазимо често „Дели-Татомира". Име то увек ме је подсећало на последњег цара Бугарског у Видину Страцимира или Страшимира. А што је у песмама доспео он у друштво хајдука, томе се неће чудити онај, који знаде историју развитка народних умотворина. Ко би н. п. у Грчићу Манојлу, као што нам се у нашим песмама (н. пр. у песми „Женидба Грујице Новаковића" књ. III 23) приказује, на први поглед упознати могао силног и витешког грчког цара Манојла Комнина (1143—1180), који је са српским архижупаном јуначки мејдан делио, који је у битци предњачио и највећој опасности себе излагао; — и опет ја држим да Грчић Манојло наших јуначких песама није нико други, но грчки цар Манојло, само што је, доспевши у други круг од песама и у коло других јунака изгубио знамење или обиљежје царско, те се сада с тешком муком распознати даје.

XXIV

О роду Хрвоја великога босанскога војводе

Хрватски писци (Рачки Rad III. 116), С. Љубић (Rad XXVI 74 и Opis jugoslavenskih novaca стр. 213), Клајић (у Обзору за г. 1879 бр. 217) пишу, да је Хрвоје био син Вука војводе из доњих крајева босанске државе. До душе и Лукаревић у свом изводу из дубровачких летописа назива оца Хрвојевога Вуком и према томе племе његово Вуковићима, али Орбини, који је у тим стварима поузданији од Лукаревића, каже да је Хрвоја родио Вукац Хрватинић с властеоком дубровачком из куће Лукаревића и позива

се за то на повеље краља Твртка Которанима дане. „Harvoie nacque (come si vede ne privilegi concessi da ra Tuartco a Catarini) di Vucaz Chervat(i)nich, et d'una gentil donna Rausea di casa d'Luccari". Il regno dogli Slavi p. 364.

А да је оцу Хрвојеву доиста било име Вукац а не Вук, то се може извести и из презимена Хрвојевог брата, бана Вука, који се у српским листинама исправно назива по оцу Вукцу — Вукчић; а то презиме морало је стајати и на оном оштећеном месту у листини на стр. 237. Mikl. Mon. Тако Хрвоја не само Орбини (p. 193: Charvoje Vuchcich; p. 362: Harvoie Vukcich; p. 364: Harvoie Vukcich) већ и сам Лукаревић p. 72 на страни: Harvoie Vukcich, и у казалу Harvoie Vvchich назива.

Отац Хрвојев био је дакле Вукац Хрватинић, који се у листинама босанског бана а потоњега краља Твртка од г. 1357[1] и 1378[2] и то у првој као кнез а у другој као војвода „Влькьць Хрьватинићь" наводи и спомиње. Из презимена тога Вукца можемо закључити, да је био син Хрватина, но којега, то се тек има истражити.

Из листине једне угарског краља Лауша од г. 1357 дознајемо, да је тада био у Босни неки властелин по имену Гргур, који је имао брата Ладислава, да су обојица синови били Павла сина Хрватина, и да су оба речена брата с другим Гргуром Степанићем намерни били одметнути се од

---

[1] Листину ту издао је с другом листином истога бана од год. 1351. проф. Густав Венцел у „Történelmi Tár 1879. Elsifüzet p. 14—16 с преводом мађарским и с коментаром. Но мени се чини, да исти иначе многозаслужни историк није текст свуда добро прочитао нити га је свуда разумео. Тако одма у почетку листине од г. 1354 прочитао је он: **кь оно кръме кьда приде господь бана мати Сьвтрь**" те мисли, да је то било име бановој матери. Ја ни најмање не сумњам, да у оригиналу стоји: „**кьда приде господь бана мати (Єлена) сь угрь** т. ј. када дође банова мати из Угарске или од Угр.

[2] Mikl. Mon. 190.

бана тадашњег Твртка и подложити се поменутом угарском краљу, који им с тога и обећава, да ће им, ако намеру своју изведу, потврдити васколики њихов посед и баштине, што их имађаху у Гребену и у Гламочу.

Из листине бана Твртка од г. 1357 види се, да се речени Гргур Павловић доиста изневерио бану Твртку: „да мѹ (то јест кнезѹ Златкѹ Влькослакнѣѹ и негокѹ синѹ Влкосалку) нѣ ѹзрокѧ ѹ нѣговѣ братѹчедѣ ѹ Грьгѹри ѹ Павловићи и да мѹ нѣ инедиога хѹдога скрозѣ Грьгѹреко неѣрѹ ни за кое Грьгѹрено хѹдо чинение, да не бѹде кнезѹ Златкѹ и нѣговѹ дѣтетевѣ от нашега господства“. Из те две листине добијамо ово родословље.

Хрватин

Влькослав	Павао
Златко	Гргур Владислав (Павловићи)
Влькослав	

Павао Хрватинић, отац Гргура и Ладислава, долази у листини босанскога бана Стевана Котромановића, стрица Твртковог од г. 1332 међу сведоцима од Завршја: кнезь Павао Хрьватиникь (Mikl. Mon. 102) Није ли и Вукац Хрватинић отац Хрвојев, трећи син Хрватина и по томе брат Влькославу и Павлу Хрватинићу? У већ наведеној листини од г. 1357 којом је бан Твртко с матером својом Јеленом и братом Вуком и са својим властелима, међу којима је био и Вукац Хрватинић, потврдио веру, дану кнезу Златку Влькосавићу, каже се на крају: „а томѹ є рѹчникь и приставь воєкода Пѹрьча с братиѡмь, и кнєзь Влькьць Хрватинићь“. Из кога се места може бити сродство међу Вукцем и кнезом Златком слутити даје.

Но да се врнемо још у натраг. Карло II краљ Напуљски даје листином од 14 Јула 1299 на знање: „Sane atten-

dentes fidei puntatem nec non grata, utilia et accepta servicia, quæ Hrivatinus comes, nec non filii et fratres ejus, consanguinei et cognati virorum nobilium Pauli, bani Croatorum nec non Gregorii et Mladini, fratrum, comitum civitatum Dalmacie, dilecti fidelis nostri, nobis in prosecutione cause nostre de regno Ungarie prestiterunt hactenus, praestant ad praesens, et prestare poterint in futurum, partes inferiores terræ Bozinensis, quas ipsi tenent et possident, dictis Hrivatono; filiis et fratribus ejus confirmamus" (в. Rad XVIII p. 222; ср. Monumenta Hungariæ historica Acta extera I pag. 133). Да није тај Хрватин, који је род био хрватским Субићима, бановима Павлу и Младену (који су неко време држали у својој власти ако не целу Босну а оно велики а на име западни крај њезин): и који је г. 1299 држао у својој власти онај део босанске државе, који се звао доњи крајн (partes inferiores), био родоначелник племену Хрвојеву или Хрватинићима, који су у тим доњим крајима господарили у XIV и XV веку.

Та хипотеза има каквог таквог основа, дочим је оно што по сметењаку Шимеку С. Љубић тврди, „да породица Хрвојева полази из славне хрватске обитељи Хорватове" чисто из ваздуха узето.

Хрвоје је имао више браће. У латинској једној листини од г. 1401[1] пише он: „Nos Hervoye cum consorte nostra, cum filio nostro unico, fratribus et familiaribus nostris videlicet cum Draghisca fratre nostro, Vojslavo, Voyaco, Petro Voyvoda et Tvartko et cum aliis familiaribus nostris". Ту се брат његов Вук, бан Дабише краља у Хрватској и Далмацији, не спомиње сигурно за то што тада (г. 1401) није био у животу. Од деце Вукове и жене му баница Анке

[1] Schwandtner Scriptores III 419.

знамо само за Катарину, која се за Сандаља великога босанског војводу удала.

Други брат Хрвојев био је кнез Драгиша. Краљ Ладислав даровао је кнезу Драгиши, сину војводе Вукца („Dragisse militis, filii quondam magnifici Vulkach Vayvodæ") село „Сриду у жупанији Санској и Жабић село спадајуће на град Кључ". И савремени писац задарски Paulus de Paulo зове Драгишу братом бана Вука: „Eadem die (XII febr. 1392.) venit Jadram comes Draghissa frater prædicti domini bani (Vulchi) cum uxore sua et quibusdam aliis.

Трећи брат Хрвојев био је Воислав, као што се види из приведеног горе места из листине Хрвојеве од год. 1401 и из друге две листине, од којих је једну г. 1434 издао „**Юрай м. в. воєвода долинхъ краи и вєће, — синовацъ много славнога господина Хрвоѣа херцега а сни инєзда Воисалка** (Mikl. Mon. 377), а у другој — привилеђији за Ђурђа тога на млетачко властелинство од г. 1434. каже се, да је magnificus et potens dominus Georgius Possilovich, filius quondam magnifici ac potentis domini Voislavi comitis et nepos quondam magnifici ac potentis domini duche Chervoie, Bossinæ et partium inferiorum Vayvoda". (Гласник XIV. 5). Ако у тој привилеђији презиме Посиловић није погрешно записано место Воиславић, онда не знам, по чему је син Воиславов а синовац Хрвојев прозван „Посиловић".

Остале у листини од г. 1401 поменуте рођаке Хрвојеве — ваљда стричевиће и даље сроднике нећу овде у рачун узимати, само ћу још напоменути, да је Хрвоје имао и сестру по имену Вучицу, која је, чини ми се, удата била за стрицем Вукашина и Вукмира Златоносовића[1].

Хрвојева жена Јелена била је од хрватског властелског рода Нелепића, и с њом је он родио сина Балшу који је на

[1] в. Пуцића I. прим. IX и стр. 47.

скоро за оцем својим († 1416[1]) преминуо. Од Балше су остале две кћери, Катарина и Доротија, од којих се прва удала за Твртка Боровинића кнеза босанскога, а друга за хрватског кнеза Иваниша Благајскога[1]. Тако је по листинама, те се од туд може знати колико вере заслужује Лукаревић пишући, да је Јелена, удова Хрвојева, која се одмах по смрти његовој удала за краља Остоју, кћер с Хрвојем рођену по имену Теодору удала за Стефана Шимраковића „in cui trasseri la grandezza della casa Harvatich“.

Но смрћу Балше, јединца Хрвојевог није изумрла породица Хрватинића у Босни, који су и после, све до пропасти босанског краљевства, господарили у доњим крајевима босанске државе. То се може видети и из овог по листинама састављеног родословља:

Вукац Хрватинић

- Хрвоје, ж. Јелена
  - Балша
    - Катарина, ж. Твртка Боровинића
    - Доротија, ж. Иваниша Благајског
- Вук Вукчић бан, ж. Анка
  - Катарина, ж. Сандаља в. војводе
- Драгиша
  - Иваниш 1
  - Павао Марко Ђурађ 2,
- Вонслав
  - Ђурађ 3
  - Петар 4,
- Вучица
  - Ђурађ.

1. У листу Ђурђа, синовца Хрвојевог, од г. 1434 стоји: **и ѡдь сконти коєвода Иванишь Драгишићь ѕбратьѡмь**“ (Mikl. Mon. 379).

2. Повељом од 22 Авг. 1446. краљ босански Стефан Томаш Остојић **дароваа є и ѕаписаа новы добровольныи дарошь кнєѕь Павлу и кнєѕь Марку и кнєѕь Юрию, синовомь поутєнога споменутьћа коєводе Иваниша Драгишића**, град Кључ с многим градовима и селима у околини.

---

[1] Пуцић I 171 и 172 и прим. p. XXXI.; Кукуљевића Mon. Slavorum merid. I: p. 66.

3. Ђурађ (**Юрах, Юрне**) Воиславић или Воисалић спомиње се у листинама од г. 1420, 1421, 1427 и 1434 и у овој последњој спомиње он своје синове: Петра и Ђурђа.

4. Петар Воисалић, није био син, као што мисли С. Љубић, но унук Воиславов а син предпоменутог Ђурђа, као што се види и из папског писма где се каже „dilectum filium nobilem virum Petrum Georgii Voysalich, vayvodam partium inferiorum Bozne". Петар Воиславић спомиње се у листинама и папским писмима од г. 1445, 1446, 1447, 1451 и 1452 (в. Theiner: Mon. Slavor. merid. I. 389; Theiner Mon. Hung. II pag. 230, 231, 235, 265; Mikl. Mon. 450).

Хрвоје херцег био је патарен и заштитник патарена, и брат његов бан Вук припадао је по свој прилици тој секти, дочим су синовци њихови од друга два брата, а особито унук Воиславов, били ревносни католици, који су више манастира за фратре босанске у земљама својима подигли и саградили. Најбољу сведоџбу дао је поменутом Петру Воиславићу папа у писму свом на њега г. 1447 управљеном: „dum inter hereticos constitutus tu solus catholicus inter principes regni Bosne sanctam fidem catholicam illibatam servasti". Синови Вукчеви: Хрвоје, Вук, Драгиша и Воислав и кћи Вучица имају сви чиста народна имена; а синови и односно унуци оба последња брата носе сви календарска имена: Иваниш, Ђурађ, Павао, Марко, Јурје и Петар. То је заслуга „господина викара и братье фратара свете црькве католичаске вире римьске реда светога Франьцшка", којима је пошло за руком, да су бар у неким крајевима Босне могли преузети и вршити службу, коју су прије вршили **господинь дѣдь и његови стронници и крьстани црькве босаньске.**

На послетку додаћу још две мале примедбе, које могу бити прилог за речник из књижевних старина.

Прва се тиче покрајине „**долни крај**", у којој су Хрватинићи више од два столећа господарили. Тај део босанске

државе споменут је већ у листини краља угарског Беле IV. од г. 1244 под мађарским називом: „decimas in Vozora (у Усори) in Sou (Соли) in Olfeld (Alfeld=доњи крај) et in aliis supis (źupis). Theiner Mon. Slavor. merid. I 297.

Друга се примедба односи на запис онај у Хваловом за војводу Хрвоја год. 1404 писаном рукопису. На дну л. 94. истог рукописа приписано је позлаћеним писменима: **ѹ рамь** (Кукуљевић је погрешно читао **ѹ храмь**) **Хрьвое, великї славнї воєвода босаньскы**“ (в. Starine I, 108 nota 2). О том мађарском наслову „Uram“ = мој господин, види шта пише Хунфалвије у „Ethnographie von Ungarn von J. H. Schwicker. Budapest 1877“ pag. 222.

КЊАЖЕВАЧКИ ОКРУГ

(СА КАРТОМ)

ИЗРАДИО

ЈОВАН МИШКОВИЋ

ђенералшт. официр, редов. члан срп. уч. друштва.

Вишепутна путовања и проласци кроз овај округ, као и неко време службено бављење у њему, дали су ми прилике да га доста упознам и што шта о њему побележим, које белешке рад сам овде да изложим, те да и оне штогод припомогну, да и други боље познаду овај крај наше отаџбине.

Колико је мени познато, до сада је о Књажевачком округу нешто више написао Др. Мачај, и то у Гласнику срп. уч. друштва[1], где је изложио сваковрсне црте о овоме округу. Ове моје белешке иду на то, да допуне горњи рад; јер географски и етнографски описи свакога предела тако су разноврсни и богати, да потребују млого труда, времена и вештине, те да се исцрпсти могу. Због тога и ове цртице неће бити на одмет.

Поред бележака прилажем овде и карту, коју сам на основи карте аустр. ђенералштаба од 1879 год. (размера 1 : 300000) саставио и сравнио с изишавшом картом књажевачког округа, коју је г. Мачај горњем своме спису прило-

[1] Гласник, књ. II. свеска XIX (старога реда) 1866 г. с. 277—345.

жио. Ова ће карта, надам се, бити бар засада најпотпунија и најправилнија, и ако се дуго још има чекати, док се до праве и потпуне карте наше домовине не дође.

Моје белешке поделио сам у ових 6 одељака:
Границе и подела.
Хидрографија (воде)
Орографија (брда).
Комуникација (путови) и старине.
Етнографија (народопис) и историја.
Картографија.

I. Границе и подела

Књажевачки округ је југоисточни бастијон Србије. Скоро $^2|_3$ његове периферије обухваћене су турском државом; јер је Књажевачки округ као клин ушао у Турску[1].

Цео је округ планинског типа, кршевит и огољен.

Кроз средину његову, од југа на север, протиче река Тимок, и то је сва раван што се у долини Тимока налази. Остало су: кршеви, клисуре, вртаче, гола и стеновита брда.

Граница. Књажевачки округ граничи се: северно са црноречким округом; источно и јужно са нишким пашалуком; а западно са алексиначким округом. Најдужа је јужна страна, а најкраћа северна.

Највеће су димензије овога округа: Од карауле Драговца, код села Попшице па на караулу Затворену пољану, код села Вратарнице. Ова димензија у правој пруги износи 57000 метара=57 километара. Скоро толика је иста караула Баре до Вратарнице, и у противном правцу: од

---

[1] Овај је чланак написан 1877 године. Сад је књажевачки округ све до Сасиљеве Чуке обухваћен самом српском земљом.

Иванове ливаде до Влашког поља=44000 метара. Ове се пруге укрштају над Књажевцом.

Граничне карауле, почев са севера, од границе Црноречке, ове су: Затворена пољана, (или затвореница), Шашка, Остричевица (или остричева пољана), Суви Кладенац, Тресак, Китка, Кадибогаз (Карауле у Тимочком срезу) Расовити камен, (Смиљева чука[1]), Писана буква, Иванова ливада, (Човечија глава), Шљива, Коренатац, Причељ, Жљебине (у Заглавском срезу); Црквенац, Блато, Младеновац, Пандирало, Кладенац, Баре, Пернатица, Плеш, Коларница, Помосница, Грамада, Дебели дел, Курилово, Топола, Шупљи Горун и Драговац (Сврљишки срез).

И тако има караула:

У Тимочкоме срезу	7	Свега 30 караула у целом округу.
„ Заглавском „	7	
„ Сврљишком „	16	

Административно подељен је овај округ у три среза, и то:

1. Заглавски срез (Заглавак). У њему су села: Ргоште, Орешац; Васиљ, Глоговац; Балановац, Грезна; Слатина, Зоруновац, Топла; Вила Булиновац; Жлна, Црвеље; Крсита, Мучибаба, Попор; Г. Каменица; Доња Каменица; Штрпци; Кандалица; Гор. Соколовица, Жуковци; Видовци, Штитарци, Трговиште; Дрвник, Градиште, Старо Корито; Деановац, Папратна, Пречевац; Шарбановац, Балинац, Радичевац; Репушница, Алдинци; Локва, Берчиновац; Гор. Зунич, Д. Зунич; Штипина, Потркања; Каличина, Дречиновац, Стоазовци, Ваљевци, Лепена, Д. Соколовица;

[1] Имена у загради означена, показују места где су пређе биле карауле, па су укинуте.

Бучје; Влашко поље и Зубетинци. свега: 51 село. Среска Кућа у Књажевцу.

2. Тимочки срез (Тимок). У њему су села: Нови Хан, Петруша; Ново или Загорско Корито; Ошљане; Јаковац, Јелашница; Селачка; Мали Извор; Вратарница; Заграђа, Бела река; Мариновац; Боровац; Врбица; Трновац, Дреновац; Дебелица; Равна; Мањинац; Комељ. Свега 20 села. Среска Кућа у Новом Хану.

3. Сврљишки срез (Сврљиг). У њему су села: Попшица, Пирковац, Сливје, Лалинци; Копај Кошара, Грбавча; Галибабинци, Радмировац, Давидовац, Шуман,; Топла, Боминовац, Бели Поток; Плумина, Нишевци; Миљковац, Драјинца; Мерпелат, Жељево, Шљивовик; Преконога; Извор[1] (велики); Ђуринац, Бело Иње, Црнољевица, Рибари; Лозан, Округлица, Гулијан; Бучум, Тијовац, Бурдимо; Периш, Околиште, Гушевац; Манојлица, Луково, Влахово; Варош, Палилула и Мечијдол. Свега 40 села, и засеока. Среска канцеларија пређе на Дервену, а сада у Извору (привремено), јер је среска кућа на Дервену изгорела у српско-турском рату 1876 год.

И тако у целом Књажевачком округу има сада 111 села и засеока са 53 општине.

Села, која са турском граниче ова су: Вратарница, Ошљане, Ново Корито, (Тимочки срез); Радичевци, Алдинци, Репушница, Папратиа, Гор. Каменица, Влаово, Манојлица (Заглавачки срез); Периш, Лозан, Гулијан, Округлица, Црнољевица, Бело-Иње, Рибаре, Ђуринци, Преконога, Грбавча, Копај-Кошара и Попшица (Сврљишки срез).

Војнички, подељен је Књажевачки округ у 4 области, према административној подели; од којих сваки део даје по 2 батаљона, и то, једна прве класе (активни), а

[1] Овај се Извор велики или горњи, за разлику од опог у срезу тимочком, који се зове доњи, мали Извор или Изворчић.

други II класе (резервни батаљон). Осем тога подељена је и III класа подобно, али она нема тактичне употребе.

Имена батаљонима 1 и 2 класе ова су:

1. Књажевачки батаљон.
2. Каменички (II Књажевачки) батаљон
3. Тимочки батаљон
4. Сврљишки „

Осем тога, Књажевачки округ даје и ове јединице: један ескадрон, људство за једну брдску батерију, 1 пионерску чету, Болничаре, 1 занатлијску чету, 1 пекарски и 1 раденички вод. Осем тога још и нужне делове за артилеријску бригаду и корпусну команду.

Што се више поделе тиче, Књажевачка окружна војска спада у састав Тимочког корпуса, коме је штаб засада у Неготини.

II. Хидрографија[1]

Главна вода књажевачког округа, јесте Тимок, који се зове Бели Тимок, или Књажевачки, за разлику од Црног Тимока или Црне реке (Зајечарског Тимока), која се у Црноречком округу находи.

Бели Тимок или Књажевачки, има 2 главна састојка: леви зове се Сврљишки, а десни Трговишки Тимок, па тек пошто се оба, одма испод вароши Књажевца састају, зове се Књажевачки или „Бели Тимок“.

Карактеристично је, да све воде Књажевачког округа, припадају басену или сливу Тимока, осем Беле реке, која иде у Криву или Бинч-Мораву.

Да видимо његове главне састојке. И то:

---

[1] При излагању ових појединих одељака, не може се очекивати она детаљност, коју сам показао приликом „Описа Рудничког округа“, јер је оно систематан рад вишегодишњег испитивања, а ово су само кратке белешке.

1. Сврљишки (Пандиралски) Тимок

Долази из Турске. Главни су му извори: десни, Пајешка река, која изнад села Пајеша, испод брда Јабуке извире, а леви Бабина река, која почиње испод Бабине главе и Козјака планине. Код Голубовог хана састају се обе речице, и мало ниже, с десне утиче поток Добрисла вица или Селиште. Наскоро после овога пресеца река, код ђумрука Пандирала, гранични плот, улази у Србију и зове се Пандиралска река или Тимок. Одма иза границе прима с' десна поток Јелашје, па упада у бездан, и после неког времена истиче код села Периша, и има правилну долину.

Текући даље, до састава са Трговишким Тимоком, прима Сврљишки Тимок са обе стране ове воде:

а. Перишки поток, с' лева, долази од Кладенца и зеленог врха. Протиче кроз село Периш.

б. Околишка река, почиње из Тресибабе, испод места Обршине, где се зове Пандирало, тече најпре истоку, па окреће југу, примајући, с' десна више потока, а с' лева Луковску реку, у селу Околишту, кроз које протиче и од њега име добија. Близу ушћа, састане се са Манојличком реком, која с' лева долази. Она почиње са границе испод Црквенца и протичући и кроз село Влаово и Манојлицу, прима с' лева потоке: Боровачки и Криви до, па се близу Тимока састаје са Околишком реком.

У басену Околишке реке леже села: Крента, Мучибаба, Бучум, Околиште и Луково; а у Манојличкој: Манојлица и Влахово.

в. Гулијански поток, с' лева, из Гулијанске планине Баре, протичући кроз село Гулијан.

г. Округлица, поток с' десне стране, из села истог имена.

д. Црнољевички поток, с лева, из села Црнољевице, са границе долазећи.

е. Изворска река. Извире испод Тресибабе планине. Глава јој се зове Волујак, у коју иде с' лева Љубавода, али обоје пропада у поноре и вртаче и губи се. Други извор зове се Пажар, који протиче кроз село Тиовац и даље на југ, док не доспе у атар села Извора, где се зове у врху Пирови, а доле Боничка река, у коју с' десна тече поток Тројица, а с' лева М. Извор; а испод села састаје се са Бурдимском реком[1], која с' лева од села Бурдима долази, примајући потоке: Душћин дол, с' лева; ; а Црквени поток или Селиште и Куси дол, с' десне стране. Пошто се обе реке састану, зове се просто Река, која протиче кроз поља Мртвину и Росуљу, и улива се с' десна у Тимок, спрам брда Волувице.

У басену ове реке леже села: Велики Извор, Тиовац и Бурдимо.

ж. Белоињска река, из села Белог Ања с' лева утиче у Тимок. Почиње од Дебеле Букве и Рајичине баре и прима: Корито, Забељ главу и Вреко потоке[2].

з. Рибарска река, почиње испод Плеша, тече кроз село Рибаре, и утиче у леву обалу Пандиралског Тимока. Прима у себе Бомиче Кладенац и Црвено-барски поток.

и. Топола, поток, с' десне стране. Тече између брда Љубовца и Тетребице. Врх му се зове Дубрава. Топола је прозван због неких Топола које су се близу утока наодиле, а сада само једно дрво има.

---

[1] Приметна је у овом округу оскудица сопствених имена река и брда; јер се воде и брда већином зову именом села кроз која протичу, или у чијем се атару налазе, а не да свака река и брдо има своје засебно име, као што је н. пр. то у Рудничком округу већином.

[2] Гласник XIX стр. 289.

ј. Правица речица, улива се с' леве стране у Тимок, одма више среске канцеларије на Дервену. Она почиње више села Грбавче, а из брда Курилова, са границе, протиче кроз село Грбавчу, где се зове Тајчин поток. Сад пресеца насип Грамадски, па прими с' десна поток Помосницу, који почиње испод карауле истог имена; испод села Преконоге, утиче у Правицу, с десне стране велики поток Румењак, у који опет с' десне стране иде Мезин поток. У долини Правице су 2 села: Грбавча и Преконога.

к. Бучје, мали поточак, с' лева иде у Тимок, баш спрам среског конака.

л. Лу̑кавица, подужи поток, протиче између брда Брегарије и Големог дела, па упада у десну обалу Тимока сврљишког.

м. Шљивовички поток, с' десна, долази из села Шљивовика.

н. Мерцелатски поток, из села Мерцелата, с' леве стране.

о. Малушница, поточак с' десне стране; долази из села Драјинаца.

п. Река Калница. Почиње испод брда Ветрила, више села Сливја. Протиче кроз села Сливје и Лалинце, примајући у се са обе стране више потока, па се улива у леву обалу Сврљишког Тимока.

р. Калиновик, поток с' десне стране, из села Драјинаца.

с. Плужински поток, с' леве стране, тече из села Плужине.

т. Мали поток
у. Бојчи поток } мали потоци из Богданице излазе.

Сад настаје Клисура коју граде гола и стеновита брда: с' десна Богданица, а с' лева Капилија. Кроз ову клисуру, вијугајући, протиче Тимок испод града Сврљига, од кога је

цео овај крај добио име „Сврљиг“, а по коме се и овај Тимок Сврљишки.

У самој клисури, а под градом Сврљигом улева се у Тимок.

ф. Белица, река, с' леве стране. Она извире из планине Девице, код села Галибабинца, а поименце из брда Лозице, протиче кроз Мечиј-дол, и код брда Курвана прима: с' лева поток Шајиновац, а с' десна, пот. Дубраву па правећи окуке упада у Тимок.

х. Трстеница (или Трештеница) речица. Има две изворне гране: десна, зове се Бараковац, коме је глава извор Бараковац, под брдом Косуљицом, где га и Буковик зову. У Бараковац упада, с' десне стране, поток Тиљешица, што долази из Ставровице брда. Лева грана Трстенице зове се Поповац, који долази између брда Ограорице и Припеча, и прима с' лева Велики поток, што из Одинца долази. У селу Белом потоку састају се, па онда долази с' десна поточак Мост, из брда Рашковице, а ниже с' леве стране Попов поток, у коме је извор Сопот. Испод брда Рта, састају се Бараковац и Поповац, одакле се зове „Трстеница“, која протиче кроз село Варош, примајући с' десна, поток Дрење, а с' лева Љути врх, па утиче у леву обалу Сврљишког Тимока.

ц. Ракинац, поток, што долази из Љутог Врха; слива се у леву обалу.

ч. Ждрелица, (Топалски поток) повећи поток, с' леве стране. Почиње из Велике планине, и врх јој се зове Грукшина падина, у коју иде с' десна поток Вукшинац. Долина Ждрелице у среди зове се Младенова падина, а близу утока Задна.

ш. Кулишно, кратак поток, с лева из Миленовог врха.

ћ. Плужница, поток с' десне стране, долази из Осредка и Честог Виљка. Врх му се зове Рујиште и Чкаља.

ђ. Пресека, дугачак поток, сав у Клисури. Почиње испод Дејанова Камена и Врлејке, а утиче у леву обалу Сврљишког Тимока, на излазу из ждрела (Клисуре, теснаца), код брда Подвиса.

ц. Ројаница, поток, с' лева испод Грохатљевице иде у Тимок.

а. Орешачки поток. Долази из Тресибабе, и врх му се зове мали Понор. У њега се стаче вода Милове, која из брда Миде извире, с' десне стране. Понор протиче кроз село Орешац, од кога име носи, и код стене Болвана, упада с' десне стране у Тимок.

b. Ргошки поток, извире из брда Предовице и тече кроз село Ргоште, па иде с' десна у Тимок. При дну је извор Бањица.

c. Булин поток[1] (Булиновац), почиње испод брда Грохатљевице, а упада у леву обалу Тимока.

d. Глоговачки поток, почиње испод брда Дубраве, протиче кроз село Глоговац, прави лук у десно, па с' лева увире у Тимок.

e. Добра вода, поток, долази из брда Остри врх. У брду Предовици има извор који се зове „Добра вода", и чија вода тече у овај поток, с' леве стране, па отуда и њему име. Десном страном овога потока води пут из Књажевца на Тресибабу. Овај поток упада у десну обалу Тимока, спрам брда Главичице.

f. Жлнска (Билијарска) река. Има више извора, али је главни из планине Грнчара, па протиче кроз село

---

[1] И овај поток и село Булиновац, добили су име од неке „буле" која је ту имала своје имање.

Жлну, где прима с лева поток В. Понор, који из Тресибабе долази, и кога се врх зове Говедаричино бучје. На овом је потоку село Понор. У Жлни још стичу се у реку потоци: Мали и Големи поток с' десна, а више њих с' лева Ајдучки кладенац, а ниже Суви поток, што из брда Суве и Смрделе долази. Ова се река зове још и Билијарска, што у Тимок, с' десне стране утиче, близу брода званог „билијарски".

g. Дубрава, јаруга, што из Липовице почиње, с' десне стране. Слабо воде има.

h. Тршичка или Грезанска река. Глава јој је Клисура, која долази из алексиначког округа, и почиње из брда Бездана у два крака: десни се зове Ивје, а леви Чесмица, па се код Филипове механе састају и улази у Клисуру, између брда Бориловца и Руденице, од које име добија, и где на граници књажевачког округа прима с' десне стране поточак Врело, па пресецајући два пут књажевачки насип, после 1 сата, прима с' лева Слатинску, што у брду Тумби почиње под именом Студенца, а мало ниже, с десна Васиљску реку, и пошто опет пресече насип, прима с леве руке Винску реку која из брда Краљевице почиње. Одатле до утока зове се Грезанска река, што тече поред села Грезне, а и Тршичка река, по некаквој старој цркви. Улива се у леву обалу Тимока, код Ибишовог забрана.

i. Просеница (просенички) поток, долази из Густе шуме, испод брда Липовице, а утиче у десну обалу Тимока.

k. Чивлик, поток, што из Јевика и Раздоља долази. У самом Књажевцу упада у Тимок, с' десне стране.

l. Љути поток, с' леве стране, сува јаруга, почиње из брда виноградског Цеврина.

На послетку,

m. Камичина река. Има две гране: десна је Зубетиначка река, која почиње испод Слемена; а лева Буч-

јанска, која испод Мечијег врха долази. Глава јој је у селу Влашо поље, где се зове Лазин поток, у Бучју прима с' лева пот. Голему Орницу. Између обе граде је брдо Медена стена. Обе се реке састају у селу Валевцима, па протичу кроз село Камичину, од кога река име добија.

Одма испод утока ове реке састаје се Сврљишки и Трговишки Тимок, и одатле се зове Књажевачки Тимок.

И тако сврљишки Тимок прима у себе са обе обале 38 разне величине и јачине приточица (поточића, потока, јарага, речица и река).

Природа долине сврљишког Тимока. — Сврљишки Тимок прави један полукруг. Најпре од Пандирала узме правац западу, па у том правцу тече све до Дервена: Овде окрене северо-западу и тај правац задржи кроз прву клисуру до Вароши. Ту окреће истоку до спрам села Миљковца, а одавде узме северни правац текући кроз другу клисуру, до близу села Орешца, где окреће више истоку, а код брда Главичице, на $^1/_2$ сата више Књажевца, прави лакат северу, скоро под правим углом, и у том главном правцу протиче кроз Књажевац и састаје се са Трговишким Тимоком.

дужина долине:

Пандирало-Дервен. . .	18000
Дервен-Варош	9000
Варош-Књажевац . . .	20000
Свега. .	47000^m = 47 километр.

Долина Сврљишког или Пандиралског Тимока, од Гушевца све до Нишеваца мало је пространа, у пречнику за 500—1500^m како где. Код Нишеваца улази у клисуру (ждрело), које Богданица и Капилија образују. Код Вароши отвара се у долини једна карлица, која се код Палилуле опет затвара и Тимок понова у Клисуру улази, што је ту кречне стене: Правац с' десне, а Ветрило и Варнички врх

с' леве стране образују, и која се зове „Голо ждрело". Код Подвиса шири се опет долина Тимока за 1000 m пречника, и та ширина остаје све до састава са Трговишким Тимоком, где настаје пространа долина.

Најпространија је долина код Нишеваца, Вароши и Дервена.

Од приточица, најлепшу долину има Калница, Тршичка а у неколико и Околишка река. Најјаче су приточице: Околишка река, Калница, Белица и Тршичка река. У њиховој заплави леже 60 села сврљишког и заглавског среза.

То је био Сврљишки или Пандиралски, да пређемо сад на десну грану Књажевачког Тимока.

2. Трговишки Тимок (Коренатац)

Овај Тимок извире у Турској у 2 гране: десна, из св. Николе, где се зове Шопур, а ниже р. Равно бучје, јер испод села истог имена протиче; ниже прима с десна Јанску, а с лева Црновршку реку, па тече поред Балта-Бериловца, где утиче с лева Ћоштица, а после $^1/_2$ с. с десна Иновска река. Лева грана има свој почетак испод карауле К'лне (Церове), где се зове Доброч, код Стањанаца прима с лева Бигер са дивним водопадом, па се зове Клаић и испод села Извора дотиче Јаловик извор од Добриславице, а наскоро затим код карауле К'лне, између брда Копишта и Садиња састају се са б. бериловачком реком. Пошто се саставе улазе у Србију код карауле Коренатца, под именом Тимок Коренатац, у који се, до састава са Сврљишким Тимоком, уливају следеће воде:

а. Каменичка река, која од Писане Букве и Иванове ливаде долази, протиче поред села Репушнице, Папратне и Гор. Каменице, па с' десне стране у Коренатац утиче. Њихове су долине права клисура.

б. Жљебине, поток, долази са границе од Причеља и Ивове чуке, па пада у Тимок с' леве стране.

в. Страник, упада у Коренатац с' леве стране у селу Д. Каменици, баш код цркве Михаила Абоговића. Горњи крај овог потока зове се Кошарине.

г. Причељски поток, долази с' леве стране, опет у селу Г. Каменици, одма испод Страника; а почиње испод Лисичија врха.

д. Серушки поток, с' десне стране утиче, а тече између Дебеле Главе и Чуке.

е. Дрење, поток упада у Коренатац, с' десне стране, у селу Штрбцима.

ж. Квачкина мртвина, поток, тече из В. Грнчара, па иде у Коренатац с' леве стране.

з. Бараница и Бирченица, потоци, с' десне стране, силазе из брда Душманице, и састају се пре утока у Коренатац.

и. Умовица, поток, тече између Вел. и М. Грнчара, па се слива у леву обалу Коренатца.

ј. Радина падина, с' десне стране.

к. Жуковачка река. Глава јој је код границе у пределу између Смиљеве Чуке и Писане Букве. Има 3 главна састојка: Лева река, Космавица и Топузанов гроб[1]. Текући из Алдинца на ниже, прима разне потоке из села: Дрвника, Дејановца и Причевца; протиче кроз Градиште и Гор. Соколовицу; у селу Жуковцу прима с' десна долазећу реку Кандалицу, па утиче у десну обалу Коренатца. Ова је река најважнија приточица Тимока Трговишког и најдужа. У њеном басену леже села: Алдинци, Дрвник, Дејановац, Причевац, Градиште, Гор. Соколовица, Балинац, Старо Корито, Кандалица и Жуковац.

---

[1] По г. Мачају. Гласн. XIX стр. 293.

л. Црвенски поток, долази из брда Липовице и Дела, и улива се у леву обалу Коренатца. Наносле тку

м. Трговишка река, почиње у два крака од села Локве и Видовце, па се у селу Штитарцима састају, и тако протичу кроз село Трговиште, и наскоро улива се под именом реке овог села, у десну обалу Тимока Коренатца, који се у овој околини почиње звати и Трговишки Тимок, по овоме селу, где је некада била пијаца града Голубца, па је и томе месту дошло име од „трга“ — Трговиште.

Још тече у Трговишки Тимок и вода, која извире на Габровцу, чесми Књажевачкој, испод Јевика; а после овога, Трговишки Тимок пресеца насип, који из Књажевца у Зајечар води, па се састаје са Сврљишким Тимоком, и одатле узимљу правац северу, и теку под именом Књажевачки или Бели Тимок.

И тако Трговишки Тимок од улаза у Србију до саставка са Сврљишким, прима 13 приточица разне величине са обе стране.

Природа долине Трговишког Тимока. — Од плота до близу села Д. Каменице, овај Тимок има правац западу; а одатле до саставака има главни правац северозападни.

Дужина његове долине од границе до саставка износи на 21 километар[1].

Из овога се види, да је долина овог Тимока, колико је у Књажевачком округу, 4 пута мања од долине сврљишког Тимока.

Од улаза у Србију до изнад манастира Св. Тројице, долина је стешњена; одатле до утока жуковачке реке отворена. Између утока Жуковачке и Трговишке реке тече теснацом, који образују брда: Бараница с' десне, и Зеленика,

[1] 21,000 метара.

с' леве стране. Од Трговишке реке до састава са Сврљишким Тимоком, долина је пространа.

Најпространија је долина спрам брда Гричара, где може имати у пречнику на 1000^{m} и код села Трговишта.

Најјаче су његове притоцице: Каменичка и Жуковачка река.

У његовом басену лежи 19 села Заглавскога среза.

Управо „Заглавак", од кога се и цео срез Заглавски зове, зове се простор између Кадибогаза и Коренатца; предео, између Трговишког Тимока и реке Клисуре.

Да приступимо Главном Тимоку.

3. Књажевачки (Бели) Тимок

Пошто се оба Тимока: Сврљишки и Трговишки, испод Књажевца, код Кованлука и некадањег града Голубца састану, целокупна вода зове се Књажевачки Тимок, који добија карактер реке, како по јачини воде, тако и по пространству долине, и текући северу, прима са обе стране ове воде редом на ниже:

а. Дукач, поток, долази с' лева из села Штипине.

б. Бошава, речица; долази од села Берчиновца, из брда Барски дел, протиче кроз село Горњи Зунич, сече Зајечарски насип и утиче с' десне у Тимок бели.

в. Чешмина, поточак, с' десне стране.

г. Потркања, поток, с' лева, из села истог имена.

д. Шопурски поток, с' десне стране.

е. Зубанов поток, с' лева из села Равне.

ж. Јелашница река, с' десне стране. Извори су јој испод Смиљеве Чуке и Расовита Камена. Врх леви зове се Мељишка река од Смиљеве Чуке, па се састаје са десним краком, која се зове Голема река, што од Расовита камена долази. У селу Радичевцу долази с' лева поток Дејчи-

новица, у коју опет с' десне стране иде Поломска река. Даље на ниже упадају у главну реку: Влашки дол с' лева; Пољевина, с' лева из села Шарбановца; а ниже Биљанички поток и Карчина бара. Сад протиче река кроз село Јелашницу, сече зајечарски насип и утиче у Тимок, спрам града Равни. У заплави ове реке налазе се села: Радичевац, Шарбановац и Јелашница.

з. Дебелица, речица. Глава јој је поток Батеј, у који иде с' лева Умиште, а с' десна поток Пељир. Испод брда Минишора, прима с' десна Студени поток, у који опет пада Вирови, поточак с' десне стране. После овога, вода протиче кроз село Дебелицу, од кога име носи, па утиче у леву обалу Тимока.

и. Трновица, поток повећи, с' леве стране. Врх му се зове Видерица, а протиче кроз село Трновац.

ј. Клисура река. Извире у турској и код Кадибогаза улази у Србију, тече северозападу и прима у се ове воде:

Костичка река, с' лева из Смиловице.

Иванска река, с' десна, са Китке.

Дубоки поток, с' лева, из Смиловице.

Ошљанска река, с' десна, из Јаношице.

Раковица, с' лева, из Косице,

И Мала река, с' леве стране, тече између Косице и Ивковца.

После овога Клисура протиче кроз село Нови хан, сече Зајечарски друм и утиче у десну обалу Тимока. У сливу ове реке леже села: Ново Корито, Ошљан, Петруша и Нови Хан.

к. Грабовац, речица, с' леве стране. Извире у 2 крака: десни из Преког камена, зове се мало ждрело, а леви из Папрати, зове се велико ждрело. Испод Градсколице и Града Кожеља састају се, и текући истоку прима у се с' леве стране већином суве потоке Ђузлину и Бузину Па-

дину, протиче кроз село Козељ и Дреновац, где прима с' лева поток Ровину, и утиче у Тимок изнад реке Клисуре.

л. Орашје, с' леве стране, долази из брда Тумбе.

н. Сува река, с' десне стране.

м. Врбица, с' леве стране, из планине Тупижнице, тече кроз село истог имена.

о. Суводолска (Салачка) река, долази од Црноглава и Треска са границе, и утиче у десну обалу Тимока; протичући кроз село Селачку. Више села је у потоку манастир Суводол.

п. Боровац, поток с' леве стране, на коме је село истог имена.

р. Изворски поток, с' десне стране, долази из Бабиног носа, и тече поред Д. Извора, или малог.

с. Крчето,
т. Стојановброд,
у. Боровичко,
ф. Дерималаре,
х. Змијанац,
ц. Љути дол,

Све поточци кратки, који у десну обалу Тимока редом, на ниже идући, упадају.

ч. Јаношев поток, с' леве стране.

ш. Топлик с' десне стране. Одма више пута извире из Кречне стене и воденицу окреће. У зиму тешко се леди, зато се и зове „Топлик“.

ћ. Буковски поток, с' леве стране.

ђ. Велика Шашка, долази из Турске код Карауле Шашке, а неке потоке прима с' лева, из Бабиног носа и Горуновог дела. Утиче код села Вратарнице, с' десне стране у Тимок.

ц. Заграђска река с' леве стране долази из села Заграђе. Напослетку:

а. Мала Шашка, поток с' десне стране утиче у Тимок, а долази са карауле Затворене пољане (Затвроенице).

Овај поток прави међу Црноречком и Књажевачком округу, и одатле Тимок продужујући тећи у започетом правцу, улази у Црноречки округ, с' тога, престајемо ређати његове уточице.

И тако од Књажевца до границе Црноречке Бели Тимок прима са обе стране 29 потока, поточића, река и речица, разне величине и јачине.

Природа долине Књажевачког Тимока. — Од Књажевца (саставака), па до утока потока Топлика и Буковског, долина је отворена и пространа, имајући у пречнику како где 1000—2500 метара. Код Новог Хана је најшира. Али од Топлика па до Вратарнице брда се спуштају Тимоку и образују теснац прави, који престаје тек код села Вратарнице[1], где долина опет добија свој пређашњи облик, који траје све до Црноречке међе. Карактеристично је, да је десна обала Тимока у целом овом простору млого шира од леве. Док су на левој обали брда стрма и уз реку припрта, дотле се на десној страни пружају у благим косицама. У опште басен Тимока има ову карактеристику: јужни и источни нагиби долине, како Тимока тако и свију његових уточица, стрми су, а северни и западни благи. Види: Тржичка река, Каличина, Штипина, Булиновац, Глоговичка итд. Томе може бити узрока у првобитном таложењу земље.

Дужина долине од Књажевца до Црноречке границе износи 28000 m = 28 километара.

У овом простору спадају у басен Белог Тимока 28 села, и то 15 на десној; а 13 на левој страни реке.

Од приточица најважније су: Клисура и Јелашница; а затим Шашка, Грабовац и Врбица.

---

[1] Вратарница је и добила свој назив од „врата", што овде као отвор у долину из клисуре почиње; а можда и због пролаза у Турску долином Шашке. Римљани су звали овај вратарнички теснац Passo Augusto. Види Кнежевина Србија од М. Ђ. Миличевића, стр 840.

Пад Тимока од Књажевца до утока у Дунав 8·25 метра[1]. Дужина његовог тока од Књажевца до утока има 100 километра. Дакле средњи пад Тимока је на 1 километар 0^{m}·0825, дакле ни пун десиметар. Или на 12000^{m} или 3 сата 1^{m}; или на 1200^{m} један десиметар.

Али има још једна вода, која није до сада поменута, али која не припада басену Тимока. То је:

Бела река, која долази из планине Девице; прима потоке од Радмировца, Пирковца и Копај Кошаре; тече кроз село Попшицу, и код Карауле Драговца иде у Турску, и тече у реку Тополницу, која се с 'десна улива у Криву или у јужну мораву, код села Тополнице, пресецајући Нишки друм. Бела река наоди се на југозападном крају Књажевачког округа, и у њеном басену леже 4 села и манастир св. Аранђел. Друга Бела река је на североностичном крају округа, која тече кроз село Белу реку, а затим кроз Грљиште, и утиче с' лева у Књажевачки Тимок.

С' тим је завршена Хидрографија Књажевачког округа.

Приметити се има да је и г. Мачај у Гласнику XIX (стр. 288—296) изрећао воде овог округа, али ово излагање, с' једне стране није систематично, као што је у самој природи, т. ј. идући низ воду, и једновремено ређајући уточице са обе стране тако, да се по опису и карта приближно нацртати може. У горњем чланку није се овога реда природног држало, и с' тога је опис, без карте, неразумљив. Осем тога, друго, многе воде недостају, а млогима дата су ненадлежна, селска имена.

Надам се, да ће ово моје систематично и детаљно излагање допунити и једну и другу празнину.

---

[1] Мерење висина од два ђенералштабна официра стр. 26.

III. Орографија.

На југо-источном крају, дакле у Књажевачком округу — Србија је орографски везана са Балканом, и то са оним планинским ланцем или водомеђом, која се од Коца-Балкана (Хемуса) најпре западу, а после северо-западу, пружа, обилазећи изворе реке Искра, удара на Риљ, затим делећи најпре воде Егејском мору и Дунаву (непосредно Струми и Искру), а потом Кривој Морави и Дунаву (непосредно Нишави и Искру), долази на Стару планину. Са ње: 1, Главна грана окреће северо-западу, преко Бабине главе, делећи воде сврљишком Тимоку десно и Нишави лево, води на Козјак планину, (1045^{m} висине), затим нашом сувом границом на Баре (Јунин гроб), Пернатицу, Голубињак, Плеш, Килову чуку, Лесков врх, Коларницу, Костолов камен, Помосницу, Гарванов камен, Малу Грамаду, Јованов трап, Грамаду, Дебели део и Курилово. Ту окреће северу и улази у Србију те дели воде: десно Тимоку (Сврљишком), а лево Кривој-јужној Морави (њеним притоцима: Тополници а затим Моравици), и удара на Ветрила, Преслаб и Девицу планину. Код Филипове механе у Скробинцу, води преко Планинице, Плашивца и Бездана, те сече књажевачки друм и дели воде Моравици и Тимоку, па удара на Огњишњак, Церовицу, Крстац, Слемен, Голу планину, Мечији врх, Рашинац, и Ртањ, који је план ски чвор, и од кога се пружају вододелнице на све стране, од којих је најважнија она, што води преко Лукавице, Јасенове главе и Брезовице и дели воде: лево Морави, а десно Тимоку, Пеку и Млави и која се свршава са Сопотом, изнад Пожаревца.

Од ове главне планинске гране одваја се једна споредна вододелница, десно од Ртна и Голе планине која има северо-источни правац и која иде од Мечијег врха на: Ижовицу (Је-

жевицу) Татар-поље и Касаповац и завршује са брдом Краљевицом више Зајечара. Ова воделница лучи воде: десно Књажевачком или Белом, а лево Кривовирском или Црном Тимоку.

2. Споредна планинска грана улази у књажевачки округ преко Границе, код карауле и брда Црквенца, има северозападни правац, и води преко Ивове чуке, Сикиљице, Лисичијег врха, Великог и Малог Грнчара, Дела, Липовице и завршује са брдом Јевиком, знад вароши Књажевца. Ова водомеђа дели воде: десно Трговишком (Коренатцу), а лево Сврљишком (Пандиралском) Тимоку. Ова се вододелница веже са оном главном и са Балканом преко Црног врха.

3. Још једна споредна планинска грана веже књажевачки округ са Балканом преко Старе планине на Св. Николу. На Ивановој ливади (3500 ст.[1]) дотиче се наше границе, па њом води на Писану Букву, (1930 ст.)[2] Смиљеву чуку, Расовити камен, сад прелази мало у Турску на Малу Гламу, обилазећи изворе реке Клисуре (Ново-ханске), за тим долази опет на границу, и то на Голему Гламу, и даље на Китку, Тресак, Бабин нос (2200 ст.), Црноглав, Суви Кладенац, Остричевицу, обилази изворе Шашке, на Сименски и Љути до, Рањену руку, Голину, Бездет[3], Затворену Пољану, Вршку Чуку, Рунтаву Могилу, Рајков Сават, и одатле улази у Турску, делећи воде приточицама Тимока (лево) и Дунава (десно), па се завршује са Зеленом близу утока Тимока у Дунав.

Ово су биле 3 важније планинске гране, које су нас везивале са Орографијом Балканског полуострва.

Од вододелница пак самог Књажевачког округа знатније су ове:

1. Од стеновитог брда Грнчара пружа се западно један планински венац те дели воде: десно Жлнској (билијарској)

---

[1] Пут лицејских питомаца по Србији, стр. 114.
[2] Исто тако.
[3] Гласн. XIX стр. 296.

а лево Околишкој реци и преко Мучиглаве и Обршине излази на Тресибабу — на Караулиште. Са Тресибабе цепа се на две важније вододелнице:

а. Десна, води на Осредак, Плочу, Правац, Јаничиште, где прелази Свр̑ишки Тимок, и због тога је ту клисура, звана „Голо ждрело", па води даље на Миленов врх, Доњи камен, Варнички врх, Дејанов камен, Високу планину, где долази у свезу са оним планинским венцем, који дели воде Тимоку и Морави, и води на Ртањ, преко Скробинца.

б. Лева вододелница иде са Тресибабе (Караулишта), преко Бркине вртаче, Честог Љиљка, Белешака, Големог браништа и Богданице. Овде прелази свр̑ишки Тимок и образује „Свр̑ишко ждрело", водећи даље на Капилију, Мали врх, Рапаљ и даље на Девицу, где се везује са главном вододелницом, која од Курилова долази. Од Девице пружа се даље западу ова водомеђа преко Голе Чуке, Остре Чуке, Лесковика, Озрен-планине, Обле главе и Седог врха, па се свршује са брдом Рујевицом изнад Алексинца, делећи воде: лево Кривој или јужној-Морави, а десно Моравици.

Тресибаба[1] је планински мали чвор, од кога се, осем изложене 3 вододелнице, пружају и друге незнатније. Тако:

2. Са Тресибабе води на Бркину Вртачу, Мачију главу Дебелу Ледину, Тројицу и Колибин дол, те дели воде: десно потоцима Драјиначким и Шљивовичким, а лево Изворској реци.

3. Са Тресибабе иде вододелница Околишке и Изворске реке, на Големи дел, Јаворску шуму, Рид и даље на Вочник, Длгу Орницу и завршује са Китком, код утока Изворске реке.

---

[1] Тресибаба добила је име одовуд: Некада наредио неки паша да се крчи пут преко овог брда да би са војском проћи могао, па између других кулучара била и једна баба. Кад је паша обилазио и прегледао рад, упита бабу, шта ради, а она одговори: „Трси баба" па отуда „Треси баба".

4. Вододелнице Жлнске реке и Орешачке иде са Тресибабе на Остри врх, Миду, Предовицу и завршује са Болваном, стеном поред Тимока.

Друге маловажније вододелнице ове су:

5. Са Писане букве на Јаблан, Папрадну Орницу, Мустачев Хрт, Топузанов гроб, Јаблан, Булски дел, Умин до, Столице, Дебелу главу, Оскорушу[1], Страшни камен, Драгоманицу, Дебелу Главу, Вељи врх, Душманицу и Чуку. Та коса дели воде Жуковској реци (десно) и Коренатцу (лево).

6. Вододелница Белице и Трстенице почиње од града Сврљига, па води Косом на Пазариште, Песак, Турско Гробиште, Цурину бару, Никуљак, Излаз, Грдов дел, Ставровицу и Косуљицу, и ту се веже са оном главном вододелницом, што дели Тимок и Мораву.

7. Вододелница цела речице Грабовца овако води са десне стране од Тимока: на брда: Бабајанин крст, Говедарник, Плоча, Гњиловац, Косар, Средњи врх, Преки камен, Папрат, Чавкин камен, Девесиљски камен, Пашиште, Главица, Грабова страна и Црвено брдо, на левој страни, према Тимоку.

8. Вододелница Клисуре и Јелашнице у Србији почиње са Расовитог Камена на граници, па води на Косицу, Ивковац и завршује са благом косом Љабава, изнад друма Зајечарског.

9. Вододелница Суве реке и Клисуре, почиње са Китке и Големе гране, па иде западу на Градску Гламу, Јаношицу, Манастирску Гламу, Васиљево поље, Обрен и завршује Иваньским пољем, Код Зајечарског насипа.

10. Вододелница Каличине и Тршичке (Гречанске) реке, почиње са Крстатца, па води на Огњишњак, Руденицу, Артово браниште и завршује са Цеврином, према Књажевцу.

[1] Гласн. XIX стр. 297.

11. Вододелница Сврљишког Тимока (десно) и Тршичке реке (лево), почиње са Девице планине, па води на: Косуљицу, Рашковицу, Ограорицу, Припеч, Одинац, Високу Планину, Дејанов камен, Врлејце, Длаги дел, Дубраву, Гајеве, Ластавичко поље, Ибишов забран и завршује са Главичицом, спрам утока Жлнске реке, где се Тимок ломи, те Књажевцу окреће.

То су биле све знатније вододелнице у овом округу, а сада да поменемо знатнија брда и чворове планинске.

Између свију брда и планина у овоме округу, или на његовој граници, најзнатнија су ова:

Иванова ливада, на граници, понајвиша тачка, са највећим прегледом. Налази се на десној страни Трговишког Тимока. Имаће висине преко 3500 стопа.

Црквенац, на левој страни Трговишког Тимока, такође на граници. Ту је некада била нека стара црква, па отуда име, а налазе се у близини и остатци од неких старих шанчева.

Тупижница планина, на граници Црноречког и Књажевачког округа, на западној страни, а у близини села Бучја и Козеља. На Тупижници су места и врхови: Преки Камен, Слани врх, Леденице и испод ње стеновити шиљак Маглен. Висине апсолутне има 1218 m.

Курилово брдо и Караула на југозападној граници код села Грбавче. Одатле се види лепо Ниш и његова околина и чувена Ћеле-кула.

Плеш, зубаста и стеновита планина, на јужном крају границе, код села Ђуринаца.

Суви Кладенац (Чајири), на источној граници, више села малог или доњег Извора. Његова је апсолутна висина 1102 метара.

Тресак, шумовито брдо на источној граници. Има висину 981 метара.

Остричевица, на источној граници брдо, у врху Шашке. Висине је 855 метара.

Радичевачка планина, између реке Јелашнице и Божаве. Висине 996 метара.

Тресибаба, најзнатнији планински чвор у Сврљигу. На њој се деле путови: десни за Грамаду и леви за Пандирало. Које се вододелнице одвајају са Тресибабе, изложено је. Делови су Тресибабе: Караулиште, код механе Големи дел; Остри врх, на коме се један турски шанац налази; Обршина, брдашце; Јаворска шума; и Бркина вртача, највиша тачка у овој околини. Она је од креча, и на њој се налази једна велика вртача прозвана по неком човеку „Брки", отуда и целом брду име.

Богданица, голо стеновито брдо, на десној обали сврљишког Тимока, спрам града Сврљига, више села Драјинаца.

Капилија и Рапаљ, према Богданици, на левој обали Сврљишког Тимока, изнад села Нишеваца. Оба су гола и стеновита. Сва три су скоро једне висине.

Ограорица, Припеч, Одинаци Висока планина, гола брда изнад села Белог потока, имаће висину од 700 m.

Гричар, каменито и голо брдо између села Каменице, Штрбаба и Жлне. Има два врха: јужни зове се велики, а северни мали Гричар. Њихова је висина на 600 m. На врху Гричара налазе се остатци од неких развалина.

Правац и Варнички врх, гола и стеновита брда, прво па десној, а друго спрећу на левој страни сврљишког Тимока, близу села Орешца и Белог потока. Нижи су од Богданице.

Врлејци, голо брдо код села Васиља. Вис не око 500 m.

Преки камен и Средњи врх, изнад села Кожеља, висока брда, од чести гола, а од чести шумом покривена; стоје у непосредној свези са Тупижницом планином.

Мало нижи од њих су:

Девесиљски камен, Пашиште и Преки камен, прва два спрам, а трећи одма до предњих брда. Скоро су сва гола и кречне формације. Имају доста пећина.

Ветрила, брдо између св. Аранђела и села Сливја, лежи у главној водомеђи, што дели воде Тимоку и Морави, идући са Курилова. Ово брдо није знатно са своје висине, колико што се на њему налазе остатци од некаквог руског логора, ваљда из времена нашег ослобођења; а и сада је добар војни положај.

Осим означених познате су висине још и овим тачкама:

Берчиновачка планина, на левој страни реке Јелашнице висина, 890 метара.

Муча-глава, између Кренте и Мучибабе. Висина 674 метара.

	по аустр. карти		по нашим офиц.[1]
Књажевац	237 метара	—	170 метара
Нови Хан	224 „	—	144 „
Вратарница . . .	172 „	—	100 „
Мали Извор . . .	218 „	—	143 „
Село Васиљ . . .	352 „	—	
Бездан брдо . . .	717 „	—	613 „
(код Филипове механе):			
Село Црвење . . .	363 „	—	
„ Варош . . .	337 „	—	
„ Нишевци . .	371 „	—	
Место Дервент . .	397 „	—	
Село Штрбци . . .	228 „	—	
Бабин нос	2200 стопа по К. Поповићу[2]		
Писана Буква. . .	1930 „ „ „ „		

[1] Види: Мерење висина и опредељавање географских позиција, од два ђенералштабна официра, стр. 38 и 39. Београд 1875.

[2] Види: Пут лицејских питомаца, стр. 111.

Што се Минералогије и Геологије овог округа тиче, највећу површину запрема креч, особито у Сврљигу, који је пун пећина и вртача. Од пећина најчувенија је Преконошка; а вртача највише има у околини Тресибабе. Скоро сва највиша брда гола су и кречног састава. Особито се у томе одликују вододелнице које се са Тресибабе на Богданицу и Правац пружају; за тим вододелница са Девице на Озрен и Велику Планину; са ове на Буриловац и Руденицу; за тим Тупижница и сва њена околина и Грнчар.

Местимично овакво је стање геологијско у овом округу, колико је до сада испитано, по пок. Кости Поповићу[1].

У врху В. Шашке, код Милојева Метериза, табличасти шкриљац;

У реци Шашки сијенит;

Око манастира Суводола креч;

Од Суводола до Бабиног носа сијенит;

Врх Бабиног носа зеленац;

Од Бабиног носа до Китке сијенит;

Врх Велике Гламе креч;

Испод Велике Гламе у доњи, сича глина;

Од Кади-богаза до Иванове ливаде и Шљиве силикат;

Присоје Шљиве — Змијар — креч, а спрећу серпентин;

Око бањице код Ргошта нумулитска кречна стена;

На Подвису сијенит са магнетском гвозденом рудом; више подвиса мрки угаљ;

Код Хајдучког кладенца, испод Тресибабе, сича глина;

Околина Тресибабе креч са петрефактима;

Око Грбавче креч, а мало више сича лискуна, све до Курилова;

---

[1] Види: Пут Лицејских питомаца по Србији 1863 год. Издала Уједињена Омладина српска 1867. У Београду стр. 98—151.

У селу Гулијану и околини амонит;

Гричар кречна стена од окамењених корала и шкољака (нумулитска стена);

Испод Гричара поред Тимока амонит.

IV. Комуникације и Старине.

Од Путова најважнија су ова четири:

1. Пут из Књажевца у Зајечар. Из Књажевца излази на северној страни, и по неколико минута прелази преко Трговишког Тимока, изнад његовог саставка. Ту се налази добра, пространа ћуприја од дрвета. Докле год не изађе из Књажевачког округа, овај пут води све десном страном долине Књажевачког Тимока, пресецајући десне уточице: Бошаву, Јелашницу, Клисуру, Суву, Суводолску и Шашку код Вратарнице, осим осталих потока. Прелаз из једне долинице у другу неприметан је, јер се косе на десној обали врло благо Тимоку спуштају. Код Вратарнице $^1|_4$ сата води теснацом, иначе је свуда поље отворено и родно. Ступив у Црноречки округ, изнад села Грљана, прелази на леву обалу Белог Тимока и секући Лубничку реку, доспева у Зајечар, водећи испод Краљевице.

Овај пут има правац северни, насут је и у добром стању. Ћуприје су већином добре. Поред овог пута води телеграфска жица за свезу Књажевца и Зајечара. То је пут најбољи у овом округу. Овај је пут најравнији, води кроз обитавана и питома места, јер се држи све долине Тимочке.

Путне даљине ове су:

Књажевац-Нови Хан 2 сата.

Нови-Хан-Вратарница $2^1|_2$ сата.

Књажевац-Зајечар 7 часова.

2. Пут из Књажевца за Соко-Бању и Алексинац. Излази из вароши Књажевца на његовој западној стра-

ни, па води левом обалом Грезанске или Тршичке реке. После једног сата, пресеца Винску реку, и ту се у десно одваја стари пут, који је преко села Орешца водио. Нови насип пресеца и Слатинску реку, па води уз Клисуру, прелазећи је двапут и улази у прави теснац, где је пут усечен у кречну стену, са стрмим странама, и где је пролаз мимо пута немогућ. Овом Клисуром иде се читав сахат, пењући се, све десном страном ждрела клисурског, док се код потока Врела, не доспе на границу алексиначког округа, а одма затим и код Филипове или Скробничке механе. Више механе пут се пење у серпентинама те излази код Бездана на водо-Тимока и Моравице. Даље пут води Моравицом у Бању и Алексинац.

Овај је пут насут и њиме води телеграфска жица зж. везу Књажевца са Алексинцом. Употребљив је у свако доба. године, само је теретан у Клисури и код Церовице. Прелази Слатинске реке и Клисуре нису увек најсигурнији. Овај се пут пење 480 ^{m}, док неизађе на водомеђу Тимока и Моравице, дакле на сваки метар дужине има преко 3 ^{cm} пада. Он веже басен Тимока са басеном Криве-Мораве, а непосредно Бели Тимок са Моравицом. У Књажевачком округу неводи кроз обитава на места.

Путне даљине су ове:

Књажавац-Скробничка механа 3 сата.

Скробница-Читлук 2 сата.

Књажевац Бања Алексиначка (Соко-Бања) 7 часова.

3. Пут из Књажевца на Грамаду. Излази из Књажевца на његовој јужној страни и водећи десном страном сврљишког Тимока, прелази Просеницу поток, спусти се у дно долине тимочке и прелази Жлнску реку, сад се код Милетине цркве мало уздигне, па после кратког времена почне се пењати, водећи десном страном јаруге Добре воде,

све дижући се најпре у правој пруги, а после у серпентинама, док се не попне на Тресибабу, пролазећи поред Миде и Острог врха. На Тресибабу излази код Попове механе на Караулишту, и ту се путови деле: десни за Грамаду, а леви за Пандирало.

Десни пут почиње спуштање од Обршине и води испод Јаворске шуме јаругом која се зове Волујак, и даље, остављајући лево басен Изворске реке, па преко Грохота, спушта се у долину Сврљишког Тимока, на Дервен, код канцеларије Среза Сврљишког. Ту пређе преко Тимока, и уз реку Правицу, њеном левом страном води 1 сахат, а затим пређе је, и пењући се после $1|_2$ часа излази се на Грамаду, ђумрук и састанак на јужној граници Књажевачког округа.

Овај је пут само просечен, а није насут, с' тога није добар за путовање у кишно и снежно време. Он сече попречно Сврљишки Тимок, а продужен преко границе, веже долину Сврљишког Тимока са Нишавом, — басен Тимока са Кривом Моравом.

Његова је мана та, што не водик роз обитавана места, јер ова остају са стране. Воде нема.

Путне су даљине ове:

Књажевац-Тресибаба $2^1|_2$ сата.
Тресибаба-Дервен 2 добра сата.
Дервен-Грамада $1^1|_2$ сат.
Књажевац-Грамада 7 добрих сахата.

4. Пут из Књажевца на Пандирало. До на Тресибабу исти је са Грамадским. Ту се одваја у лево, те се спушта све косом између Изворске и Околишке реке, до близу Сврљишког Тимока, пресече најпре Околишку, па одма и Гушевачку реку, пење се на косу, што раздваја Гушевачку реку од Тимока, и њоме води до на Пандирало, где прелази поточак Јелашје, па се узпење на косу, на којој је ђумрук и

Карантин Пандирало. Одавде води пут преко границе на Бабину главу за Ак-Паланку и Пирот, а код Голубовог хана на $^1|_2$ сата од границе, састаје се са Видинским друмом, који преко Доброславице, с' лева, силази.

Овај Пандиралски пут од Тресибабе до Тимока спушта се; само поред села Гушеваца пролази, иначе води косама. Он веже басен Тимока са Нишавом. И овај је пут само просечен а ненасут, и с' тога није у свако доба године употребљив, с' тога се сељаци с' њима слабо и служе, него својим пречим и познатим коловозима.

Путне даљине су ове:

Књажевац-Тресибаба $2^1|_2$ сата.
Тресибаба-Гушевац $2^1|_2$ „
Гушевац-Пандирало 1 „
Књажевац-Пандирало 6 сати.

5. Пут из Књажевца за Бољевац и Луково. Из Књажевца излази на западној страни, води испод Цеврина и прелази реку Каличину, па уз њу, левом страном до села Валеваца, пролазећи кроз село Каличину. Од Валеваца продужава ићи у западном правцу, уз Бучјанску реку, левом обалом пролазећи кроз села Лепену и Д. Соколовицу, а за тим и у Бучје. Одавде и даље води у исту речицу, пресеца је, па се пење уз планину Бучјанску, док се не попне на теме и пређе у Алексиначки округ. Идући унапред пролази испод Ртња, остављајући га с' леве стране, па води десно у Бољевац, низ Арнауту, а лево у Луково.

Овај је пут од чести просечен, али не увек употребљив. Док је у књажевачком округу води плодном долином и преко обитаваних места, али прелазећи међу Алексиначку и Књажевачку, пење се на преко 1000 метара апсолутне висине, да се опет спусти у Бољевац, који је мало виши од Књажевца, и у Луково, које је за 120 метара више од Књажевца. Овај

је пут још недовршен, и с' тога не баш употребљив. Он веже долину и басен Књажевачког (Белог) са басеном Кривовирског (Црног) Тимока.

Путне даљине ове су:

Књажевац-Валевци не пуна 2 сата.
Валевци-Бучје 2 сата.

Још су од неке вредности и ови путови:

6. Из Књажевца преко Плоче, у Нишевце. Он прегази Грезанску (Тршичку) реку близу утока у Тимок, пење се преко Ибишовог забрана, пресеца Глоговички и Булин поток, па се спушта Сврљишком Тимоку, кога пређе код стене Болвана, затим води мало десном обалом, па пошто пресече Орешачки поток, почне се пењати доста стрмо, док се не попне спрам села Орешца; сад води подводном страном испод правца, па се постепено попне на Кречовито седло Плочу, између Правца и Осредка. Одавде се спусти те пресече поток Плужницу, па се пење на Големо браниште, одакле се спушта у село Драјинце и низ косу Говедарско Пландиште, између Малог потока и Калиновика, спусти се у Нишевце, где прелази Сврљишки Тимок, баш на уласку у „Сврљишко ждрело“.

Овај је пут доста врлетан, али је у кишно и снежно доба најгоре парче према Орешцу, где је земљиште подводно, па је немогуће туда терете преносити. То је прост коловоз на целом простору.

Путне даљине су ове:

Кљажевац-Плоча 2 сата.
Плоча-Нишевци 2 „

Овај пут има војничке вредности.

Од Нишевца води даље један пут уз реку Калницу, левом страном, преко села Плужине, Лалинаца и Сливја а

одатле или преко Ветрила у св. Аранђел; или преко Копај Кошаре у Попшицу. Овај пут има војничке вредности.

Одстојање је исто које и од Књажевца до Нишеваца преко 4 сата.

7. Пут из Пандирала на Грамаду. До Гушевца је од Пандирала исти, који и под бројем 4. Од Гушевца, пошто се пређе Околишка река окреће лево, па све низ Свр-љишки Тимок, пресецајући га одма два пут једно за другим, а на скоро и трећи пут, па онда све његовом левом обалом, доводи код Дервена, где се, пошто пређе Правицу реку, са-стаје са путом Грамадским, и њиме одлази се на Грамаду.

Овај је пут прост коловоз, неупотребљив у свако време, особито кад се топе снегови и кад је лапавица, јер је тада од бара тешко проћи долином Тимока. У то време, обично се иде брдом, одвајајући се у десно од Пандиралског пута, пре него се пређе Манојличка река, па се више горе пре-лази Манојличка, а у селу Гушевцу и Околишка река, па се пење уз брдо, и на коси пресече се пут пандиралски, па се удари кроз село Бурдимо, и низ Бурдимску реку, десном обалом, проће се кроз Извор, пресече се и изворска река, па преко Тројице, удари на Жељево, па испод брда Тетребице, пређе се поток Топола, и код среске канцеларије на Дер-вену, састаје се са Грамадским крчаником, на десној обали Свр-љишког Тимока. Одавде до Грамаде познат је пут.

Путне даљине:

Пандирало-Гушевац 1 сат.
Гушевац-Дервен $2^1|_2$ сата.
Дервен-Грамада $1^1|_2$ сат.
Пандирало-Грамада 5 часова добрих.

8. Пут из Новог Хана на Кадибогаз. Овај пут води од среске канцеларије у Новом Хану, уз реку Клисуру, најпре њеном десном страном, преко Кулишта и кроз село

Нови хан, кад прође мимо утока Мале реке, пређе на леву обалу Клисуре, а у скоро после до границе, пређе је још четири пута, тако, да на границу излази на леву обалу Клисуре. Долина је реке у горњем крају стешњена и зато прозвана „Клисура". Пут је обичан коловоз, али употребљив. У врху пролази кроз село Ново Корито, или Загорско. На самој граници излази на караулу Кадибогаз, које је место добило назив од неког кадије, који је за у Турску са новцима ишао, а хајдуци засели били у Клисури, па га чекали. Кад је то кадија видео, он са коњем скочи у бездан — реку, јер је доспо било стрмо брдо — оцек, па тамо није могао. Кадији ништа не буде, али због такве решивости, хајдуци му не хтену ништа учинити, него га пусте слободна, али га жива пусте. Ово место „Кадибогаз", важно је у војном погледу, јер је оно вратара овоме крају за излаз у Турску и за улаз у Србију на овоме крају. Одавде до Белградчика, у долини реке Овчака, нема више од 3 часа, и врло је лако отићи. Овај пролаз, због малог отвора, лако је бранити. Ту су и биле неке наше трупе, за време нашег рата са Турцима 1876 год.

Овај је пут био некада главни друм за свезу Тимока с Турском, и тада је у селу сада званом „Нови хан", била механа, и оно је због ње онда звато просто „Хан"; али, кад се нов пут низ Тимок просече, онда се подиже на саставу оба пута нова техана Хан, и по њему назове се место „Нови хан", па то име и село добије, и у место само „Хан", прозове се „Нови хан". Тако су ми мештани о имену свог села причали.

Од Новог Хана до Кадибогаза има 3 добра часа.

Има још и више других више мање важнијих коловоза, али се могу још само споменути:

9. Из Књажевца у Каменицу и на Коренатац. Води уз долину Трговишког Тимока, прелазећи га, преко села Трговишта, Жуковца, Штрбаца, Доње и Горње Ка-

менице остављајући у лево манастир св. Тројицу. Обичан коловоз.

Књажевац св. Тројица око 3 сата
Св. Тројица-Коренатац 2 сата и
Књажевац-Коренатац 5 часова.

10. Из Књажевца, преко Грнчара, на Црквенац. Овај пут води све вододелницом — брдом, преко Јевика, па испод Липовице и Дела, удара изнад Црвеља и даље преко брда Грнчара на Црквенац — границу, где се за $^1/_4$ с. силази на друм видински, и где је у селу Извору, раскрсница за: Видин, Пирот и Ак-Белу-Паланку,

Овај пут није још просечен, али и по своме положају и правцу географском и по природи земљишта кроз који пролази, био би најбољи и најважнији пут у целом округу. Његова важност била би тек онда највећа, кад би се осем њега, просекао добро и пројектовани пут од Књажевца на Бучје, за Бољевац и Луково; јер би та линија била најпреча сувоземна веза Београда са Цариградом, што се овим путем обилази Ниш, и силази за 7 сати од границе у Пирот, на Цариградски друм; а у исто време излази се на раскрсницу за Видин, Ак-Паланку (и Ниш) и Пирот. Овим ново-просеченим путом истина би био оштећен Алексинац и Ниш, али би добио Књажевац и Пирот, и у Извору у Турској, на граници, морала би се подићи варошица, јер је 6—8 часова од свију околних вароши удаљен, а ту би била раскрсница од четири важна друма.

Због овога потребно је Књажевачком округу, да што скорије овај друм просече.

Књажевац-Црквенац нема 5 пуних часова.

11. Из Књажевца, преко Белог Потока, у св. Аранђел. Од Књажевца овај пут полази са вашаришта, пресече Тршичку реку, па крајем Ибишовог забрана удара на Ластавичко поље, пресече Глоговички поток и у врху

Булин поток, оставља лево Грохатљевицу брдо, па преко Рујанице, почне ићи уз поток Пресеку, левом страном, самим теснацом док не изађе између Дејанова камена и варничког врха, пресече Грукшину падину, па Попов поток, и преко брда Брегова, сађе у село Бели поток, у коме прелази В. Поток и Поповац. Изишав из села прегази мост, па поред Црквишта, прелази Буковик, и преко Ставровице, удара на села: Галибабинце, Давидовце и Радмировце, те сиђе у Пирковац, у Белу реку, и мало даље у св. Аранђел, који је у прошлом рату сав порушен, као год и сва околна села.

Књажевац-Бели поток $3^1|_2$ часа.

Бели Поток-Св. Аранђел $3^1|_2$ часа.

Књажевац-Св. Аранђел 7 добрих сати.

То је прост селски коловоз, али има војничке вредности.

Напослетку има се поменути:

12. Пут за Равну, Дебелицу и Врбицу, који води левом обалом Тимока. Равно-одстојан је са Зајечарским насипом, а с' њиме је и једне дужине.

Старине најзнатније су у овом округу следеће:

1. Црква у Каменици. То је мала, јако озидана црквица у селу Доњој Каменици, на левој обали Тимока Коренатца, баш онде, где поток Страник у Тимок упада. Црква има у дужину 10, а у ширину 9 корака. Зидана је од камена сиге, измешаног у извесним одстојањима са по неколико реди цигаља. Има звонару и једно ишарано кубе. Зид је још у врло добром стању.

Изнутра црква је сва живописана била, али су јој живопис Турци у два пута јако оштетили; свецима очи изболи и малтер олупили; а погдешто је замазана. Најбоље се живопис познаје у врху кубета. Од живописа ови су знатнији: С' десне стране над певницом је тајна вечера: Христос и 12 апостола; на столу су рибе и посуђе насликане. Спроћу,

изнад леве певнице, насликана је Голгота. Христос положен; Мати Божија и остале светитељке кукају и љубе га; а 8 двокрилних анђела слећу с' неба, тужним лицем, а неки одлећу са покривеним лицем од туге и жалости.

На кубету изнутра: 4 дивна двокрилна Анђела држе свод небески, на коме Бог отац благосиља.

На супротној страни од олтара стоје Константин и Јелена, држећи обоје један крст између њих. Обоје имају круне и одежде. Јелена с' десне стране.

С' леве стране, спрам олтара, два лика, од којих, леви држи слику цркве и двора Михаила Абоговића, а који је, кажу, одма до цркве постојао. То су били епитропи (намесници) Абогићеви. План цркве доста је сличан са самом црквом и вероватно је, да је и двор морао онако приближно изгледати, као што је насликан.

У припрати, с' леве стране насликани су: Михајло Абоговић с' леве и његова жена с' десне стране. Обоје имају круне на глави, а последња и беле троструке минђуше у ушима.

Живопис је доста леп и још има вредности.

Ова је била придворна црква Михаила Абоговића, војводе деспота Лазара Бранковића, који је владао са Стеваном 1456 године. жени му је било име Јелена[1].

2. Град Сврљиг. На једној кречној вертикалној стени, баш на утоку Белице у Сврљишки Тимок, испод села Нишеваца, на левој обали Тимока, а у чувеном „Сврљишком ждрелу", налази се град Сврљиг[2]. Идући из села Нишеваца са Богданице и Капилије, диван је поглед на град Сврљиг. И ако је околина дивља — само стење и орловиј али оно

---

[1] Пут лицејских питомаца по Србији 1863 год. стр. 119.

[2] Град Сврљиг, Равни и Козеј, разрушио је Стеван Немања 1180 год. Види „Кнежевина Србија" од М. Ђ. Милићевића, стр. 832.

шуштање воде, оне голе кречне стене, и оне две куле, што још опомињу на Немању, дају несхватљиво уживање оку и нехотично човек се заустави, да се нагледа ове дивље романтике. Штета што нема художника, да ову слику верно сними, извесно да запад лепше неби могао дати.

Са 3 стране: истока, југа и запада стене се вертикално у вратоломним литицама спуштају у реку; а само са северне стране, од Пазаришта, могуће је успети се на Сврљиг град, од кога је и цео овај крај име добио. Стрма у стену усечена врата водила су на огај кречни стуб, кроз двоја врата на свод, но која су сада порушена, и кроз једну потерну (тавник), коју су покривале греде у стене ужљебљене, што се и сада добро познаје. Осем ове стазе којом једва коњ проћи може, и на овој страни пењање у град немогуће је.

Стена, на којој је град пружила се на дуж, од запада на исток дужине 300, а у пречнику, како где, 20, 50 и 80 корака (у средини између кула). На северној, источној и једном делу јужне стране познаје се околни зид. На источном углу стоји о к р у г л а к у л а, од 8 корака пречника. Зид дебео преко 1^{m} кула је на 4 спрата, чији су тавани пропали, само се познају рупе, где су греде уметуте биле. Сви спратови имају дугуљасте, узане прозорчиће на све стране. Врата су на западној страни. Половина куле држи се у висини од 10^{m}. Врата су 3^{m} висине и 1^{m} ширине. Кула је зидана од камена са кречом и шљунком.

У средини ове кречне греде, баш на спрам излаза стазе, која оздо води, налази се ч е т в о р о у г а о н а к у л а, која се и сада добро држи. Имала је више спратова. Свака страна 7 кор. дужине. Зид дебео преко 1^{m}. Зид се држи у висини од 12^{m} зидана је од камена са кречом, а на одстојању од 1·^{m}5, уметане су и гредице. Ове греде су гореле. Улазак је од запада; а више врата је прозор већи. На северној страни види се други прозор.

На средини између округле и четвртасте куле, у северном платну, на ивици, налази се мала четвртаста кулица, као нека стражара. Ту је пре 5 година, по причању једног мештанина, нађен један топић и послат у Крагујевац.

На јужној страни била је опет нека капија и ту се, нарозгама, силазило неком врлетном и опасном стазом, у Тимок за воду. Сада је пролаз туда савршено немогућ.

Западно од четвороугаоне куле, била је на једном каменитом шиљку, ветрењача, као и на граду Островици у окр. Рудничком.

Испод округле куле стена зове се Зубер, а од ње нижа Облик, јербо је обла. Пећина пак, западно испод града, зове се Посрана дубка.

На младог светог Николу, 9 Маја, сви обитаоци села Вароши и Палилуле, осем баба, изиђу на кулине, и ту се ваздан баве и веселе.

На северној страни, под градом био је до пре 80 година турски град и грађевине, где се и сада закопине виде. Онда је варош постојала у садањем селу Вароши[1]. Пијаца је била пред градом на месту, које се сада зове Пазариште, т. ј. стара пијаца граду и вароши. Ту се и сад познаје раскрсница од 3 калдрме: десно у Варош, лево у Белицу, а брдом у Бели Поток.

3. Град Равни. На један сахат од Књажевца северу, на левој обали Белог Тимока, поред самога корита, на равници, лежи град Равни. Име је добијо од места — равнице у којој је.

Овај град је правилни четвороугаоник. Источна и западна страна имају по 130, а северна и јужна по 160 корака дужине. На сваком углу постојала је по једна ћошкаста кула,

---

[1] Део од ове вароши био је садањи засеок „Палилула", у потоку Ракинцу, као што је Палилула део Београда. Да не буде по чем ова Палилула добила име од оне, можда старије, или обратно?

као бастијон. Осем тога, између тих кула, па платну, и то на северној, јужној и западној страни, постојале су по 3 полукружне куле. Само на источном платну нема никаквих кула; на против, ту на средини види се велико тесано камење, које је било на са обе стране капије, која је на тој страни постојала, и која је имала у ширину 5 корака. Ово је камење по свој прилици служило за свод над капијом. Изгледа, да је Тимок онда, баш поред самог источног платна текао[1], и то ће бити узрок, што на тој страни нема кула; јер са супротне стране, преко Тимока, мучан би напад бити могао. Западна страна бранила је приступ са брда Подине и Слога; северна брисала је долину Тимока на ниже; а јужна страна сипала је ватру уз долину Тимока.

За јачу одбрану, осем кула, постајале су галерије и казамати у 2 реда, с поља и изнутра главнога зида, који су били на свод озидани и на главни зид ослоњени. Они су бранили подножије кула. Галерије су имале 1·5 м. висине. Спољне су на мањем нивоу од унутрањих.

Главни зид дебео је преко 1 м., а висина биће преко 3 м. Озидан је од речног округлог камена са малтером, помешаним са ситним шљунком и истуцаном добро печеном циглом. Осем камења употребљавана су парчад од црепа, ћерамиде и цигле разне форме и величине. Обично у сводовима употребљавана је цигла (тугла) у 3 реда, као и око капија. Све је особито јако испечено и врло чврсто. Цигла је обично 0·35 м. дужине, 0·25 ширине и 0·03 м. дебљине, а има је и разне величине. Црепе је обично квадратан стране 0·30 м., дебљине 0·02 м.. а нокат за закачивање 0·02 м. Црепе је мало увијен, и близу обе ивице има по 2 бразде на леђима.

На среди града, више западној страни налазио се бунар. У унутрашности има више закопина од разних грађевина.

---

[1] Сада тече Тимок на 120 корака од зида источно.

Зид се доста порушио и на неким местима једва се познаје. Било би корисно, да се бар један крај сасвим одкопа и да се сазна његова конструкција и размера појединих делова. По форми и конструкцији зида и галерија много наликује на садање тврђаве.

Северо-источно од ћошка пружа се један зид и поред Тимока, на 100 корака од града виде се опет неке зидине и као стубови и карауле на самој обали Тимока. Прича се, да је то основа некадање ћуприје била, и да су ту постајале карауле за одбрану њену. Има изгледа, да је могло тако нешто бити.

У овом граду налазе се и сада понекад стари новци, али ја немогох ниједан добавити.

На месту Ширини и Вртопи, око потока Равни, западно од града, на косама, виде се остатци од некадање вароши. Ту је сад село Равни, које од овог града и ондашње вароши име носи.

Од града и вароши Равни водио је калдрмисани пут, преко Муртине баре, у село Штипину и даље; а северно у град Комељ. То је некада главни друм у долини Тимока био.

Развалине града Равни зову сада мештани — обитаоци „Кулине“ или „Градиште“, а село се по њему „Равни“ зове.

У Овом граду Равни, састао се српски краљ Стеван Првовенчани са мађарским краљем Андријом и ту провели 12 дана[1].

Милићевић и Мачај мало су говорили о овој старини, с' тога сам га опширније описао.

4. Град Кожељ. На кречном брду од 5 до 600 стопа релативне висине, између потока великог и малог ждрела, више села Кожеља, налазе се развалине града Козеља. Из потока до града пењање козијом стазом траје читав сахат.

---

[1] Кнежевина Србија, од М. Ђ. Милићевића, стр. 833.

Али дошав горе до града, труд није ни најмање награђен; нити остатци од града, нити поглед недаје уживање и задовољство. Од некадањег града, који је права тврдињица био, сада постоје још само два парчета од зида 2 метра висине и 2-3метра дужине. То је све. О величини, форми и јачини може се само по једва приметним траговима нагађати. Зид је дебео 1 метар, и држи се још на источној страни, према брду Пашишту, одакле је, прича се, неки паша, из топова град тукао и зид провалио, па од тада и томе брду име остало. И доиста око ове зидине налазила су се некад ђулад од гвожђа, средње величине.

На северној страни града постојала је једна рупа, где је, кажу, бунар био. Невероватно, да се на такој висини, а у кречном камену, могла имати вода у бунару.

На јужној страни, испод главног града (редвиа), било је спољње платно на 50 корака, које је чувало приступ из потока, где је најугодније било да се наступа. Са источне и западне стране вертикалне литице чиниле су немогућим сваки приступ, с' тога на тим странама није постојао спољни зид. Са северне стране је мали оцек, па се иде на каменито брдо Град Сколице.

Некада стари пут за град Козељ, водио је са брда Пл о ч е и Косаре испод Средњег врха, прелазио је поток М. Ждрело и у окукама пео се у град. То је био колски у камену усечен пут. Сада њиме, испод града не може нико проћи.

Пешачки пак пут, стаза у камену засечена, водила је од састава оба потока, уз мало Ждрело, па уз косу навише у окукама, куда се и сада пење. Том стазом пролази се поред мале црквице, која је сад порушена.

У град вода се уносила из јаме Градска Мртвина, која је у в. Ждрелу, где воде увек има: а кад киша падне, извире из јаме у такој количини, да одма воденицу може

да окреће. Једна стаза са града водила је тој јами, али је сад нема.

Теме стене, на којој је Козељ има 100 кор. дужине и 50 кор. ширине. Правац северу показује стање игле 32°.

Код црквице у М. Ждрелу нађен је један камени стуб, преломљен, дебљине 0·38, висине 0·65, и на њему стоји овај напис:

J V L I V

Ł P T I N

I E R C V A I

P O S

У селу Кожељу, на месту, где се сада мала црквица налази, постојала је некада а и до скора велика црква, од које се и сада зидине познају. Камење њено однешено је за зидање књажевачке цркве. Сигурно, економија налагала, да се старина уништи! Три каменита стола из старе цркве, налазе се у новој црквици. Ови столови од белог мермера, шарени, и имају: висине 0·34, ширине 0·54, и дубине и 0·40.

Неки јеврејин казивао, да код ове старе цркве има закопаних икона и златних и сребрних црквених утвари. Тако бар причају стари људи у селу Козељу.

Мала црква у потоку била је градска, а ова велика сигурно црква вароши старе Козеља, чије име садање село носи. Код градске црквице скупља се свет на Воскресеније. У селу Кожељу има 7 чесама са дивном водом. Оволико чесама нигде нема у овом округу. То је видими знак да је ту некада моћна насеобина била.

За град Козељ, неки кажу да се звао „Козјак“, а други „Козији град“, а сад га зову: „Кожељ“ то ће бити отуда, што му једва коза отићи може; свакојако, он носи назив од „козе“, а по њему се и садање село Кожељ зове.

5. Бараница. На десној обали Тимока, на стени код села Жуковца, онде, где Трговишки Тимок, између брда Зеленике и Баранице улази у клисуру, — налазе се остаци од неке старе вароши или градића. Ту су налазили стубове разне форме од белог мермера, од којих један је укопан пред звањем окружног Начелства у Књажевцу. О Бараници више је написао г. Мачај[1].

6. Латинска црква, код Вратарнице. Њу су, — каже г. Милићевић[2] — подигли Аустријанци за спомен војницима онога свог батаљона, који су Турци у теснацу Вратарнице сав исекли 9 Октомбра 1737 год, што је био остављен да заклања одступање аустријске војске.

Још се налазе остаци од старина:

7. Град Ветрен, на брду истог имена, више села малог Извора (доњег). Нема зидина, али се познаје темељ где је био.

8. Градина, неке развалине, више манастира Суводола, а на брду звано „Манастирска глама".

9. Развалине на брду Јаношици и „Градској глами, изнад села Ошљана, у срезу Тимочком. Мали зидани остаци показују места, где су пређе биле куле и градићи. Јаношица је голо каменито брдо са доста широким темељом; а Градска глама шиљасто, мало обрасло брдо, ближе граници и Кадибогазу.

10. Градиште, развалине старога градића код села Градишта, а у басену Трговишког Тимока.

11. Развалине на брду Грнчару.

12. Градиште, тако се зову развалине код села Заграђе, од некаквог града; налазе се поред Тимока. Спрам њега је на десној обали Тимока, она латинска црква код

---

[1] Гласник XIX, стр. 310.
[2] Кнежевина Србија стр. 840.

Вратарнице, која је, прича се, томе граду припадала. Село Заграђа, добила је име отуда што је „за градом“ овим.

13. Град Голубац, прича се да је постојао у равни на десној обали Тимока онде, где се Сврљишки и Трговишки Тимок састају, а на десној обали последњег, на месту званом Коранлук. Ту се и сада познају неке закопине. Овоме граду, прича се, била је пијаца — „трг“ на месту, где је сада село Трговиште, које отуда и име носи, а ту су негде нека браћа Радовановићи имали своје ковнице. Више се ништа не зна о томе граду Голупцу.

14. Развалине од цркава и старих грађевина налазе се: код села Грбавче, Преконоге и Милетина Црква, спрам Главичице, за коју се прича, да је са брда Подвиса овде прелетила, што је тамо била опогањена. Пронашао је неки Милета па се по његовом имену и прозвала.

V. Етнографија и Историја

Народ је врло вредан, приљежан и раден. Где му је стока, ливаде, забрани, ту му се налази кућа, онака скоро иста, као и она у селу; ту му је појата („повата“) и скоро већина покућанства. Ту му је плевња, стаја (зграда) у којој држи сено, сламу и шашу, да нескине. Сво то добро уједно, књажевчани зову „државина“. На питање: „Каде врвиш“? Одговара Књажевчанин: „На моју државину“. Тога појма, поделе имања, ни тога имена и значаја, нема нигде у Србији.

Народ је тачан, послушан властима и одликује се у уредном вршењу заповести власти. Ово особито вреди да се каже, за Заглавчане.

По духу, народ је тих, миран и побожан. Побожност је у јакој снаги, али има млого и сујеверја.

Састав је физички у књажевчана јак, и уопште су средњег раста, и добро развијени. Мушкиње је обичног лика, али

има глупих, турских физиогномија; женскиње је уопће лепше и формастије.

Једини недостатак у здравственом погледу тај је што у неким местима Сврљига и Заглавка доста распростртa вренга, која је прешла у читаве нараштаје и постала фамилијарна болест. Поглавито се ова болест опажа у општинама Сврљига: Грбавачкој, Нишевачкој, Варошкој и Гулијанској. Тамо је зову шап и водурина. Крајње је време да наша држава предузме радикална сретства, да се тој опасној болести по народно развиће и будуће нараштаје, стане сасвим на пут. У овој цељи подигнута је и окружна болница у Књажевцу, али није толико урађено колико би требало. Ја држим, да је понајпре лекарскога друштва и свети позив и понајпречи задатак, да најбољим и најбржим сретствима ове губе из нашега народа лечи, било пошиљањем сваке године својих чланова у те крајеве, ради студирања болести на самоме месту, те да се види њена јачина и разгранатост, па према томе и нужне мере спремају и препоручују; било прописивањем најбољих лекова, који би се спремили и по јевтину цену давали тамошњем народу, који од тога пати, јер се сада, осем другога, лече и са плавим каменом, а мажу и катраном! Студенички срез, Кључ и Омоље очекују исте помоћи. Помозите док се још може, да се не могне рећи: „после боја с копљем у трње“!

Лична мушка имена ова су: Бојко, Субота, Златко, Златоје, Дејан, Селимир, Цветан, Ђерго (Ђорђе) Прван, Пуја (Првул), Лила (Илија), Смиљан, Јеленко, Радич, Милић, Радомир, Страхин, Дојчин, Сибин, Давид, Неико, Трандавил, Јелентије, Гоца, Павун (Паун), Салко, Јанош, Сокол, Голуб, Севделин.

Лична женска имена су ова: Весела, Нена, Добра, Трена, Дуња, Солунка, Жива, Малена, Бојка, Јона, Крстана, (Крејана), Цала, Кадивка, Митанка, Вала, Бона, Првка, (Прва), Кита, Будимка, Северинка, Руса (Руска), Дивна,

Борика, Магра, Дунавка, Весела, Крејана, Доца, Свилка, Лепота, Рајна, Злата, Сребра, Живица, Иконија, Дена, Инђа, Кошута, Мира, Недеља, Севдија, Радунка, Павка, Каравилка, Босанка, Гркина, Георгина, Вишна, Милевка, Вукана, Славна, Ракита, Јелика, Јагода, Малина, Нејка, Пауница, Грлица, Убавка, Кадирка, Будиљка, Латинка, Селинка, Јерида, Моравка, Позница, Јабука, Мора, Мира.

Ова сам имена изложио овде с' тога, да се види разлика између људских имена у овом крају и Шумадији. Као што се из овога види, имена се више приближују природи, узета од животина, биља, река, земаља, цвећа итд., поглавито код женских имена. Или се име даје по времену рођења (Прва, Позница, Жива, . . .). У опште види се, да женских имена има млого више но мушких, а у народу се примећују код женскиња млого мушких имена само претворена у женско име, са додатком писмена *а* на крају. Н. пр. Дамњан (м.) — Дамњана (ж.); Цветан (м.) — Цветана (ж,) итд.

Разлика између Шумадинца и Тимочанина у главном ога је: Шумадинац је бистар и слободоуман, воле да бистри политику и да критикује; Тимочанин је миран и послушан, он гледа прво свој рад и своје имање; Шумадинац је самосталнији и слободнији индивидуално; али је Тимочанин уреднији и за сложну радњу способнији.

У осталом народ овог округа воле весеље и игру. Морал је прилично потрешен.

Производња и насељеност. Народ Књажевачког округа млого полаже на своју земљу, и ради приљежно, марљиво и у своје време. За време овогодњег ратног примирија, ниједан округ није толико поорао био као овај, и ако је он на граници и највише за време рата био претрпио. Често се виђа редовно гнојење земље, што у Шумадији није баш обичај; тамо се помажу угарењем. Развијеност пољопривредне снаге и доброг економног стања у овом крају, најбоље се може

оценити, кад се оде на његову државину и прегледају његове стаје. Шумадинац никад не помишља, да у зграду склони чак и своју сламу, док је то овде редован обичај.

Од пољо-привредних производа најбољи су:

Вино у селима: Комељу, Мањинцу, Врбици и Доњој Каменици. Највише винограда има у Тимочком срезу и око Књажевца, а у Сврљигу мало, само у селима: Шљивовику, Попшици и Извору.

Кромпири у селима: Лукову, Влахову и Понору.

Жито најбоље у Зоруновцу.

Јабуке у Гор. и Доњој Каменици.

Цвекле има скоро свуда; јако је у целом округу распрострањена.

Гулија, нека врста роткве, једе се печена; налази се највише у Сврљигу (отуда село Гулијан).

Камен добар за воденице, бунаре, . . . налази се у Зубетинцима.

У шуми се осећа свуда велика оскудица.

Свака скоро сеоска кућа има: кујну, собу и чардак. Кроз кујну улази се у собу. Чардак је на предњем крају куће. Свака боља кућа има подрум. Око куће су: амбар (за кукуруз) кош (за жито) и кошара за стоку. Даље на имању је плевња и појата. Већи део кућа је од чатме, ћерамидом покривен.

Села су групирана и у најбрднијем месту, док у Шумадији, на подобном терену, стоје раштркане куће једнога села на 2 и више сата даљине. Ја држим, да то произлази из духа и карактера самога народа. Шумадинац више љуби личну слободу и има самопоуздања више, па се зато и уклања у планину, где је свој госа; Тимочанин пак више воле да је у близини својих, да се један другом нађе у невољи и помоћи; зато се више приближују један другом и насељавају. Отуда један узрок више, да је властима лакше вр-

шити законске прописе овде него у Шумадији и Староме Влаху. Насељеност уопште Књажевачког округа добра је; у томе погледу он заузимље седмо место у целој Србији, јер 1822 душе живе на квадратној миљи, по попису 1866 године; а житељство књажевачког округа образује 4·5% популације целе Србије. Од Књажевачког округа сразмерно насељенији су само: смедеревски, београдски, јагодински, крагујевачки, пожаревачки и шабачки округ. По просторији овај округ заузимље 13. ранг у Србији[1].

Одело. Мушки носе кошуљу (гаће су реткост велика у књажевачком округу), јелек, гуњче и беневреци од чакшире. На глави је шубара разне форме и величине, а на ногама опанци пресни. Беневреци су чакшире беле опточене обично плавим гајтаном; узане су и са малим туром. Обично су кратке, на кајишу, па између њих и појаса горе, стоји затегнут трбух, покривен само кошуљом. То је један недостатак, јер трбух лако назепсти може. Беневреци имају са стране и напред прорез, а осем тога са стране џепове. Ивице су све плавим гајтаном опточене. Шубаре велике, власнате, обично беле, носе сељаци из села: Зоруновца, Зубетинца, Влашког поља, Бучја, у крају западном, који се додирује са Црноречким округом и са влашким елементом, које су од њих примили. У Сврљигу носе лети капе од вуненог предива лепо ишаране, које сами мушкарци израђују; иначе у целом округу носе се обично мале шубаре, ошишане, који је горња периферија већа од доње. Фес је права реткост овде. Ноге топло држе; зими обвијају ноге са кожом, да им некисну. Носе неучињене опанке са врпцима од козети, које сами упредају.

Кошуље су од кудеље и огрлица, грудњак и наруквице нашарани су свакојаким шареним плетивом, поглавито

[1] Види Статистика Наставе у Кнежевини Србији за 187¹/₂ и 187²/₃ год. израдио Богољуб Јовановић 1876. Гледај диаграме накрају стр. 5.

код младих људи. Неможе се довољно осудити та хрђава навика, што гаће мушкиње ни лети ни зими не носи, него једнако у беневрецима иде. Мушки носе обично мале и црне силаве; за силавом задену ножић или бритву, ретко пиштољ.

Женскиње осем кошуље, носи јелек, сукњу и кецељу. Сукње и кецеље, које су свакојако ишаране, женске саме израђују. Жене носе трвеље, по трвељима имају нанизане беле паре, а и по темену; а низ леђа опружену шарено откану крпу са ресама и парама по дну окићену. Главу обично забрађују белом марамом и шамијом. Ово је свакидањи обичај код девојака, ваљда остатак турскога земана. Женскињу служи на част, што увек скоро има на себи чисту кошуљу. Зими се млоге памуклије виђају што показује, да је добро имовно стање.

Женскиње у срезу Тимочком, поред границе, поглавито у Новом (Загорском) Кориту и Вратарници, носи се овако: Девојке носе аљину од црног сукна исечену на грудима, без рукава, дугачку и доста обапету, коју зову „сукман". Бела кошуља са дугачким рукавима види се на грудима, где је сукман исечен, на рукавима и доле, ниже аљине. Сукман је до испод колена. Зими носе још памуклију испод сукмана или белу аљину са рукавима по врз сукмана. Напред је шарена кецеља, или просто црвена. Лети, кад не носе сукман, него су у самој кошуљи, онда носе по 2 кецеље: једна спред а друга острагу. Сукман је напред мало убран, са стране има џеп. Око врата и груди мало је ишаран, а по дну гајтанисан. Девојке иду гологлаве и обично само имају острагу уплетене витице, а у среди је напред коса раздељена. За саборе и параду оне оплету низ леђа плетенице, т. ј. у среди је дебео курјук, а около ситне плетенице у виду лепезе оплетене, а све се низ леђа опружи. У ове плетенице уплећу се још паре сребрне и ђинђуве. Осем тога, често се виђа горе на глави оплетен венац од ђинђува и пара сребрних. Овај

венчић у свези је са плетеницом. Жене имају врх главе обвијену белу мараму, која се низ леђа пружа, а у среди је мало стегнута. На ногама носе до колена од белог сукна облоге, које зову „науште“, обавијене белом врпцом. Око врата ретко имају увијене мараме.

Уопште за одело Тимочанин мало паре даје, и с тога је у томе у великој економној превази над Шумадинцем, који већином све куповне и доста скупоцене ствари носи, поглавито женскиње у новије време.

Обичаји. М. Ђ. Милићевић у своме монументалном делу Кнежевина Србија изложио је о Књажевачком округу овај одељак подробније, зато ћу ја само нешто додати: Момци се врло млади жене од 15—18 година најдаље. Остане ли који момак не ожењен, а обузме га брада, онда се мучно може да ожени с добром девојком, јер је „дрт“ (стар). Напротив, девојке се удају врло маторе (дрте); од 25 година млада је девојка која се уда, а удају се и од 30 година, за децу од 15 година. Тих примера има доста. Ја држим, да је тај обичај уведен из економских призрења: отац момков хоће што скорије да има једног радника више у кући, па сина рано жени; а отац девојачки напротив, удаје кћер касно, да би једног раденика дуже у кући имао. То су били, ваљда, узроци али овај се обичај у овом крају тако укоренио, да га је врло тешко изменити.

У обичају је да се девојке отимљу и да одбегавају. Кад је редовна прошевина, онда се девојка уцењује. На свадби младожења дарива тасбину поклонима разним (обично ципеле памуклију, чизме, јелек, . . .). На свадби: девер, младожења, старојко и кум, сваки има свога барјактара; а у обичају је и да девојке барјак носе. Гајде[1] су мале; обично од петров-

[1] На гајдама овако се зову поједини делови: Гајденица, где се прстима удара; Дулич, где се дува; Прдак, где издише. Гајдаша зову Гајдар. Гајде зову и Гадже.

ског јарета мешина. Прдало је кратко и без тиквице, с' тога све њихове гајде пиште. Између игара, којих има друкчих но у Шумадији, значајна је Катанка, где се по двоје са обе стране ухвате и једно спрам другог игра и цупка као додоле. Најпре се једна страна приближава, па кад она почне одступати, онда друга наступа; затим се свакојако увијају, преплећу, места мењају, ...

Песме народне, што се у овом округу певају, а нису штампане у делу г. Милићезића, наводим следеће:

1.

Ој, јело, јело, ти висока растеш,
Ти висока растеш, ти далеко видиш:
Видиш Смедерево, — тамо ми је војно,
Тамо ми је војно, кажи му нек дојђе,
Кажи му нек дојђе, жито је сазрело,
Жито је сазрело и доста родило,
Жито је родило, боса сам га жела,
Боса сам га жела, за душу му било!

Јело, вита јело, ти висока растеш,
Ти висока растеш, ти далеко видиш:
Видиш Смедерево, тамо ми је војно,
Тамо ми је војно, кажи му нек дојђе,
Кажи му нек дојђе, лозје је садила,
Лозје је садило, грозје се родило,
Грозје се родило, болна сам га брала,
Болна сам га брала, за душу му било.

2.

Какав јунак низа село шеће!
Од сунца се штитом заштитио,
А од село с' пребелу мараму
Угледа га убава девојка,

Теком текла, те мајке казала:
„Леле, мајко, ја би га узела,
„Да ме оће за њег запросити;
„Сама би си дара попремала.
„Да какво је танко и високо,
„А какво је бело и румено!
„Очи су му два бистра кладенца,
„Да какво је умно и паметно!
„Зуби су му два низа бисера;
„Вође су му две танке пијавке;
„Руке су му две танке тополе;
„Коса му је трава детелина;
„Душица му таја ситан пелен;
„Снага му је та танка конопља.
Ој девојко, убава девојко[1].

3.

Бан Маринко немско[2] вино пије,
Немско га је вино опојило,
На Немцо си сестру препродао.
Сестра бралу потијо говори:
„Бога теби, да мој мили брале,
„Што ме брале на Немци продаваш,
„Кад ја нумем немски да говорим“?

4.

СВАТОВСКА

(Ово се пева, кад сватови дођу девојачкој кући па поседају а девојке певају)

Ај, убава, убава девојко!
Завали се младо нежењено;

---

[1] Са овим се стихом обично започињу и свршују скоро све песме у књажевачком округу.

[2] То ће рећи немачко вино.

Да преплива пола ноћ Дунаво,
Да преплива и па да се врне.
Што је рекло све је сатворило:
препливало, пола ноћи дошло,
Те отишло с' оне стране Влашке,
Те украло Влаинку девојку,
Украло је и па препливало.

Гусле се сада чују већином само на караулама, код стражара, који су уједно и претставници најратоборнијег елемента. Њихово је певање више жалостивно него јуначко; на крају стиха глас је одвише отегнут; стихови неједнаки, речи искварене, појмови у песмама побркани, тако, — да певање уз гусле у овом крају више квари значај његов него што га уздиже; само имају ту добру страну, што су претставник Српства и у овом уназађеном српском крају. Да се ништа друго неузме у вид, него само певање уз гусле, па ће се довољно видети разлика народа овога краја и Шумадије или Старога Влаха.

Настава. Просветно стање Књажевачког округа претставићемо само за 187¹|₂ и 187²|₃ школску годину, и то по ваљаном делу „Статистика наставе“;[1] јер садање стање Књажевачког округа је ванредно — анормално, пошто је лањски српско — турски рат, млого просветно слеме сагорео и уништио. За мерило, дакле, развијене просвете служиће нам стање изложено за речене две године и то у следећим цртама:

Основних школа било је тада 12 мушких и 1 женска = 13 осн. школа. 1862 год. било је 9 школа у овом округу.

Дакле 1 школа долази на 4239 житеља, или на 8·62 обитаваних места, или на 4·15 општину.

У свима основним школама 1872 било је ђака у почетку 810, а свршило школе 617 ученика, од којих 568 мушких

[1] Од Богољуба Јовановића, са 42 статистичке карте 1876.

и 49 женских. И тако на 1000 обитаоца долази 12·9 ђака, или 1 ђак на 77·6 обитаоца.

Приближни број деце од 6—10 година има и то: 3604 мушких и 3947 женских = 7551; од њих походило је школу 18·2% мушких и 1·3% женских; свега 8·4%.

Број ђака у времену од 1862—1872 умножио се и то: мушких за 1·4%, женских за 6·3%, укупно за 1·6%.

Историја овога краја. — У „Кнежевини Србији", делу М. Ђ. Милићевића изложено је нешто из старије историје овога округа. Новија његова историја незнатна је. Народ овога краја није показивао ни великога учешћа у времену наших бораба за ослобођење, нити је, — што је значајно, — имао чувених вођа и личности из своје средине. Од урођених, за време Карађорђево, помињу се само: Крста из Сливја, који је заповедао над Сврљигом, и Тоша над Гургусовцем, а које је Ајдук-Вељко 1807 за старешине овде поставио[1]. Осем ових незнатних личности, највише је у овоме крају дејствовао војвода левачки и господар Милоје Теодоровић, из Црниче, окр. Јагодинског, који је са својом војском долазио обично у овај крај, бранио га против навале турске и нужне шанчеве подигао[2]. Осем Милоја војводе, туда су се налазили још и војводице бећара из Пиротскога краја: Мита Пиротски и Маринко Пиротски. О некаквој самосталној радњи, о великим жртвама и борбама народа овога краја о његовим чувеним личностима и пожртвовањима, — нема се шта казати за периоду 1804 — 1815 године; али утолико више ћемо коју о најновијим радњама овога народа у рату српско-турском 1876 године.

---

[1] Кнежевина Србија. стр. 839.

[2] Врховни вожд налаже војводи Милоју да иде у Гургусовац и да се тамо утврди. Види № 1063 и стр. 85 деловодног протокола Карађорђевог за 1812—1813.

Ево кратких црта о борбама народних војника овога краја у лањскоме рату, а на земљишту Књажевачког округа[1]:

19 Јуна обе књажевачке бригаде (I и II класе) прешле су границу турску код Пандирала, под командом потпуковника Ђ. Хорватовића. Са њима је била 3-ћа тешка и бригадна књажевачка батерија. По заповести ђенерала Черњајева ноћ су провели под Бабином Главом.

20 Јуна почет је напад на Бабину главу у 6 сати изјутра. Тога дана дошле су и друге бригаде упомоћ (Јагодинска и Београдска бригада I кл. и 2 тешке батерије). Око 6 часова после подне Турци су одступили са Бабине Главе и Пајешког камена оставив у рукама Срба доста војних потреба. У овој борби особито се одликовао Сврљишки батаљон I класе. У борби су учестовали 3 батаљона прве и 2 батаљ. II кл. Књажевачке бригаде, обе тешке и 12 ц. батерија. Турака је у вече било 2 чете, а 20-ог у борби учествовали око 4 батаљона и 1 батерија. На Бабиној глави (врху) имали су редут, а по боковима у 2 реда стрељачке ровове. Наши су имали 15 мртвих и 35 ранених.

Ја не пишем критичну историју рата нашег 1876 год. с' тога се не упуштам у оцене и детаљности, а зато нећу ни да излажем радње ван Књажевачког округа, дакле ни оне око Паланке, него одма прелазим на:

Бој на Пандиралу (7 Јула). Наше су трупе заузеле биле положај на Пандиралу, пошто су са Бабине Главе одступиле. Овде су биле обе Књажевачке бригаде, и Јагодинска бригада I класе, ½ тешка и 1 лака батерија, 2 12 ц. и 2 брдска топа. Командант пуковник Узун-Мирковић. На левом крилу, код Добриславице, био је ископан редут, а у среди мали заклони за батерије и стрељачки ровови.

---

[1] Мило ми је, што овде са захвалношћу могу поменути име младог и вредног инжињерског поручника г. Светозара Станковића, који ми је податке о овим борбама дао, у којима је и сам лично учествовао.

Око 8 часова пре подне нападну Турци наше лево крило у маси од 8-12 батаљона, где су била 3 батаљона књажевачка и лака батерија и до мрака заузму редут и потисну лево крило, и у томе се положају заноћи. 8-ог изјутра, наше трупе крену се напред, артилерија осипе жестоку ватру на шанац и Турци буду принуђени да оступе, и тако наше трупе заузму стари положај. На бојишту нађено је мртвих 54 Турчина, што их нису могли однети и 42 наша. Рањеника било је преко 200. У тој борби погинула су наша 2 официра и 1 рањен.

Турци су тада имали према целом нашем фронту 30 батаљона и 2 батерије[1].

Борба на Грамади (17 Јула). — Наше трупе поселе положај на Грамади, и то: Пожаревача бригада I кл. Свршишки бат. II и Тимочки I класе, 4 топа тешке и 4 лаке батерије (пожаревачке). Командант потпуковник Лаза Јовановић.

Хафис паша са 10 батаљона, 2 пољске и 1 брдску батерију и око 800 черкеза[2], нападне на српски положај у 12 сати, са десног бока и у 3 сата буде узет српски редут на Делу, а у 4 сата после подне наше трупе одступе уредно и поставе се на Дервену. У овој борби одликовала се тешка полубатерија и Млавски батаљон, који се у коштац са непријатељем хватао на Дебелу делу.

Пушкарање на Дервену (18 Јула) трајало је врло кратко, и све ове трупе одступе на Тресибабу; али услед оступана овог одељења, оступиле су и књажевачке бригаде са Пандирала на Тресибабу и ту се све уједно, под командом Хорватовића распореде за борбу.

Бој на Тресибаби (19 Јула). — Ту су биле обе Књажевачке и Пожаревачка бригада I класе, 1 тешка и 2

---

[1] Види „Der Serbisch-Türkisch krieg im jahre 1876, von Carl Majers 1877. стр. 15.

[2] Именовано дело Мајерса стр. 18.

лаке (књажевачка и пожаревачка) батерије, и једно одељење својевољаца. Нешто стрељачких ровова и 2 заклона за батерију ископани су били на самој Тресибаби, више нигде. Десно крило Плоча, 3 батаљона и 1 лаку батер); центрум Баркина вртача (6 батаљона и својевољци); а лево крило сам Тресибаба (пожаревачка бригада и тешка батерија).

Турци под командом Ахмед-Ејуб-паше мушира, са 30 батаљона, 6 батерија 6 секадрона и преко 2000 черкеза.

На десном крилу опочета је борба у 8 сати изјутра, али се ту наше трупе упорно бориле. На левом крилу почета борба у 3 сата после подне, а у 5 почело је одступање са Тресибабе. Најкрвавија борба водила се на Баркиној вртачи, и ту се одликовао 2-ги књажевачки батаљон II класе (каменички), али је имао и велике губитке (преко 80 мртвих). Они су последњи одступили тек око 6 часова и имали су с тога 32 заробљена.

Наше су трупе имале у овој борби 130 мртвих и око 500 рањених.

Наше трупе одступе на брда пред Књажевцом и ту се за борбу разместе, а Турци остану на Тресибаби и почну се утврђивати.

Бојеви пред Књажевцом (22 и 23 Јула). Кад су трупе силазиле са Тресибабе, сретну се са браничевском бригадом, која је из Зајечара у помоћ послата била са 1 тешком батеријом, но нестигла на време. Дали није могла, или друго што? то је важно питање. Осем тога 22-ог у подне, стигну од Бање 2 Гружанска и 1 лепенички батаљон I класе Крагујевачке бригаде и распоред на позицији, био је у главном овај:

Десно крило Ластавичко поље и Грохатљевица (књажевачка бригада II класе и лака батерија); центрум Главичица (пожаревачка бригада I кл. и тешка батерија); лево крило Јевик (браничевска бригада, својевољци и крагује-

вачки батаљони, 1 теш. батерија); Резерва, Ибишов забран (књажевачка бригада I класе). На Главичици и Јевику било је стрељачких ровова и малих заклона за батерије; нешто и на Ластавичком пољу.

19 Јула после подне Турцима су придошли били још 12 батаљона, и 3 батерије и нешто Черкеза[1] под командом Сулејман-паше, од Пандирала и с њима се на Тресибаби саставили. И тако: Турака је било 42 батаљона, 9 батерија (54 топа), 6 ескадрона редовне коњице и преко 2500 Черкеза. Укупно 32—34.000 војника.

Срба је било свега 21 батаљон, 2 батерије тешке и 2 лаке (24 орудија) и 3 ескадрона. Свега 12—13.000 људи. Српски су батаљони били већ јако ослабљени и имали су бројну јачину од 500 људи уопће, јер су дотле издржали по неколико борби; а турски су батаљони били свежи и много јачи бројно.

20 и 21 Јула била су само пушкарања између черкеза и наших предстража.

22 Јула Турци нападну наше лево крило, већином дејствовала артилеријска ватра, и поседну брдо Липовицу, пред Јевиком, и ту се почну утврђивати. На центруму појављивала се пешачка одељења, али су се више пасивно држали. На десном крилу турски коњаници силазили до у село Рогште и почели га палити. Гружани и Лепеничани предузму напад после подне нагло отерају Турке из Црвењских винограда и Раздоља, отели им 45 пушака и одагнали их на Липовицу. Један турски ескадрон, хтео је да учини особито јунаштво јурнув између центра и десног крила, али је био сав уништен.

23 Јула, на глас, да Черњајев од св. Аранђела иде, предузет је напад десним крилом (Књажевачке бригаде I класе),

---

[1] Мајерс, стр. 16.

али ово није успело. Налог за ово није на време стигао. Најжешћа борба ваздан водила се на центру, — Главичици. Силна артилеријска ватра била је на њу концентрисана, и од времена на време јуришале су турске пешадијске колоне, али све до мрака са штетом одбијане. Око 8 часова у вече одаберу се код турака својевољци из свију батаљона и тихо пређу Тимок. Наше трупе уморене посведневном борбом, нису биле на најбољој опрези, и Турци изненадно и бесно успужају се на Главичицу. Ово буде узрок те центар одступи Ибишевом забрану. Чернајев не дође у помоћ, а то је био главни узрок, те се морала ова неједнака борба да прекине, и у 9 часова у вече, буде наређено опште одступање. Главни штаб изишао је из Књажевца у 12 сати ноћу, последњи батаљони прошли су кроз варош у зору, и лепи Књажевац остаде пун свачега душманину на милост и немилост. Хорватовић са књажевачким бригадама и крагујевачким батаљонима одступи Клисури, Браничевска бригада Влашком пољу, а Пожаревачка бригада Бучју.

У овим борбама пред Књажевцом ми смо имали губитака; око 260 мртвих и 1600 рањених; али ће Турци много већи број имати.

Осем изложених бораба на Књажевачком земљишту, војници овога округа борили су се још (читаве бригаде или поједини батаљони):

На Шуматовцу 12 Августа;
На Житковцу 9 Августа;
На Рсавцима 13 и 14 Августа;
На Гредетину 18 Септембра.

Осем других омањих борби, које се све не могу побројати.

У целом овом рату било је жртава у војсци, и то:

1. По извешћу војних старешина, било је погинулих и умрлих у обе бригаде:

РЕДНИ БРОЈ	КОЈЕ КОМАНДЕ	БАТАЉ. КОМ.	ЧЕТОВОЂА	ВОДНИКА	ДВАДЕСЕТ.	ДЕСЕТАРА	ТРУБ. И ДОБ.	РЕДОВА	СВЕГА	ПРИМЕТБА
1	Књажевачки бат. I кл.	—	—	1	—	4	—	22	27	32 били зароблени, од оних 6 коморџија.
2	„ „ II „	—	—	—	—	1	—	37	38	
3	Каменички „ I „	—	—	—	—	3	—	19	22	
4	„ „ II „	1	—	—	—	3	1	118	123	
5	Тимочки „ I „	—	—	1	1	—	2	55	59	
6	„ „ II „	—	—	1	—	—	—	32	33	
7	Сврљишки „ I „	—	—	—	—	—	—	28	28	
8	„ „ II „	—	—	—	—	1	—	68	69	
9	Остале чести	—	—	—	—	1	—	11	12	
	Свега. .	1	—	3	1	13	3	390	411	

2. По извешћима општинских судова:

РЕДНИ БРОЈ	СРЕЗОВИ	МОБИЛИСАНО	ВРАТИЛО СЕ КУЋИ	РАЊЕН. ЛАКО	РАЊЕН. ТЕШКО	ИЗЛЕЧЕНИ	НЕИЗЛЕЧЕН.	ОД РАНА	ОД БОЛЕСТИ	ПОГИНУЛО	НЕЗНА СЕ	БЕЗ РУКЕ	БЕЗ НОГЕ	ПРИМЕТБА
				не беху у болн.		из болн. вратили		умрли к. кућа		нису се вратили		сакати се врат.		
1	Књажевац.	380	369	4	2	8	—	3	1	10	1	1	1	Заробленика било света 35. Вратили су се 29 фебруара 1877 г.
2	Сврљишки.	2284	2137	111	46	90	23	22	14	111	26	11	2	
3	Тимочки .	1928	1875	67	6	86	30	11	9	92	17	9	2	
4	Заглавски.	2673	2609	151	33	89	26	12	17	126	34	7	2	
	У целом окр.	7265	6990	333	87	273	79	48	41	339	78	28	7	

Из ових се прегледа види, да је народ округа књажевачког у српско-турском рату 1876 дао жртве у крви на 450; али је његова материјална жртва много огромнија, да не кажем неоцењива.

У Јуна и Јулу месецу прошло је кроз Књажевачки округ око 40000 војника српских разних команада, које су најпре Грамади и Пандиралу управљене биле, а затим Зајечару и Извору већина отишла.

Од 17 Јула до 2 Августа пројурило је кроз Књажевачки округ, и у његовој југоисточној већој половини бавило се око 35000 непријатељских војника — паликућа и разбојника, који су на све стране арали, палили и рушили; ватра подстицана петролејом прождирала је на све стране дивне зграде и имања књажевачких обитаоца, који су се уклонили испред зверског непријатеља. Сврљиг и варош Књажерац осетили су највише гњев и зверство турско и черкеско. Не само да је имаовина разграбљена и зграде попаљене и порушене биле, него је и сво поље погажено, поједено и потамањено. Сврљиг Књажевац, половина Заглавка и тимочког среза може се рећи да је са свим уништена била. Само села од Белог Потока на Василь, Валевце и Дебелицу, па северозападу узев, поштеђена су била од уништења, јер Черкези нису смели тамо ићи бојећи се наших трупа. Само ово мало података показаће степен овог вандализма и жалосно стање овога краја после одступа Ахмед-Ејуб-паше и његове славне војске из књажевачког округа:

СЕЛА	БИЛО КУЋА	ИЗГОРЕЛО	ОСТАЛО
1. Тиовац. . . .	35 —	31 —	4
2. Мучибаба . . .	63 —	62 —	1
3. Крента. . . .	48 —	47 —	1
4. Понор	67 —	66 —	1
5. Жлна	130 —	118 —	12
6. Миљковац . . .	34 —	34 —	0

7. Преконога . .	140	—	100	—	40
8. Мерџелат . . .	53	—	53	—	0
9. Грбавча . . .	120	—	118	—	2
10. Копај Кошара .	32	—	30	—	2
11. Сливје	23	—	23	—	0
12. Лалинци . . .	120	—	119	—	1
Свега . .	865	—	801	—	64[1]

Ја извесно рачурам, да ни један други округ у Србији за време овог рата није више ни крвне, а некмоли материјалне жртве принео на олтар слободе и хуманитета, него што је то учинио округ Књажевачки. Он је тиме накнадио оно, што у борбама за ослобођење (1804—1811) није тако јако учествовао.

Међутим народ округа књажевачког и војска већ одаје своје морално поштовање и одужује дуг према својој браћи, која су у овом рату за слободу пала. Одбор је састављен за подизање споменика свима војницима овога округа, који су у рату 1876 погинули, и већ има за ово приличну суму на расположењу. Споменик ће се подићи у Књажевцу, на лепој тераси — Вашаришту[2]. Слава и хвала Књажевчанима за ову племениту мисао. И остали окрузи не треба да изостану иза њих; они, који су умели да погину на бојишту за своју браћу и отаџбину, заслужили су да им се име дуго спомиње.

Још да поменем неке цртице о народу Књажевачком из овога рата:

Кад су Турци, по одступу наше војске 23 Јула, заузели већи део Књажевачког округа, из неких села, поглавито из правога Заглавка, нису се могли уклонити обитаоци, него

[1] О овим податцима види „Исток" број 28 за 1877 год..

[2] Већ је подигнут велики крст од дрвета и ограђен, па је на том месту 2 пут држан парастос о св. Илији. Мермерни споменик и ограде од гвожђа у изради су.

падну Турцима у руке, или су се крили по шумама и пећинама. Тако су села Алдинац, Деановац, Берчиновац, Папратна,... пала из небуха у турске руке и народ нешто заробљен, а нешто прснуо по шуми. Том приликом неке жене и људи из Алдинца и Деановца, поклали су око 13 своје мале деце, да не би жива душманину у руке пала. Какве невине жртве.

Али се од свију одликоваше својом неустрашивошћу и постојанством обитаоци села Причевца, а за ово се има највише да захвали јуначком буљукбаши са Шљиве Дини Радојковићу. — Између села Гор. Каменице и Папратне, идући уз Тимок Коренатац, налази се једна пећина, која се зове „Говеђа пештера". Она има дужине 80 хвати, ширине 1—2 хвата, а висине до 3 хвата. Има два излаза. Кад Турци наиђу у овај крај, онда буљугбаша Дина са својим сељанима и фамилијама склони се у ову пећину и ту донесе ране и нешто од покућанства. Ту се склоне с' њим и народни војници из III и остале две класе, који су са Књажевца кући дошли били да фамилије спасавају. Дина на улазе распореди војнике, па кад Турци дођу, отворе борбу и бранили су се очајно. Турци су у више прилика долазили у великим гомилама и читавим батаљонима, позивали их на предају, пуцали плотунима у пештеру, палили сламу на уласку; али их је Дина са друштвом увек упорно одбијао и неколико Турака потукао, без да су они имали и једног рањеника. Ноћу су излазили из Пећине те доносили воду, па се опет у њу враћали, јер су Турци свако јутро на њу нагртали. Кад Турска војска одступи са Тресибабе и напусти Књажевачки округ, и кад наше трупе понова поседну овај крај, онда и обитаоци села Причевца оду слободно својим кућама, сачував своју слободу у средини силе душманске. Слава им! Дина је за ово јуначко држање одликован сребрном медаљом за храброст, и сада је буљугбаша, те се поноси пред Турцима са овим знаком.

VI. Картографија.

Овде ћу најпре да говорим о саставу и могућој тачности моје карте, коју овом опису прилажем; а после ћу да учиним кратке примедбе на остале карте Књажевачког округа, које су штампане.

Моја карта. Као основу за израду моје карте ја сам узео карту аустријског ђенералштаба, која је прошле 1876 г. пред рат изашла, у размери 1 : 300.000. На њу сам се ослонио поименце у одређивању вида и површине Књажевачког округа, јер на њој има више тачака на разне начине одређених, на које се више или мање рачунати може, што код досадањих карата овога округа није било; а није ни могло бити, пошто лица која су досадање карте радила, нису располагала са оним сретствима и инструментима, као што јо то код аустријских официра било.

Тако они су у књажевачком округу и блиској околини одредили ове тачке:

1. Астрономским посматрањем; Књажевац, Вратарница, Балта Бериловци (на Коренатцу у Турској) и Скробница (село). Свега 4 тачке.

Тригонометријски: Врхови: Кожељске планине, Тупижнице, Радичевачке, Берчиновачке, и Козјанске планине (два врха — у Турској); даље на граници: Остричевица, Суви Кладенац и Тресак. Свега 10 тачака.

3. Графичким путом: Мали Извор, Нови Хан, тачка између Д. Зунича и р. Јелашнице на друму, Ћуприја на Трговишком Тимоку, Варош, Нишевци, Дервен, Сврљичка Топла (све села), Врлејци (брдо на левој обали Сврљишког Тимока, спрам Орешца), Муча глава (брдо изнад села Кренте), Грнчар (брег), Црвење (село), Штрбци (село), тачка близу Васиља, тачка на путу Алексиначком у Клисуру, вододел-

ница Моравице и Тимока (Грезанске реке) на путу Алексиначком. Свега 16 тачака.

И тако, као базис за нацрт хоризонатне пројекције и вида Књажевачког округа, имао сам укупно 30 тачака, које су на разне начине одређене, и на које се вишемање задовољно рачунати може.

Што се претстављања орографије и пластике овога округа тиче, служиле су ми као основа следеће нивелманске тачке, чије су висине аустријски официри барометрисањем одредили, и на којима сам ја оснивао повлачење појединих оризонтала. Те су тачке ове:

		висина у метрима
1.	Вратарница	172
2.	Доњи или Мали Извор	218
3.	Нови Хан	224
4.	Тачка између Д. Зунича и р. Јелашнице.	244
5.	Ћуприја на Трговишком Тимоку	242
6.	Књажевац	237
7.	Варош село	337
8.	Нишевци	371
9.	Дервен	397
10.	Муча Глава (брдо)	674
11.	Грнчар	600
12.	Црвење (село)	363
13.	Штрпци (село)	228
14.	Радичевачка планина	996
15.	Берниловачка „	890
16.	Сврљишка Топла (село)	541
17.	Врлејци (брдо на левој обали Сврљ. Т.)	415
18.	Васиљ (у близини тачка)	352
19.	Тачка у Клисури	351
20.	Мечији врх, тачка на граници	1096
21.	Тупижница „ „ „	1218

22. Остричевица тачка на гранини . . . 855
23. Суви Кладенац „ „ „ . . . 1102
24. Тресак 981
25. Балта Бериловци, тачка ван округа . . 459
26. Козјак планина „ „ „ . . 1045
27. Вршка Чука „ „ „ . . 678
28. Скробница „ „ „ . . 616
29. Бездан (др. алекс.) „ „ „ . . 717

Према висинама ових 29 тачака регулисао сам повлачење оризонтала, а њихов вид и поједине врхове и косе удешавао сам и одређивао поглавито по мојим белешкама; јер вид терена на карти аустријског генералштаба није уочљив, и само главне карактерне црте уочљиве су, а остало може само стручњак разумети. У овоме погледу налази се да је моја карта претежнија.

Да пак тачке, које су приближно једних висина буду уочљиве на први поглед, ја сам оризонталу висине од 500 метара, извукао дебље, и она је на целој карти уочљива.

Уосталом топографију у свима готово правцима допунио сам, поглавито што се брда, вода и путова тиче; све допуне и исправке најбољеће се увидети при правлењу приметаба код осталих карата, и с'-тога, ласкам себи, да ће ова моја карта бити и најпотпунија и најправилнија од свију досадањих.

Карту сам израдио у размери 1 : 200.000 дакле за половину већу у простору од аустријске карте. Поред оризонтала (водоравница) нисам и сенчање употребио, да би прегледност карте што боља била.

Вертикално одстојање оризонтала узето је на 50 метара.

Да пређемо сад на друге карте:

Карта аустријског генералштаба. — Због поменутих 30 тачака за хоризонатну површину и висине,

ова нам је карта већ самим тим дала драгоцене податке, а да остале и непомињем.

Али због тога, што ови официри нису путовали у свима правцима, то и ова карта није потпуна у свима крајевима. Поред овога мала размера и овлашно претстављање терена млого сметају и прегледност и употребљивости ове карте.

Да напоменемо њене главније погрешке, а те су:

1. Села Кожељ и Мањинац означена су на Дебеличкој реци, а то није, већ је Кожељ на реци Грабовцу, а Мањинац у врху Видерице.

2. Дебеличка река погрешно изведена, а Грабовца никако нема; Видерица је веома мала.

3. Врбичка река означена је да се зове Селачка, која је на десној обали Тимока, спрећу.

4. Ток Тимока је од Књажевца до Ргошта погрешно изведен; уток Жлнске реке треба да је на самом савијутку Тимока.

5. Тресибаба јако је од Књажевца удаљена, а млого Пандиралу приближена.

6. Погрешни су називи код ових села: „Нјаковац“, треба „Јаковац“; „Вергиновац“, ово село непостоји: „Жлане“, треба „Жлна“; „Копај коша“, треба „Копај кошара“; „Рагоште“, треба „Ргоште“; „Загрђе“, треба „Заграђа“.

7. Непотпуност хидографска код Околишке реке, Трстенице, Грабовца и Видерице.

8. Неки путови недостају, као: преко Плоче за Драјинац и Нишевац и одатле даље на Лалинце и Св. Аранђел.

Из Нишеваца преко Белог Потока у Књажевац.

Из Књажевца, уз Коренатац, у Каменицу.

Погрешан је пут из Новог Хана уз Клисуру на Кадибогаз, јер он води реком а не брдом преко потока.

У осталом ова карта задовољава уопште потребе стручњака за крупније послове (стратегијске оцене, путовања,...).

Карта у Гласнику XIX (чланак г. Мачаја). — Лајику учиниће се ова карта прекрасна, али стручњак, а поглавито онај, који је био у Књажевачком округу, примети ће јој одма мане. Који зна израду карата, тај ће на први поглед приметити немарност и овлашност, с' којом је ова карта израђена. Довољно је да се напомену: оне многе блудеће оризонтале без свезе и јединства, које су остављене на милост и немилост на сред брда или потока; они потоци и јаруге, што теку преко брда и неприродно се везују, па да се одма увиди неуредност и несигурност ове карте. Је ли ово погрешка у саставу, или неразумевање у изради непознато ми је.

То је упечатак што се производи, када се општи поглед на ову карту баци, а сада ћемо да оценимо њене појединости. Да видимо:

1. На карти аустријског Генералштаба (што је меродавно, због астрономских и тригонометарских тачака) димензија Вратарница — Гулијан износи 51.000, а на овој карти 70000 метара, дакле за 20.000 метара веће дакле на сваких 100 м. има погрешке за 30 м.!

Иванова ливада — Скробничка механа код аустријске карте 33.000, а код ове 38000 метара; дакле на сваких 100 м. има 16 м. више.

Тресак — Мечији врх, по аустр. карти 25.000 м., а по овој 36.000, за $^1/_2$ већа даљина, дакле на 100 м. погрешке 33 метара.

Та су три примера довољна те да се види тачност и поузданост Хоризонатне површине по овој карти.

2. По овој карти силне реке долазе са стране ван овог округа, и секу међу. Тако: Влаовска и Луковска река, Д. и Гор. Каменичка и Бучјанска. Бела река и Пирковачка састају се ван граница. Све ово не постоји. Кад се погледа још и на ток Коренатца, видеће се, да је Хидрографија посве овлашно извучене; а да не помињем оскудицу оних мло-

гих потока и речица, којих у овој карти нема, а на мојој су означени, јер размера то дозвољава и захтева.

3. Орографија је само у најглавнијим цртама и то код највиших тачака добра, па и ту изнакарађена прекинутим оризонталама, и онима, што скоро у правим пругама прелазе преко речних долина. Грешке у нижим деловима орографије поглавито су учињене у долини Тртовишког Тимока, и у долини Сврљишког од Нишеваца до Књажевца. И само лавирање погрешно је изведено. „Плоча“ није онде где је на карти означена, него је то „Правац“, а Плоча је седло између Правца и Средњака.

4. Комуникација је веома произвољно означена. За уверење, нека се сравне путови: Варош — Бели Поток — Књажевац, Књажевац — Клисура за Алексинац, Књажевац — Орешац — Драјинци, и пут Књажевац — Каменица на овој и мојој карти, па ће се одма увидети разлика,

5. Погрешни и непотпуни називи ови су: „Мориловац“, треба „Мариновац“; „Драинац“, треба „Дреновац“ (у Тимочком срезу); „Репишница“, треба „Репушница“; „Соколовци“, треба „Гор. Соколовица“; „Штитарац“, треба „Штитарци“; „Ваљци“, треба „Валевци“; „Влна“, треба „Вина“; „Бањановци“, треба „Балановац“; „Соколовац“, треба „Д. Соколовица“; „Рогоште“, треба „Ргоште“; „Влаово“ је двапут означено; на доњем месту треба да је стављено село „Манојлица“; „Гуљан“, треба „Гулијан“; „Шљивик“, треба „Шљивовик“; „Црнаљвица“, треба „Црнољевица“; „Мечији дол“ означен је на реци Трстеници, а треба да буде више на Белици.

Нема никако ових села: „Палилула“, Вучум, Жељево, Миљковац, Тимочка Топла, Зубетинци, и. т. д.

То су углавном очевидне погрешке ове карте, али би их била и више, када би се потање сравњења чинила.

Да ли је дакле шта и колико добивено са новом картом Књажевачког округа, нека стручњаци цене. Желео бих, да будући следбеници на овоме пољу и стручњаци, који се по Књажевачком округу вољно или по дужности буду бавили, прикупе и спреме толико материјала, да се још тачнија и потпунија карта од овог округа изда, те да сваки будући рад буде и пунији и бољи од предходећег, јер тек тако можиће се рећи, да се напредује.

БАЛШИЋИ

СКИЦЕ ЗА ИСТОРИЈУ ЗЕТЕ

од

Нед. Мијатовића

I

Ко год разматра историју српског народа у средњем веку, не може да не опази како Зета све до самог краја заузимље особени положај. Она је српска земља, и опет њезина историја има да покаже појаве, којих друге српске земље немају. Не само да је као област пристајала у систем државе Немањићске, него је управо у њој била колевка за идеју државног јединства преко граница појединих области; и опет — своју индивидуалност и своје обласне интересе сама Зета никада није жртвовала великоме јединству државном. Већ јој Немања, рекао бих готово с неким поштовањем и љубављу, признаје њезин особени карактер, називљући је мимо свих других српских земаља „дједином“ својом. После Немање видимо где њоме управља млађа грана дома Немањина, велики кнез Вукан и његови потомци; пред свршетак тринаестог и почетком четрнаестога века видимо у њој краљицу Јелену жену Уроша I, матер краљева Драгутина и Милутина; у првој половини XIV-ог в. долазе да њоме управљају престолонаследници Дечански, Душан, на сву прилику и Урош последњи. Није случајно што се из Зете дижу буне противу

краљева који владају а на корист престолонаследника. Нити је случајно што после Немањића, једна фамилија која претендује на крвно сродство с изумрлом лозом царском, успева да се у Зети, као независној земљи, као независна династија утврди.

Може се слободно казати да је Зета за све време средњега века показивала више свести о својој индивидуалности, но ма која друга српска земља, изузевши можда само једну Босну.

И осим тога ни једна српска земља нема да покаже у својој прошлости толике противности, толике несугласности, као Зета.

Да се објасни ова особеност историјског живота њезиног ваља имати пред очима много шта а нарочито: моменте топографско-географске, моменте етнографске и моменте политичко-религиозне.

Може бити да је још рано да се каже, да као год што свако земљиште има своју нарочиту флору и своју нарочиту фауну, тако и свака земља има своју нарочиту историју. Чудновати феномен, да се на по неким земљиштима историја у својим главним карактерним цртама понавља, доводи историке на чудновате мисли. Ми газимо земљу али је она права мати наша. Не само мати него и прва политичка васпитница народима.

Карактер једног народа, који се једнако таре о камените кршеве, добија нешто од чврстине и оштрине од своје околине. Народ који се пентра по висовима, по којима орлови гнезда вију а дивокозе дрским скоком скачу, добива и сам чудесну сигурност скока и орловску оштрину ока. Они који са висова свога завичаја сваким даном гледају пучину звезданога неба или пучину мора сињег, лако загревају у срцима својим жудњу за пучином слободе људске. Њих је тешко везати у узане и тесне облике државног и друштвеног живота

што се развија по равницама и долинама међу људима који тек између кровова кућа својих мало неба виде.

У Зети имамо два топографијска контраста, управо две Зете: доњу и горњу.

Доњом Зетом звала се она земља око скадарскога језера и земља с обе стране реке Бојане на север до подножја црногорских планина, на југ, до реке Дрина, на запад до самога мора.

Горњом Зетом звао се онај сплет од брда и планина, који се од Комова повија к западу, падајући стрмо у Паштровиће и Боку Которску.

Северна граница горњој Зети ишла је од прилике од Оногошта (Никшића) правцем к западу скрећући мало к југозападу, до у море. Јужна граница хватала је од прилике линију која је полазила од утока Морачина у скадарско језеро па правцем к западу до изнад Будве. Данас знамо с доста поузданости, да је се западни део горње Зете већ у XIV веку звао Црном Гором[1].

Доња је Зѐта била богата сваком врстом хране. Овда и онда, а у другој половини 14-ог века готово редовно, из ње би се извозило жито Бојаном на море. Имала је и доста винограда, и њезино је вино било предмет трговине[2]. Архијепископ Данило помиње у околини Скадра „у земљи зетској“ у време кад Душан њиме управљаше — **„виногради и окошти многаѡ разлитиа и ники же многогобазоканиѥ даюште плоди многими на пиштоу чловѣкомь**[3]. У њезиноме приморју расте и маслина и смоква и неранџа[4]. Читава шума од маслинових дрва пружала се у петнаестноме веку од Бара па до

[1] Руварац „Прилошци к објашњењу српске историје“ Гласник XLVII, 36. — Јастребов «Грађа за срп. црк. историју« чл. IX. Гл. XLVIII.
[2] Житија краљ србских изд. Ив. Павловића 288.
[3] Monum. Slavorum Meridionalium, изд. југосл. Акад. наука, I, 122,
[4] J. Müller, Albanien, Rumelien etc. — Wilkinson, Travels in Dalmatia Albania and Montenegro etc. — Hecquard Haute Albanie etc.

мора[1]. Данас пусте и голе обале Бојанине биле су онда застрвене овде и онде лепом шумом[2]. У њојзи су били стари градови Дриваст, Скадар, Бар и Улциń и знаменита места по трговину Свети Срђ на Бојани и Дањ на Дрину. Једном речју Доња је Зета била богата и питома земља, која је још у XVI веку, кад се на њу као мóра навалила пустош турске владе, живо потсећала посланике млетачке на срећне и плодовите земље лепе Италије[3].

Горња је Зета била са свим друкчија земља. Сиромашна и врлетна. У њезиним уским долинама и по стрменитим брдима било је доста шуме и доста воде.-Многи од голих кршева данашње Црне Горе зеленио се у средњем веку и мирисао тамњаном тамне горе борове; по многоме данас сухом и шљункапуном кориту жуборио је онда бистри поток горски[4]. Народа није ни онда могло много бити. Живео је патријархално племенским животом а занимао се и хранио поглавито сточарством. Бачије — или како се тамо зову катуни црногорски помињу се већ у XIV в. у једном међународном уговору[5]. Као да је се планински тај народ помагао и преносећи на караванима со и разне свите и другу купљу из приморја на трговe српске, а сухо месо, лој, коже и метале носећи из Србије доле у приморје.

---

[1] Кроз те маслинове садове провукао је се Ђурађ Бранковић кад г. 1442 отиде из Бара кришом.

[2] Acta Arch. Veneti II стр. 290.

[3] Le rippe del fiume (Bogiana) non solendo egli crescere, sono verdi como di ammenissime fonti, et hano campi semenati et ville habitatissime, tal che per opinione di ciascuno quel paese puo esser comparato con quello d'Italia. Descrizione del viaggio per terra di Constantinopoli etc. P. Matković, Starine X, 251.

[4] Суха корита некадашњих горских потока виде се на више места по Црној Гори. Такво једно сухо корито помиње г. Дучић у самом пољу цетињском. Црна Гора, Гласник LX, 25.

[5] У уговору између Млетака и деспота Ђурђа од г. 1426: Illustris dominus despotus petebat catunos Cernagore". Acta Arch. Veneti, II, 291.

Пастири и чобани лако постају вође и пратиоци трговачких каравана. А било је два трговачка пута преко планина горњо-зетских, од којих је један водио од Оногошта у Херцеговини (онда Захумска) у Скадар, други од Котора преко Црне Горе на Лим и даље преко Лима[1]. Има спомена и како је по неки трговачки караван нападнут и опљачкан на земљишту Гор. Зете[2]. Земљиште то права је отаџбина српских Бедуина.

Природни контраст између Горње и Доње Зете нико од старијих и новијих путника није тако упоредо ставио и живо и истинито описао као сам народ наш у једној од својих народних песама. На име, краљ Вукашин жудећи за љубом Момчиловом овако јој поручује:

„Видосаво, Момчилова љубо! —
Шта ћеш у том леду и снијегу?
Кад погледаш с града изнад себе,
Ништа немаш лијепо виђети,
Већ бијело брдо Дурмитора,
Окнђено ледом и снијегом,
Усред љета као усред зиме;
Кад погледаш стрмо испод града,
Мутна тече Тара валовита,
Она ваља дрвље и камење,
На њој нема брода ни ћуприје,
А око ње борје и мраморје!“ ....

То се истина односи на Пирлитор и Тару, али ту вам је тип дивље-романтичности у Горњој Зети. А ево сад даље како народ црта тип Доње Зете:

„А какав је Скадар на Бојани!
Кад погледаш брду изнад града,

[1] Jireček, Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters, 62.

[2] Српски спомен. дубров. Архива, I, 17; — Mon. Slav. Meridion. изд. југослов. Академије, V, 4.

Све порасле смокве и маслине,
И још они грозни виногради;
Кад погледаш стрмо испод града,
Ал' узрасла шеница бјелица,
А око ње зелена ливада,
Кроз њу тече зелена Бојана,
По њој плива риба свакојака!«[1]

Овај контраст у земљишту огледа се у неколико и у контрасту карактера друштвеног и политичког горње и доње Зете.

Горе по прастарим планинама усамљени катуни чобана и овчара; — доле на Бојани у Св. Срђу између зидина од тесаног камена и под оловним кубетима гробнице српских краљева преднемањићевог доба[2].

Горе у планинама старински живот словенски по племенима и браствима, чудесна нека врста људске слободе, без форми, без устројства, без устава, и опет везана за некакву наивну али дубоку и јаку патријархалну дисциплину тако да онај слободни и неукротљиви народ у много прилика изгледа као послушно чељаде старешине коленовића. А доле у равници и приморју — остатци старог живота римских муниципија (Lissus, Ulcinium, Scodra!), градови који се сами као автономне општине управљају, и који се поносе и хвале што су им грађани потомци римских колонија[3].

---

[1] Вук Караџић, Срп. Нар. Песме, II, 104.

[2] У цркви св. Срђа и Вака сахрањени су: краљ Михаило, син његов Бодин, краљ Драгиња, краљ Владимир. Du Cange, Historia Byzantina, familiæ Dalmatæ, Slavor. etc. 225; — Farlati Illyricum Sacrum. VII, 308; — Поп Дукљанин, Српски Летопис, књ. 83, 72.

[3] Нарочито за Дривастанце Барлетије прича како се хвале својим римским пореклом; у преводу Лаварденовом: »C'est dont le plus ils se glorifient, soy disant Colonie Romaine et sustenans formellement qu' ils en sont descendus«. Histoire de Georges Castriot, lib. IV, 113.

Горе — безлобна суровост простог једног пастирског живота; — доле латинско-византијска култура модификована у неколико живљем словенским и арбанашким.

Горе — свежост младости друштвене, младости која у свима приликама има у себи по нешто што очарава; — доле, овде и онде, знаци умора и досадности, јер у самој ствари први снег народне и друштвене старости не пада на пастирске колебе по врховима планинским, већ на богате дворове са мраморним стубовима што носе бакарна кубета и оловне кровове с позлаћеним шипкама, којима се муње хватају и громови одбијају.

Ови контрасти, које на видик износи тако да кажем „јестаственица људског друштва“, имале су вазда утицаја на политичку историју народа. У Зети они нису само мирно један поред другог стојали, него су природним начином један у други захватали. Цивилизација приморја и равнице доњозетске, по природном нагону који је у свакој цивилизацији, тежила је да продре и горе у планине. Али је врло споро успевала, као што се у опште идеја цивилизациије споро из равница уз брда пење, као што у опште идеје државне централизације с муком продиру кроз кланце у висока седла планинска. С друге стране нису само један пут чете из Горње Зете под својим војводама силазиле до под Скадар, Бар и Улциń. То нарочито од средине четрнаестога до средине петнаестога века. Њихове су победе биле скоро свагда сјајне, али успех њихов само привремен.

Него и ако физички и политичко-културни контрасти између Горње и Доње Зете могу да даду кључ, да се по гдекоји феномен објасни, не може њима да се објасни цела историја те земље.

Да развитак историјског живота у Зети разумемо ваљало би нам неком врстом етнографске анализе испитати физички

тип, састав крви, склоп нервни и, тако да кажем, куцање срца у онога народа, који је правио историју у Зети.

Не можемо се упуштати у испитивање, како је ишао процес етногрфски у тој земљи. Снази којом је словенски елеменат етнографски радио најбоље је сведочанство у славизовању Пелопонеза, на које је учени немац Фалмерајер пажњу обратио. У многобројним листинама, које је Хопф својим студијама по Италији и Грчкој на видело изнео, има доста новог материјала за историју те славизације. И у мемоарима Мусићевим има по гдекоји доказ како је по где која жица словенског језика и словенске крви пробила главу масу арбанашку. Али ја мислим да се без икаквог ослабљавања оне снаге, на другој страни може констатовати да у четрнаестоме веку у Зети масу народа није чинио чисто српски живаљ. На самом приморју — тамо где су расле маслине, смокве и неранџе, — по градовима, какви су били Улциń, Бар и Будва, па и по даље од приморја н. пр. у Дривасту и у Скадру, становници су били већином Латињани, нешто потомци старих римских колонија, нешто досељеници из Италије, већином трговци и мајстори. За Бар и Будву знамо поуздано, да је у њима званични језик јавне управе био латински и талијански, онако како је то било и у Дубровнику и у Котору. Осим тога лети по планинама а зими на приморским пашама сусретао се српски пастир са пастирима арбанашким. У долини Дрина, на левој обали Бојане па и у околини Скадра било је острва арбанашког племена у маси српског народа. Законик Душанов говори о Арбанасима као о признатом и не незнатном живљу у српској царевини, који својим живљењем захвата у живљење српског племена, тако да је потреба била, да државни закон одреди границе и правац по гдекојим њиховим одношајима[1].

---

[1] Законик Стефана Душана цара српског, чл. 179 и 180 у издању Стојана Новаковића. Упореди и Mon. Serbica, 27 и 129, где се Душан пише као самодржац „срьблюмь грькомь бльгаромь и арбанасомь“.

Најближе је мислити, да се оне одредбе законика Душановог тичу Арбанаса у области Зете и северне Арбаније.

О етнографским групама у Зети (односно у северној Арбанији) имамо аутентичан извештај француског путника Брокара из г. 1336. Помињући велико богаство и лепоту српске краљевине он тврди, да Французима не би тешко било освојити је, што у њој мимо Срба има још два друга народа. „Један су такав народ“ вели Брокар, „Арбанаси, а други Латини, а оба су покорна римској цркви. Латини имају шест градова и толико бискупија. Прва је бискупија Бар, где је и надбискуп, па Котор, Улцињ, Свач, Скадар и Дриваст, а у градовима тим не живе други већ Латини и народ који је у околини тих градова. У свима тим бискупијама има и Арбанаса, који имају четири града: Мали и велики Пулат (Пилот)[1], Cât (Sabbate) и Албан (Albanie, Елбасан?!), а ти су сви, као и оних шест латинских градова, покорни надбискупу барском, као првостолнику.... Арбанаси су знатно јачи (од Латина); могли би ставити на бојно поље више од 15.000 коњаника; одевени су по обичају земље; храбри су и добри јунаци. Оба народа, Латини и Арбанаси, јако су угњетени под неподносним и тешким јармом врло мрског и одурног им словенског господства.... Сви и сваки од њих вољан је посветити своју снагу и крв противу поменутих Словена; желе да би им дошао некоји од француских кнезова, те да би им био војводом противу поменутих клетих Словена“[2].

Ово сведочанство изводи пред нас не само разлику у племенима него и разлику у вери. Мислим да се може казати, да је католичанство у старој српској држави (у XIII и XIV веку) било јаче, него што се до сад хтело да верује. Рекао

---

[1] Стефан Немања у хрисовуљи коју даде Хиландару (г. 1198—1199), вели: „и приобратохъ ѿдъ морьскѥ ѕемлѥ Ѕетоу и съ градовы, а ѿдъ Арьбанасъ Пилотъ итд. Mon. Serb. 4.

[2] Matković, Putovanja po balkanskom poluotoku. Rad, XLII, 162.

бих да се већи број престолних револуција у многоме може објаснити борбом православних и католичких аспирација. Борба Вукана Немањића, великог кнеза од Зете и Хума, као претставника католичке идеје, с братом му Стефаном, као претставником православне идеје, само је јасан тип борбе, која је и после њих дуго трајала. Револуције, које су се свршивале падом краља Радослава, краља Владислава, Уроша првог и Драгутина, у многоме ће се по мом налазењу моћи објаснити оним противуборством католичке и православне идеје. Кад то кажем онда не мислим само противност црквене догме, већ имам на уму и други један важан факат, на име: да католичанство и православље претстављају и две разне културе, осим што претстављају две разне цркве.

Историјски промисао као да је хтео, да се источна и западна култура на нашем земљишту скроз проникну и споје у нов један облик златне средине и лепе хармоније. Разуме се, да се један тако важан процес није могао да обавља без тешке борбе и великих потреса. Та борба нигде није била тако озбиљна као на земљишту Босне и Зете.

Што се тиче Зете, а на име доње Зете и северне Арбаније, о јачини њиховога католичанства у периоди од 12 до 15. века имају аутентични докази у листинама о преписци римске курије с католичким дијецезама у оним земљама, које је листине најпре Рајналдо, затим Фарлати, а у најновије доба у великом броју и с несумњивом критичношћу Тајнер, објавио[1]. А има и доказа друге врсте за то. Један је у томе, што је и сам Стефан Немања родивши се у Зети, крштен у вери католичкој и тек се познаје крсти по обредима православне

[1] Raynaldi, Annales Eclesiastici, ab anno MCXCVIII etc. Lucae, 1753, fol., XVI doc. № 35, 44, 45, 46.

Farlati, Illyricum Sacrum. Tom. VII, стр. 191 и даље;

Theiner, Vetera Monumenta Slavor, merid. Zagrabiae 1875. I, 78—79, 111, 120—121 и др.

цркве[1]. Кад се г. 1272 Арбанија предаде под власт краља Напуљског, Карла Анжујца, арбанашки духовници, властели и општине мотивисаше то жељом, да остану верни цркви католичкој и тај мотив њихов краљ Карло изреком помиње у документу, којим прима Арбанију[2]. Учени Млечанин Марин Санудо Торзело у своме делу, „Istoria del Regno di Romania", које је писао између г. 1328 и 1333, дакле у време нашега краља Дечанског, описујући државе европске свога времена помиње и српску краљевину па каже, да српски краљ има на 250 миља приморја јадранског, и да народ унутрашњих области српских припада источној, док народ на приморју стоји уз цркву западну[3]. Одмах за овим имамо и сведочанство напред поменутог Француза Брокара из год. 1336, а за тим репресивне мере законика Душановог од г. 1349, противу католичке пропаганде у српској држави[4]

Разноврсност етнографских чињеница и моћ католичког уплива могу у неколико да објасне, за што је Зета прва успела да се од царевине српске одвоји и као засебна држава

---

[1] **Оу храмоу соуштимь вь ѯемли тои** (у Зети на Рибници) **и латиньскымь кресомь, иѯколѥниѥмь же божиѥмь сподоби се и латинскога приѧти крьштениѥ". „Житиѥ краль срьбьскыихь".** Гласн. срп. учен. друштва II одељ. књ. VII. стр. 3.

[2] »Considerantes fidem et devotionem quam prelati, comites, barones, milites, burgenses universitates ac ceteri singulares homines Albaniae ad sanctem romanam ecclesiam habuerunt etc.« Листина од 12 Фебр. 1272 у Напуљској архиви. Buchon, Nouvelles recherches historiques sur la principauté française de Morée etc. diplomes extraits des archives et bibliothèques de Toscane, Naples, Sicile, Malta Corfue etc. Paris, 1845., I, 318.

[3] L' ottavo è il Re di Servia che tiene terre a marina del Golfo Adriatico che si stende per 250 miglia circa, che è sotto l' obbidienza, della Chiese Romana; ma tutti li altri populi fra terra, che sono il piu insieme con il re detto, seguono la setta e il ritto Greco. Istoria del regno di Romania, fol. 15 r., Hopf. Chroniques Gréco-Romanes, 142.

[4] Чл. 81, 138 и 139 Законика Душановог, издање Ст. Новаковића 23, 44.

конституише. Ти односаји, поред других факата, објашњавају за што се пред свршетак XIV века појављује тежња у Горњој Зети, која је по народности чисто српска а по вери православна, да се одвоји од доње Зете, која је по вери великим делом католичка а по народности, бар у тој истој сразмери, латинско-арбанашка.

Него осим Срба, Арбанаса и Латина појављују се у Зети као и у суседној јој Арбанији још и други елементи, којих је истина бројно мало, али који су својом интензивном вредношћу у политичком погледу као квасац довели у покрет сву ону етнографску смесу.

Већ кад је Роберт Гвискар г. 1081 — 1083 опсађивао Драч, тукао се с војском Алексија Комнена и маневрисао по Епиру и Тесалији, могло је доћи нешто норманскога живља у српско-арбанско-латинску групу на јадранском приморју.

Кад г. 1204 француски крсташи с Млечанима отеше Цариград, Тесалија и Епир, који су и дотле бар по градовима и на приморју имали нешто грчкога живља, постадоше прибежиште знатном једном делу грчке емиграције из Цариграда. Претставници царских кућа Ангеловића и Комненовића, и још претставници и других властелинских кућа цариградских, нађоше тамо земљишта за нове политичке улоге. А кад г. 1261 Михаило Палеолог предоби Цариград од Француза, онда се опет неки од француских властела повукоше к јадранском мору и уставише у Морејн, Епиру и Арбанији. Уговор закључен у Витербу г. 1264 између последњег француског цара од Византије, Балдуина II и првог француског краља од обе Сицилије, Карла I Анжујца, формално предаде овоме право Балдуиново на Морају и Епир, а већ и без тога је Карло претендовао да Авлона, Драч, Арбанашки Београд и у опште сва Арбанија, припада круни сицилијској услед женидбе краља Манфреда с Јеленом Ан-

гело-Комненом[1]. Кр и Авлона већ у 1267 г. признаше Карла за господара; Београд се одупираше 1269 а Драч 1270 француској и италијанској војсци. Али кад год. 1271 умре Михаило II Ангело-Комнен, византијски деспот од Епира и Тесалије, који је отпор Арбаније подржавао, дођоше Карлови посланици (витез Жан де Нантељ, судије Тадео де Флоренција и Обри де Лаон) те узеше радити да властела арбанашка призна Анжујца за свог суверена. Рад се њихов увенча успехом. Почетком г. 1274 арбанашки властели и духовници и знатнији градови поклонише се Карлу[2]. Од тада се Арбанија отвори имиграцији француских племића авантуриста. Око француског команданта и француско-сараценског гарнизона у Драчу навезивала се италијанско француска колонија. Мореја се претворила у „нову Француску" (La nouvelle Françe, Nova francia!); француски кавалери у Ахаји причаху поносито, да се у Атини онако исто савршено француски говори као на двору краља француског у Паризу. Из Мореје и Ахаје продираху идеје француског феудства у Епир, одатле у Арбанију; из ње у Зету. По гдекоји срећни авантуриста француски ступа у брачне свезе с великим кућама Комненовића, Ангеловића или с богатом кућом каквог арбанашког и српског властелина. Оваким укрштавањем крви и имена појављују се у XIV-ом веку на земљишту од Боке Которске до залива од Арте типови, који су у основи француски или италијански, али више или мање модификовани типом српским, грчким или и арбанашким, појављују се властели, који поред француских или италијанских имена носе и имена грчка, или српска ил арбанашка, и који уз феудне титуле западњачке придевају имена од српских и арбанашких земаља и градова. Тако се на прилику у XIV-ом веку у Епиру и Тесалији поред нашега Симеона Уроша Немањића и жене му

[1] Hopf, Griech. Geschichte I. 298.
[2] Buchon Nouvelles Recherches, I, 318: — Hopf, Griech. Gesch. I 299.

Томаиде Ангело-Комнене Орсинијеве и поред њихове кћери Марије Ангелине Дукене Палеологине, јављају Леонардо I и Леонардо II Токо и Исаул Буонделмонти дељи Ачијауоли[1]. У средњој Арбанији јавља се знаменита арбанашко-византијска кућа Аријанит-Комнени и француско-византијска Топије Комнени — Карло Топија (који је себе титуловао Primus de domo Franciæ) и брат му Ђурђе Топија зет Вука Бранковића[2]. У северној Арбанији, у Задримљу јавља се већ с крајем тринаестога века, „Dux Ginus Tanusius, dominus de Zadrimo, de Montagna Nera, de Paliti et de Sati"[3], родоначелник Дукагинаца, прадед Леке Дукагина. У Дривасту прво место заузимље француско-византијска, могућним начином шпанско-византијска, кућа Шпана Ангеловића, којој је родоначелник по свој прилици онај витез Ишпан (miles Yspanus) што се с крајем XIII-ог в. јавља у Крфу као верна присталица Карла Анжујца, и која се почетком XV-ог в. срођава с домом Ђурђа Бранковића[4]. У доњој Зети јавља се такође с крајем тринаестога века француско-српска кућа Балшића (Балша, Balsa, de Balxia, de Balsiis, des Baulx, des Baux) која од 1360 па до 1421 дакле кроз пуних 60 година заузимље значај независне једне династије и руководи догађајима од не мале драматичности.

Овај француски живаљ учинио је те је индивидуалност Арбаније и Зете још оштријом постала; навезао је симпатичне

---

[1] Hopf Chroniques Gréco-Romanes, 530, — Griech. Gesch. I, 4.. — Buchon. Nouvelles Recherches I, annexe.

[2] Hopf Chron. Greco-Rom. tables généalogiques, famille des Thopia prince d'Albanie et Seigneurs de Duras, 532; Arianiti-Comnènes, 535; Griech. Geschichte, I. 122. О Ђурђу Топији као зету Вука Бранковића по сестри Војислави, види листине млетачке архиве. Monum. spect. hist. Slav. meridion. издање југослов. Академије IV, 319 и на др.

[3] Hopf, Chron. Greco-Romanes. tabl, généalog. 533; Griech. Gesch. I, 97.

[4] Buchon, Nouvelles Recherches, I, 338; — Hopf, Chron. Greco-Rom. famille des Span, grands feudataires de Drivasto 535. Алекса Ангеловић Шпан прозван »il Magnifico« имао је за жену Јелисавету иначе Милицу кћер Ђурђа Бранковића од прве жене Комненке. Du Cange, Familiæ Byzantinæ, 212.

свезе између западног приморја балканског и романске Европе, које као да су трајале и дуго после пошто је Арбанија под Турке потпала[1].

Тако је историја Зете, као год и историја Арбаније у опште, веома компликован производ многоструких елемената. Не може се објаснити нит' потпуно разумети, док се поред физичких особина земљишта не узму у поглед узајамна проницавања византијске и латинске културе, захватања њихова у патријархалност планинског живљења српских и арбанашких племена, борба католичке и православне цркве, и укрштавање разних етнографских живаља; српског, арбанашког, латинског, византијског па и француског. Историја та није без својих тешкоћа али није и без своје особите дражи.

II

О пореклу Балшића

Као што поменусмо Балшићи владаху Зетом од прилике од г. 1360 па до г. 1421. А један од њих, и ако за мало времена, владаше свом земљом од Требиња у Херцеговини па до граница епирских.

У тих шездесет година један се од њих јавља као зет краља Вукашина, други опет као зет царице Евдокије и као шурак деспота Константина Драгаша, трећи као зет цара Лазара.

Једну ћемо кћер Балшиног дома видети као херцегињу од Драча по мужу Карлу Топији, унуку краља сицилијског Роберта Анжујца. О другој једној чућемо да је пошла за де-

[1] »Alcuni aggiungono che l'Albania sia discesa del nobil sangue di Francia, forse per quel siquale, che si uede natural amicitia fra li nobili Francesi et Albanesi». Fatti illustri del' signor Gior. Scenderbegh, d'incerto autore, y Sansovino, Hist. Universall de orig. etc. Turchi, Venetia, 1573, 275.

спота од Епира Исаула Буонделмонтија, кад овај изгуби своју прву жену Ангелину Палеолог-Немањићеву, кћер Синишину. Трећу једну Балшиницу, на име ћерку последњега зетског Балшића, видећемо као прву херцегињу од Херцеговине.

Ко су тиј људи, којих се кћери удају за херцеге, а синови жене краљевским и царским кћерима?

Главно што се до сада о њима знало у ономе је, што о њима почетком 17-ог века написа Дубровчанин Мавро Орбини. Он на име вели да је први Балша био сиромашан властелин зетски, који је у време цара Душана имао само једно село као своју баштину, а у време цара Уроша користи се забуном и нередом у царству, те помоћу неких својих пријатеља и са својим синовима Страшимиром, Ђурђем и Балшом, заузе доњу Зету[1].

Одмах ћу казати да је ово, што Орбини каже не само мало и недовољно, већ и по унутрашњој својој садржини неосновано. Ко се год и оле упозна с духом и организацијом нашег старог друштва и старе наше државе, ко има на уму корпоративни дух властеле наше, свест и моћ њезину, томе ће се већ на први поглед учинити, да је тешко веровати, да би једна, пореклом и материјалним стањем незнатна, властелинска породица на онаку висину изишла и до онолике моћи дошла. И то још нарочито у северној Арбанији и у Зети, где је властела имала да у својим редовима покаже Ангеловиће и Комненовиће, и ако ништа више а оно господу, који бар претендоваху на порекло од високих господских кућа Италије и Француске. С погледом на социјално-политичко земљиште у Зети и Арбанији у средњем веку, могли би већ à priori рећи, да на њему не би могао вршити знамениту политичку улогу човек, који лично не би имао много духа и велике храбрости, али ни човек само с тим

[1] Mauro Orbini, il Regno degli Slavi, 287.

особинама, већ онај који би уз њих имао да покаже још и неких других претензија, којима се веће или мање признање не да одрећи.

У самој ствари наши домаћи извори казују нам за један моменат, који је с правом могао да буде темељ највишим претензијама.

На име у троношком летопису помиње се на једном месту да су Балшићи „по танкој крви произишли од Немањића“, а на другом једном месту да су „по женској крви од лозе Вукана“, другог сина Стефана Немање[1].

Имамо и један аутентичан запис у коме један Балшић називље Немањиће, и то прве Немањиће, својим претцима. На име у листини од 27 Јануара г. 1386 Ђурађ Страшимировић Балшић вели како га је благодат божја узвисила у роду његовом „молитвами и моленијемь светихь моихь прѣродитель Симеона Немање, прьваго миротьчца србскаго и светителя Саве“[2]. Да су се Балшићи овом свезом с краљевским домом Немањића поносили и истављали је као основу политичким претензијама, види се из писма које је папа Мартин писао Балшићима у Јануару 1369 г. и у уводу којега каже за њих, како о себи веле да су од краљевскога рода[3].

У самој Зети још и пред свршетак 15-ог века није се заборавило да су Балшићи у сродству с Немањићима. Пред свршетак тога века скадарски свештеник Марин Барлетије написа поред свог славног дела о животу Ђурђа Скендербега, још и једно мање, али веома занимљиво, о опсади и паду Скадра[4]. Говорећи о томе граду, о његовој ранијој историји и о првим његовим арбанашким господарима, Барлетије вели:

---

[1] Троношац, Гласник V, 48 и 100; — в. Пећски „општи лист“ Гласник XXXV, 28 и 64.

[2] Monumenta Serbica 203.

[3] Theiner, Vet. Mon. Slav. Mer. I. 79.

[4] Ја га знам само по преводу Сансовинову, Dell Assedio di Scutari di Marino Barletio, tradotto da M. Francesco Sansovino Venetia 1573.

„Иза ових (т. ј. првих арбанашких господара) дође (да Скадром влада) како неки кажу, — као што то у осталом и наши знају, јер се још добро памти (cosa che i nostri sanno, per esserne la memoria fresca), — неки цар Немања (Nemagnamo imperadore), који је владао Епиром, Македонијом. Далмацијом, једном и другом Мизијом и целом царевином Романијом. Кад умре остави иза себе слепог једног сина по имену Уроша, коме су се због врлина и доброте његове сви покоравали. После њега ступи на владу син му Стефан, који остави јединца сина коме, као оно деду, беше име Урош. Овај умре без наследника а велики властели тада поделише царевину између себе, тако да доња Мизија припаде кнезу Лазару, горња Николи жупану, Романија тројици браће, то јест: Вукашину, који доби титулу краља, Андреји и Гојку, а Момчило Дено доби да влада само приморским градом. Него од корена и од рода цара Немање роди се Балша (Balsa), који држаше земљу Бојану, близу града (Скадра) па све до мора, и који имађаше три сина Ђурђа, Страшимира и Балшу, који сви беху славни људи“[1].

Овај пасаж који овде у преводу саопштисмо има сам своју историју. Он није потекао из пера Барлетијевог као оригинал, већ га је Барлетије преписао и превео из старог неког родослова. Да ово потврдимо ваља нам поћи мало по из даље и ако се срећом од правог нашег предмета удалити не ћемо.

У шеснаестоме је веку у Италији, а нарочито у Млецима, Риму и Напуљу, било пуно грчких, српских и арбанашких емиграната, већином носилаца старих славних имена. Унучад српског деспота Ђурђа Бранковића и унучад Ђурђа Кастриотића Скендербега и друге господе српске и арбанашке живела су на италијанском земљишту о успоменама на

[1] Dell' Assedio di Scutari, 304.

славну прошлост и о надама на бољу будућност. Један од њих, а по имену Иван Мусаћ деспот од Епира, имао је добру мисао, да за своје синове напише неку врсту мемоара о генеалошким одношајима свога дома. Син његов Константин додао је к спису свога оца, а по смрти његовој, неке своје белешке и допуне. Оба ова мемоара, који имају занимљивих података не само специјално за историју Арбаније него и за историју Србије, саопштио је учени Немац Хопф у својим грчко-романским кроникама[1].

У уводу у свој мемоар Константин Мусаћ пише како жели да мемоаре свога оца Ивана допуни неким појединостима, „које се налазе записане у неким старим кроникама о краљевима и деспотима српским, као и у неким другим кроникама о грчким царевима, које ми је из Млетака послао господин Андреја Ангеловић од царске лозе цариградске“[2]. „Разговарах се“, вели даље Константин, „једнога дана о тим старим кроникама с госпођом контесом од Муро; рече ми она да све то има записано у једној њезиној књизи, коју даде донети те читасмо и уверих се да се подудара с оним“.

Ваља ми поменути да је Константин Мусаћ био сродник Марији контеси Муро, почем је Марија (жена Јакова Алфонза Ферила конта де Муро) била кћи Гојка Балшића, а брат овога, Иван Гоисав Балшић ожењен је био Теодором Мусаћевом, тетком Константиновом[3].

Разговор се онај водио негде између 1545 и 1550 год. а предмет његов, казивање старих кроника, које госпођа Муро потврди неком својом књигом, био је извод који је Андреја Ангеловић из Млетака послао Константину и за који

---

[1] Chroniques Gréco-Romanes, inédites ou peu connues, publiées avci notes et tables généalogiques par Charles Hopf, Berlin, 1873, Giovanni Musachi, Despoto d'Epiro, Historia della casa Musachia, 270—310.

[2] Historia d. c. Musachia, p. 49; Hopf, Chroniques, 304

[3] Hist. d. c. Musachia, 28; Hopf, Chroniques, 289, 532 и 534.

му писаше да је „превод из родослова српских деспота писаног кирилицом на српском језику“ (lo transunto del Origine delli despoti di Servia... scrito in lingua Chireliza Serviana)[1]. А у изводу томе у главноме је оно исто што има у Барлета и што напред саопштих. Него има и неколиких значајних разлика. Тако н. пр. у изводу у Мусаћа не казује се ништа о Момчилу Дену, а онде где се помињу браћа Вукашин, Андреја и Гојко, додаје се како они воде порекло од царске лозе императора Британија, и како је средњему брату Андреји, родоначелнику Мусаћа, при подели припао Епир. Даље се у том Мусаћевом изводу каже, како се „од корена поменутог Немање роди краљ Балша, који у своју власт доби онај део Бојане, који је до Скадра, а пружа се до мора, а имаћаше још и Скадар, Бар, Котор, Леш с целим једним крајем Далмације, и Дриваст, и ако му тиј градови беху само трибутарни, плаћајући му годишњи данак“[3].

Јасно је да се под „царем Немањом“ у оба извода мисли краљ Милутин. А што се појав Балшића доводи у неку свезу с Милутином, то има свој особити значај на који ћемо се мало ниже повратити.

Него и ако се види да су Балшићи у некаком сродству, и то по свој прилици по женској крви, с Немањићима не види

---

[1] на горњ. м. 50, 305.

[2] »Tutta la nova Roma (alias Romania) perveune alli tre fratelli, videlicet Vocasion, che nome regio teneva, Andrea et Coico (sic!) che dal imperial stirpe de Bertanio imperadore descendevano, e monirno certamente quelle parti e citta maritima, e dividendo poi tra loro il stato, al sopra detto Andrea secondo fratello, qual fu vostro genitore le pervenne in sua parte e dominio l'Epiro«. Historia d. c. Musachia, на горњ. м.

[3] »E della stirpe del prefato Magnamo (sic!) nacque Balsa Re al quale pervenne in suo potere quella parte della Bojana prossime a Scutari persino al mare, et hebbe Scutari, Antivari, Cataro, Alesio contutta una parte dela Dalmatia e Drivasto, benche tributaria per l'accordo annuale«. Historia d. c. Musachia, 51, Hopf, Chroniques, 305.

се још кога су порекла по мушкој крви. По домаћим изворима не налазимо за сада ништа, што би нас повело трагом к истини. Ваља нам се обазрети мало на другу страну.

Још у првој половини 17-га века као да су по гдекоји француски писци долазили на мисао да има нека свеза између француске аристократије и зетских Балшића. Само што су они ту свезу тумачили тако, као да су француски кнежеви дела Бом (de la Baume) произашли од Балшића зетских, што је у осталом већ тада Гишнон (Guichenon) у своме спису „Généalogie de la Baume доказао као неосновано[1].

Други један знаменити књижевник француски 17-ог в., историк и старинар Диканж, обратио је мало више пажње питању о пореклу зетских Балшића. Њему је пре свега пало у очи, да у њиховом грбу има златна вишезрачна звезда у црвеноме пољу онако исто, како је у грбу француских племића де Бо (des Baux) који из Прованса с Карлом Анжујцем прећоше у Напуљ. г. 1265. Даље је запазио да се зетски Балшићи у писаним споменицима пишу „Балше“ „Balse“ онако исто како се у латинским листинама XIII и XIV века пишу поменути француски племићи. Узев још у поглед како се арбанашка господа радо хвале својим пореклом од господе француске[2], Диканж је изрекао своје убеђење: да су зетски Балшићи пореклом од славне куће Балшића у Провансу (ils estoient issus de l'illustre famille des Baux en Provence)[3]

Од историка 18-ог века, који су и наше ствари додиривали, колико је мени познато ретко да је ко улазио дубље у

---

[1] Цитат у Du Cange Illyricum vetus et novum, 132; familiæ Byzantinæ et Dalmatæ.

[2] „Unde Albani proceres a Francis ortum se ducere palam profitebantur“. Dutange Illyricum vetus et novum. 132.

[3] Du Cange, Histoire de l'Empire de Constantinople sous les empereurs françois, Paris 1657, fol. vol. II. chap, XXXIV, p. 290. Des Comtes de Zente de la maison des Baux.

ово питање о пореклу Балшића. Него вредно је споменути да је Фарлат, велики познавалац одношаја између Италије и наших земаља, такође био мишљења, да су зетски Балшићи порекла француског[1].

Враћајући се у доба пре Диканжа налазимо два одјека о ономе шта се о њиховоме пореклу мислило у првој половини 16-ог века. Пабирци које ћемо навести, у толико су занимљивији у колико нам долазе од човека, којега је кућа у сродству с Балшићима била.

Константин Мусаћ на име каже нам да по „његовом мишљењу" Балшићи вуву порекло своје од старе готске фамилије „Балти", од које су били и готски краљеви Аларик и Атаулфо. За основу тога мишљења служи му вели, што и Балшићи као и стари Балти носе звезду у своме грбу, и што „Готска лежи у оном далеком запланинском крају" из кога су Балшићи дошли[2]. Под запланинским крајем (Tramontana) у Италији су у средњем веку поглавито Француску означавали Може се дакле узети да Мусаћ посредно каже, да су Балшићи из Француске.

Мусаћ за овим помиње шта и други неки казују о најстаријем пореклу Балшића.

Него пре него и то саопштим ваља ми подсетити на познату слабост средњовечне аристократије, да своје порекло доводи из старине што је могућно даље, и од праоца што може бити знаменитијег. Познато је на пр. како наши родослови вуку лозу Немањину чак од цара Константина великога преко

---

[1] Illyricum Sacrum, auctore Danielo Farlato, Venetiis 1751, fol. vol. I c. VIII. 36.

[2] Dico al parer mis che (la casa del Balsa) venghins da quelli Balti de Gocia,.... perche portano per insegno la stella, e perche Gocia é in quelle parte estreme della Tramontana, et in Albania il Re Balsa, quale fu signore e Re del paese antedetto, che apparento con nostra casa, era venuto et disceso de quella progenie de questi Re de Balti etc«. Historia d. c. Musachia, 92, Hopf Chroniques, 336.

зета му цара Ликинија[1]. Мрњавчевићи су, судећи по диплома ма које су потомцима њиховим у XV ом в. краљеви угарски издавали, такође доводили своје порекло од источних царева династије Константинове[2], а по ономе што се прича у мемоарима Мусићевим они заједно с Мусићима вуку лозу од некакога цара Британиуса који је био зет цару Теодозију[3]. Први јужни суседи Балшића, Дукагини господари од Задримља, причали су да су им се праоци из Троје, по паду њезиноме, преселили у Француску, па позније два брата од њихове куће као крсташи пошли с Готфридом Буљоном у Јерусалим, те један остао у Италији као родоначелник куће херцега од Есте и Фераре, а други, по имену Duca d'Aguiono, постао родоначелник арбанашких Дукагина[4]. За другог суседа Балшића, и по женидбеним свезама пријатеља њиховог, Карла Топију, господара од Драча, причало се да је родом од цара Карла Великог[5]. За њихове источне суседе Шпане иначе Ангеловиће, господаре од Дриваста, једни су говорили да су из Шпаније а пореклом од лозе цара Теодозија[6], а други опет да су од цара Константина великог[7]. За Црнојевића неки

---

[1] Константин философ у »Животу Стефана Лазаревића« гл. 15, Гласник XLII, 257. — В. и чланак Ст. Новаковића »Gragja za srpskog ljetopisca, Starine, IX, 64—75.

[2] Летопис срп. Матице књ. 47, стр. 170; в. и »Kátona, Matthiae Diplom. 90, 136; — Engel Gesch. v. Serwien, 220.

[3] Historia d. c. Musachia, 2, 55, 58; Hopf, Chroniques, 271, 308, 311.

[4] У истом делу, 292.

[5] Fatti illustri del Signor Giorge Scanderbegh, edit. Sansovius, 275.

[6] На истом месту.

[7] Сансовин је овај велики зборник списа о турској царевини посветио »all illustrissimo Signore Hieronymo Angelo, Principe di Tessaglia Duca e Conte di Drevaste etc.«, који је био син онога Андреје Ангеловића с којим је Мусић био у преписци. Сансовин у посвети свога дела вели да Ангеловић ту почаст заслужује већ и »per l'antichissima nobilita sua, poi ch'ella e discetta e discesa da Constantino Magno et ha per lunga successione havuto i suoi avoli, bisavoli et tritavi Comneni et Angeli imperadori etc. Historia de Turchi, Venetia, 1573.

су тврдили да воде порекло од цара Константина Дуке[1], а други опет да заједно с Кастриотима долазе од царске лозе Комненовића[2].

Али ако не старином а оно појетичношћу и јединственошћу свога традиционалног порекла Балшићи су надмашили све своје ближе и даље суседе. На име, по уверавању Константина Мусаћа о њима се говорило да воде порекло од једнога од „три Мага"[3], т. ј. од једнога од она три цара источна, који следујући звезди дођоше у Витлејем, да се поклоне Исусу. Један од оних источних царева звао се „Балта цар". Од њега је дакле и дошло име Балшима (Balt-za, Balza, Balsa etc.). Она звезда у грбу Баошића по томе није ни мање ни више већ — звезда витлејемска!

У овој занимљивој традицији на сваки начин има нешто мало језгре, која није без важности за нас. Сам карактер те традиције — у колико се т. ј. порекло вуче с истока — показује да се о Балшићима знало, да су од француске аристократије, јер се у средњем веку по преимућству за француско племство а и за цео народ француски у опште говорило, да да је са истока, а на име да је од старих Тројанаца. За ову се традицију тако много по Европи западној знало и у њу се тако радо веровало, да се она по некад узимала као елеменат у по глекоју политичку замисао. Она је без сваке сумње вршила неки уплив и на крсташке походе на исток. Она је учинила те су се у другој половини XV. века, одмах по паду Цариграда, проносиле по западној Европи и веровале копије од некаквога апокрифног писма, које је као Мехемед II пи-

---

[1] Il Campidoglio Veneto, рукопис млетачке Архиве, 4 vol. fol. class. VII. cod. XV—XVIII.

[2] Bolizza, Relazioni e descrizioni del Sangiacato di Scutari, рукопис млет. архиве од г. 1614; цитат у Stiglitz, Ein Besuch auf Montenegro, (Stuttgart, 1841) предгов. XX. —

[3] »Che la casa del Balsa dicono che discende dalli tre Maggi«. Historia d. c. Musachia, 336.

сао краљу француском и кнежевима италијанским, и у коме изјављује како се чуди што се Французи и Италијанци спремају да ударе на Турке, кад су они управо браћа с Турцима, почем су сви заједно пореклом од синова тројанскога цара Пријама[1].

Мимо ових предања, мимо имена самог и грба, има још и неких других знакова, који бар у неколико могу да иду у прилог мисли, да су зетски Балшићи францускога порекла.

Тако ћемо имати прилику да видимо женидбене свезе између Балшића и оних арбанашких господских кућа, о француском пореклу којих једва да се сумњати може, као што су н. пр. Дукагини и Топије.

Даље пада у очи, да уплив зетских Балшића расте у оно исто време, у које и уплив и сила напуљских Балшића достижу своју највећу висину, и да по паду ових некако у брзо пада и моћ наших Балшића (Јаков Балша, титуларни император од Цариграда, кнез од Мореје, Господар од Крфа † 1383; млетачка окупација Скадра г. 1393!)

Није без значаја и једна особита појава. Од напуљских Балшића у другој половини XIV в. Роберто и Јаков Балша стекли су женидбеним свезама неке претензије на Драч. Пада у очи да зетски Балша Балшић заузимље Драч г. 1382, и да г. 1391 папа, збацујући Ђурђа Топију са господарства драчког, проглашава Ђурђа Страшимировића Балшића господарем од тога града. Наравно да томе појаву могу имати и други разлози, али тек један је од њих могао бити и у сродничким свезама између зетских и напуљских Балшића.

На послетку међу листинама млетачке архиве из прве петине XV-ог в. имају писма напуљскога краља Алфонса, који се живо заузимље за последњег зетског Балшића, кога он

---

[1] De Barante, Histoire des Ducs de Bourgogne de la maison Valois, II, 117.

изречно називље сродником својим[1]. Није без значаја ни то, што Стефан Балшић Црнојевић, сматрајући да је сирћу Балше III Балшића г. 1421 ствар Балшићева у Зети пропала, одлази у Напуљску, другу отаџбину француских Балшића, а мало позније из ње предузиље успешан покушај да завлада Горњом Зетом.

По свему што сам довде изложио рекао бих да прилично има основа мишљењу, да су наши Балшићи пореклом од француске (провансалске) куће д е В о (de Baulx или de Baux).

И без свих тих података, у новије доба израдио се за француско порекло наших Балшића и учени француски писац Бишон, који је одношаје француске имиграције у Напуљ и Византију специјално изучавао[2]. У најновије време ту је исту писао, у осталом без нових каквих података, доказивао други један француски писац, Ленорман, служећи се поглавито Орбинијем, Диканжом и Бишоном[3]. Много ваља жалити, што се учени Немац Хопф није на питању о пореклу наших Балшића мало озбиљније задржао, већ је опазивши да се у време цара Уроша помиње властелин Басе Биволичић, замишљао да је тај Басе родоначелник Балшићима[4]! Мислим да није ни мало потребе из ближе доказивати филолошку и историјску немогућност да су од Басете Биволичића[5], родом Которанина, настали зетски Балшићи[5]!

---

[1] Acta Archivi Veneti II, 47.

[2] Buchon, Recherches sur la domination française dans l'empire grec aux XIII, XIV, et XV siécle; 183. — Од истога: Collection des chroniques nation. françaises contées en langue vulgaire du XII—XVI, II, 282.

[3] Lenormant, Deux dynasties francaises chez les Slaves meridionaux aux XIV et XV siècle, штампано у зборнику Le Correspondant, Recueil périodique, Tome 53, 1864, p. 490—524.

[4] Hopf Griechische Geschichte des Mittelalters, II Вид. и његове Tables généalogiques у Chroniques Gréco-Romans, 534.

[5] О Басети види у Даничићеву Рјечнику из књижев. старина код речи Басе и Биволичић

Да покушамо сад бар од прилике сазнати време, у које је први француски Балшић могао у Зету доћи да оснује грану српских Балшића.

Што сам по француским мени приступним изворима о француским Балшићима могао сазнати није много. Почетком XII. века излази на глас као витез Рајмондо Балша, ожењен Стеванијом кнегињом од Прованса. Њихов син Бертрам Балша женидбом постаје кнез од Оранжа. Необична лепота његове жене Аделајиде постаје предметом лирских песама савремених трубадура. Најнежнији и најславнији међу њима, Видал, не само да је певао после Аделајиди, већ је у своме заносу за њом чинио свакојаке будалаштине и екцентричности[1].

Бертранов син Гиљом добије г. 1214 од цара Фридриха II., титулу краља од Арла и Вијене (Roi d' Arles et de Vienne). Овај Балшић изађе на глас као песник (у трубадурском песништву познат под именом d' Jnglès) и још више као страховити гонилац француских Богумила (Albigenses, Albigeois), који га најпосле ухватише и — жива испекоше. Да освети смрт његову, папа Хонорије III подиже францускога краља Луја VIII те г. 1226 опсади Авињон.

Гиљом III Балша, који умре г. 1239 остави четири сина, од којих двојица Гиљом IV и Рајмундо II осташе у Провансу, а двојица, Бертран и Хуго отидоше с Карлом кнезом од Анжује и Прованса, да за овога освајају престо од обе Сицилије. Остављајући ону двојицу у Француској, где им је лоза цветала све до г. 1426, следујемо оној другој двојици у Напуљску.

Обадвојица заузимљу одмах места од највећег поверења и важности. Бертрам је потписан на уговору од 1267 г. којим се између Грцима прогнанога латинског цара од Византије,

[1] Vidal the Troubadour, Cornhill Magaz. March 1873. Има историка књижевности који мисле, да је Видал служио Сервантесу као оригинал за његовог Дон Кихота.

Балдуина II и краља напуљскот Карла Анжујца уређују ствари источне. Потписан је и некаки Берило Балша као велики судија од Сицилије[1], — ваља да какав стричевић или синовац Бертранов. Од 22 Априла 1273 сачувало се једино званично писмо, које је краљ Карло I писао „Бертрану Балшићу своме драгом и верном итд.“ (Bertrando de Balxia dilecto etc), постављајући га командантом све своје војске у Ахаји[2].

Бертран је имао више синова.

Најстарији му син Рајмундо добије г. 1299 од краља Карла II Кастиљоне у баштину, коју он по одобрењу истога краља продаје г. 1304, осигуравајући неки приход, који је отуда вукла удовица млађег му брата Хуга (Ugo del Balzo)[3]. Рајмундо се у средини XIV века јавља као „велики маршал од Сицилије“ и као један од најбогатијих властела у Напуљској.[4]

Да ли је Роберто Балшић, који се у средини XIV века јавља, био унук Бертранов или само његов синовац, то не знам, али се тај Роберто око г. 1349 жени Маријом Анжујском, сестром краљице напуљске Јованке (1343—1381) удовицом Карла, дуке Драчког (1335—1348), унуком краља Карла II Анжујца. Од прилике у исто време јавља се опет један Бертран Балшић, по свој прилици унук оног првог Бертрана. Он од г. 1336—1338 управља у име царице Катарине де Валоа као њезин „Маршал од Ахаје и наме-

[1] Du Cange, Histoire de l'empire de Constantinople etc. II, 178,

[2] Buchon, Nouvelles Recherches, I, 329.

[3] Erasmo Ricca, La nobilita del Regno delle due Sicilie Napoli 1859 I, 269.

[4] Од удовице краља Роберта Анжујца, Рајмундо је 12 Августа 1343 г. купио за 25.000 дуката ондашњих ове феуде: Acquara, Sannezzaro, San Sossio, Santa Lucia, San Gioranni, Conza, Castello, Avezzano, San Giacomo, Flumari, San Bartolomeo, Montaguto, и баронију Вико, коју су чинили: град Вико, и села: Carafe, San Nicolo di Ripa, и Ospedale. — Ricca, I, 17.

сник кнежевине Кефалоније и Лепанта"; г. 1340 управља Пијемонтом као „Сенешал и Генерал-капетан" краља Роберта Анжујца, а од г. 1341—1346 опет га налазимо у Пелопонезу као намесника царице Катарине[1].

Франко Балшић, син овога Бертрана, оженио се Маргаритом, сестром титуларног цара Филипа III, удовицом краља шотског Едварда Балјола. Брат његов, Лудвик од Таранта, краљ Сицилијски, за љубав сестри даде му титулу херцега или Дуке и то је управо први Дука у племству обе Сицилије[2].

Син овога Франка Балшића, Јаков, носио је по праву своје матере титулу цара од Цариграда (1373—1383), господара од Крфа и кнеза од Мореје (1380—1383). Оженио се 1382 Агнијом (Aquèse) Анжујском, ћерком Карла, дуке Драчког и Марије Анжујске, пастирком Роберта Балшића. И Роберто и Јакеа умиру без деце. Неке од њихових титула и баштина прелазе на претставнике једне млађе линије, од које се у првој половини XV-ог века јавља Рајмундо Балшић, син Хугона Балшића, велики коморник краљевине Напуљске, и сестрић његов Никола Орсино кнез од Ноле и Солета, који постаје родоначелник нове једне линије Балша-Орсино[3].

Кад смо се сад већ нешто упознали с Балшићима провансалским и напуљским, настаје тек право и за нас најинтересније питање: од које се гране напуљских Балшића, који лист и кад и којим начином пресадио на српско земљиште?

---

[1] Hopf, Griechische Geschichte, I, 433—437.

[2] Du Cange. Histoire, II, 293. Његова је француска титула: »François des Baux, Duc d'Andrie, comte de Montescabioso, baron de Bisetta et de Missano, mary de l'Imperatrice«. На ист. м. 294.

[3] За све ово види: Er. Ricca, La nobilta di due Sicilie. Потомци ових млађих линија јављају се све до пред свршетак XV-ог века и биће да их је било и у XVI-ом. Г. 1482 Федерико краљ од Арагоније жени се Изабелом del Balzo, ћерком Пира (Pirro) del Balzo и Марије Донате del Balzo-Orsino. E. Ricca, I, 471.

На жалост историјски материјал који је мени на расположењу, данас још није толики и такав, да би се на та питања с колико толико поузданости одговорити могло. Ту се још налазимо у стадијуму комбинација.

Истина Ленорман каже пресудно да је родоначелник зетских Балшића био један од синова оног првог напуљског Бертрана Балшића[1]. Али он не излаже никакве ближе разлоге за то своје мишљење. У осталом и самоме ми се чини да је за веровање да је један од напуљских Балшића дошао у Зету негде између 1272 и 1280 године. Он је могао или још г. 1273 прећи с Бертраном Балшићем у Ахају, одатле у Епир и Арбанију а одатле у Зету, или је с једним од анжујских намесника и команданата војске дошао у Драч, а одатле у Зету, а можда то и приликом пораза, који је Сули-ле-Русо, славни француски војсковођ претрпео са својом војском пред зидинама Арбанашког Београда у Априлу 1281 год.[2]. Осим свега тога има још и друга комбинација која се мени чини да је јако за веровање, и о којој ћу одмах говорити.

Зетом је у оно време као својим апанажом управљала краљица Јелена, жена краља Уроша I, мати краљева српских, Драгутина и Милутина[3]. Њезин савременик и велики поштовалац, архијепископ и историк Данило, каже о њој да је била „**оть племена царьска оть рода же фроужьска**“[4]. А на другом једном месту вели да је била „**оть племена фроужькаго дьшти соуштн славныю родителю, вь велицѣмь богатствѣ и славѣ соуштема**“. По Троношцу је она била кћи последњега латинскога цара цариградског Балдувина II; тако и по другом једном родослову[5]. По

[1] Lenormant, Dex dynasties françaises chez les Slaves meridionaux, 491.
[2] Hopf, Griech Geschichte, I, 325.
[3] Архијепископ Данило „**Житиѥ краль срьбскыхь**“. В. Домаћи извори за српску историју, уредио Иван Павловић, I, 175.
[4] Житија краљ српских, 165.
[5] Троношац, Гласник V, 49; Врднички родослов, Гласн. XXI, 239.

патријарху Пајсију „Єлєна бысть
 францускаго краля дьщи. По Барлетију Скадрашну била је од рода француског; по француском преводнику Барлетија, била је „пореклом од врло славне крви француске“ (extraite du très illustre sang de France, dame très — chretienne,.... saincte et vertueuse“)[1].

Што за сада поуздано о њој знамо то је да је била Францускиња, да је с првим француским краљевима од Сицилије, Карлом I и Карлом II Анжујцима стојала у доста живом саобраћају, и да је један од њих у званичним писмима називље „предрагом својом сродницом“ („affinis nostra carissima!“)[2]. Уз то још знамо да је имала сестру Марију, удату за француског великаша у Напуљској Анселма де Шор (Anselme de Chaurs), коју је као удовицу са сином јој Ђурђем и свом другом чељади примила к себи у Зету[3].

Јелена је била на гласу са своје духовитости, свога политичког талента и уплива, са своје побожности и енергије, не мање са свога културнога уплива на суврмено српско друштво. По ономе што архијепископ Данило о њој прича, двор је њезин био права расадница више образованости. По

---

[1] Marini Barlettii Scodrensis, Vita et gesta Scanderbeghi. Lavardin, Histoire de Georges Castriote, Paris 1597, lib. III, 114.

[2] Карло II у писму од 18 Јуна 1296 говори: pro parte illustris principisse Helene Regine Servie affinis nostre carrissime. Тако и у једном писму од 17. Септ. 1302. Макушев, Италјанскіа Архивы, Ст. Петербург, 1871, стр. 82, 83.

[3] У једној листини Карло I пише: „Quia nobilis mulier domona Maria de Chaurs cum filio suo et familia eiusdem domine intendit transfetare ad presens ad Partes Servie visura Reginam Servie, sororem suam etc. На зав. л. — Фарлати (Illyricum Sacrum, VII, 440) спомиње »Mariam de dome Chieriz de Francia, Reginam de Zenta, hoc est Mysiaé inferionrit in partibus Albaniae. Каже за њу да је умрла 1288 г. и да је сахрањена у Улцињу у цркви св. Марка, пред олтарем где лежи са сином јој Анселмом. Без сумње ова Фарлатијева »Maria de Chieriz« једно је исто с Маријом »de Chaurs«. Само што је у Фарлатија погрешка учињена у препису надгробног написа.

усхићености, којом Данило о њој пише, и по делима која описује, види се како је дубок утисак учинила на више редове српскога друштва. У Зети је оставила име, које још и данас после толиких чуда што ту земљу кроз пет векова снађоше, одјекује симпатичним звуком из развалина старих зграда и градова и из помућености старе традиције народне[1]. У петнаестоме веку судећи по ономе што о њој пише Барлетије Скадранин, још је врло живо било сећање на њезине велике грађевине, њезин рад око подизања и улепшавања града Бара, њезине цркве и монастире (Богородица Ртачка, Богородица Градачка!), „јер се све то" — да преведем речи једнога писца из XVI-ог века „јер се све то јасно видело како из резанога мрамора, тако и из других споменика и белега"[2].

Лако је мислити да је двор такве краљице, и уз то још рођене Францускиње, имао особитог чара за младе витезе француске који су у оном по превасходству витешком времену радо полазили у далеке земље, да траже још неугажене путоге к романтичној авантури, уз то још и путове који воде к богаству и к слави.

У последњој четвртини тринаестога века видимо једнога витеза де Шора (Anselme de Chaurs) где у Ахају срећу тражи[3], а другог једног, а на име Ђорђа де Шора, видимо на

---

[1] Јастребов, Прилози за историју срп. цркве Гласн. XLV. Вук Ст. Караџић у причању о клетви краљице Јелене. Г. Д. Мадаковић уверава ме да по Црној Гори има по више предања о краљици Јелени.

[2] »Cette dame saincte et vertueuse restitua, come cellecy (Antibari), d'autres villes circonvoisines ruinées en ce pays là. Elle bastit et dota en Epire et Esclavonie maints couvents, monastéres et lieux de religion: comme de tout appert manifestement, tant sur les marbres entaillez que par autres monuments et memoires de marque«. — Lavardin, Hist. de Castriot, 114. —

[3] Види тужбу Ахајаца Карлу II противу Флоренца Хенгоа намесника краљевог, што је земље неког Вентара Армериса дао дошљаку витезу Анселму де Шор. Hopf, Griech, Geschichte, I, 339.

двору краљице Јелене у Зети[1]. У истој тој периоди видимо једно а Балшића као команданта француске војске у Ахаји[2]. Не би било ништа необично да је у исто време други један Балшић дошао у Зету да себи срећу тражи. А може бити да је један од Балшића баш у свити сестре Јеленине, Марије де Шор, у Зету дошао те ту остао.

У осталом кућа де Шор као да није била ни мало сјајнија ни моћнија од куће Балшића, па кад је краљица Јелена по једној својој сестри била у сродству с кућом де Шор, може лако бити да је била у некаквом сродству и са кућом Балшића. Тада би још јасније било како један млад племић француски долази да под заштитом своје сроднице у српској држави каријеру прави. Не знам управо колико вреди, али тек ваља ми споменути да има једна стара белешка у којој се каже, како је краљица Јелена 18 Маја 1304 г. послала кнезу дубровачком Марину Бадуеру једно српско писмо по „Мати Балшићу из Бара“ („regina misit unam suam literam slavoniam per Mata de Balsich de Antibaro“)[3]. То на сваки начин показује да је у Зети био некакав Балшић у време краљице Јелене, кога је она по политичком послу у Дубровник слала, који је дакле њезино поверење уживао.

Свакојако прилика је да је у време оне јаке емиграције француских кавалера из Напуљске у Арбанију у последњој четвртири тринаестога века, један од напуљских Балшића дошао у Зету на двор краљице Јелене.

У то исто доба као и почетком тринаестога века, падају покушаји краља Милутина да политику српску веже с поли-

---

[1] Год. 1302 17 Септ., краљ Карло II пише Филипу Савојском, кнезу од Ахаје, да гледа да пронађе гусаре из Кларенце који у приморју Драчком поробише лађу на којој су биле ствари »viri nobilis Georgii de Chau« заједно са стварима краљице српске Јелене. Макушев, Италь. архивы.

[2] Buchon, Nouvelles Recherches, I, 329.

[3] Monumenta Serbica, 67.

тиком француском. У то исто доба, и у том правцу, падају посаобине његове у Напуљ к Анжујцима (г. 1273[1], 1274[2], 1279[3], 1281[4], на сву прилику и 1287[5] и 1302[6]) и његови преговори и уговори с краљем француским Карлом де Валоа (г. 1308)[7]. Онај дакле први Балшић на земљишту српске краљевине имао је прилике доста да се заслужним или бар услужним покаже. По сјајности куће, којој је припадао, — по препоруци краљице Јелене своје земљакиње, могућним начином и своје сроднице, — по својим личним способностима, — јер се Балшићи махом показују као даровита фамилија, — на послетку и по срећи, која често пушта да је нађу они, који је постојано траже, могао је Балшић заслужити да постане зет краљевскога дома Немањића.

Напред поменусмо како старе кронике доводе појав зетских Балшића у свезу с краљем Милутином. Ово може да остане и онда, ако се први Балшић оженио каквом даљом сродницом Милутиновом, а не мора бити да се оженио ћерју или рођеном сестром његовом. Што он добива баштине у Зети, то као да показује да је он зет млађе гране дома Немањи-

---

[1] Buchon, Nouvelles Recherches etc. I, 331; — Макушев. Италь. Арх. 30.

[2] „Cum Comes Georgius, nuncius illustris regis Servie dilecti amicis nostri, ad eundem regem de nostra licencia revertatur etc." 3. Сент. 1274. Макушев, на ист. м.

[3] 27. Фебр. 1279 Карло I издаје наредбу властима Пуљским да буду на руци, да се у Драч превезу његови посланици ка краљу српском, заједно с посланицима истога краља, Макушев, на ист. м.

[4] Макушев, 31.

[5] Листина од 15 Јуна 1287 у којој Карло II зове краља српског и краљицу Јелену »предрагим својим сродницима« (inclitorum principum Regis et Reginae Servie carrissimorum consanquineorum nostrorum). Макушев, 32.

[6] Листина од 26 Марта 1302, Макушев, 33.

[7] Текст и превод уговора у Гласнику XXVII, 310—341. Упореди и Buchon, Collection des chroniques nation. Français etc. II, 129: — Du Cange, L'historie de Constantinople II, 350: — Hopf. Griech. Geschichte I, 378.

ћева, зет линије Вуканове, која је још од основача династије Зету у свој атамаж добила. Што Ђурађ Страшимировић, износећи на видик своје сродство с Немањићима, помиње као своје „прародитеље“ само Стефана Немању и Св. Саву а ни једнога од познијих владалаца старије линије: то по мом мишљењу опет упућује на свезу Балшића с млађом линијом Немањића. На послетку Троношац, без сумње по старијим изворима, каже изреком да су Балшићи од Вуканове лозе по женској крви[1].

Ја сам слободан да поставим још једну ближу хипотезу.

Зна се поуздано, да је други син Стефана Немање, велики кнез Вукан, поред старијег сина Стефана[2] имао и сина Ђурђа[3]. Из уговора који је овај Ђурађ закључио г. 1242 с Дубровником, изгледа да је он управљао Доњом Зетом и резидовао у Улцињу[4]. А по ономе што смо напред спомињали, прве баштине Балшићеве биле су у „Забојани“, дакле у доњој Зети. Уз ту пада у очи да име „Ђурађ“ долази често у фамилији зетских Балшића. Ако се први Балшић буде оженио ћерју или унуком кнеза Ђурђа Вукановића Немањића, који је око средине XIII-ог века био господар од Доње Зете, онда је на мах јасно од куда у Доњој Зети баштине Балшићеве и од куда име „Ђурађ“ у фамилији њиховој.

На послетку обраћам пажњу још на једну прилику која може да има нека унутрашња значаја. Балшићи се не јављају на политичкој позорници све донде докле трају непосредни

---

[1] »Прочаја лоза от него (Вукана) не остала, само по женској керви, от којеја после произидоша владјетељи обоих Зот, которн звали сја Балши«. Гласник, V, 48.

[2] Запис у манастиру Морачи, од г. 1252. В. Архив Дучића »Морача и Острог«, Гласник XLIII, 53, — Љуб. Ковачевић »Nekoliko natpisa i bilježaka«, Starine, X, 264.

[3] Троношац на пом. м.; — Листина од 9 Априла 1242 г., Rad jugosl. Akad. I, 131.

[4] Rad, на ист. м.

мушки потомци од Вукановог сина Стефана[1]. Кад око Урошевог ступања на владу Вратко, праунук Стефана Вукановића, умире, Балшићи — по моме налазењу праунуци Ђурђа Вукановића по кћери — излазе да раде у Зети и потпомогнути сустицајем разних прилика у брзо и потпуно успевају.

III

Радња Балшића за време номиналног главарства Страшимира Балшића

од 1360 до 1371

До данас се још није нашао ни један аутентичан споменик, по коме би се на сигурно могло одредити, какав је положај у Зети и у српској држави заузимала кућа Балшића за времена Душанова. Тешко је мислити да Зетски Балшићи нису имали значајнију улогу у времену, од 1336—1340, кад оно Душан отимаше од Анжујаца северну Арбанију и кад за

[1] По материјалу који сада имамо може се повући ова линија од Стефана Вукановића: Стефан (1252—?) роди Дмитра, — Дмитар (1275?—1305) роди Вратислава или Владислава (1305—1320), — Вратислав Вратка (1320—1360), Вратко Милицу. Кнез Вратислав наших летописа и родослова (Šafarik, 60; Гласник X, 264; Новаковић, Starine, IX, 90), мислим да је исто лице са оним »жупаном« Владиславом, који је потписан поред духовних великодостојника зетских, — католичких и православних — на листини којом крај Милутин бавећи се у Котору (1305 или 1307 г.) потврди све што мати његова краљица Јелена даде монастиру Богородице Ртачке у Зети. Monum. Serbica. 67. Он је, по свој прилици, исто лице с оним кнезом Владиславом Вукашовићем (у Рајналда Vladislaus Conovich) коме као »Господару Дукље и приморја« папа г. 1319 пише и моли да подржава ствар дома Анжујског у Албанији. Raynaldi, Aunal. Eccles. ad ann. 1318; — Hopf, Griech. Gesch. I, 419; — Lenormant Deux Dynasties franc. 495. Љуб. Ковачевић вели да у Марачи има поред Стефана Вукановића насликан и неки Владислав. Starine. X, 264.

неко кратко време владаше и Драчем[1]. Али за сада не знамо ништа ближе о тој улози њиховој.

У самој Зети на сву прилику положај њихов није био од највишег карактера ни од одсуднога уплива. Ово с тога што је кнез Вратко, непосредни потомак Вуканов у мушкој линији, по праву заузимао прво политичко место у Зети, и што је последњих година својих Душан дао приходе од градова и тргова доње Зете царици Јелени на уживање[2]. Осим тога, изгледа да је по старом обичају престолонаследник Урош, ако не неколико последњих а оно бар последње године царовања Душанова, резидовао у Зети. Последњих дана год. 1355, дакле само на неколико дана после смрти Душанове, налазимо Уроша, „на реци под Скадром", где потврђује сва права и слободштине општини которској. Помиње се у истој листини да су с царем: господин патријарах, кесар Воихна, чеоник Вукашин, кнез Лазар, војвода Мирко Радич Бранковић, Никола Жупан, Радосав Хлапен, „и многи други племенити властели мали и велики[3]. Значајно је да се кнез Вратко ту не помиње. По свој прилици тада он није био жив. Овоме може бити за потврду

---

[1] В. манифест краља напуљског Роберта од 19 Августа 1336, којим позиваше арбанашку господу да се одбију од Душана »узурпатора краљевства Арбаније и херцештва Драчког« (»Rege Rascie, Regni Albaniæ et Ducatus Duracii detentore illicito absendere«). Макушев, Историческія разысканія о Славянах въ Албаніи, стр. 41.

[2] У једноме писму, које је датирано у месецу Јануару али без назначења године, цар Урош пише Дубровнику: „Знате ки како єсть дань родитель царьства ми господинь свето почивши царь, матери царьства ми, Госпоги царици, трьгове зетьске". Monum. Serb. 175. — А општина Улцињска у једноме своме писму на дужда млетачкога од 14 Маја 1357 г. каже, да је готова да накнади неку штету учињену Млечанину једном, али то само у колико то не вређа права и интересе „наше госпође царице српске" (que non cederant in detrimentum et damnum dominationis nostre domine imperatricis Sclavoniæ«. — Commemorialium, V, 94, Listine III, 344.

[3] Ова се листина до сада нашла само у италијанском преводу. Rad, I, 148.

служи што се помиње „жупан Никола“, који није исто лице са жупаном Николом Алтомановићем унуком кесара Воихне, а који ће по свој прилици бити син Вратков а брат царице Милице[1].

Што се међу оном великом господом не помиње изреком нико од куће Балшића, то је мислим доказ да се првих дана владе Урошеве Балшић није сматрао за једнога од првих великаша државних. А особито ако се временом потврди да је онај жупан Никола син кнеза Вратка, и по томе начелник Вуканове лозе у то доба, онда је у неку руку он заступник и гране Балшић-Вукановићеве, па није се ни морао поред члана једне фамилије поминати и један мање знатан те исте фамилије.

Како Орбини ствар претставља историја се Балшића зетских почиње тиме што је Балша, властелин зетски, користећи се нередима који у царевини посташе за слабе владе Урошеве, преваром заузео Скадар, а после и друге земље у доњој Зети[2].

Ја сумњам да је то тако било.

Пре свега до данас се не нађе ни једна изворна листина у којој би се ма што говорило о каквој акцији тога Балше.

За тим пада у очи, да синови његови, Страшимир, Ђурађ и Балша, у листинама које су се до сада нашле, не помињу свога оца ни по имену а камо ли да говоре о њему као о ономе, који би заузећем Скадра иногурисао активну политику њиховога дома.

Што се самог заузећа Скадра тиче, један писац који је по времену далеко ближе Балшићима био, а и по месту свога бавлења далеко више у стању био да ствар поузданије зна,

---

[1] Šafarik, Летописи 60; — Руварац Српске краљице, Матица за 1867.
[2] Mavro Orbini, 286.

на име Скадранин Марин Барлет прича да су Скадар заузели браћа Балшићи, а не отац њихов Балша[1].

На послетку заузеће Скадра није могло бити одмах првих година владе Урошеве, на сваки начин није могло бити пре године 1360, а из те године имамо једну изворну листину (дат. 29 Септ.), у којој цар Урош даје дубровчанима слободу „да гредоу сь трьгомь и сь всакомь коупломь слободьно оу землю царьства ми, и на вароу царьства ми да гредоу или на Зетоу на Балшикие а или на дрьжавоу кнезе Конслава и оу землю царства ми[2]. Очевидно да овде није реч о Балши већ о тројици браће, синовима његовим, које Урош судећи по послу и начину како их помиње, још не сматра за бунтовнике и одметнике.

Орбинијев Балша на сву прилику умрио је негде пре г. 1360 и то као лојални властелин цара Уроша.

Од те год. 1360 историја Балшића постаје у неколико јаснија.

У самој Зети већ се опажају у велико последице лабаве владе Урошеве. Трговини се чини насиље. Сиромах Урош има изредних начела, али нема снаге да им поштовања прибави. На жалбу Дубровчана како им некаки властелин Жарко (може бити Жарко „Мерешић“ (?!) о коме се каже да је био врло богат) узе нешто на неправду, Урош врло јасно проглашава да ни цар, ни царица, нити икоја власт има право да што од трговаца „без купа“ узимље[3]. Али тешко да је практички могао таква начела да изведе.

Изгледа као да се те г. 1360 положај Балшића у Зети показује већ прилично утврђен. Томе су без сумње много допринеле њихове фамилијарне прилике. Као потомци од Вуканове лозе они су могли лако задобити симпатије српскога

[1] Dell Assedio di Scutari ed. Sansovino, 304.
[2] Monum. Serbica, 168.
[3] Mon. Serb. 175.

живља; као потомци од славне једне и без сумње у оно време добро познате куће француске они су на сигурно могли наћи више одзива у латинских градова зетских, но ма који кнез од чисто српског порекла. Арбанашки живаљ привукли су ако не чим другим, а оно на сву прилику, својим женидбеним свезама. Најстарији брат Страшимир ожењио се био у првом браку Јерином, ћерју Прогона Дукагина, унуком оне Дукагинице, која је по причању Мусићевом, ванредном својом лепотом дала повода великој једној трагедији с читавим низом поколља[1]. Најмлађи брат, Балша, ожењио је се био најстаријом ћерком севастократора Андреје Мусића (позније деспота од Епира) по имену Комненијом[2], а Мусићи су, као стара арбанашка кућа, имали много уплива на Арбанасе. Кад се уз то узме у поглед предузимљивост, даровитост, јунаштво и амбиција нарочито два млађа арата Ђурђа и Балше и кад се узме у поглед већ поменута лабавост Урошеве владе и спољашњи његови заплети с Угарском од г. 1358—1359[3], онда није никакво необјашњиво чудо, што год. 1360 налазимо положај Балшића у Зети толико утврђен, да они већ јавно излазе с намерама да област своју прошире.

У години 1361 излазе Балшићи на отворен рад да Котор и Боку которску присвоје, и тиме захватају први пут у колосек велике међународне политике. Него пре но што узмемо пратити их у оном раду њиховом о коме су нам подаци тако рећи из званичног извора, ваља нам поменути нешто што

---

[1] Historia de c. Musachia, p. 32, Hopf, Chroniques, 292.

[2] Иван Мусић у својим мемоарима каже да се природна кћи Андреје Мусића а жена Балше Балшића звала »Комита« (la Signora Comita Mosachi) Hist. d. c. Musachia, p. 18, Hopf, Chroniques, 281. Али како се она у званичној кореспонденцији између ње и млетачке владе зове Комненија, то се ја у тексту држим овог другог имена. в. Listine IV.

[3] Види н. пр. писмо Ивана бана из Далмације и Хрватске од 6 Окт. 1358, Acta Arch. Veneti, I, 182. А о рату српско-угарском од 1359 у Muratori, Rerum italic. Scriptores, XIV, 563; — Fr. Rački. Pokret na slovenskom jugu, Rad II, 86,

је неопходно пред тим морало ићи а о чему на жалост за сада врло оскудних података имамо.

На име у природи саме ствари лежи, да су Балшићи, пре него су почели на Котор нападати, морали већ имати у својој власти горњу Зету а још нарочито западни крај њезин, Црну Гору. Не само то него бих рекао, да су Балшићи прво и прво у горњој Зети себи положај утврдили, па тек одатле спустили се на доњу Зету. Може бити да није случајно што Орбиније прво помиње њихово заузеће горње Зете, па онда тек заузеће земље Дукагинове[1].

У горњој Зети, и специјално у Црној Гори од средине 14-ог века излазе на политичку позорницу са свим јасно две поглавите куће — Ђурашевићи и Црнојевићи. Од самог тог почетка па све докле их можемо да пратимо у 15-ом веку, опажа се доста јасно непрекидна противност између њих. То су две фамилије које се боре за старешинство у Црној Гори.

О првим Ђурашевима за сада мало знамо. Све је поуздано у томе: да је на крају г. 1355 „Ђураш Исете, син поч. Хелије од Рашке (или Раса)“ (dominus Juras Yscete filius quondam Helie de Raia), био Душанов команданат града Скрадина у Далмацији, и да је притешњен од угарске војске и чувши за смрт Душанову предао тај исти град Млечанима као пријатељима Душановим, постаравши се за своју и своје фамилије сигурност и будућност, за случај да би га цар српски за ту предају на одговор повукао[2]. У листинама млетачке архиве, у којима се о томе говори, каже се за њ да има сина (коме се име не помиње) и два брата Николу и Младена (или Владана? у оригиналу: Blandin). Орбиније а у новије доба и Хопф дају Ђурашу по имену оца његова, презиме Илијћ. Али за мене није баш ван сваке сумње да ли оно „Helie de

[1] Mavro Orbini. 287,
[2] Listine, III, 305 308.

Raiha" није можда „Hrelie de Raia", те би на мах нешто више знали ко је „Хреља од Пазара" народних песама. Може лако бити да је један део генеалогије Ђурашевићеве скривен у оној чудној речи „Yscete", која уз име Ђураш стоји. Може бити да је то просто „Ђураш из Зете", под којим се називом о Ђурашу вала да у Далмацији и у војсци Скрадинској говорило, што би не само показивало где су Ђурашеве баштине, већ и што би објашњавало донекле и борбу његову с Балшићима. Али не знам, да ли то није какав арбанашки придев, као н. пр. што је придев „Кискетизи" (т. ј. дуговласи) који је протосеваст Тодор Мусић носио?![1] На послетку имам да додам, да и ако немам никакве позитивне потврде, ипак мени изгледа, да појав Ђураша у Горњој Зети у средини XIV-ог в. и понављање претензија његових потомака на уплив у Зети дуго после њега, допуштају претпоставку да је то нека знаменита фамилија која је од старина имала нека права на старешинство бар у западноме крају Горње Зете. Можда су од онога жупана или краља Ђуре, који се помиње у по гдекојој листини као господар од земље у околини Котора, а који се год. 1208 с братом својим Владаном или Младеном (Bladinus) заверава дужду Зијану да признаје сузеренство млетачко над земљом коју он, Ђура, с братом и са синовцима држи као и над оном, коју ће тек задобити[2]. Ово ће бити нејасни одзиви оне борбе, којом је Вукан Немањић од прилике у оно време утврђивао своју власт у Хуми и Зети потпомогнут угарским упливом, па потискивао старе жупанијске династе, од којих како видимо кнез Ђура тражи наслона у Млецима.

Противници Ђурашевића у Горњој Зети, Црнојевићи, тешко да су били од какве мање знамените куће. Напред сам већ поменуо како неки казују, да се Црнојевићи већ у XI-ом

---

[1] Hist. d. c. Musachia, 17; Hopf, Chroniques, 281 и 532.

[2] Rad, I, 128.

веку јављају и да су пореклом од цара Константина Дуке[1]. У време Стефана Немање владаху Зетом (без сумње Горњом и то по свој прилици само једним делом њезиним) самостални кнезови, браћа Радосав и Иван, који од Немање утекоше у Дубровник[2]. Ова се имена понављају у кући Црнојевића (узев име Радич као модификацију од Радосава). Да онај Радосав и овај Иван Немањинога доба нису родоначелници Црнојевића, или можда чак и потомци некаквога ранијега Радосава или Ивана Црнојевића?! У Душаново доба јављају се у Црној Гори Микуш и Радосав Црнојевићи. Кад се Которани Душану, приликом његовога доласка у Будву (око г. 1350), потужише да им патријарах захвата синор (без сумње полажући права на цркву св. Михаила), цар повери Микушу и Радосаву Црнојевићима да ствар извиде, да пронађу и повуку праву границу земљама которским[3]. Њима је тај посао поверио без сумње што су били први суседи Котору па знали право стање ствари, и што су, као знаменити властели и старешине по кући од старина, имали у онога народа око Боке Которске поверења и ауктoритета те по казивању старих људи могли да извиде која је права граница. Или су ова двојица имали још једног млађег брата Радича, или је један од њих имао сина или синовца који се тако звао, тек свакојако само десетину година позније јавља се Радич Црнојевић као присни помоћник Ђурђу Балшићу на земљишту Горње Зете и око Котора. У првој петини XV-ог века јавља се као што ћемо после видети један Црнојевић о коме по неки од ранијих историка каже да је последњем Балшићу брат од тетке[4],

---

[1] Le Campidoglio Veneto, Рукоп. млет. архиве, 4 vol, fol. Class. VII, cod. XV—XVIII. Цитат у Stieglitz Ein Besuch auf Montenegro увод XX.

[2] Mavro Orbini, 220; — Luccari, 21 и 25; Du Cange, famil. Dalm. et Slav. § 48.

[3] Rad, I, 142—145.

[4] „Stefano Zarnogoraz d'altri detto Mauromonte, cugino di Balsa" Luccari, 85.

и који је био пресумтивни наследник Балшићеве државе, па се Балшићем и презивао. И у Троношком се летопису каже да су Црнојевићи били у сродству с Балшићима по танкој крви[1]. Хопф зна да је један Балшић био унук Ђурђу I Балшићу[2], а ми знамо да се Стефан Црнојевић до године 1421 често у званичним актима млетачким помиње као Стефан Балшић (de Balsiis)[3]. По томе као да ће бити, да је Ђурађ I, дао своју кћер Радичи Црнојевићу, оном истом који се јавља једном као његов кефалија и местозаступник у Св. Михаилу. Сродивши се с Радичом који је као потомак старе једне властелинске куће у Црној Гори имао уплива у томе крају, Балшићи су помоћју свога зета могли успети да савладају другог једног династу у Горњој Зети, Ђураша Ђурашевића, који не хте да призна њихову супрематију.

Ваља да за то што је Ђурађ Балшић имао у Црној Гори зета Радича, њему је у специјалну управу остављена Горња Зета, или бар западни део њезин с градом Будвом од Доње Зете. По што се Ђурађ постојано јавља готово као самодржавни Господар у поменутоме делу Горње Зете, док му се старији брат Страшимир поглавито јавља у Скадру и око Скадра, а трећи брат захвата земље у Арбанији, дало је повода Медаковићу да каже да су Балшићи поделили државу између себе на три тала, Мајков га је за то осуђивао али није имао право.

Првих година радње Балшића као самосталних господара, сав се историјски интерес концентрише око Ђурђа Балшића. Имајући у својој власти Будву које се области граничила с Которском, и имајући висове изнад Котора у својој власти Ђурађ је зажудео да завлада и тим градом.

---

[1] Троношац, Гласник V, стр.

[2] Hopf, Chroniques, Tables Généalogiques, 5.

[3] Acta Archivi Veneti, II, 18, и на др. м.

Котор је био главни приморски и трговачки град српске државе од времена Стефана Немање па све до смрти цара Уроша. Имао је своју самоуправу, коју су сви српски владаоци поштовали, чували и бранили. Немањићи су се управо натицали да докажу како признају верност, којом су Которани уз њих стојали. И особито су цар Душан и цар Урош показивали како љубе Котор. Давајући им неке земље (Леденице и Салаше) Душан вели да им то чини „за њихову праву веру и поштену службу"[1]. Другом једном приликом Душан помиње властелу и грађане „нашега вјернаго и сталнаго и славнаго града Котора"[2]. А Урош потврђујући му све што су му владаоци српски пре њега дали, називље га „верним нашим градом"[3]. Из једне листине Душанове од год. 1351 сазнајемо границе општини Которској у оно доба, у које ће Балшићи с њоме у додир да дођу. За нас је овде доста да знамо, да је граница земљи которској на исток према Црној Гори ишла венцем Ловћена, па се спуштала правцем к југозападу, обухватајући жупу Грбаљ. Око ове жупе као да је из раније још бивало спорова између Которана и Будвана, као што је било таквог спора г. 1351 између патријаршије и Котора.

Котор није био ни онако богат ни онако славан град као Дубровник, али је ипак био и богат и знаменит. Трговци су његови још из одавна конкурисали с дубровачким по српским земљама. Конкуренција би њихова још успешнија била, да стари уговори дубровачки са српским краљевима нису спречавали слободан покрет њихов. Нарочито је трговина са сољу била везана искључно само на неколико места, која су

---

[1] »..., per la lor vera fede e onerievol servizio« вели Душан у повељи 1351 год. Rad I, 143.

[2] Monum. Serb. 150.

[3] На ист. м.

тако изабрана била, да је Дубровник имао фактички монолог продаје соли за већи део српских земаља.

У Захумљу је за цара Уроша управљао брат његов од тетке кнез Војислав Воихновић. Не зна се шта је био прави повод тек Дубровчани нису добро стојали у кнеза Војислава. Да њима нахуди а ваља да и себи што да помогне, Војислав узме помагати Которанима, да отварајући нека нова солила преко старих уговора, покушају пробити дубровачки монопол. Отуда се изроде заплети а после и оружани сукоби између Дубровника и Котора, и између Дубровника и кнеза Војислава.

По листинама млетачкога архива данас знамо поуздано да су се преко лета 1361 г. Дубровчани и Которани крваво борили, и да је од Петрова дна те исте године и кнез Војислав нападао на Дубровник и многе му штете нанео[1].

Млетачка влада, на молбу Дубровчана и пошто се најпре уверила да и Которани срдачно желе мир, одлучује под 5 Декембром 1361 да преко нарочитог посланика посредује за мир између њих. А 6 Декмбра сенат доноси накнадну одлуку, да тај посланик може ићи и ка кнезу Војиславу и „к другој господи“, те да се дело мира сврши, јер су, како се у мотивацији те одлуке вели, чули били, да се без те господе мир закључити не може[2].

Та „друга господа“ која се поред кнеза Војислава спомињу, били су Балшићи. Настављајући политику која им је од ступања Урошевог на владу тако срећно за руком пошла,

---

[1] »....quia illi de Ragusio prosentialiter sunt in guerra cum Catarinis« у одлуци млет. сената од 29 Августа 1361; Listine IV. 39; — представка дубровачких посланика у Млецима од 7 Окт. 1361, у којој се између осталога каже, како је се »conte Voislavo, baron del Re de Raxa, lo qual mal informado da quelli, che fo sempre inimisi della nostra terra (ту без сумње мисле Которане) lo di de San Piero pasado mando so hoste sovra lo nostro contado etc. Listine, IV, 41.

[2] Listine, IV, 43.

они су како већ поменусмо имали врло природних побуда за жељу да и Котор потчине. Рат дубровачко-которски даде им згодну прилику да покушају да ту жељу своју остваре или бар да присвоје себи жупу Грбаљ са солилима у Љуштици. Док Дубровчани опсађиваху Котор с мора, Ђурађ Балшић на сву прилику помаган својим зетом Радичем нападаше га са сува.

Али још не дође до особитих каквих резултата кад стиже с једне стране млетачка интервенција, а с друге стране наваљивање цара Уроша да се мир начини. Ова се дипломатска акција започела негде с крајем Маја или у Јуну месецу г. 1362, јер још под 12 Мајем те године дубровачка општина издаје заповест команданту војске њезине Павлу Соркочевићу да опсади Котор и да удари на Которане и људе Војислављеве[1]. Рад ње је цар Урош долазио лично у Оногошт (данашњи Никшић) и ту 22 Августа 1362 потписа један документат, којим утврди мир међу Дубровником, Котором и Војиславом[2].

У томе документу, који је у многоме погледу врло занимљив, Урош не помиње ништа о Балшићима. Али да су и они пристали на мир види се из тога што Млечани, сматрајући онај мир као свој успех, примају кнеза Војислава 3 Јула 1362 г. за свог властелина, па у исти дан примају у млетачко

---

[1] »A Paulo de Sorgo commetemo che debia andar a lo assedio de Catharo, debie offender li notri inimisi Catharini et li homeni de Voyslavo in mare et in terri« Lett-e commiss. di Levante, Pad. VII, 197 Matković, Spomenici za dubrov. povjest. Starine I, 173.

[2] „Понеже ѕа такова кръмена прилоѹчиша се, како се бахоѹ Доѹбровчане понлашили ѡдь царьства ми и складали ѕ братѡмь царьства ми с кнеѕѡмь Воислаѡмь и ѕ градомь царьства ми с Которомь — и смирихь ихь ѕ братѡмь царьства ми с кнеѕѡмь Воислаѡмь и ѕ градѡмь царьства ми Которомь и дадох имь старе ѕаконе, кои соѹ имали сь родителѡмь царьства ми“. Monumenta Serb. 169.

властеоство и „браћу Страшимира, Ђурђа и Балшу, сјајну властелу приморске Србије“[1]. Биће да је и њима, као и кнезу Војиславу, та почаст — која је у оно доба имала и велике практичне вредности — учињена са стране Млетака као једна од користи, које су имали миром да постигну. Да су у осталом Балшићи били тек на почетку своје моћи, види се у неколико по томе што Млечани, прави вештаци у финоме такту, ударају на привилегију њихову сребрн печат, док на листину Воислављеву стављају златан.

Немамо података да пратимо рад Балшића кроз оно пет година од 1363 до 1368 г. Саме те г. 1363 тешко да је се велика каква акција са њихове стране и предузимала, јер је тада ако не у свој Зети, а оно у зетском приморју, куга морила[2]. Али се по томе што је следовало даје мислити, да је Ђурађ Балшић већ узео био за сталну цел своје политике да Котор предобије, и радио у том правцу без прекида.

Год. 1366 видимо да већ има у својој власти столицу митрополије св. Михаила на Превлаци, и ако је сам цар Душан једном својом повељом утврдио, да је црква св. Михаила на Превлаци, баштина которске општине, и да је она то тим више, што су цркву ону Которани о своме трошку из развалина подигли[3]. Те је године Дубровник слао по некаквом послу своје поклисаре к Ђурђу препоручивши им да га потраже најпре у Будви, па ако тамо не буде онда у св. Михаилу[4].

---

[1] „Eodem die factum ferit simile privilegium in personas coregiorum virorum Strazimiri, Georgii et Balse, fratrum, magnificorum baronum maritimæ, Sclavoniæ«. Listine, IV, 48.

[2] Listine, IV, 57, 58.

[3] „И поткерди церковь Архангелову къ малом мороу пресма отоноу“. Душанова Хрисовуља од 1351 г. Monum. Serb. 151, — »E de altra boudi comenza el confin de Cattaro per lido del mer a Dobrovitiza e cosi in Prevlacha in giesia di S. Archangelo, redificata per li zentilomeni e communita de Cattaro«. Rad, I, 144.

[4] Jiriček, Hadelsstrassen etc. 21, белешка 57.

С крајем 1367 и почетком 1368 видимо да се појављују на мору оружане лађе под заставом Ђурђа Балшића. Млеци, који су највећом суревњивошћу угушивали сваки појав ма какве нове флотиле на јадранском мору, под 28 Мартом 1368 налажу команданту своје ескадре јадранске, да похвата и спали мале лађе „кастелана од Будве", и да овоме забрани да у напредак држи оружане лађе ма на чију штету[1]. Да се под кастеланом од Будве мисли Ђурађ Балшић, несумњиво излази из једне друге листине млетачког архива, у којој се каже: „Jure de Balsa, dominus Zente, castellanus Budne cives noster[2], и из једне још раније (од 8 Априла 1367) у којој се помиње како је због некакве накнаде штета често писато „praesenti castellano et domino Budno Balso"[3].

Него на скоро замењују они ту своју одлуку другом једном, која износи на видик карактер њихове источне политике, а у исто време и одношај Балшића к цару Урошу.

Ђурађ Балшић — очевидно човек од јаке воље и великог постојанства — послао је био у Млетке нарочитог посланика, да изради дозволу, да може држати на мору оружане лађе. Не знамо каквим је разлозима и којим начином Ђурђев посланик радио да до успеха дође. Али видимо где 31 Јула г. 1368 сенат млетачки води о томе питању дискусију за нас од не малога интереса.

Сенатори са славним старим именима, људи од признатог државничког духа и несумњивог патриотизма, један Сер Лео Бембо, један Лаврентије Зане, говораху да треба одобрити Ђурђу што тражи. Помињаху како је он дао доказа, или бар тврдих уверавања, да је што се каже „млетачки човек", како је тако рећи један од њих, почем је примљен у млетачку властелу, а већ разуме се да би га ваљало обвезати

[1] Misti, XXXII, 117; Listine IV, 92.
[2] Misti, XXXII, 140, Listine, IV, 94.
[3] Misti, XXXII, 41; Listine, IV, 91.

да даде довољно јемства, да ће се наредбама дуждевим покоравати, и да не ће чинити штету никоме од млетачких грађана, поданика или пријатеља, као и да у опште не ће сметати трговини по мору.

Али други неки сенатори са не мање славним именима, и не мање признатим државничким способностима, један Сер Павао Квирин, један Сер Андреја Венерио, погледаху на ствар с друге стране. Реконте како Млеци имају уговор с царем српским, да не помажу никоме ко би хтео предузети што противу њега, и поменуше за тим писмо, које је дужду дошло од цара Уроша, и у коме овај пише да је Ђурађ његов одметник те с тога нека му не дају ни помоћ нити му ма у чему на руку иду[1].

Она прва два сенатора дали су израза старој и сталној политици млетачкој. Да би осигурала себи искључиво право и власт на јадранском мору, није требало ни по што допустити, да се консолидује велика и силна и једноставна држава словенска на обалама тога мора. У духу те политике било би са свим природно фаворизовати Балшића, још неутврђеног господара од Зете, на супрот цару српске државе од Дунава до Солуна и од Марице до самих таласа мора јадранскога.

Али је политика опортуности у тај мах победила. Млецима као и Србима баш је тада претила опасност од властољубивог и силног краља угарског Лудвика великог. Да се од њега одбране Млеци и српска царевина ступише у савез[2].

---

[1] »Ser Paulus Quirino consitiarius, Ser Andreas Venerio sapiens, Capta cum habeamus pacta cum domino Rego Raxie de non favendo alicui qui vellet movere novitatem vel guerram contra eum, et ipse dominus rex nobis scripserit, quod dictus Jura est suus rebeltis, et quod propterea eidem non demus autilium nec favorem". Misti, XXXII 140; Listine, IV, 94.

[2] Fessler, Geschichte v. Ungarn, II, 133. — Писмо папе Иноћентија IV од 17 Јула 1355 којим укорава дужда Ивана Граденига, што је начинио савез с царем српским противу краља угарског. Acta Arch. Ven. I, 156.

Било би неполитично, дрско и опасно да Млеци у таквом једном времену отуђују од себе цара српског, чинећи услуге човеку о коме он јавно писаше, да му је одметник. Није дакле чудо, што се већина сенатора ставила на гледиште Квирина Венерија и гласала за њихов предлог. По њему је Ђурђевом посланику ваљало одговорити: „нека поднесе најпре од цара српског писма којима он пристаје да исти Ђурађ може оружати лађе, па ће му се онда већ дати одговор, какав се влади млетачкој учини да треба“[1]. Одлука је како се види доста финоће написана задржавајући влади млетачкој за последак слободне руке.

Него таква одлука млетачке владе није Ђурђа ни мало помела у предузетом раду. Он је наставио градити лађе и оружане барке и то не само у Будви, него и у Улћину и у Бару као што то јављаху млетачки трговци својој влади[2].

Али то велико оружање као да није било само противу Котора. У Јануару 1368 видимо једну војску, која под командом Страшимира и Ђурђа маршира правцем к југу, преко Леша к Драчу. Посланик дубровнички Јаке Менчетић нађе их у логору „ниже широкога брода у Љешу“. Ту написаше Дубровнику листину „вашега ради моленија туђе и ради поклисара вашега а нашега ради брата и пријатеља срчанога Јакете простисмо онуи царину на Дани, како да се не узима царина вам и вашим грађаном и вашим трговцем, такмо да си ходе свободно скрозје нашу земљу.... И сије записасмо ниже Широкога Брода у Љешу,

[1] „Quod respondantur ambaxatori istius Jure, quod faciat venire litteres a dicto domino rege, quod sit contentus, quod ipse Jura possit arnare, et postea slbi dabimus responsionem superinde pront nobis justum videlitur“. На истом мес.

[2] „Cum per nostris mercatores dicetur, quod per Juram de Balsæ armantur in Buda, Dulcigno et Tivari aliqua legna et larche etc. Misti, XXXIII, 12; Listine, IV, 94.

кади се диже Срацимир и Ђурађ и пада на Мати, кади идјеху на Карла мјесеци Ђенаря 17 дан"[1].

Из ове се листине види да су тада већ држали и Дањ, важну скелу на левој обали Дрина а на главном друму с приморја зетског у Призрен и даље у „српске земље". Даље се види да су одношаји њихови према Дубровнику били врло срдачни, и на послетку да су почетком 1368 год. били у рату с Карлом господарем од Драча.

Тај Карло био је од славне француско-арбанашке куће Топије која од времена кад Анжујци почеше да утичу на Арбанију од год. 1274, доста јасно на историјску позорницу излази. Већ смо напред споменули како су се Топије хвалиле да порекло своје воде од Карла великог. Један писац XVI-ог века тврди да су у знак тога подигли били у Кроји на најлепшем месту, статују Карлу своме претку[2]. На сваки начин несумњиво је, да је Карло Топија, с којим ћемо се ближе познати, у другој половини четрнаестога века (1358—1388), потписивао као први кнез арбанашки од дома француског (primus de domo Franciae)[3].

Деспот Мусић прича у својим мемоарима да се Андрија Топија (1328—1338) затекао у Драчу, кад ту стиже господска пратња, која је водила ванбрачну кћер краља Роберта Анжујца, као невесту краљевом намеснику, али из других извора знамо да то нико други није био већ кнез Бертран један од напуљских Балшића[4]. Мусић даље прича, да је се Андреја видевши кћер љубави краљеве, толико занео лепо-

---

[1] Monum. Serbica, 177.

[2] „Li signori di Durazzo cognominati Topia, delle discendentia di Carlo Magno autedetti, chi per via del Meschino chi per altra via; e per signale nella citta di Croia, Carlo è scolpito di pietra viva in luoco dignissimo". Faihi illustri del Signov Giorgio Scanderbegh, edit. Sansovino, 275. — Види и Hopf. Griech. Gesch. I, 40.

[3] Hopf, Griech. Gesch. I, 41.

[4] Hopf, на ист. м.

том њезином, да ју је привенчао себи не тражећи ничије дозволе. Краљ је Роберто то сматрао за горку увреду, па је временом под изговором опроштаја домамио у Напуљ Андреју и жену његову, те их по причању Мусаћевом обадвоје дао погубити[1]. Али је Андреја пошав у Напуљ оставио у Кроји своја два младолетна сина Карла и Ђурђа. Старији син, Карло Андрејевић Топија, дошав до пуних година поче да шири своју државицу. Било што је хтео да освети свога оца било што је као син анжујске принцезе мислио да има права бар на анжујске земље у Арбанији, он нападаше и заузимаше земље анжујске. Покушавао је да отме Драч још г. 1362, али му не пође за руком. Сад, почетком 1368 покушао је то исто, и овај пут с много изгледа на успех.

Краљ напуљски дао је био Драч у баштину својој кћери Јованци, која је и носила титулу херцегиње од Драча. Ова се год. 1366 удаде за француског принца Лудовика од Евре (d'Evreux), који је 31 Декембра 1365, тако рећи у очи саме свадбе, позајмио био од француског краља Карла V, 50000 дуката да купи војску, те да у Арбанији заузме све што његовој жени припада[2].

На француском двору у Напуљу наравно интересовали су се, да предузеће то испадне на корист кнеза Лудовика и кнегиње Јованке. Млетачка политика опет захтевала је да се непосредна власт краљева напуљских протера и са последње стопе земље у Арбанији, а нарочито из Драча, који су они при подели грчког царства год. 1204 добили у свој део. Зна се извесно да је млетачко пријатељство помогло Карлу Топији те је те 1368 године могао да опсади Драч не само са сува него и са мора оружаним лађама[3].

---

[1] Hist. d. l. caca Musachia, Hopf, Chroniques, 257.

[2] Hopf, Griech. Gesch. II 34.

[3] Grazie vol. XIII, документат од 1366; цитат у Hopf, Griechische Geschichte II, 34.

Као што видесмо у овој борби француских и млетачких интереса око Драча учествују, или бар полазе да учествују и Балшићи. Из њихових уста чујемо да иду на Карла. Шта је права мисао том њиховом походу, тешко је казати. Орбинije нам само у опште каже, да су Балшићи и Топије најпре живели у врло великом непријатељству и у рату, а после да су се измирили и живили у врло великом пријатељству[1]. Да ли је прво оно непријатељство дошло услед природног суревновања две фамилије, које теже да се на истом земљишту шире, или је оно долазило могућним начином још од онога дана у који је један Топија преотео невесту једном Балшићу, не може се за сад пресудно казати. Нити је мање тешко позитивно доказати вероватну мисао, да су се Балшићи зетски подигли да на молбу и наваљивање својих сродника и пријатеља на двору напуљском, Драчу у помоћ притеку.

Пада у очи да се у Јануару 1368 у логору Балшићевом јавља посланик Дубровачки, и да у другој половини Марта те исте године Карло Топија освоји Драч. Или је Карло успео да сузбије војску Балшића, или је се пре сукоба с њима погодио и измирио. О ономе првоме немамо никаква доказа. Она друга претпоставка има по нешто што за њу говори: оскудица вести о боју између Топија и Балшића, брзи и потпуни успех Карлов; појав посланика дубровничког у логору Балшићевом, посланика оног слободног града који је и с Топијем и с Балшићима био у под једнако срдачним одношајима, и који се мало позније несумњивим начином јавља као посредник за мир и пријатељство између оне две куће (вид. мало ниже о посаобини Матеје Будачића). Према томе ја се склањам да мислим, да је оно питање о царини на Доњу тек само споредни предмет и споредни резултат мисије Јакете Менчетића, и да је прави његов задатак и главни успех био у измирењу Топије с Балшићима.

[1] Mavro Orbini, 289.

Биће да је баш том приликом и углављено да се за већу тврђу пријатељства, Карло ожени сестром Балшића, Војисавом. А да је Карло доиста њоме ожењен био то не само да сведочи деспот Мусић, него се и иначе види из званичних листина млетачке архиве[1].

Међу тим, и ако су се Страшимир и Ђурађ на југу бавили, Котор није остао на миру. Борба између Дубровника с једне а кнеза Војислава и Котора с друге стране обновила се још од г. 1366. Војислав је истина у брзо за тим умрьо али је борбу ону са још већом жестином наставио синовац његов Никола Алтомановић. Ђурађ Балшић је одмах употребио те нове заплете, те је поновио своје покушаје да Котор освоји.

Которани су се бранили јуначки. У једно су слали посланике на све стране — у Призрен, Рим и Млетке, — да се жале на Ђурђа и да помоћи траже. Папа Урбан V заузимље се за њих већ у једном писму од г. 1367 препоручујући заштити Млетака „епархију владике которског, која несигурно лежи усред јеретичких Срба и Арбанаса“[2].

Да паралишу радњу Котора у Риму као још и из других побуда, Балшићи пошљу к папи својега човека Петра, владику од Свача. Услед мисије Петрове папа Урбан написа у Јуну 1368 године писмо Балшићима. Пре свега им изјављује своју велику радост, што су се, као што је разумео од њиховог поклисара владике Свачког, одрекли вере источне па прешли у католичанство и подвргли римској столици; обећава им своју заштиту и потпору, особито ако не буду вређали римокатоличко свештенство и остале верне католике, у које спада и Котор, који град како чује „жупан Ђурђе“

---

[1] „Signor Carlo s'accero con la signora Voisava, figlia del Signor Balsa“. Hist. d. c. Musachia, Hopf, Chroniques. 298.

[2] Theiner Vet. Monum. Slav. Merid. I, 259.

већ од дужег времена узнемирује"[1]. Од истога папе има и једно писмо од 29 Јануара 1369, којим Балшиће формално прима у крило катиличке цркве[2].

Дознајемо дакле за један знаменити факат. Балшићи су променили цркву своју. Ово су учинили без сумње из разних узрока и из више рачуна. Међу овима наравно није био најмањи рачун политички: тежња да што чврће привежу к себи католички арбанашки живаљ и католичко латинство по градовима зетским, а уз то да задобију симпатије и потпоре и других католичких сила.

За њих је јасно било да Млеци могу да имају пресудан уплив на даљи развој њихове моћи. С тога је Ђурађ Балшић радио неуморно да их за себе задобије. Што није успевао један пут и два пут и три пута, то га није ни мало уздржавало да не покуша и четврти пут.

И заиста у Јуну 1369 опет налазимо његовог посланика у Млецима, и чујемо га како уверава „de bone dispositione et fidelitate" („о доброј вољи и верности") свога господара према дужду. Његов је успех овај пут био потпун. С пролећа те исте године (18 Марта 1369) влада је млетачка издала била наредбу команданту јадранске ескадре, да отиде пред Будву, Бар и Улћин, да забрани тамо лађе оружати, а оне које нађе да су већ оружане па чине штету трговини, да одмах спали и потопи[3]. — Али сад у Јуну месецу, услед нових претстављања и уверавања од стране Ђурђа, она му допушта да може држати оружане лађе „на штету самосвојих непријатеља" („ad damnum solum suorom inimicorum") и наравно под условом да не вређа млетачке поданике и пријатеље, па ни друге трговце[4].

[1] Raynaldi, Annales Eccles. XVIII, ad 1368 № 19. — Theiner, Vet. Mon. Slav. Mer. I, 259.
[2] Theiner, I, 261.
[3] Misti, XXXIII, 12; Listine, IV. 94.
[4] Misti, XXXIII, 22; Listine, IV 95.

Ђурађ је тога лета по ново опсео био Котор са сува и с мора и притеснио га како никада до тада. Али у часу највеће опасности почеше да доносе плода кораци, које су Которани чинили били. Цар Урош у крајњој својој немоћи и невољи по нарочитом посланику поручиваше дужду млетачкоме нека му је његов (царев) град Котор препоручен, само да не би допао руку Ђурђа Балшића, одметника његова[1]. По истом Урошевом посланику и Которани од своје стране послаше такву исту молбу. А дошло је било и писмо од папе, који препоручиваше Котор заштити млетачкој[2].

Ствар беше озбиљна. 18-га Септембра сенат узе да већа о њој. Нађоше да је добро, да се постарају, да Котор не падне у руке Ђурђу, „јер то би се", говораху, окренуло на највећу штету наших трговаца који у оним крајевима тргују, почем се зна, да би се тада сав трговачки саобраћај, који се сада у Котору обавља, пренео у Дубровник[3].

Даље је сенат млетачки нашао, да би осим оних материјалних трговачких интереса, које су ставили на прво место као разлог, било још и других разлога, а међу овима да би била управо и част за републику („et inter allia magnus honor esset nobis") да се његиним посредовањем до мира дође. Одлуче дакле да Гвиберта Дандула пошљу као нарочитог посланика у Котор и к Ђурђу Балшићу, да их позове на мир.

Још истога дана израде и наставлења за свога посланика, а сутра дан (у седници од 25 Септембра) у неколико

---

[1] »Cum dominus imperator Raxie ad nos miscrit ambaxatorem suum, rogando nos ut sua civitas Catari, obsessa per mare et per terram a Jura de Balsæ, rebelle suo, sit nobis commendata, ut veniat ad manus dicti Juro«. — Misti. XXXIII, 32; Listine, IV, 95.

[2] На ист. м.

[3] »Quia totum trafigum mhrcatus quod fit in Cataro, fieret in Ragusio, ut est notum«, На ист. м.

их допуне. Наставлења су та била врло одсудне природе. Ваљало је и једну и другу страну чисто и јасно позвати на мир. Ако Ђурађ пристане а Котор не ће, онда нека се посланик одмах у Млетке врати, што би од прилике значило, да Млеци дижу руке од Котора и остављају га његовој судбини. Ако ли пак Котор пристаје, а Ђурађ не ће, онда нека посланик „што брже може" јави за то влади у Млетке и команданту јадранске ескадре, који ће за тим имати да изврши своје заповести. Те су заповести биле у овоме: да позове Ђурђа, да најдаље у року од 15 дана разоружа све своје „галије, лађе и превозне справе", („galeas, ligna, navigia") и да их повуче испред Котора; не учини ли Ђурађ по том захтеву, онда команданат ескадре — „ако буде сазнао да су Балшићеве лађе нападале и штетиле какве млетачке поданике", — нека на њих нападне и поступи с њима као с јавним гусарима; а ако нема доказа да су оштећавали млетачке поданике, онда нека их само разоружа, људе пусти да иду кућама запретивши им, да ће их казнити као гусаре, ако му још једном у руке дођу, саме пак лађе оне нека спали. Посланику је било наложено, да Ђурђу саопшти, какву заповест команданат оне ескадре има. Одлучено је било и да се посланику цара Уроша Которана јави, да ће се посредовати[1].

Нема сумње да је ово била озбиљна сомација, које озбиљност Ђурађ превиђао није. Ствар је постала тим опаснија, што је млетачки консул у Котору под 6-им Новембром те године послао својој влади некакве доказе о штети, коју је Ђурђева војска учинила неком Млечанину (Сер Павлу Квирину, или управо његовом которском агенту Драговићу), упленивши му стоку и вино у вредности на 1200 дуката[2].

---

[1] Misti XXXIII, 32 и 33; — Listine, IV, 96, 97; — Acta Archiva Veneti, I, 197.

[2] Commerialium VII, 121; Listine, IV, 97.

Под претиском опасности, да му Млечани сажегу и потопе флотилу, па да се још с њиме и зарате, Ђурађ није имао куд већ да пристане на мир. За сада нам сам текст уговора о миру није до руку дошао, нити је што о њему ближе познато; али је сва прилика да су га потписали још пре него што се навршила година 1369.

Ђурђу је остало да расправи с Млецима још по нека питања од великог значаја за њ. Пре свега ваљало му је гледати бар да одржи своју флотилу, кад већ не могаше њоме Котор да освоји. За тим ваљало му је гледати како да се повољно реши питање о новчаним накнадама, које је имао да плаћа Млецима за штете које Млечанима почини у рату с Котором. А после свега, или управо пре свега, ваљало му је ипак покушавати не би ли се могла уклонити сметња коју су му Млеци чинили на путу његовом у Котор.

Од овога је града отступио с горчином преварених нада својих, али тек и богатији новим једним искуством. Видео је да Млеци не маре толико за његово католичанство колико за своје трговачке интересе. Видео је да је једна од најјачих побуда онаквој политици према њему била у страховању Млечана да би он, завладавши Котором, повлађивао више Дубровчанима него њима, те да би се тако, њихова трговина са Зетом оназадила. Ваљало је то млетачко страховање разбити и ону побуду уклонити.

И заиста почетком г. 1370 (у Фебруару и Марту) видимо новог једног посланика Ђурђевог у Млецима, где чисто очарава сенаторе својим предлозима о слободштинама, које би Господар његов био готов да млетачким трговцима у својој земљи даде. У протоколима млетачког сената од 8 Фебруара т. г. пише, како посланик Ђурђа Балшића „много говори и много обећава од стране свога господара, а на име како би му веома мило било да наши Млечани по његовим крајевима саобраћавају, и да

пошљемо нашега конзула у поменуте крајеве, и како би трговина наших људи тамо могла врло корисна и плодна бити по наше трговце итд.[1]. У мотивима опет једне друге одлуке од 7 Марта ист. г. каже се како је Ђурађ Балшић преко свога посланика понудио „много што како се надамо може бити веома корисно по нашу државу“ (que speramus fore utilia valde pro status nostro)[2].

Ђурађ је постигао троје: добио је од Млетака по ново дозволу да држи оружане лађе, исплата накнаде штета практички се одложила, и Млеци су ступили с њиме у неку врсту преговора за трговачки уговор. Посланик је његов добио да понесе собом писмени предлог о трговачким слободштинама и повластицама, које су они желели да добију у Зети („ferre secum et presentare domino suo praedicto copiam libertatum et franchisiarum quas habere volumus in dictis partibus“)[3]. Слободу да држи флотилу дали су му под изречним условом, да не напада на Котор, с којим је мир поглавито њиховим посредовање и закључио, а већ надају се да Которани са своје стране тај мир нарушавати не ће („quod sicut ipse scit, nos fuimus principalis causa ut pax fieret inter ipsum Jurum et Catarinos, et speramus, concedente domino, quod per Catarinos ipsa pax observabitur“)[4].

Него из свега што се збивало излазило је доста јасно да би се Млеци врло тешко ма кад склонили да Котор с његовим дивним заливом припадне Балшићима. Ови, по својој прозорљивости, нису хтели да узалудно троше своју снагу о немогућности. Окрену се на другу страну где је било више изгледа на успех, оставив Котор до бољих времена. А није било тешко дочекати згодне прилике у оном онако хастичком добу.

---

[1] Misti, XXXIII, 45; Listine IV, 98.
[2] Misti, XXXIII, 47; Listine IV, 98. Acta Arch. Venet, I, 199,
[3] Misti XXXIII, 45; на горњ. м.
[4] Misti. XXXIII, 47;

Као што смо могли видети све оно време од смрти Душанове Балшићи се нису активно мешали у велику унутрашњу борбу. Они нису пристајали ни уз једну од две велике партије, које су се биле за власт и од којих је једној вођ био Лазар, а другој Вукашин. Не могући их добити за пријатеље и савезнике ни један од тих вођа није желео ни да их за непријатеље има. С тога без бриге, да им каква опасност од Призрена Прилипа или Крушевца, доћи може, Балшићи су могли да се одаду само на неговање својих интереса, да власт своју потврђују и област своју шире.

Најстарији Балшић, Страшимир, имао је за жену по другом браку Милицу кћер краља Вукашина. Али то није повело ни једног Балшића ни на Крушевац противу Лазара ни на Марицу противу Турака. На против, почем је било изгледа да к својој земљи придобију још који комад од Захумља, која од 1366 (ако не још и од које године пре) управљаше Никола Алтоманић[1], они ступе најпре у савез с Дубровником противу Николе. Савез тај првих година (1366—1370) није донео никаквих одсудних резултата у колико се акција Балшића концентрисала на опсаду Котора. Мало ниже видећемо како се развио и до каквих је резултата дошао.

Међу тим дошла је катастрофа на Марици од 27. Септ. 1371 год. Под њезиним силним ударцем распала се држава краља Вукашина, независност народне српске државе добила је свој први смртни ударац. Узалуд се краљ Марко напреже да спасгва што се још спасти може. Себична се политика Вукашина Мрњавчевића прво осветила на Вукашиновом сину Марку. Њему је суђено било да буде међу првим васалима,

[1] Кнез Војислав умре г. 1363. Његова жена као да управљаше једну или две године у име својих малолетних синова Стефана и Добровоја, јер у листинама дубровачким има белешка, да је њезиним повлисарима плаћен кумарак од соли 3 Новем. 1364. Спомен. Дубров. Арх. II, 24. Никола Алтоманић успео је да завлада свом државом стричевом тек у току 1365 или почетком 1366.

које народ српски османскоме султану дао. Васал портин он је у својој отаџбини на скоро постао краљ без краљевства. Рука оца његовог подигла се да отме круну једну; небројене руке сад су се дизале да од Вукашиновог сина отму земље и градове, у самој ствари да му хлеб отму.

Мисли се да при овом новом грабежу Балшићи нису остали празних руку. Догађаји потврђују то тек у неколико.

Прво што после пропасти на Марици видимо, то је да Балшићи имају борбу и отимљу земље у сред срца приморја арбанашког.

Год. 1368 јавља се као господар од Канине и Авлоне некаки Александар. Септембра 2-ог те године он се свечано заклиње с властелином својим да буде пријатељ Дубровнику[1]. Листина је значајна особито као доказ како је жив био елеменат српски у централној Арбанији у оно доба.

Овога Александра нестаје с годином 1371. Хопе се домишља да не буде погинуо у војсци Вукашиновој на Марици[2]. На његово се место јавља син његов Ђурађ.

Какви су одношаји и какве посредне или непосредне свезе постојале између Балшића и Александра не знамо за сад поуздано. Али ћемо да покушамо да се колико толико оријентишемо.

Пре свега опажамо да се са земљом од које је господар Александар, граничила земља старе властелинске куће Мусаћа. Већ смо споменули како Мусићи причају да су заједничког порекла с Мрњавчевићима, на име да је Британијус

---

[1] Листина у Monum. Serb. 178. Властели, који се с Александром заклеше, били су: Продан војвода (по Хопфу=Продан Дукагин) Миклеуш кефалија авлонски, Бранило и кефалија канински Кастриот и Ранче дворджица и Ујеча ставилац, и Стамат и Обрад судија, и Згур Дукаиторевић, и Смоква и Костадин Шурбовић, и Борин и Грубоје и Драгоман и Радивој и Богоје, а листину написа логофет Ђурица.

[2] Hopf, Griech. Geschichte, II, 43.

родио Марка, Марко Ивана, а Иван Вукашина Гојка (Мрњавчевића) и Андреју (Мусаћа). Ни овај дим не ће бити да је без икакве жеравице негде под пепелом. Ако ништа више а оно пада у очи, да се у фамилији Мусаћа скоро једнако понављају имена Иван и Андреја, док у фамилији Мрњавчевића у оној једној историјски познатој нам генерацији долазе имена: Марко, Иван и Андреја! Нити је без неког историјског основа што народне песме певају о појаву и радњи Марка Краљевића на земљишту око Охрида и Костура, на коме га и по историјским белешкама видимо у борби с Балшићима и Мусаћима! Да се не би много удалили од правог нашег предмета, враћамо се да кажемо, да су Мусаћи — којих се прастара баштина на реци Матици граничила с облашћу Авлоне — претендовали и на саму Авлону с Канином. Деспот Иван Мусаћ каже у својим мемоарима са свим изречно, да су Авлона и Канина с целом жупом припадали кући њиховој од старина[1].

Како су и којим путем Авлона и Канина дошле у власт господара Александра, то за сад не знамо да кажемо. Али доста на томе, да је Андреја Мусаћ, одмах по смрти Александровој, објавио нека своја права на оне земље. Какво је то право Андрејино то можемо опет тек по удаљенијим белегама да исводимо.

Хопф каже да је онај Александар био од куће Ђорића, и идентификује га с једним од чланова куће Ђурашевића из Црне Горе[2]. Хопфа је помело што је знао да су Балшићи ратовали с Ђурашем у Горњој Зети, и да су заузели Авлону с Канином. А помело га је и то, што се у средњој Арбанији

[1] »E piu anco vi fo a sapere come la Velona e la citta de Canina con tpta sua baronia, antichamente fu de nostra casa, e tocca a voi«. Hist. d. c. Musachia, Hopf, Chroniques, 290.

[2] Hopf, Griech, Gesch. II, 42. А у генеалошким таблицама у својим Chroniques Gréco-Romans, 529, домишља се да то не буде син кесара Гргура и какве српске принцезе.

у средини XIV-ог века заиста јавља знаменита једна кућа Горића, или господе од Горе. У време нашега краља Дечанскога као и за првих година Душанових јавља се у средњој Арбанији и око Охрида неки „Господин Павао севастократор". О њему деспот Иван Мусић каже: „овај је господин Павао био господар од провинције, која носи име Гора (Ghora) и која лежи на језеру Охридском"[1]. Ове Гориће Хопф зове Ђорићима.

Кћер овога Севастократора Павла од Горе, Ефимију, узео је за жену Андреја Мусић[2]. Ако је онај Александар Ђорић или Горић био син Павла од Горе, па умрио без непосредног наследника, онда је Андреја Мусић, као шурак Александров, а у име деце коју је изродио са сестром Александровом, могао полагати право на државу његову. А кћи Андреје Мусића и Ефимије од Горе, по имену Комненија, удата је била за Балшу Балшића. Сад можемо разумети, од куда је оно што Орбиније каже, да је Андреја Мусић права своја на Авлону с Канином пренео на Балшића[3]. У самој ствари та су права прешла на Комненију Мусићеву, а преко ње на Балшу као на зета Мусићева.

Значајно је да оних истих година (1371—1375) када Балша Балшић како Хопф каже „помоћу Мусића" заузимље Авлону с Канином, Андреја Мусић помоћу Балше отимље од краља Марка Костур[4]. С њима је у савезу био и господар од Охрида Гропа, који је имао за жену млађу сестру

---

[1] Hist. d. c. Musachia, Chroniques, 283.

[2] »Questo Signor Andreja Secondo heblo per moglie la figlia del Signore Taulo sevastocrator, la quale Signora havea nome Etimia, che vol dive Honorata«. У цит. делу, 282.

[3] M. Orbini, 286; — Hopf. Griech. Gesch. II, 43.

[4] Hopf, Griech. Gesch. II, 42. Мусић не помиње у тој прилици Балшића, већ просто вели: Sapiate che la ditta citta de Costurni seu Castoria, con suo stato, primo fu de Mario Craglia, lo quale t'aquisto armata manu il detto Signor Andrea Mosachii«. 291.

Комненије Балшићке, госпођу Кирану[1]. Костур је по уверавању деспота Ивана Мусаћа био, у оно време град на гласу са свога богаства и великих доходака[2]. Само ради веће потпуности помињем овде што Орбинije прича, да је жена Маркова, Јелена кћи Хлапенова, која се зло живљаше с мужем, предала Костур Балши, пошто јој је овај обећао, да ће своју жену отерати па њу узети[3]. Да је Маркова жена имала некакву улогу при освојењу Костура, на то као да показују и наше народне песме, само што је они цртају у лепој светлости верне жене.

Да се Балша Балшић и у међународним одношајима сматрао као господар од Авлоне, то се види и из званичних листина млетачке републике из онога доба[4]. Да ли је Балша узео био и острво Сасно и сву приморску земљу Кимару и саму Паргу то не можемо потврдити; али је ван сумње, да је његова жена по смрти његовој носила титулу госпође од свих тих земаља и да је неке од њих дала у мираз уз кћер своју[5].

Нови господар од Авлоне заплео се у тегобе у одношајима својим к Млецима. Авлона је била знаменита трговачка варош, у којој су становали и трговали многи Млечани. При освајању града, Балшина војска оштети неке од њих, те влада млетачка захтеваше у више прилика од Ђурђа и Балше да накнаде ту штету у девет хиљада дуката[6]. Што се и од

---

[1] Historia de c. Musachia, 282—283,

[2] M. Orbini, 290.

[3] На ист. месту.

[4] Нарочито акат од 13 Марта 1376, у коме се каже: »ut a Jure de Baisæ et fratre suo domini Avalonæ etc.«: и опет: »cum in partibus Avalonæ.... ad petitionem Balsæ domini illius loci etc«. — Misti XXXV, 94; Listine, IV, 111.

[5] Hist. d. c. Musachia, Hopf, Chroniques, 291.

[6] Нарочито се то захтевало у г. 1372 без сумње одмах по освојењуВалоне. Али се ствар ова протезала чак и у годину 1376. Misti XXXIV, 2, 18, 25, 32, од г. 1372; XXXV, 94, од г. 1376; Listine, IV, 101, 102, 103, 111.]

Ђурђа та накнада тражи то показује да је и он са својим људма учествовао при опсади Авлоне.

Осим питања о накнади штета, заподела се између Балше и Млетака дипломатска преписка о острву Сасну и о бегунцима из Авлоне, који на њему прибежишта нађоше, и ту се под млетачку заштиту ставише[1]. Балша као да тражаше да му се призна власт и над острвом Сасним, које је припадало Валони. Бегунцима валонским Млеци су нудили да их преселе у Модон и Корон, а ако то не ће онда да остану на Сасну али де положе заклетву верности Млецима у ком случају неће се од њих за четири године тражити никакав данак[2].

Него ова радња у средњој Арбанији није са свим апсорбовала пажњу све тројице Балшића.

Дубровнички писци помињу још две акције, које падају од прилике између 1370 и 1373.

Једна је била, како они тврде, комбинована акција Дубровника, босанскога бана Твртка и Ђурђа Балшића, која је немирнога Николу Алтомановића принудила на мир г. 1371[3]. За сада не знамо ништа ближега о томе осим да је почетком лета долазио под Скадар и краљ Вукашин и син му Марко, те се састајали нешто с Ђурђем Балшићем и као с њиме нешто уговарали да противу Николе предузму[4].

Друга је акција још интереснија. Орбиније прича да је некаки Запина, који се издавао за сина краља бугарског, који је војевао у Напуљу под краљем Лудовиком, ожењио се удовицом Андреје Топије, ванбрачном сестром краља напуљскога, изнео неке своје претензије на Драч, и још говорио, да ће и сву Зету од Балшића да узме[5].

Испод ове нејасне приче као да има нека истинита основа.

---

[1] Листине од 5 Јула, 27 Августа, 11 Новемб. 1372; Listine, IV, 101—112.
[2] Misti, XXXIV, 13, Listine, IV, 101.
[3] Appendini. Nptizia istoricho-critiche, I, 298.
[4] Jirček, Handelsstrassen 36.
[5] M. Orbini, 288.

Пре свега заиста је у то доба (1371—1373) још живео у Напуљу Шишман, син некадашњег цара бугарског Михаила и Неде, сестре Дечанскове. Њега је после победе код Велбужде Дечански поставио за Владаоца Бугарској. Али се одмах за тим Бигари побуне и збаце га с престола. Шишман по дужем тумарању најпосле нађе станишта у Напуљу, где је мати његова имала сродника и пријатеља по својој баби краљици Јелени[1]. Он је заиста и војевао по Италији, и шта више једном је (у битци код Сијеме г. 1363) пао у руке противницима краља напуљског као ратни заробљеник[2]. Зна се да је се тамо и оженио, али не зна се да л' је баш узео удовицу Топијеву, прем да је и то пре за веровање, него оно што Мусић прича, да ју је отац дао погубити у исто време кад и Андреју Топију. Може дакле лако бити да је овај Шишман, као муж једне Анжујке, некадашње госпође од Драча, хтео покушати да град тај задобије, а после из њега да као унук Милутинов и праунук краљице Јелене, — оне која је толико добар спомен у Зети оставила — предузме да и саму Зету задобије. Значајно је да се овај нови претенденат на земље Немањићеве јавља тек после г. 1371, која је однела собом и краља Вукашина, и краља Симеона Немањића (иначе Уроша Палеолога) и самог цара Уроша.

По Арбанију Балшићи су војску онога Запине разбили негде под Драчем, и присудили га да бега у Бугарску где се г. 1373 и скончао[3]. Из другог једног извора знамо, да је Шишман, ког ми сматрамо за истоветно лице с Орбинијевим записом, умрьо у Напуљу год. 1373[4].

---

[1] В. Макушев. Италь Архивы II, 29, 30. 64.

[2] Jiriček, Geschichte von Bulgarien. 298.

[3] M. Orbini, на н. м. — Du Cange Hist. de l'Emp. de Constantinople, 291.

[4] Muralt, Chroniques Byzantines, II, 699; Jiriček, Geschishte v. Bulg. 298. — Лукари описује Николу Сипиву као авантуристу, Дубровчанина од низког порекла који приличећи много Шишману издаваше се за овог краљевића бугарског. И он каже да је се оженио вап-

Ова акција противу Шишмана била је на сву прилику године 1372.

Из те године имамо много несумњивије други један значајан факат. Велика катастрофа на Марици затекла је жупана Николу Алтомановића у завади са свима суседима. Кнез Лазар и бан Твртко спремали су се, да га с нова с највећом енергијом нападну. Изгледи Николини на срећан исход такве борбе били су слаби, а били би још далеко слабији, кад би се оној двојици придружио стари пријатељ Дубровника и дојакошњи непријатељ Николин, Ђурађ Балшић, са својим јуначним брђанима и Арбанасима. Врло јасан и прост рачун политички препоручиваше Николи, да гледа да се погоди с Ђурђем. И заиста Никола уступи Ђурђу, Драчевицу, Конавље и Требиње, а тиме купи ако не активни савез противу Лазара и Твртка, а оно бар неутралност Балшићеву. Овај споразум, — могућним начином савез — утврђен је међу Николом с Ђурђем у Мају 1372 год.[1]. Још те исте године, или најдаље с пролећа 1373 Ђурађ је заузео оне земље. Из ове последње године биће да је и оно писмо, које је под 30 Мајем Ђурађ потписао у Конавлима и којим обећава Дубровчанима, да ће пуштати, да трговци, и поносници и Власи из Босне слободно пролазе и одлазе из њихова града, а ако би се завадио с баном од Босне, онда ће најпре известити о томе дубровничку општину, да се људи њезини за времена врате[2].

брачном ћерком краља напуљског Роберта Анжујца. и да се у служби свога таста одликовао ослободивши Пуљу Базиликату, Калабрију и провинцију Лаворо од хајдука. Казује даље, да је по смрти Робертовој донео у Дубровник, одатле отишао у Драч у Арванију, а после у Бугарску где је покушавао буном да до престола дође. Предузеће му не испаде за руком. Умре 1372 г. отрован по неким од наложнице своје неке Бугарке, по другима од свог секретара. Luccari, Anuali di Ragusa, 53.

[1] Leth. e Comm. di Levante, 1359—8, f, 71; цитат у Jiriček, Handelsstrassen. 36; — Вид. у Starine, I, 181.

[2] Monum. Serb. 185.

Ђурађ дакле већ наглашава могућност с баном босанским, због Драчевице и Конавала.

Овде нам се ваља бар за један тренутак и бар једним погледом уставити на гробу Страшимира Балшића. Још се не зна поуздано права година његове смрти. Диканж је ставља на 1368 а Хопф на 1372[1]. Не види се по чему тако мисле. Имало би нека основа мислити да је Страшимир умрьо год. 1373. Тако би се могло мислити поглавито с тога, што из јесени те године имамо једну листину у којој се као старешина јавља Ђурађ, помињући уза се брата Балшу и синовца Ђурђа Страшимировића. Али ова листина потврђује само толико, да Страшимира није било с јесени 1373, али се из ње не да извести да је он баш те године и умрьо. Колико је нама познато до сада је последњи аутентичан спомен о још живом Страшимиру имамо од Јануара 1368[2]. Папа Иноћентије пишући свој тројици браће у Јуну 1368 и у Јануару 1369 очевидно мисли да је Страшимир жив. Најранији за сада познати писмени споменик у коме се он као мртав спомиње, она је напред поменута листина од г. 1373[3]. Али њега на сву прилику није било у животу већ ни с пролећа 1371, кад оно краљ Вукашин и син му Марко имадоше с Ђурђем састанак у Скадру[4]. Може лако бити да је тај долазак имао за циљ не само питање о Николи Алтомановићу, него и питање о уређењу масе Страшимирово. Ја сам мишлења да ће по најпре бити да је Страшимир умрьо год. 1370.

Страшимир није вршио никакву особито знамениту улогу политичку. Он није имао ни ону неуморну енергију, нити оне војничке и дипломатске способности, којима су се одликовали његова млађа браћа, а нарочито Ђурађ. Али је по казивању

[1] Du Cange, Illyricum vetus et novum, 132; Hopf, Chroniques, Tables généalog. 534.
[2] Mon. Serb. 177.
[3] Mon. Serb. 183.
[4] Lett. e Com. di Lev. 1359—80; Jiriček, Handelsstrassen 36.

Орбинијеву као човек показивао више племенитости, доброте и поштења од њих[1].

Два пута се женио. Први пут Јерином ћерју Прогана Дукегина, која умре у порођају са сином Ђурђем. Страшимир се у брзо за тим ожени Милицом ћерју краља Вукашина, која му роди кћер Албу. Милица, која се по једном споменику још зове и Оливерија[2], дојила је и одранила и Ђурђа, тако да је он сам, као и многи други, веровао, да му је она рођена мати. Тако бар прича деспот Иван Мусаћ[3]. По њему Алба се удала за Гојка иначе Големог. Он не казује из ближе ко је тај Гојко. Хопф мисли да је то син Матеранда Аријанита Комнена, а отац Комнена Аријанита који почетком XV-ог века на историјску позорницу излази[4].

О ономе што Орбиније прича да је Милицу по смрти Вукашиновој муж отерао не може бити говора већ ни с тота, што је сва прилика да је Страшимир пре Вукашина умрьо. У осталом Орбиније мисли да је Милица била жена Балше Балшића, о коме ми данас знамо поуздано да је ожењен био Комненијом или Комитом Мусаћевом.

IV

Ђурађ I као старешина дома Балшићева

од 1371 до 1379

По смрти Страшимировој Ђурађ је и формално постао оно што је у главноме и дотле фактички био — старешина куће Балшића.

---

[1] »In bouta e fede era migliore degl' altri«. M. Orbini, 286.

[2] С. Љубић у своме Ogledalu povjestnice, etc. 184 вели да се у једној листини млетачке архиве од 1444 помиње како је »Oliseria, filia regis Volcassini« мајсторима »које је довела из државе свога оца« дала саградити у Зети цркву Sancte Marie de Lorenzo. Биће да се под тим има разумети каква доправка цркве Богородице Ратачке (de Rotezo м. de Lorenzo).

[3] Historia d. c. Musachia. Hopf, Chroniques, 305.

[4] Hopf, Chroniques, 535.

И он и брат му Балша с почетка показиваху као да хоће да поштују права, које синовац њихов Ђурађ Страшимировић има као наследник очевог дела државе. Али се према енергији и властољубљу ова два старија Балшића може лако замислити, да је млади Страшимировић — ако је и уживао материјалне дохотке са земље свог оца — искључен био из политичке сфере праве државне управе.

Фактички је Ђурађ био господар у Зети, а Балша у Арбанији. Између њихове две државе лежала је држава Зета њиховога Карла Топије, а у неколико и земље шурака Балшиних, Мусића. Није ни мало чудно, што су Ђурађ и Балша зажелили да озго са Војуше и оздо са Бојане један другом руке круже, па да у Драчу, као природној престоници, положе престо нове једне државе која би се од Требиња и Онгошта пружала до изнад Охрида и Кимаре.

Одношаји дома Балшићева према Риму текли су врло повољним правцем за њих. Папи су врло добро долазили докази оданости једне нове династије, која је очевидно напредовала и среће имала. Рачунао је не без основа, да у таквој једној кући има врло згодно оруђе да брани и утврђује католичке интересе и циљи римске столице. Нити је курија чекала, да се ревност нових синова цркве католичке охлади, већ је хитала, да се одмах служи добром вољом Балшића. Из год. 1372 има писмо, којим их папа позиваше, да владици од Дриваста, Ивану, помогну, да цркву своју у Бару предузме, као и да интервенишу противу некаквога Димитрија Комнена, који дијецезу Пилопску присваја[1]. У год. 1373 и 1374 имају и друга писма папина из којих се види, како се око Ђурђа и Балше настојавало, да одношаје католичке цркве у Арбанији уреде[2].

---

[1] Theiner, Vet. Mon. Slav. merid. I, 277.
[2] У ист. делу, 288, 292.

С Млецима су у опште доста добро стојали. Истина, било је пуно којекаквих ситних питања о оштетама и накнадама млетачким трговцима. Али су Ђурађ и Балша умели да ствар воде тако, да се једнако преговарало, а никад ништа не плаћало, и опет да никад није долазило до озбиљног прекида. Наравно, да им је у томе погледу помагала општа европска ситуација као и ситуација самих Млетака. На име већ се тада радило, и осећало се да се ради, да се великим једним савезом и одсудном акцијом учини крај већ несносноме надмоћју млетачком у источној Европи и на средиземном мору.

Са Дубровником су били непрекидно у најбољим односајима, а преко њега, који је већ г. 1369 на својни зидинама развио заставу краља угарског, имали су по свој прилици пријатељских додира и с Угарском.

У оном „бесцарствију", које је у Србији трајало од 1372 до 1374, једва да може бити да Балшићи нису покушавали што, да се изнесу као претенденти на престо Немањића. Него позитивних доказа за сада нема, и ако Троношац вели да су Балшићи на ономе радили. Најглавнија њихова радња у правцу томе биће да је бица у томе, што су фактички заузели стару престоницу Призрен. Да је Призрен био у власти њиховој то се не сумњиво види из разрешница, које они у год. 1375 дају Дубровчанима, који им под закупом држаху царину призренску[1].

С баном босанским Твртком дошли су Балшићи у сукоб ако не и пре, а оно већ почетком г. 1373. Као што смо споменули, по уговору од Маја 1372 с Николом Алтоманићем, Ђурађ је ако не те исте а оно одмах с пролећа 1373 заузео Требиње, Драчевицу и Конавље. У Дубровнику су се у први мах не мало узбунили, видевши да стари пријатељ њихов

[1] »Створи милост господин Ђурађ Думони и Покрету како ми све платише што бише дужни за царину призрјенску« итд.; листине од 18 Јула 1375; Срп. Спом. Арх. Дубровачког, II, 27.

Балшић ступа у савез са заклетим непријатељем њиховим Алтомановићем. По једној белешци старих дубровачких летописа, коју је Макушев саопштио, изгледа као да су Млечани радили да оштриц тога савеза окрену противу Дубровника[1]. Од 16 Маја 1373 има једно писмо, којим Дубровчани јављају своме заштитнику, краљу угарском, како су оних дана галије млетачке провезле онуда посланика млетачког, који иде к Ђурђу Балшићу, да с њиме и с Николом Алтомановићем направи уговор на штету и пропаст Дубровника[2]. Али Дубровничка општина имала је својих људи и пријатеља на двору Ђурђевом, те се постара да за времена поквари план млетачки. На сваки начин у брзо је постало јасно да Ђурађ све и да хоће не може ништа озбиљно предузимати противу Дубровника, јер је с баном босанским дошао у озбиљан сукоб због оних земаља, које је он у Захумској заузео био.

Дубровчани нису желели да имају рат тако у непосредној близини, а и рад трговине ваљало им је желети да се одржи мир у Босни и Зети. Предузеше дакле да посредују за споразум између њих. Успели су толико, да и бан Твртко и Ђурађ Балшић дођоше лично у Дубровник. Та два знаменита човека састадоше се под јесен те исте 1373 на острву Лакроми у цркви богородичиној, коју је, како причаху, сазидао енглески краљ Рихард Лавово срце на повратку своме са крсташке војне. Пред властелом дубровачком а уз помоћ њезину покушаваху да се погоде. Али се не погодише. Ни једна страна не хтеде да пристане на услове које противна страна предлагаше. Разиђоше се ништа не свршивши[3].

---

[1] В. Макушев, Изслѣдов. объ историческихъ памятникахъ и бытописат. Дубровника, стр. 402.

[2] P. Matković, Spomenici za dubrov. povjest, Stcrine, I, 181.

[3] Luccari, 65; — M. Orbini, 291; — Appendini, I. 298. Само што Апендинije мисли, да су се том приликом заиста измирили.

Ово је било у Новембру 1373 године. Том је приликом а под 30 Новембром т. г. Ђурађ потврдио у име своје и свога брата Балше и свога синовца „младога Ђурђа“, све привилегије, које су Дубровчани од старина у Зети имали. Листина је та с више страна занимљива. „Ја Ђурађ“, пише у њој, „како дођох у Дубровник и старо пријатељство које су имали моји први шњих првима потврдих и поставих шњима вјеру и клетву“. Потреба оваке нове вере и клетве мислим да није друго већ одјек оном страховању које мало пре видесмо у Дубровчана, да Ђурађ не отиде у какву алијанцију њима непријатељску. Начином свечаним („клех им се у светој богородици у њих великој цркви на частьем крстје и на моћех светаго Власија и иних светих, који почивају у њих цркви“) обвеза им се „да бљуду и обарују и помагам вашему граду Дубровнику и вашему грађанину всудје кудје овладам и кудје могу досећи“. Ова се реченица по потреби могла протумачити и у савез било противу Котора, било противу бана босанскога било противу Млетака. У онај мах имао је практичне вредности савез за одбрану од бана Твртка, од кога су Дубровчани тражили да обори нови кастељ Барштеник, који је управ тада саграђио био на утоку реке Неретве[1]. И из последњих реченица оне листине просијавају важне ствари. „И ако тко буде цар господин Србљем и властелом и земљи српској, да њесу држани властеле дубровачки дати мње доходка више писанога[2]; ако ли буду господар овојзи земли приморској која је около Дубровника, да ми дају властеле дубровачки доходак; ако ли не буду, да посла за њих не имам ни једнога за доходак“[3].

---

[1] Luccari, на зав. м.; — M. Orbini, 278.

[2] Листина очевидно није потпуна, јер у ономе, како је сад имамо, напред нема ништа о дохотку.

[3] Monum. Serbica, 184.

Реч је очевидно о дохотку годишњем од 2000 перпера, које је Дубровник по старим уговорима плаћао српским владаоцима заКонавље и Драчевицу. У време у које је Ђурађ ону листину у Дубровнику писао, није било цара у Србији. А око оне земље за коју се доходак давао, и водио се спор између Ђурђа и Твртка а да је предстојало да се спор тај реши оружаном руком види се по последњој реченици у тексту, по којој ни сам Ђурађ не зна хоће ли бити „господар овојзи земљи приморској која је около Дубровника“.

Ђурађ је држао под својом влашћу оне земље у Хумској бар две године (1373—1375).

Године 1373—1374 Твртко није могао ништа озбиљно ни предузимати противу Ђурђевог положаја у Хумској, јер је заједно с кнезом Лазарем војевао противу Николе Алтомановића. Али у год. 1374 борба се та свршила тиме што је Никола у Ужицу пао кнез Лазару у руке као заробљеник. Баш Твртко поделивши с кнезом Лазарем Николину државу, имао је сад руке слободне да је с почетком 1375 могао предузимати да отме онај део Хумске од Ђурђа.

Почетком као и преко лета те 1375 године Ђурађ није могао бити у Хумљу. Имају неке листине од њега које је у Јуну 1375 потписао на реци Мати[1]. Ја мислим да је прилика да су га догађаји око Костура позвали на југ.

Поменули смо како је Андреја Мусић с Балшом Балшићем освојио Костур, на сву прилику негде 1372 или 1373 г. Наше народне песме знају да се Марко тада није десио у Костуру, већ негде далеко у турској војсци, и да је чувши шта му се на дому збило, испросио у султана нешто Јаничара да покуша с њима Костур повратити. И Орбинијe каже да је Марко с војском састављеном од Турака и од својих људи, опсео Костур и Балшу у њему, али да најпосле мораде дићи

[1] Срп. Спом. Дубров. Архива, II. 27.

опсаду и уклонити се, јер Ђурађ Балшић са својим Зећанима долажаше брату у помоћ[1]. Ово је како мислим било год. 1375. Балшићи оставе Костур у управу трећем и најмлађем брату Комненије Балшићке, Стојану или Стоји Мусићу, који га после остави сину своме Гину[2]. Овај Гине био је последњи хришћански Господар од Костура, и може бити да је његово име народна песма пометула у име „Мина од Костура“.

Бавлење Ђурђево на југу даде згодну прилику Твртку да покуша остварити своје планове. Из једне листине дубровачког архива види се како се почетком те године Твртково спрема да нападне „на Ђурђевог кефалију“ у Хуму[3]. У самим Конављима и у Требињу завладала је велика узрујаност и несигурност, која даје повода Дубровнику да у месецу Јулу и Августу те године чини претставке Ђурђевом кефалији у ономе крају[4]. Штета што не знамо ко је тај Ђурђев кефалија. Може бити да је његов зет Радич Црнојевић. Она узрујаност као да потврђује казивање по коме се сам народ дигао противу власти Балшићеве у Хуму, те војсци бана босанскога помогао протерати их из те земље[5]. Ван сваке је сумње да је Требиње почетком 1377 год. било у власти бана босанскога[6].

Год. 1378 видимо Ђурђа где с војском од 10.000 људи — за оне прилике заиста великом војском — упада преко Оногошта у Хум и плени га. У тој војсци било је по доста и Арбанаса и Латинаца, које му је зет Карло Топија из Драча у помоћ послао. Него свем коликом напрезању Ђурђевом не испаде за руком да већ изгубљене земље поврати.

---

[1] M. Orbini, 290.
[2] Hist. d. c. Musachia, Hopf, Chroniques, 291; Griech. Gesch. II, 42.
[3] Lettere e Commiss. f. 87; цитат у Jiriček, Handelsstrassen, 37.
[4] Letter, e commis. 92, у нав. делу.
[5] M. Orbini, 291.
[6] Lett. e com. 106; у нав. делу.

Поплениви Хуи Ђурађ позно под јесен исте 1379 врати војску дома[1].

У брзо за тим Ђурађ се разболе тешко и 13 Јануара 1379 године умре[2].

Као што смо могли видети пратећи радњу његову кроз 19 година, Ђурађ је био човек велике енергије, предузимљив војник и окретан политичар.

Ожењер је био Тодором сестром деспота Јована и Костадина Драгаша, ћерју Марка Дејановића, а по свој прилици унуком цара Душана. За њу се мисли да је у првоме браку била за Жарком Мерешићем (?) најбогатијим властелином зетским, могућно оним истим кога налазимо да управља Скадром и Св. Срђем као властелин царев првих година владе Урошеве[3], и за кога Хопе каже да је г. 1357 добио право млетачког властеоства[4]. Ако буде истина оно што Орбинije каже да је Жарко Мерешић погинуо оном приликом кад Никола Алтомановић мучки нападе на кнеза Лазара и његову малобројну свиту[5], онда је се Ђурађ могао оженити Тодором тек после 1371 год. и то по свој прилици бивши и сам удовцем. Ко му је била прва жена то за сада не знамо. А да му је сестра Константина Драгаша била жена, доказује се врло јасно записом на књизи „Дијалог Григорија папе римског“, која се написа у Црној Гори не далеко од града Скопља а повеза у „славном граду Јанини“ год. 1409 „покеленнїемь благовѣрные и благоѵьстивие и христолюбивые Госпоже деспотице Кирь Єѵдокые, дъщи благоѵьстивиаго и христолюбиваго и великаго господина Гюрги Балшича, а внепсеа великаго и славнаго господина Коссадина, обладающта же тогда

[1] M. Orbini, 292.
[2] На ист. м.
[3] Monum. Serbica, 175.
[4] Hopf, Chroniques, 534.
[5] M. Orbini, 283.

съ великымъ и славнымъ господиномъ своимъ Иѹдоѹловъ деспотомъ и съ сыномъ ихъ Гюргомъ славнымъ градомъ Яниною и окрестными янинскими градоками итд.[1] Види се дакле да је не само жена Ђурђева била сестра Драгашева, него и да је кћи његова носила име своје бабе, „царице Евдокије". Муж Евдокије Балшићеве није нико други већ Изаул де Буонделмонти, знаменити племић флорентински, који се у првоме браку венчао (г. 1386) с деспотицом од Јанине, Маријом Ангелином Дукеном Палеологином, ћерком Синише, брата Душановог. По смрти њезиној г. 1386 Изаул је ступио у други брак с Јерином ћерју Гина Спата[2], и по томе ће оно бити трећи брак, у који ступи с Евдокијом ћерју Ђурђа Балшића.

Него је Ђурађ имао бар још две кћери, на сву прилику од прве жене. Једна је пошла за Радича Црнојевића а друга, како ја налазим и како ћу на другом месту показати, за знаменитог властелина Доње Зете, Закарију.

Ђурађ није имао законитих синова. Али је имао једног ванбрачног сина по имену Ђорђа. О овоме се до сада није ништа знало, али се у млетачкој архиви нашла диплома, којом му дужде за услуге и добровољност даје право млетачкога властелинства 10 Марта 1392[3]. У тексту се каже да се то право даје и његовим синовима и наследницима. По томе Ђорђе Ђурђевић Балшић као да је имао синова. Деспот Иван Мусић помиње у почетку XV века Стефана и Војка или Ко-

---

[1] Гласник XLIV, 300.

[2] Hopf, Chroniques, 530.

[3] Privilegium civilitatis magnifici domini Georgii de Balsa, nati quondam domini camitis Jure de Balsa etc., Liber privilegiorum, I, 100. Hopf, Griech. Gesch, II, Listine IV, 290. Г. С. Љубић мисли да је у тој привилегији реч о Ђурђу Страшимировићу Балшићу. Али је текст и сувише јасан, а не може се замислити, да ће млетачка највиша канцеларија у тако знатнем документу, какав је привилегија на племство млетачко правити погрешке у имену.

јичина Балшиће. Хопф мисли да су ти потомци тога Ђорђа Ђурђевића. Али се у исто време јављају и Стефан и Војко или Војчин Црнојевић, тако да може лако бити да су то једна и иста лица. Према садашњем стању материјала историјског ја не знам ништа даље о Ђорђу Ђурђевићу Балшићу.

V

Балша Балшић

1379—1385

Почетком год. 1379 а по смрти свога старијега брата Ђурђа, излази Балша као старешина куће Балшића.

Од г. 1368 он је највећи део времена провео ван граница праве Зете, радећи, војујући, отимајући и бранећи се у средњој Арбанији. Већ и с тога могао је да не буде тако добро виђен у Зети. А сва је прилика да га и његов лични карактер, — судећи по делима његовим, — није правио врло популарним човеком.

Како му драго било тек је Балша одмах с почетка имао озбиљних тегоба у Зети.

Његов синовац, Ђурађ Страшимировић, млад човек доста немирнога духа, као да је мислио да се не мора покоравати вољи свога стрица бар што се тиче управе оне земље, коју је као очевину наследио[1]. Диканж вели да је се не само Ђурађ у неколиким приликама показао непокоран стрицу, него се овај побојао, да га синовац са свим из Зете не протера, почем је био храбар и мало „чудноватог духа“[2]. Балша да би отклонио или и предупредио опасности, које му са те

[1] M. Orbini 292.

[2] »... taut ponr quelques désobéissances que dans la crainte qu'il n'entreprit de le chasser de la Zente, estant vaillant mais d'un esprit bizarre«. Du Cange, Hist. de l'Empire de Const., II, 293.

стране могу доћи, ухвати свога синовца, па га пошље зету своме Карлу Топији у Драч на чување[1].

У исто време Горња Зета под управом Радича Црнојевића не хте да призна власт његову. У самом приморју, у Будви и око Будве, браћа Никола Закарија и Андреја Закарија дигоше буну некакву[2]. Биће да су и једни и други као зетови Ђурђа који умре без законитих синова тражили да наследе све или неки део од државе Ђурђеве.

Буну Закарија Балша је успео у брзо да угуши. Андреју је заробио па, ваља да као опаснијег од оба брата, дао ослепити[3]. Ово се свршило негде преко лета 1379 јер 20 Новембра исте године видимо Балшу где у Ртцу (т. ј. у монастиру Богородице Ртачке испод Будве на путу у Котор) прима дубровачког посланика Петра Гундулића, који дође да га поздрави и да иште потврду старих привилегија дубровачких. Балша их и потврди „споменујуће старо пријатељство и љубов, коју су имали с мојом браћом и с мном, а ми мислимо такођере и боље". Вели даље: „да ходе трговци дубровачки свободно по мојој земли и да купују и продају сваки трг и жито и да поносе куде је њим драго и да плаћају царину како је прво било по два динара от мантије, а на Дању и на Криву Рјеку да плаћају како су плаћали при животу брата мога Господина Ђурђа, и по всој земли мојој да су на закон који су имали при Ђурђу"[4]. За Дубровчане је у тај пар од велике потребе било пријатељство Балшино. Јер не само да су били у рату с Млецима и Котором, него су како

[1] M. Orbini i Du Cange на нав. м.; — Hopf, Griech. Gesch. II, 43.

[2] Орбиније и једно и друго ставља у почетак владе Ђурђа Страшимировића; али по најновијим истраживањима Хопфовим они падају у почетак владе Балше Балшића. Hopf, Griech. Gesch. II, 43.

[3] Hopf, на нав. м.

[4] Monum. Serb. 193.

се из једног њиховог званичног писма од 26 Јуна 1379 год. види, били у великој неприлици што се тиче жита, јер га из Пуље не могоше добити, а Котоган, обећавајући краљу босанском да ће ступити под његову власт, подбунише га противу Дубровника, те забрани извоз хране из Босне у Дубровник.[1]. О синовцу Балшином, Ђурђу Страшимировићу нема у оној листини ни спомена, без сумње што је он тада био у затвору у Драчу.

Него противу Радича Црнојевића као да не могаше ништа учинити[2]. Ово можда и с тога што је Балша налазио за корисније да сву своју снагу концентрише на супрот Карлу Топији. Шта је био повод распри између њих и како је ствар текла то за сад не знамо. Орбиније каже да је међу њима било распре још год. 1376, које их године Дубровчани преко свога посланика Матеје Будачића измирише[3]. Него мир тај не потраја дуго. Почетак новога сукоба не видимо за сада. С јесени 1382 налазимо Балшу болесна у св. Михаилу на Превлаци, где му долази некаква посаобина и лекар један из Дубровника[4]. Али се у 1383 већ опоравио и год. 1384 видимо га где протерује из Драча Топију, сам узимље тај град у своју власт и придева себи поносну титулу „Дуке од Драча“.

Од 24-ог Априла 1385 има од њега нова потврда старих слободштина дубровачкој трговини, рад чега му дође нарочитом посаобином властелин дубровачки Мате Мурговић[5]. Увод у ту листину својим тоном показује како је Балша силно осећао нов прираст своје моћи, — „Ја Балша милости божиом Дука драчки и оште, имам хоте-

[1] Lettere e commiss. di Levanti, 207, 1; Matković, Spomenici za povjest dubrov., Starine, I, 183.
[2] Hopf, на нав. м.
[3] M. Orbini, 290.
[4] Jiriček, Handelsstrassen, 21.
[5] Monum, Serb. 202.

није, пишу и повелавам да јест ва сведеније всакому човеку итд.“ Овакав говор ретко кад долази у листинама онога времена.

У опште изгледа да је Балша с пролећа 1385 г. био на врху своје моћи. Ово се даје закључити не само из оног високопарног тона о коме напоменусмо, него и из других знакова. Краљ богански Твртко доби од своје сестре краљице угарске Марије град Котор[1] а тиме дође у оружани сукоб с Балшом год. 1385. У тим сукобима Балшина војска као да је била у пробитку. На сваки начин краљ Твртко писаше дужду млетачкоме „молећи га с великим настојавањем“ (cum maxima instantia) да посредује за измирење између њега и Балше[2]. И заиста сенат млетачки под 5 Октобр. 1385 одлучује да се пошље нарочити посланик да их измири[3].

Него међу тим наступише догађаји који врло нагло и на пречац пресекоше каријеру Балшину.

Карло Топија изгубивши Драч повукао се беше у Кроју, па одатле тражаше помоћ у Турака. Турци имађаху важне стратегијске тачке у Скопљу и Костуру, са којих непрекидно политички и војнички рекогносковаху земљиште у суседних још независних или полузависних држава. Вазда готови да помогну хришћанској господи да се кољу међу собом, Турци радо обећаше помоћ Топији. Поједине чете њихове већ почетком 1385 упадаху са више страна у пространу државу Балшину која се тада фактички пружаше од Котора па до изнад Кимаре, хватајући у се градове: Будву, Бар, Улцињ,

---

[1] Misti, XXXIX, 112, Listine, IV, 219.

[2] »Utile sit et pro honere nostri dominii faciat inter ponere nos et tractare pacem et concordium inter dominos predictos (dominum regem Rasciæ ex una parte et dominum Balsam ex altera cum hoc sit de mente et bene placito domini Regis Raxie, qui nobis scripsit cum maxima instantia super hoc etc.« Misti, XL, 6; Listine IV, 224.

[3] На ист. м.

Драч, Авлону с Канином на линији приморској, а на сувоземној источној линији: Скадар и Дриваст у Зети, и Београд у средњој Арбанији.

Првих дана Августа 1385 стиже у Млетке Балшин један посланик. Балша (magnificus dominus Balsa Balsich, Gente, Canine et Avlone dominus, civis noster et carissimus amicus nosri dominii) јављаше влади млетачкој: „како му Турци земље његове из дана у дан нападају и узнемирују тако, да ако се не постара за времена да помоћ добије, доћи ће му земље у највећу забуну и раздор на велику штету поданика његових, а и на штету трговаца млетачких, који по земљама његовим раде, а било би то и на очевидну срамоту свега хришћанства“.

То су разлози, којима је, по званичном млетачком реферату, Балша тражио да му се дозволи, да у Млецима наоружа и опреми четири галије, с којима да се од Турака брани.

Млетачкој се влади очевидно учинило некако чудно да Балши требају галије противу напада сувоземне војске турске. Подозревала је да ће пре бити да их он тражи за какву радњу противу Которана и краља босанског, те с тога под 8-им Августом доносе одлуку: „нека Балша најпре означи на ком ће месту да држи те галије и где ће да оперишу па кад то сазнаду, онда ће му дати одговор који ће га праведно задовољити“[1].

У брзо за тим, по свој прилици у Октобру, један кор турске војске под командом Кајредин-паше продре у Арбанију и почне палити и робити у околини арбанашког Београда. Балша, како је био врло дрзак човек, на брзу руку прикупи нешто војске па пође Турцима на сусрет, или што је још већма за веровање пође да их под Београдом изненади.

---

[1] Mistl, XXXIX, 123; Listine, IV, 220; — Hopf, Griech. Gesch. II, 43.

Барлетије Скадранин каже да је пошао противу њих „у нереду и забуни“ (andò incontro tumulturiamente et in confuso)[1]. Орбиније опет прича да није повео собом више од хиљаду коњаника[2]. Искусни војници световаху му да не пренагљује и да причека док скупи још што војске. Али их Балша не послуша. На пољу Попову на обали Војуше у округу који се зове Јрокот[3] упусти се у бој. Кајредин му потуче војску до ноге. Сам Балша погине а с њиме падну и Иваниш, трећи син Краља Вукашина, и војвода Ђурађ Хрвавчић[4]. Кајредин пошље главу Балшину султану Мурату у Једрене. По уверавању Барлетија Турци су том приликом освојили Костур, Кроју и Београд[5].

Град Драч отвори капије своме прваШњем господару Карлу Топији. Овај се позније у једној званичној прилици жалио, како се око тога задобића Драча много истрошио[6].

Топија пусти на слободу Ђурђа Страшимировића Балшића, пошто се на сву прилику с њиме споразумео о даљим њиховим одношајима. —

VI

Ђурађ Страшимировић Балшић

1385—1405

Балша Балшић није имао мушке деце. Иза њега остаде му на дому удовица Комненија Мусићева са две кћери, од којих знамо да је једној било име Регина. У време сирти

---

[1] M. Barletio, del Ossedio di Scutari, edit. Sansovino 309.
[2] M. Orbini, 293.
[3] M. Orbiui, на ист. м. — По Хопеу бој је био код Сауре на Војуши. Hopf, Griech. Gesch. II, 43.
[4] M. Orbini на ист. м.
[5] M. Barletio, dell' Assedio etc. на пом. месту.
[6] Listine, IV, 239.

очеве ова Регина као да је била још малолетна, јер се тек много позније (око год. 1394) удаје за Стефана Мирчу, за сада још мало познатог нам кнежевића од лозе Палеолог-Немањића[1].

Остао је и јавља се на историјској позорници само један Балшић, Ђурађ син Страшимира Балшића, рођен од франко-арбанашке властелинке Јерине Дукагине, одојен и однегован Српкињом Милицом ћерју краља Вукашина.

Са ступањем Ђурђа Страшимировића на владу историја Зете постаје јаснија и жалоснија. Управо излазе више и оштрије на видик они елементи уске и кратковидне себичности, она оскудица ширег патриотизма и оскудица високих мисли, који су поглавито и довели пропаст не само Зете и царства српског, него и пад свега хришћанства балканског под криву сабљу Ислама. Видећемо у практици макијавелизам, који не само да није спасао за хришћанску културу оне земље, већ је само ускорио пропаст њихову. Видећемо симптоме који не могу ништа друго значити, већ да је морално и социјално стање хришћанских држава било у време намашћа турског, до крајности жалосно.

Непосредна последица погибије Балшине на Војуши била је да се власт Балшићева у земљама јужно од утока Дрина са свим пресекла. Него та погибија није била једини па ни главни узрок томе пресецању. Идеја државног јединства тако је мало корена на арбанашком земљишту имала, да је Арбанију и Зету држала заједно за оно кратко време само личност Балшина. Кад је пао Балша, свеза је она прсла. Арбанија је пошла својим а Зета опет својим путем. То је тако

[1] »Мирче« (Mirche dominus Avlona) долази у листинама млетачким од 1394 до 1414. Ове последње године као да је умро. Он и Регина Балшићева били су у таквом сродству, да је ваљало тражити и добити најпре благослов патријарха цариградског, те да се венчају. Hopf. Griech. Geschichte, II. 95.

било јасно и тако у духу ондашњих политичких појмова тако природно, да Ђурађ Страшимировић није ни мислио да претендује на Авлону и арбанашке земље, које му је стриц Балша по праву своје жене држао био. У Авлони с Канином и с острвом Сасним предузела је управу са свим независно од Ђурђа, удовица Балшина, госпођа Комненија Мусићева.

У осталом, између Зете и Мусакије опет се као клин утисла обновљена држава Карла Топије.

Матом и Мусакијом опет јо завладао један од старе фамилије Мусића.

Кимара се одмах по смрти његовој одметнула од куће његове, прогласила се независном и признала за свог господара Ермолаја Ломбарда[1].

Ђурђу Страшимировићу остала је управо само Горња и Доња Зета с оним делом северне Арбаније, која је на десној обали Дрина.

У листини којом 27 Јануара 1386 г. „под Скадром" потврђује слободштине граду Дубровнику, који га град поздрави преко поклисара Симе Бушића и Јакете Гундулића, Ђурађ тигулише сам себе овако: „Азъ въ Христа Бога благовѣрни и самодрьжавни господинъ Гюргъ всои зетскои и поморскои земли". Том приликом помиње он као своје прародитеље Симеона Немању и „Светитеља Саву". У целоме документу веје тон жеље да се с Дубровчанима вежу срдачни одношаји. „И ја видјев њих добро говорениије од братије моје и од пријатељ моих, властел града Дубровника, васхотјех да јест љубав стара међу нами, створих им милост и потврдих повељу господ српсцјех и господина и родитеља ми Срацимира, и Ђурђа и Балше итд."— и онда прелази да побројава какве им слободштине даје. На

[1] Hopf, Griech. Geschichte, II, 43.

сваки начин дао им је веће и пресудније повластице но што су имали под оцем и стричевима његовим. Царину на Дању укида и у заште што се тиче дажбина и трговине са сољу враћа се на стање ствари, које је било под царем Стефаном. Изреком поштује трговину са житом давајући Дубровчанима слободу да „по земљи његовој и по рекама његовим“ купују жито и да га извозе плативши царину од два динара од мантије. На овој листини потписани су: протовистијар Филип и Никола војвода и Младен Илијћ, и логофет Бутко[1].

Онај особито срдачан и предусретљив тон и дух у поменутој повељи, као и овај тако да се изразимо лични састав првог кабинета новог господара од Зете и приморја, заслужују пуну пажњу нашу.

Пре свега, на сву прилику није случајно што сва етнографска живља имају у њему своје претставнике. Протовистијар Филип није нико други него онај „Филип Барел Бнетак“ кога још од год. 1375 видимо где се нешто врзе око Балшића, и који се на листини коју Ђурађ и Балша Балшићи издадоше Дубровчанину Думони 7 Јуна 1375 г. на брегу реке Мата, потписа као први сведок[2]. Мало позније ће да пређе као протовестијар у службу господара од Драча Ђурђа Топије[3]. Овај се човек могао сматрати као претставник латинскога живља у Зети.

Војвода Никола на сву прилику није други већ војвода Никола Дукагин. Он је дакле у влади Ђурђевој претстављао живаљ специфично арбанашки.

---

[1] Monumenta Serbica, 204. Те исте г. 1336 12 Јуна дубровачка је власт дозволила Миљцу златару да направи калупе за бакарне новце (фопаре) који ће да се кују у Олгуњу за тамошњу потребу. J. Ljubich, Opis jugoslov. novaca, XXIII. Ова је дозвола дата без сумње по жељи Ђурђа Страшимировића.

[2] Спомен. Дубр. Архиве II, 26.

[3] Commemoriale, VIII, 165; Listine, IV, 294. »Dominus Georgius Topia... miserit ad nostram presenciam.... Phylippum Barelli de Veneciis prothovestiorum etc.«.

О Младену Илијћу, брату Ђураша Илијћа, једва да треба да кажем, да је претстављао живаљ српски.

Али осим ове стране има још нешто што карактерише двор Ђурђев у првом његовом појаву. Катастрофа стрица му Балше и опасност од Турака упућивала је на политику помирљивости према суседима. На њу је упућивало можда још непосредније стање ствари у Горњој Зети, у којој зет његова стрица Ђурђа, Радич Црнојевић, не хте да призна власт новога господара. Каквом је политиком Ђурађ Страшимировић намеравао према њему да пође, види се најбоље по значајноме факту, што се међу његовим првим саветницима како видимо налази Младен Илијћ, брат Ђурашев, стари непријатељ Црнојевића.

Ова потреба Ђурђева да завеже добре одношаје са свима суседима сусрела се с мудром политиком којом кнез Лазар из Крушевца гледаше да сву српску господу измири и уједини у велику једну акцију противу Турака. Лазар је већ тада радио на своме великом патриотском плану. Он је већ и с Балшом Балшићем завезивао пријатељске одношаје, шта више, судећи по званичним споменицима млетачке архиве, формални савез[1]. Сад се дала прилика да се тај одношај још бољма утврде. Кнез Лазар даде Ђурђу Страшимировићу кћер своју Јелену за жену. Година њиховога венчања до данас се није нашла нигде забележена, али је сва прилика да је то било још те исте 1386 или најдаље 1387 год.[2]

Ђурађ се већ првих дана своје владе потрудио да задобије наклоност републике млетачке. Он је могао заслужити његино поверење већ самим тим што је, како видесмо, за свога

---

[1] Misti XL, fol. 9; Hopf, Griechische Geschichte, II, 48.

[2] Оне неколике речи, које је Ђурађ у Августу 1388 написао на писму које је кнез Лазар дао митрополиту јерусалимском, износе га као члана фаминије Лазареве, и то не тек као скорашњега. Споменик Дубров. Арх. II, 50.

протовестијара или начелника својих финанција узео млетачкога грађанина Филипа Барела. Да је то учинило врло повољан утисак на млетачку господу, то се најбоље види по томе што већ у Јуну те исте 1386 млетачки дужд шаље Ђурђу привилегију на млетачко племићство[1].

Прве и друге године своје владе (1386 и 1387) Ђурађ је имао доста посла да се одбрани и да се осигура од Турака. После пропасти Балшине на Војуши Турци су на целој личији од Охридског језера па до сутока два Дрина живо наваљивали да продру к мору. Сва се Арбанија била узбунила и ускомешала. Турци су истина својим главним смерањем ишли к Авлони и к Драчу; али су њихове чете прелетале робећи земљу и међу тим тачкама, и на лево и на десно од њих. Тек пред свршетак г. 1387 као да се мало смирише они крајеви, који припадаху к Зети Доњој. На сваки начин Лека Дукагин и брат му Павао, који под Ђурђем држаху Леш и Задримље, претпоследњег Декембра пишу Дубровнику: „вера ви моја и мога брата грједет слободно по мојеј земли, не бојте се ништа; а јерје је за царину давајте си закону царину што сте прјеђе давали иљем властелом кои су прјеђе настојени на тем месте били, а ни једнога страха не бојте се јерје умирих с Турци и Бог вас весели“[2].

Турци су као пристали на неку врсту примирја са Зетом само да им десни бок буде сигуран при операцијама према Драчу, у коме се управ 1387 и 1388 године Карло Топија с муком и већ очајавајући борио.

А што Турци тако силно притешњиваху главни град Арбаније, из кога се добрим старим друмом може да маршира тако сигурно у Улцињ и у Скадар, то ништа не сметаше Зеђа-

---

[1] Grezie vol. XIV, fol. 226 v; Hopf, Griech. Geschichte, II, 43.
[2] Спомен. Дубров. Архиве, II, 29.

нима да код своје куће међусобни рат воде. Црнојевићи не призиваху Ђурђа Страшимировића већ браньаху Горњу Зету као земљу од које су они господари. А да се лакше одбране изјавише да над собом признају сузеренство краља босанскога[1].

О борби Ђурђевој с Радичем Црнојевића у 1388 г. немамо за сад никаквих ближих аутентичних података. Што из те године од Ђурђа имамо, то је листина, којом 28 Фебр. у Улцињу даје Млечанима слободе да по земљи његовој тргују[2], и после неколике врсте које у Августу исте г. написа Дубровнику а у препоруку јерусалимског митрополита Михаила. Што се тиче оне листине о слободштинама млетачким трговцима знатно је да им Ђурађ јемчи за слободу и сигурност само у својој земљи до Дања (per la nostra contrada fina el Dagno). Из тога излази да Дањ већ тада није био под његовом непосредном влашћу. На сву је прилику већ тада њиме владао „господин Костадин", о коме ћемо мало ниже говорити.

Што се тиче оног препоручног писма ваља ми да напоменем, да је оно тек треће и да уз њега има још два, од којих је једно у кн. Лазара, а друго у Вука. Та три препоручна писма једном истом граду по једној истој ствари, бацају карактерну светлост на државно-правне одношаје у српском народу на годину дана пред Косово. Још је Душан наредио да се оних 500 перпера што је Дубровник требао да годишње плаћа српском цару за Стол, шаље цркви св. Арханђела у Јерусалим коју је краљ Милутин сазидао. За време великог рата европске коалиције противу Млетака, Дубровник, учествујући и сам у оној коалицији, није редовно слао тај доходак. Ове 1388 год. сам митрополит јерусалимски Михаил бавећи се ваља да и по каквом другом послу у Цариграду,

---

[1] Mavro Orbini, 246.

[2] Commeriali, vol. VIII, 153, fol. 335. Listine, IV, 245.

дође у Србију да га иште. Кнез Лазар од прилике у првој половини Августа, даде му писмо у коме кнезу и властели дубровачкој пише између другога: **да молју ви како моје пријатеље не мојте ино учинити, ето иде тамо митрополит јеросалимски Михаил подајте му тези дохотке и отправјете га добре**". Али Лазар и ако је био цар није био једини самодржавни господар српскога царства. Зет његов Вук Бранковић владаше једним од најлепших и најбогатијих крајева српске земље онако исто самодржавно као што владаше Лазар другим крајем. Митрополит Михаил и његови пратиоци калуђери јерусалимског монастира Гервазије и Роман, узеше и од Вука препоручно писмо на Дубровник. Вук пише: „**Моим љубовним пријатељем владушњему и опкине граду Дубровнику, — тамо гледу наши калугерије на Јерусалим, а ви знате кои имају доходак за вас да молју ви како моје пријатеље драге исправте им што им је на вас од старога дуга и зова два дохотка јер њим ње на близу да често к вам досилају но им је на далеко да не мојте их мучити јере ви ње право от коме снами љубов имате каконо ми ваше дугове ниједне не потваравмо ну все опраљамо срчано како нашим пријатељем; да отправите ик свршено не мојте их моучити и бог ви весели**". Али и то не беше доста већ митрополит Михаил сврати и на двор Ђурђу Срацимировићу господару од Зете и од њега доби и понесе у Дубровник писмо ове лаконске садржине: **од Ђурђа мојој брати кнезу и властелом дубровачким — тамо греде митрополит јерусалимски Михаил и говори господину кнезу и нам за три доходке — да исправите му вашом правдом и весели ви бог**"[1].

[1] За све: Споменн. Дубров. Архиве, II, 90.

Шта ли ова краткоћа и ова хладноћа значе? Да ли да католик Ђурађ није марио, да православног митрополита онако топло препоручује, како то учинише православни кнез Лазар и Вук Бранковић? Да ли да је Ђурађ био у каквој забуни и неприлици те заузет бригом за друге ствари написа тек две три хладне врсте?! Наравно да је тешко из сувога пергамена или из пожутелога памучнога листа цедити тајне о унутрашњим покретима живе једне душе, и још онакве бурне душе, какву је Ђурађ Срацимировић имао. Али бих рекао да помен о „господину кнезу“ и ако не знам да је Ђурађ признавао Лазара за сузерена, опет значи да је с њиме стајао у присним одношајима.

Долазимо на злокобну годину битке косовске. Разуме се да би волели кад би могли да у њој из дан у дан пратимо радњу Ђурђеву, не би ли у њој наишли на какву полазну тачку с које би отишли к јасности катастрофе видовданске. Ово тим више што је на овога Балшића троношки летопис бацио не малу сенку сумње да је се дволично, и то са побудама ниске себичности, понашао.

Али на жалост према садашњем стању нашег историјског материјала, то још није могућно. Може се као сигурно узети да га је кнез Лазар позвао не као поданика нити као каквог свог феудног властелина, већ као савезника и пријатеља, да му на помоћ дође. И још се као сигурно може узети да ни из горње ни из доње Зете не изађе на Косово никаква војска. Може бити да је се Ђурађ и спремао да на Косово пође, може бити да се прочуло било да он купи војску и да ће доћи, али је јасно да дошао није. По једној писаној белешци о некаквоме старом предању народном, на вечери кнежевој у очи саме битке с великом се горчином, међу војводама говорило „о изменицима царства а нарочито о Балши“ који с војском својом не долажаше. Његовом изостарку приписиваху се врло појмљивим начином

најгоре побуде. Што можемо казати да већ данас позитивно знамо то је, да Ђурађ Срацимировић, све и кад би хтео да пође на Косово, тешко да је могао поћи због опасности којој би у своме одсуству изложио своје земље и градове у Доњој Зети. Радич Црнојевић са својим Црногорцима често силажаше са планина у равнице доњозетске до на обалу Бојанину. О томе имамо званичних доказа. У Јулу месецу Ђурађ с нова потврђује трговачке слободе Млечанима у својој земљи[1], па онда преко нарочитих посланика (per ambaxiatores domini Georgii Srazimiri, domini Dulcigni etc.) тражи, да му дозволе да на мору и рекама својим може држати два наоружана брода[2]. У први мах сенат га одлуком својом од 20 Јула одби[3].

Али кад посланици Ђурђеви из ближе објаснише за што њихов господар оно тражи, онда накнадном одлуком од 5 Августа исте године одобри сенат да му се дозволи, а у мотивацији одлуке изреком каже, да му се то даје „да реке и земље своје чува и да се брани од некакога слуге свога који му се одметнуо“. (pro custodia flumariarum et pertimentiarum suarum et pro resistendo cuidam servitori suo, qui factus est sibi rebellis)[4]. Овај одметник није нико други био већ Радич Црнојевић као што ће се то и из даљег развоја ове ствари видети.

Она је одлука млетачког сената знатна и по томе, што се из ње види, да је Ђурађ имао неке нарочите уговоре с градом Драчом. Њему се на име дозвољава да држи оне наоружане бродове (бригантине) под условом „да се не може ширити и простирати на мору нити што увозити на којим начином осим оно о чему гос. Ђурађ има уговоре и обичаје с градом Драчем[5].

---

[1] Misti, XLI, fol. 60. v. 70 v. Hopf, II, 43.
[2] Misti XL, 22; Listine, IV, 268.
[3] На ист. м.
[4] Misti, XLI, 25; Listine IV, 270.
[5] „Salvis et reservatis pactis et consuetudinibus, quas ipse dominus Georgius haberet cum civitate Durachii“. На ист. м.

Ово се без сумње поглавито тицало увоза соли, од које монопол увоза и продаје имао је Ђурађ у својим рукама, као што се то из једног мало познијег званичног документа види[1].

У самом почетку Јула Ђурађ као да се бавио негде у приморју између Котора и Будве, јер 7-ог Јула те исте год. веће дубровачко одлучује да посланици дубровачки отиду до Будве да потраже и да се разговоре с Ђурђем (ad eundem usque ad Civitatem antiquam ad convitandum dominum Jura de Balsa)[2]. Не знамо за сад каквим му је послом долазила ова посеобина. Можда да чини претставке противу оних повластица које тада баш Ђурађ даваше Млечанима по ново. Знатна је та белешка што се из ње види да је у средини 1389 Ђурађ још једнако држао Будву под својом влашћу.

Од г. 1390 нека зла срећа поче да гони Ђурђа. Завади се са својим дотадашњим пријатељима, Млецима. Повод томе беше што он због некакве кривице баци свога протовистијара Филипа Корела у тамницу и конфискова му све имање његово. Како Филип беше Млечанин то се силна република живо за њ заузе. Сенат донесе 9 Јула одлуку да пошље нарочитог поклисара к Ђурђу да извиди, да ли је Барел заиста крив, па ако није да тражи да се он с децом својом ослободи, а на сваки начин да имање његово, почем то имање и није Филипово, већ многих наших грађана и верних наших који имају потраживање од Филипа[3]. Под 29 Јулом пишу и Ђурђу и своме конзулу у Олгуну, да са добрим Филипа Барела распореде „како им буду писали или рекли кредитори Филипови“[4]. Од Јула па до Септембра повлачила се ова ствар између Млетака и Ђурђа без и најмањег успеха са стране млетачке и без најмањег уступка са стране Ђурђеве. 26 Септембра се-

---

[1] Misti XLIII, 124; List. IV, 571.
[2] Lib. Ref. 1388—90; цитат у Jireček, die Handelstrassen etc. 21.
[3] Misti XLI, 91; Listine, IV. 283.
[4] Misti, XLI. 96; Listine на ист. м.

мат одлучује: почем се из извештаја посланика нашег Антонија Цуката види да Ђурађ Срацимировић Балшић господар од Зете не ће да учини по нашем захтевању у ствари Филипа Барела, то се посланику налаже да још једном потражи од господина Ђурђа да Филипа слободна пусти или бар да издавање његово да се измире млетачки кредитори Филипови, којима Филип дугује, иначе нека протестује и учини реченог господара одговорним за све штете, трошкове и интересе, па нека се у Млетке врати"[1].

Прави мотив овим корацима млетачке владе није биосамо у оној суревњивој старешинској политици којом је она свагда и по свуда бранила интересе својих поданика. Прави је мотив лежао у једној задњој мисли, која је била основа источној политици млетачке владе од Турашкога мира па све кроз цео петнајести век.

Ваља нам се овде код те мисли мало зауставити, јер свепојаве које ћемо даље у Зети видети, управо нису друго већ симптоми борбе око извршења те мисли.

Надмоћност млетачке републике у погледу културном, економном и политичком достигла је свој врх око средине четрнајестога века, у време нашега цара Душана. Себичност и искључивост млетачка дале су оној надмоћности карактер тако несносан, и нарочито несносан на истоку, да ни мало није чудо што се у другој половини XV-ог века саставља јака једна коалиција противу Млетака. Јованка, краљица Напуљска, краљ угарски Лудвик, херцег од Мантаве Франческо Карара, херцег од Аустрије, Ђенова стара супарница млетачка на морима и на трговима млетачким, слободна општина Дубровачка — ступише у савез. Ово је управо први европски савез, коме је цел да не да једној једитој држави да има ис-

[1] »Aliequin debeat protestari dicto domino de omni damno, expensa, interesse et Venetias resertatus«. Misti, XLI, 105. Listine IV, 206.

кључив уплив на истоку, само што се онда под истоком није само разумевао Цариград, Архипелаг и Леванта, него још у првој линији и јадранско море, које по превасходству и јесте море балканско. Нема сумње да је млетачка држава у оној страшној борби која је с прекидом трајала све од 1350 до 1381 године, показала духа, сретстава, вештине, храбрости моћи и патриотизма, да јој је тешко равних наћи у историји целога света и свих векова. Али се пројска борба њезина свршила тиме што су Млеци дошли до на ивицу коначне пропасти и што је поносита сињорија њезина сама признала да је побеђена.

Посредовањем херцега савојског Амадеја, једног од славних предака садашњег краља италијанског, — зараћене стране пристану да се мире и пошљу заступнике на конференцију која се састаде у Турину год. 1381. Ту се 8 Августа потпише мир. Турински уговор од 1381 године управо је први међународни акат од европског значаја[1].

Да би се сломила у корену надмоћност млетачка на истоку, оним јој се уговором одузе сва Далмација и предаде Угарској. Монопол млетачке трговине и млетачког бродарења на јадранском мору преби се признањем да и поданици угарске круне могу увозити и извозити на својим бродовима што хоће. Нарочитим се чланком наредило кад ће и како млетачка власт да преда град Котор краљу угарскоме. Млетачка се република још мораде формално одрећи свакога права на приморје, почев од залива корнарскога па до града Драча, приставши још и на клаузулу да је сва та земља припадала по праву од старине круни угарској[2]. Тако је дошло те су

[1] Оригинал на пергамену у Млет. Архиви. Patti sciolti, serio I, № 270. потпун текст у Listine IV, 119—163.

[2] »dicti sindici procuratores et ambaxatores dicti domini ducis et communis Veneciarum rennuciant effectus aliter de iure et de facto in manibus superdictorum dominorum procuratorum et autorum dicti domini regis .... in regno et corona toti Dalmatiæ, a medictate

се на зидинама града Спљета, Задра, Дубровника и Котора, виле заставе краља угарскога у оне дане у које српски кнез Лазар покушаваше, да од Турака спасе будућност народа српског.

Одмах други дан по потпису туринског уговора за државнике млетачке било је јасно, да им је дужност да гледају, да ма којим начином поврате држави својој стару превагу на истоку. У једно њима је још од 1371 год. — од времена српске погибије на Марици — јасно постало да њиховом положају на истоку па и положају њиховом на самом јадранском мору највећа опасност прети од Турака. Од како је Балша Балшић на Војуши 1385 погинуо, опасност је та постала сасвим оштре природе. Турске су чете већ плениле по епирском и арбанашком приморју и није већ више било сумње да порта иде за тим, да пре свега Драч и Авлону у своје руке добије. Да ће све западно приморје балканско припасти овој новој и тако одсудно војничкој сили било је у толико више за веровање, у колико нигде на западу балканском није било какве по веће и чврсто организоване државе која би с неким изгледом на успех могла да прими борбу с Турцима. Запад балкански а нарочито Арбанија и Епир, — био је растројен у читав хаос малих династа, од којих је готово сваки без изузетка гледао да се на корист свога слабог суседа оснажи.

Права би политика била, да се нашао неко доста јак ауторитетом и доста богат политичком ђенијалношћу те да ону снагу која се трошила и губила у међусобном трвењу окоситних материјалних питања појединих династа, сконцентрује за озбиљан заједнички отпор Турцима. Сва је прилика да би млетачка држава била у стању, да такву једну федерацију за одбрану од оног туђинског и онако силног елемента.

---

scilicet quarnarii usque ad confins Durneii, tanquam ab antiquo de iure regno et corone Ungarie spectanti et pertinenti«. Listine IV, 127.

организује. Она није ни покушавала да такву мисао оствари, за то, што је доста вероватно било, да би се федерација организовала за одбрану балканског приморја јадранског од Турака, лако искренула да буде и федерација за одбрану тога приморја од Млетака.

На сваки начин, са свим је несумњив историјски факат, да са ступањем дужда Антонија Велијера на владу (г. 1382) млетачка политика источна полази неотступно к једној цели: да на јадранском приморју балканског полуострва окупира све оне тачке, које би јој осигурале владу над тим приморјем а тиме и владу на јадранском мору. Ту своју политику мотивисали су и бранили опасношћу, која од Турака прети непосредно оном приморју, а посредно и Млецима, Италији и свему хришћанству. Једва је потребе да обратим пажњу на сличност политичких мотива окупационске политике у наше дане с мотивима такве исте политике од пре пет стотина година. Драма је једна иста само су лица друга.

У осталом млетачка окупационска политика није се оснивала само на потребама и интересима млетачке државе. Она се оснивала и на слабости, на раздору поглавица и државника оних земаља, на очевидној немоћи њиховој да сами снаге своје скомбинују, на оскудици сваке велике државничке мисли међу њима, на оскудици патриотских осећања на превази себичности њихове. Не само да нема идеје државне, него нема ни идеје народне; и не само да се народ не јавља, него се ни племенски интерес не види. Цела историја оног судбоносног времена претвара се у историју о уским интересима неколиких општина и о обичним интересима неколиких фамилија.

Први је успех постигла млетачка политика у Крфу. Млечани су још г. 1382 покушавали да од Јакова Балшића титуларног цара Цариградског и за онда фактичког господара од Крфа, купе то острво за 30 до 50 хиљада дуката. Кад се Карло III револијом у Напуљу прогласи краљем од

бое Сицилије, онда се и на њ обратише такии истии предлозима. Него не успеше ништа. Али кад умре и Јаков и Карло, млетачки адмирал Јован Мијани искрца се с војском на острво (28 Маја 1386) и принуди кроску општину те 9 Јуна 1386 донесе одлуку да се с погледом што је краљ Напуљски Карло III иртав, а острву прети опасност од Турака, исти преда под заштиту млетачку, и 9 Јануара 1387 дужде Венијар потписује документ којим Крф формално узимље под заштиту[1].

С пролећа те исте 1336 г. — од прилике у исто време кад се радило на оном послу у Крфу, — наша Госпођа Комнена Балшићка, удовица Балшина, у зебњи од Турака а у зебњи и од својих поданика, шаље некаког калуђера као свог посланика дужду Венијеру те моли, да јој се допусти да с кћерима и имаовином својом може доћи у Млетке и тамо се настанити, ако јој то затреба[2]. Из једне друге листине млетачког архива од 1 Маја исте 1386 г. види се да је Балшићка тражила, да се стави под заштиту млетачку, давајући Млецима право да држе гарнизон у Авлони[3]. Влада млетачка жудно прихвати прилику да је за своје интересе потпуно искрпи. Одлука сената по тој ствари од 1 Маја 1386 отвара нам поглед у карактер и цели млетачке политике. Сенат на ime оллучује: нека наш адмирал ескадре јадранске (Capitanaeus Culphi) „што пре може“ отплови у Авлону, нека се види с госпођом супругом покојнога господина Валше, нека је поздрави и почаствује (поклонима и даровима по ондашњем обичају) како се њему учини да приличи части наше државе, и нека јој говори речи пријатељства и љубави, које се његовој мудрости учине згодне, да је приволу к нашој намери (cum illis vertis dilectionis et amoris, que sue sapientze

---

[1] Buchon, Nouvelles recherches historiques, I, 412 и 415; — Hopf, Griech. Gesch. II, 46.

[2] Одлука сената од 8 Апр. 1366. Misti, XL, 21. Listine, IV, 225.

[3] Misti XL, 27, Listine IV, 226.

videbuntur pro inducendo eam ad intentionem nostram); за тим нека јој од наше стране изложи; ако јој је по вољи да нашој држави уступи градић Канину са округом његовим и варош Валону са округом њезиним, и то тако да та места буду у нашим рукама и поседнута нашом војском, са свима правима и јурисдикцијом коју иста госпођа сада тамо има, ми смо готови да та места примимо и држимо и обдржавамо на част нашу. И око овога нека наш адмирал настојава и нека ради све што може (faciat omnem rem possibilem) те да постигнемо ону добру намеру нашу. У случају ако наш поменути адмирал, пошто је све могућно покушавао, не успе да поменуту госпођу приволе на онај наш предлог, онда нека пређе на ово друго на што као да је готов био пристати посланик поменуте госпође, који је овамо к нама долазио, а на име: пристајемо да примимо она места онако како напред казасмо а госпођи да дајемо, док је год она у животу, половину прихода од тих места, али наравно да она са своје стране носи и половину расхода око обдржавања њиховог као што је и право. Уз то нека дода, да ако тој госпођи буде по вољи да станује у Валони или околини, или да дође да станује у Млецима, или да иде у какве друге крајеве наше државе, пристајемо да станује и да иде како јој буде воља докле год поменута места буду у нашим рукама, поседнута нашим гарнизоном и под нашом стражом.

Али ако упвтребивши све своје искуство наш адмирал не узмогне побудити госпођу поменуту да прими један од она два наша предлога, онда нека у име наше владе прими градић Канину и друга места тако да буду потпуно у рукама и у власти наше војске оставивши поменутој госпођи да сав приход оних места прима, али то само док је она жива, и разуме се да сама и плаћа сав трошак који се буде ма којим начином учинио око чувања тих места. У сваком случају, ако госпођа она пристане да нам даде места о којима је реч

ма на који од она три начина, наш адмирал нека се постара да поседне Кулу с довољним бројем поузданих балистарија (артилериста), да је чувају на част и славу наше државе. А да се наш план оствари ма на који од горња три начина нека се наш адмирал постара што боље може, као што то од његове мудрости и очекујемо и као што се у њ и уздамо. — Ако би се десило да наш адмирал нађе да је Мурат опсео онај градић поменуте госпође, нека га то ни најмање не смета, него нека само нама пише о свему што буде радио, и нека нас извештава брзо и без одлагања.

А да би она наша намера и постигла своју цел и да наша радња буде на што већу корист нашу, наређује се и изреком се забрањује: ни један наш грађанин, ма кога стања био, не сме нит' може за себе ни за другога уговарати нит дати да се уговара женидба било с поменутом Госпођом од Валоне било с којом од њезиних кћери; ко би против тога учинио да се казни с једном годином тамновања у нашим доњим тамницама (sub pena standi uno anno in nostris carceribus inferioribus) а задржава се право државној адвокатури да могу предложити и да се већа казна досуди. Од оне казни од годину дана тамновања не ће се смети нико помиловати, нити ће се та казна смети спустити, нити ће се моћи предложити да се укине овај одељак одлуке. Ко би тако што предложио и ко би гласао да се таков предлог прими, да се казни глобом од 4000 дуката за сваки пут"[1].

Наводимо цео текст ове одлуке да се види дух млетачке силе, с којом ће последњи Балшићи имати да се боре и не само дух него и манир њезин, њезин политички морал и њезина сретства. Чини ми се да није могућно да се не призна одсудност, одрешност и сигурност којом се к постављеној цели иде. Не може да се не призна богаство ресурса, изобиље у окретности и у снази. Лав Св. Марка није само лав; он је и

[1] Misti, XL, 27; Listine. IV. 227.

тигар, гладак, витак, брз и итлен; и није само тигар; он је и змај крилати који се високо може да вине и крокодил који може да гмиже по дубинама муља и блата.

Што се из оне одлуке још не види, али што ће се мислити моћи видети из даљих догађаја, млетачка се политика још одликује и крутим постојанством и слетственошћу, којој је у историји целога света мало равних, и за коју не могу друкчије да кажем већ да је страховита.

Наваљивања у сад већ познатом нам правцу на Госпођу Комиту Балшићку настављала су се пуне три године и тек у Фебруару 1389 долазе до резултата који ћемо мало ниже споменути.

Исте те године 1386 које добише Крф и предузеше да раде да добију Авлону с Канином, млетачка је већ радила и око Драча. Видели смо да је тај град после погибије Балше Балшића отворио своје капије старом своме господару Карлу Топији. Карло увиђаше да нема сам снаге да се од Турака брани те потражи савеза с Млецима. У Августу 1386 видимо посланике његове у Млецима а 18 Августа већ и потписују уговор о савезу[1]. Све што је Топија тим уговором постигао било је, да му је допуштено да о своме трошку може у млетачкој држави набавити оружја и најмити војнике и да су се Млеци обвезали да се преко својих посланика заузму да га измире било с крштеним или некрштеним непријатељем, кад би он само зажелео њихово посредовање. А за ово двоје Топија је се обвезао: да дозвољава Млецима извоз жита из његове државе, да никоме другоме не да трговати осем само Млечанима, да ће кад год Млеци буду у рату ма с ким, слати или годишње по 600 дуката у помоћ, да најмљене војнике млетачке поданике не ће слати у отворена поља у бој с непријатељем, већ ће их само држати да бране утврђена места[2].

[1] Misti, Listine, IV, 223—231.
[2] Commenevialium VIII, 116; Listine IV, 230.

Фактички су Млеци овим првим уговором с Топијом добили монопол трговине у његовој држави увели своје људе у његова утврђена места. Мислили су да је ствар пошла правцем да за њих не може боље бити. Али се запрепасте кад с пролећа 1387 г. сазнаду, да је Топија послао своје поверенике на више страна па управо на продају нуди свој град и државу! 30 Марта те године одлучују да му пишу како се чуде да он свој град другима нуди, па му светују да га ни по што не уступа ником[1]. Ова их ствар занима и у Априлу месецу[2]. У Мају посланици Топијини изјављују формално: „почем господар њихов због велике силе турске не може тако лако да брани и сачува свој град Драч с околним тврдињцама те му за времена ваља промислити шта да чини у случају невоље, и почем он као почасни грађанин и пријатељ млетачки више воле да град свој преда млетачкој господи пре но ма коме другом, и по што је он онај град купио извесном сумом новаца, то пита: колико би му Млеци дали, кад би им он град онај уступио?“ Овакво питање у грозној наготи његовој као да је стидом испунило млетачке сенаторе. Учтивим речима одбише да даду на њ ма какав одговор. Посланици Топијини поставише тада друго питање: да ли би Млеци господару њиховом, кад би овај не могући се бранити од Турака предао свој град млетачком адмиралу, дали му било на Негропонту било на Криту земље и баштине довољно да о њима пристојно живи?

Мудрим сенаторима млетачким није мило било ни на то питање да даду пресудна одговора; али нађоше „да је нужно да се одговор даде“ па се сагласише на овакав одговор: посланици су Топијини могли видети и познати како смо ми искрено расположени према њиховом господару, и како же-

[1] Misti XL, 65. — Listine IV, 234.

[2] Одлуке од 17 Апр. 1387, Misti XL, 68, 235.

лимо да своју државу сачува, па с тога му светујемо: нека ради своје части, ради добра целога хришћанства и ради сачувана потчињених му душа бди и пази свим срцем да чуга, брани и одржи она места, јер би нам веома мило било да она остану и даље под његовом владом и управом, и на то се нудимо да му помогнемо свим срцем. Али ако би се десило да на нашу жалост чујемо, да је он притешњен Турцима у невољи да преда свој град неком другом, онда ако га преда нашем заповеднику наше ескадре (кога ће он моћи поверљиво позвати) ми ћемо се постарати о томе да негова великост добије уживлене како њему и приличи итд.“ У исто време издали су заповест команданту јадранске ескадре да ако га Топија позове да му државу своју преда, прими „земљу драчку с градовима и утврђенима“ нека је поседне војском млетачком, али у први мах док не добије нова наставлења нека узме ту земљу и градове под своју управу у име господина Карола. Види се да су као мало зазирали да се хитајући с окупацијом Драча не заплету у рат с Турцима а можда и у неприлике с потписницима уговора туринског. Али на сваки начин Драч и његова област од тога доба остају непрекидно предмет пажње и бриге млетачке. Особито из г. 1388 у којој су Турци били јако притеснили Топију имамо мало не из сваког месеца писмене споменике о радњи млетачкој да се Драч држи и да не падне ником другом у руке но самимМлецима[1].

Почетком 1389 предала им је се госпођа Комненија (иначе Комита) Балшићка формално под заштиту и признала њихово сузеренство над острвом Сасним као што се то види из дуждевог званичног прогласа о томе и писма владе млетачке провизору Марићетру и вицеадмиралу Тревизану од 28 Фебр. те год.[2] У оном прогласу дужд Венерио називље је

[1] Listine IV, 243, 244, 245, 251, 254, 259.

[2] Ad informationem vestram notificamus quod ob certas subventiones quas fecimus domine Avlone in recipiendo eam sub protectioni nostri

egregia domina Comnina domina Avelona etc., а узимље се у заштиту и она и кћери јој и браћа и поданици (ipsam egregiam dominam utilias et fratres ejusdem non solidites) Драч је био фактички већ њихов јер су успели да задобију неколике од најзнатнијих личности политичких и војничких у граду томе, те својом војском заузели једну од стратегијски најважнијих кула и тврђава драчких[1]. Међу оним личностима које су пристале уз Млетке „да не би Драч Турцима под власт допао (quod civitas durachii ne parveniat ad manuc urchorum) помиње се неки Танусије Топија, капетан Проган Скуро (очевидно Арбанас), војвода Борило (Borille voyvoda), по свој прилици Србин, Андреја Мусић, један од браће Госпође Комите Балшићке, и Алексије Рикарди ди Марио који биће да је француског или бар латинског порекла, као и онај први именовани Топија[2]. Види се дакле да су се и у Драчу главнији претставници сва три народа сложили на једну исту политику.

Може се дакле казати, да, и ако не са свим нормално, а оно на сваки начини практички је већ почетком 1389 год. све балканско приморје јадранско од Драча па до Комаре било под сузеренством млетачким. Из Драча је водио стари трговачки и војнички пут у Леш, град близу утока Дрина у јадранско море, а из Леша је такав исти пут водио у Ска-

---

dominii etc. — Види се дакле да су јој учинили некаку помоћ те се ставила под њихову заштиту. Commemorialium VIII, 139, List. IV, 266.

[1] List. IV, 267, 271.

[2] У једном познијем документу млетачком од 15 Апр. 1393 одређује се годишња пензија онима који су помогли да Драч пређе у млетачке руке, па се као такви помињу: господин Бурила Андреја Мусић, Проган Згуро, Андреја Неша брат поч. епископа Димитрија и Угљеша Арбанасин (Inclechus Albanensis) Misti XLII, 106 Listine IV, 304, Војвода Борило погинуо је мало познije у истој 1393 години од руке Кирсака Арбанасина, првог мужа Воисаве Топијеве, ког је власт млетачка за то као убицу погубити дала. Secreti c. fol. 38 v. Hopf, Gr. Gesch. II, 94.

дар. Утврђујући свој политички положај у Драчу Млечани на један пут нађоше да Драч није друго до глава од једног читавог система од утврђења, и да Авлона с Канином, Кроја, Леш и Скадар тек су деташирани градићи великог стратегијски важног положаја Драчког. Млетачки стратези узеше тврдити, да је Леш ни мање ни више већ „oculus dexter Durachii“ десно око Драча[1]. Политичари млетачки замишљено и не без бриге ослушкиваху таком говору војничких стручнака. Турински је уговор још једнако млад, и ако би се Млеци учинили да су заборавили своје обвезе да ли ће они други суревњивци млетачки који тај уговор потписаше заборавити да је Леш у оној зони, на коју су Млеци формално и свечано оставку дали?

У осталом очевидно је било да је ваљало бити следственим. Да поврате себи власт на јадранском мору и да је одрже, ваљало је да имају сав онај систем Драчких градова у својој власти, и то је другим речима значило владати Зетом, Арбанијом и Епиром. Млеци нису били држава која би зазирала од крајњих последица своје политике. Следственост те политике тражила је да се осигура позиција у Зети.

Већ смо напред видели како се у години 1390 заподео формалан дипломатски сукоб између Ђурђа Срацимировића и Млетака поводом тим што је Ђурађ млетачког грађанина а некадашњег свог протовистијара Филипа Барела затворио и добра му конфисковао.

Сукоб се тај повлачио и кроз год. 1391. Пред свршетак Фебруара 1391 видимо у Млецима Ђурђеве посланике где чине некакве за сада непознате нам предлоге, на које млетачка влада обећава да ће преко нарочитог посланика одговорити Ђурђу[2]. Одношаји се тиј нису ни мало поправили,

---

[1] Misti XLII, 108, List. IV, 305
[2] Misti, XLII. 24, Listine IV, 288.

кад папа Бонифације булом од 13 Апр. 1391 прогласи да збацује Ђурђа Топију господара од Драча (који по смрти свога брата Карла Топије год. 1388 предузе да влада), и да на место његово поставља за господара Ђурђа Страшимировића[1]. На ово Млеци одговорише одлуком од 2 Маја исте 1391 год. да одмах пошљу војску у помоћ болесноме Ђурђу Топији, а у случају смрти његове, да одмах заузму Драч и и округ његов[2]. Ђурађ Страшимировић Балшић сад им је се чинио далеко опаснији, јер је био не само сусед Драчу, него и синовац некадашњег дуке драчког Балше Балшића и ево сад изабраник самог папе. Гледали су дакле на њ с много подозревања и суревновања. Ни мало пријатељски не дише одлука њихова од 15-ог Септембра исте године, којом наређује да се преко посланика Ђурађ позове: „да или пошље у Млетке свога заступника, који ће на суду одговарати захтевима Барелових кредитора, или нека млетачком посланику положи 3800 дуката и сва покретна и непокретна добра, која је поменути Филип (Барел) имао, кад га његова сјајност у тамницу баци“[3].

С пролећа 1392, Марта 10-ог дужд Венерио подарује право млетачког грађанства Ђорђу Ђурђевићу ванбрачноме сину Ђурђа Балшића[4], и синовима и наследницима његовим (cum suo filiis et heredibus). Тешко је погодити праве побуде овоме акту. У привилегији се он титулише само као „magnificus et potens sir Georgius de Balsa ratus quondam magnifici domine Jure de Balsa“, а не помиње се да је господар ма од каквог града или ма од какве земље. С друге стране опет каже се да је он свагда у свима радњама и питањима која су се тицала млетачке владе или интереса појединих млечана,

---

[1] Hopf, Griech. Gesch. II, 93.
[2] Misti XLI. fol. 319.
[3] Misti XLII, 24, Listine IV, 288,
[4] Liber privilegiorum, I, 100, Listine IV, 291; — Hopf, Griech. Gesch. II.

ишао на руку и једнако иде на руку Млецима, као и да је молио, да му се оно право млетачког грађанства даде. Наравно, врло је близу да се помисли, да је у њему влада млетачка хтела да издигне супарника Ђурђу Срацимировићу.

Међу тим тога истога пролећа Турци су с већом масом војске продрли к Драчу и у државу Ђурђа Срацимировића. У једној одлуци сената млетачког од 8 Марта 1392 констатује се, да је Драч заиста у великој опасности да Турцима у руке падне (cum civitas Durachii subiaceat manifesto periculo oerveniendi in manus Turchoruum etc.)[1]. Нови господар драчки Ђурађ Топија, брат бившег господара Карла, зет Вука Бранковића (имајући за жену сестру Вукову Војисаву) лежао је тешко болестан. Притешњен Турцима он са самртне постеље своје потпише уговор (18 Авг. 1382) којим под извесним условима пристаје да по смрти његовој град Драч припадне Млецима[2].

У скоро за тим дозна се у Млецима поуздано да је Ђурађ Срацимировић приликом једнога боја с Турцима пао у руке турском команданту Пашахиту као ратни заробљеник заједно с још једним својим сродником, и да он преговара с истим Пашахитом да му на име откупа за себе и свог сродника даде Олгуњ, Скадар и још нека друга места. Влада се млетачка на то силно узбуди. Под 7 Октобром сенат већаше шта да у таквом стању ствари чини. Види се да је жена Ђурђева госпођа Јелена много пре тога слала била и молила команданта млетачке ескадре да јој дође у Олгуњ на разговор. У самим Млецима као да су нагађали, да је она намеравала да иште помоћи у вештим белистарима ради одбране од Турака. На сваки начин ево како гласи одлука млетачког сената од тога дана:

---

[1] Secr. Cons. Reg. R. 74. Listine IV. 290.

[2] Commemoriale, VIII, 165, List. IV, 293—295.

„Узевши у поглед како би била велика опасност и штета по нашу државу и по наше бродове који плове по јадранском мору горе и доле, кад би она места дошла под власт и у руке турске одлучује се: да се команданту наше јадранске ескадре поручи да што брже може одплови у Олгуњ и да се свакојако потруди да се види и разговори с поменутом госпођом. Нека се учини као да говори сам од себе и да је дошао сам од себе без нашега знања, и нека јој каже, како по позиву њезине сјајности није могао пре да дође, бивши веома спречен многим другим државним пословима, него је намеравао био да јој пошље вице адмирала Николу Белењу, с којим би могла да разговора као и с њим самим, а Белења опет беше мишљење да ваља најпре да пита у Млетке и тако не могаше бити ништа од оног састанка нити је о њему што јавио влади својој. Али како дознаде да је Пашахит-беј (Baysith-bey) заробио њезиног мужа господара Ђурђа Срацимировића и још неког рођака његовог, и како су се они договорили и уговор потписали да за своје ослобођење уступе у власт и господарство истоме Турчину градове своје, он (адмирал) дође да је светује и да јој говори нека буде постојана и силнога духа, нека држи и чува своје земље и градове да не падну Турцима у руке, јер ако то буде онда је потпуна пропаст државе и синова њезиних. А осим тога нека рече да је дошао да чује, шта је вољна да му каже, кад га је дала звати“.

За тим се препоручује адмиралу да остави 20 до 30 балистара о трошку поменуте госпође а за обрану онога места, где му се учини да је највећа потреба, ако то јест госпођа Балшићка затражи таку помоћ и ако се он и с друге стране увери да заиста прети она опасност, о којој се говори. Него ако таку помоћ даде, нека изреком каже, да то чини просто на своју одговорност. У сваком случају нека се тачно обавести шта је права воља и намера поменуте госпође, нека јој

једнако светује да она места не даје и да се у таком отпору поузда слободно и сигурно у владу млетачку[1].

На жалост за сада немамо даљих аутентичних извора да пратимо ову овако интересно отпочету радњу млетачку у Зети. Не знамо ко је онај рођак који заједно с Ђурђем допаде ропства турског и који и сам преговора о откупу у земљи и градовима. Да није какав Дукагин или и онај господин Костадин кога ћемо мало позније на Дању?! Није без интереса и што се у оном наставлењу помињу „синови" Јеленини. Види се да су јој тада били ако не сва три а оно бар два сина жива.

Јелена Балшићка излази пред историју у једном необично тешком часу. Муж јој је у турском ропству и тамо преговара да даде земљу за слободу. Турци могу сваким часом да је нападну у Олгуњу граду њезином на мору. Радич Црнојевић, који као да је и до тада држао непрекидно Горњу Зету, користи се великом неприликом Ђурђа Срацимировића те се спушта да заузме и Доњу Зету. Како се он својом политиком наслањаше на краља босанског, те доби и помоћ отуда. Из Хума га помагаше босански војвода Сандаљ Хранић не без своје користи. Радич Црнојевић намераваше сад просто да постане господарем целе Зете. Он ступи у договоре и с Млецима. Обећа им и Леш ако га признаду за господара од Зете и ако га потпомогну. Млеци као да не полагаше много вере у Јелену Башићку било што видоше да се многи властели и народ лепе уз Радича а не ће да иду уз женску главу Јеленину, било што мисија њиховог адмирала у Олгуњ не даваше им наде да ће Јелена ићи како треба под руку њихову. Свакојако видимо где 30 Новембра те исте 1392 г. дужд Венерио издаје привилегију на млетачко грађанство „сјајноме господину Радичу Црнојевићу господару Зете,

[1] Misti XLII, 81; Listine IV, 296.

Будве итд. нашем срдачном пријатељу" (Magnificus ac potens vir dominus Radiz de Cernue dominus Zente et Budve etc. intimus amicus noster")[1].

Благодарећи савезу са Сандаљем и пријатељској неутралности млетачкој Радич је с пролећа 1393 био завладао већим делом доње Зете па чак и градом Лешом у Задримљу. Од Зете као да се беше начинио читав дармар. Пашахит-бој по уговору с Ђурђем заузе Скадар и Св. Срђ. Будву а на сву прилику и цело приморје до Котора заузе савезник Радичев Сандаљ. Млеци опет под 20 Априлом те год. тражаху од Радича да им по уговору који с њиме имају уступи Леш и који је десно око Драча, с облашћу његовом, која лежи изнад трга са сољу која се шаље у Србију"[2]. Ђурђу Срацимировићу остаде само Олгуњ и Бар. Хопф тврди по једној листини архива млетачког (Misti XLII, fol. 159) да је Радич притешњен од Ђурђа Срацимировића предао Леш у руке млетачког адмирала Ђованија Мијанија још у том истом месецу Марту 1393 год.[3] У зборнику југословенских споменика млетачке архиве, који је југословенска академија наука до сада издала, нема те листине, али има друге из исте 1393 године али на којој не стоји датум а којом Прогон и Танус, синови Леке Дукагина, у име своје и у име свога синовца Прогона Павловића Дукагина и синовице своје Павлије, уступају Леш Млетачкој влади и предају га адмиралу Ђовану Мијанија[4].

---

[1] Lib. Privileg. I. 104, List. IV, 301.

[2] »Committitas capitaneo Culphi quod debeat ire ad dominum Radiz Cernere baronum de partibus Zentae, et juxta pacta facta et ratificata inter ipsum dominum et provisores venetos, querat ab ipso« »castrum de Lexio, qui est dexter oculus Durachii cum suo teritorio positum super fovum salis, qui mittiter Sclavoniam«. Misti XLII, 108; Listine IV, 305.

[3] Hopf, Griech. Gesch. 97. Хопф мта више налази (не наводећи изворе) да је Ђурађ тражио у Млетака помоћи противу Прогона Дукагина, али у залуд.

[4] Commeemorialium, VIII, 181, List'ne IV, 318.

У самом уговору не казују се никакве побуде томе кораку са стране Дукагина, па нема ни оног општег и стереотипног изговора „ne ad manus Turchorum perveniat". Али не само да су Леш с облашћу његовом предали Млеци, него тако рећи предадоше и сами себе, јер уговорише да им се осим трећине прихода, који Млечани од Леша добију, и који ће им се годишње да ати, даде још и приход од пет села у области лешкој „да га мирно под владом млетачком уживају, а они са своје стране да буду готови на све заповести владе млетачке" (que casalia predicti domini Cessino dt debeant snb dicto dominio Veneciarum pacifice gaudere, hoc semper declarato, quod dicti domini Progon et Tanus et omnee ipsorum propirqui et consauguinei ac germaui predicti sint ad omnia mandata dominii Veneciarum perati)[1]. А у другој једној тачци обвезују се, да ће на захтев власти млетачке „хватати и предавати јој кривце и бунтовнике који би к њима добегли, или дати да се и убију, како им буде затражено и наређено[2].

Дукагини су дакле постали у г. 1393 формално вазали, и горе него вазали млетачки. Не може бити да су они то учинили за љубав оних 600 дуката које им је Мијаније годишње обећао. Нити је вероватно да им је намера била да се одреку сваког даљег политичког положаја и у опште у Зети и северној Арбанији. На против, тек су сад мислим, да са потпором млетачком до пресудног уплива у тим крајевима дођу. К тој цели као да је водила и женидба Прогона Дукагина с Војиславом млађом сестром бившег господара Драчког Ђурђа Топије. Наравно да се у земљама под заставом св. Марка таква политичка женидба није могла свршити без претходног одо-

[1] На ист. м.

[2] Ipsi domini Progon et Tanus teneantur et debeant ad omnem requisitionem domini ducis et dominii Veneciarum, seu rectorum vel officialium suorum illes tales malefactores et rebelles capere et dare in manibus predictorum, sel ipsos cecidi facere pro ut eis fuerit requisitum et ordinatum". На ист. м.

брења владе млетачке. Воислава Топијева и Прогон Дукагин били су срећни да им сенат млетачки одлуком од 16 Јула 1394 дозволи да се венчати могу[1]. Узгред да споменемо да је старија сестра Ђурђа Топије, госпођа Јелена, која је још за живота братова добила Кроју у својој баштину, удала се за Марка Барбадика Млечанина и да је себе и свој град ставила под сузеренство млетачко Августа 30-ог 1393 године[2].

Почетком г. 1394 ситуација је била од прилике оваква. Млетачке се заставе виле на Драчу, Кроји и Лешу. Будву је држао Сандаљ Хранић. Горњом је Зетом владао Радич Црнојевић неуморно радећи да захвати што више може и од Доње Зете; у самој Доњој Зети Дукагини под заштитом млетачком гледају да завладају главним политичким упливом наравно на штету Ђурђа Срацимировића Балшића; у Скадру и Св. Срђу владају Турци под командом новог војводе Шахина. Ђурђу Срацимировићу ваљало је да се брани од Црнојевића и од Дукагина. Ђурађ је као у опште сви Балшићи био врло бистар. Провидео је да се он то бори у самој ствари с Млецима и да се управо положајем својим укљештио између две велике освојачке силе — турске и млетачке. Ваљало му је да ма на којој страни добије одушке те да дахне и да добије времена а с временом и нових изгледа на бољу срећу.

Зећани су били на гласу са свога лукавства. Ђурађ Срацимировић смислио је један план од врло велике финоће, те потврдио стару славу својих земљака. План тај изгледа на први мах као каква парадокса, али у самој ствари има у њему много што показује, да је Ђурађ био врло вешт политичар.

Његово се резоновање развијало од прилике овим редом.

Скадар и Дриваст за њ су изгубљени. Истина тамошњи је народ сав незадовољан турском управом и само кад би му се дао миг скочио би да Турке отера. Али права тегоба лежи

[1] Misti XLIII. 16; Listine IV. 331.
[2] Secr. Cons. Rog. R. 84; Listine IV. 314—316.

у немоћи да се градови они одрже на супрот великој сили турској која ће доћи да их опет отимље. Повраћај Скадра и Дриваста под његову власт може тако да буде само почетак губитку и оних земаља, које су му још остале. Није могао мислити дакле да се користи незадовољством народа па да од Турака преотме Скадар и Дриваст. Али ако се он њиме неће да користи, питање је да ли се њиме користити не ће било Радич Црнојевић, било Прогон Дукагин? О Дукагину, заштићенику млетачком, већ је било доста знакова да ради да Скадар задобије. Задобије ли га, онда ће из Скадра лако постати и господар целе доње Зете. Али како би било кад би Ђурађ успео да истера Турке из оних места па онда одмах да их уступи Млецима да их као своје од Турака бране?! Тим би начином пре свега између своје државе и турске силе подигао јаку једну преграду; у једно би повратио себи пријатељство млетачко те тако паралисао ону потпору, коју су дотле супарници његови Црнојевић и Дукагин тамо налазили; на послетку могао би још и какве друге материјалне користи задобити.

У Јануару 1394 године јавља се у Млецима владика скадарски као посланик господара од Олгуња, Ђурђа Срацимировића, те у име овога нуди Скадар и још нека друга места „унутра у земљи", под условом да му Млеци учине оно што буде пристојно и право. Чекао је по више дана (jum multis diebus comparnerit etc.) док сенат 3-ћег Фебруара донесе одлуку: да се она понуда одбије учтиво из обзира, да, што она места не леже на приморју врло далеко од њега, и могу да буду пре на штету него на корист држави млетачкој као и из обзира, да је Скадар сада у рукама турским, тако да се тешко може без бруке какве задобити (ita quod male sine scandalo intromitti posset) а и из више других разлога (ex quam pluribus aliis rationibus)[1].

[1] Secreta Cons. Rogat, R. 91, List'ne IV, 324.

Ђурађ се није уставио на оном првом кораку. Он је очевидно понављао још с већом убедљивошћу ону своју понуду и већ је могао сматрати као неки успех кад под 28 Септем. исте 1394 год. сенат млетачки одлучи да се вицеадмиралу јадранске ескадре и бајулу Драчком пише да се известе, да ли Ђурађ Страшимировић заиста има могућности да с нова задобије Скадар, па ако нађу да може, онда нека му поруче „опрезним начином“, да покуша то и учинити рачунајући на њихову потпору[1].

Извештаји, које су она два званичника поднели, као да су били врло добри за изгледе Ђурђеве, јер му 11 Маја 1395 г. дужде Антонио Венерио с нова даје привилегију на млетачко грађанство узевши у призрење „његову похвале достојну добровољност на спрам Млетака“ (presertim laudabili ejus dispositione erga dominum nostrum inspecta etc.). У привилегији га титулишу „magnificus vir dominus Georgius Srazimiri, dominus Zente etc.“, и оно право племићства млетачког и њему и синовима и наследницима његовим[2].

С јесени 1395 Скадар и Дриваст већ су били у власти Ђурђевој. Не знамо за сада поуздано како је он до тога резултата дошао. Ди Канж прича да је Скадар добио мирним начином по доброј вољи султановој, пославши овоме у харем неку сродницу своју од особите лепоте[3]. Може бити да је каква лепотица, у којој су се дражи арбанашког, српског и француског типа женског, сложиле биле у једно ново чудо од лепоте, може бити да је каква чаробна сродница Балшићева отишла у харем да собом откупи главу Ђурђа Балшића, — али таким начином Ђурађ није Скадар задобио. У једном званичном акту млетачке владе каже се изреком, да је он Скадар

[1] Misti XLIII, 29; Listine. IV, 337.
[2] Lib. privileg. I, 115; Listine, IV, 346.
[3] Du Cange, 292.

изненадним нападом отео од Турчина Шахина[1]. А као што ћемо ниже видети у другом једном знаменитом званичном документу млетачки дужд каже како му је Ђурађ писао, „да је помоћју божјом повратио из руку неверних Турака варош Скадар с градом и још друга нека места“[2].

Свакојако, факат је да је с јесени 1395 г. Ђурађ Страшимировић владао Скадром, али — није мислио дуго да га задржи. Већ 10 Новем. те исте године он у „граду Улцињу“ издаје формално пуномоћије фратру и професору богословља Николи Самарикшићу из Скадра, Илији Мариновићу и некаквом „верном слузи Кинезију“, да га уговором, који он с дуждем од Млетака потпишу, пуноважно обвезати могу[3].

Посланици су ови стигли у Млетке најдаље почетком Децембра 1395. Поднесоше и на писмено меморандум о ономе, што предлажу и што траже. Влада млетачка сама признаваше како они „енергично наваљују, да им се на те њихове предлоге даде брз одговор“ (qui ambassiatores petunt cum magna instantia expeditionem etc.)[4]. Али тек 30 Децембра исте године сенат узеде да ствар разматра.

Нађоше пре свега да треба да се ствар та једном реши, не само што посланици Ђурђеви већ доста времена чекају и што наваљују да им се одговори, него и што би многе штете и зле последице дошле, кад би она места опет Турцима допала. Али у исто време нађоше да је то ствар таква, да треба „мудро и зрело о њој размислити“ (et benum sit providere super dictis factis lta sapienter et mature etc.).

---

[1] „Dictus dominus Georgius dedit primo dicto Sayno Turcho locum Scutari, et postea illum eidem surripuit etc.“. Misti, XLV, 61; Listine, IV, 427.

[2] »Qualiter cum Dei auxilio recuperavetat de manibus infidelium Theucrorum civitatem suam Scutari etc.« Commemor., IX, 12; List. IV, 365.

[3] Commemor. IX, 13; Listine IV, 351.

[4] Misti, XLIII 98; Listine, IV, 351.

Мишлења су у сенату била јако подељена. Једна знаменита група сенатора на челу које су стајали Петар Меченило и Михаило Стено, налазила је, да с обзиром на међународне уговоре које су потписали и уговоре на којима с Бајазитом раде, није време згодно да се приме предлози Ђурђа Страшимира[1]; Та група предлагаше да се на леп начин захвали Ђурђу на његовој доброј вољи и да му се светује, да гледа да она места с постојанством и с пуно уздања брани и чува за себе „јер се у божју милост надамо да ће се скорим учинити нешто, те да не ће бити никакве потребе да он из оних места излази". Они су без сумње при томе мислили на крсташки поход противу Турака на коме се тада у Европи, с великим изгледом на његово остварење, радило.

По једном другом мишлењу које су заступали сенатори Ђорђе Лоредан и Влаико Барбо, требало је одмах одпочети преговарати с посланицима Ђурђевим само да се ништа не закључује док се не изнесу сенату на одобрење услови какви се најбољи постићи могу.

Сенатор Андреја Контарен говораше да треба примити понуду само се не треба обвезивати да се Ђурђу плаћа шта годишње на име провизије.

Али већина нађе, да је ствар врло тугаљива и да се „због извесног узрока" и док се добије неко обавештење које је потребно још не може дати одсудног одговора[2]. Онај „извесни узрок" није био други већ бојазан како ће се у Европи, а пре свега у Угарској примити нарушавање турског уговора.

---

[1] Quia res parte termini et conditione in qua nos repetimus ad presens, et eorum que habemus facere et tractare per nostram ambassiatam cum Basayto et multis aliis respectibus et conditionibus, non esset modo tempus aptum ad attendendum ad ista facta Gergii Stracimiri. Misti XLIII, 98; Listine IV, 352.

[2] »Quod propter certum casum et certam informationem, quam expedit nos habere, non possumus sibi (Georgio) dare illam determinatum responsionem etc. На ист. м. Listine, 351.

Оно обавештење тицало се стварних одношаја у доњој Зети, које обавештење да добију послаше у Олгуњ адмирала јадранске ескадре[1].

Предпоследњега дана год. 1395 дакле питање је скадарско остало у највећој неизвесности. Него се опажа, да је оно почетком 1396 г. било предмет живог интереса међу државницима млетачким. 14-ог Јануара опет се изнело на дневни ред у сенату. Кад погледамо на записник радње сенатске од тога дана не можемо да не признамо, да су Млеци међу својим државницима имали људи од велике мудрости и да не видимо нове доказе како то није свагда мудрост која победу слави.

Тога дана на име Леонардо Дандуло, Михаил Стено, Албан Бадуарије и Фантин Ђорђе, поднеше овако мотивисан предлог: Почем је мудро и препоруке вредно да се споји у својим границама кад се има посла са нечим што је сумњиво а не да се пажња поклања стварима симњивим, из којих могу прснутии какве варнице, које опет могу распалити погрешке, раздора или и неприлике свакојаке, и почем таквог реда могу бити послови, које нам посланици господара Ђурђа Страшимира предлажу[2], то се одлучује да им се одговори: како смо захвални њиховом господару итд., понављајући одлуку коју је Михаило Стено прегледао још 30 Децем. 1395 г. и која иде на то да се Ђурађ охрабри да оне градове сам држи да их не предаје ником.

Али је сад већ већина сенатора дошла до убеђења да би „из безбројних призрења много значило за

---

[1] Secr. Cons. Red. R. 121; List. IV, 355.

[2] Quia est res sdpiens et recòmandatione digna, quando dubitatur de factis, sture intra suos terminos, et non vigilare neque attendere ad res dubias, ex quibus exire possent errores. disisiones aut scandala generare, cuiusmodi esse possent uegoria, que nobis proponuntur per ambasciatores domini Georgii Strasimiri« etc. Secr. Consil. Reg. R. 120. List. IV, 353.

Млетке и млетачке трговце, кад би град Скадар дошао под млетачку власт[1]. Истина и та већина признаваше, да има једна сметња, а на име она тачка уговора с Угарском, по којој се Млеци не могу уплетати у Далмацију од Корнара па до границе Драча (ad istud sit unum obstaculum, scilicet punctus pacis Hungarie, per quam non possumus nos impedire in Dalmatia a Quarnarid usque ad confines a Durachii)[2]. Нето и ту једни мишљаху, да се та сметња може уклонити ако се краљу угарском оправи нарочити посланик по тој ствари, а други опет налажаху да се преко те тегобе може прећи а да се краљу угарском и не помиње ништа.

Ствар је сад почела брзо да сазрева. Стигли су били и извештаји од адмирала ескадре јадранске, који је се у Олгуњ састао с Ђурђем (capitaneus noster Culphy fuit personaliter um eo (domino Georgio)[3]. По њему Ђурађ је давао обећања далеко повољнија но што су била обећавања његових посланика у Млецима, шта више говорио је како је вољан да сву своју државу преда у руке дужду па да дође да са својом фамилијом живи у Млецима![4] Како је оно што су посланици Ђурђеви предложили последњи пут и за што су казали да је крајња граница до које могу ићи, много испод онога на шта је Ђурађ казивао млетачком адмиралу да пристају, још је сенат 21 Јануара 396 донео одлуку да се посланицима Ђурђевим светује нека се врате своме господару или нека му пошљу једнога од њих те да потраже нова и коначна на-

---

[1] Et quia, ut dictum est, multum faceret pro nobis et mercatoribus nostris, quod ista civitas Scutari foret sub dominio nostro inficitis respectibus etc. Secr. Consil Reg. R. 120, Listine, IV, 353.

[2] На ист. м. 354.

[3] Secr. Cons. Rogat. R. 121, Listine IV, 354.

[4] Quod bominus Georgius retulit capitaneo nostro culphy scilicet de volendo libere ponere totum dominium suam in manibus nostris, et de volendo venire ad habitandum cum sua familia ad civitatem no stram Venetiarum. На ист. м. 355.

ставлена. У једно су одлучили да посланици, који су одређени да иду к Бајазиту, сврате у Олгуњ к Ђурђу те да се о целом том питању с њиме свестрано разговоре, да се сами поуздано обавесте о свима питањима која су од интереса, о положају места, о приходима, о расходима администрације, о пловитбености реке, о путевима и начинима на које би се ономе месту (Скадру) помоћ слати могла итд. и да на послетку позову Ђурђа да пошље пуномоћнике, с којима да се ствар коначно уреди. Михаило Контарен одвојио је мнење своје у толико што је желио да се посланицима Ђурђевим не даје никакав одговор док се влада о свима оним питањима преко поузданих људи, „што боље, вернije и јасније не обавести[1], како би се тек после таквог обавештења с већом зрелошћу и сигурношћу последњи одговор дати могао“[1].

Тога истога дана већало се у сенату млетачком и о једној ствари која је за нас од тужног интереса. Град Котор преко нарочитог свог посланика нудио је се, да се преда под заштиту млетачку. Тражећи то которска је општина наводила како је она свагда била католичка и таква жели и да остане и како је јасно да она по положају своме може да се преда некоме под заштиту. Ако је Млеци не усхте да приме, онда им не остаје друго већ да се потчине било Арбанасима, било Србима било Турцима. Кад би се потчинили Арбанасима или Србима, то би им по знању њиховом толико значило као да је од свега остављена и напуштена и с тога ће се пре решити да се предаду Турчину, јер тим начином бар не ће пропасти тако у брзо[2]! Овај је званични документ један од важнијих

[1] На ист. м.

[2] »Tropterea not attendentibus nobis (dominio Veneciarum) ad hoc, ipsis (Catharinis) erat necessarium se subingare aut Albanensibus aut Sclavis aut Turchis, et quod se subingareht primis duobus, cognoscebant se ex toto desertos, et propterea potius eligerent adherere Turcho, quia non haberant ita propia, quam destructionem «etcumsa. Secreta Cons. Reg. R. 121. Listine IV, 356.

прилога к објашњењу брзог ширења турске царевине. У осталом онај корак которске општине значи и то, да нити је Ђурађ Срацимировић Балшић, кога Которани на сву прилику мисле кад помињу арбанасе, нити је Радич Црнојевић господар и горње Зете, нити је Сандаљ Хранић, господар од Будве и од Хума, па ни сам краљ босански, толико моћан био, да би се Которани на његову заштиту ослонити могли. Српска историја оних година и није друго већ историја опадања српског државног и друштвеног строја средњега века.

Значајно је, да је млетачка влада најревносније прегнула да добије Скадар управ онда, кад је могла знати да крсташки поход на Турке предстоји непосредно. Пред свршетак Фебруара дошао им је враћајући се од угарског краља посланик цара грчког Манојло Филантропен. Од њега сазнаше за уговор између Византије и Угарске о рату противу Турака као и да ће крсташка војска под краљем Жигмундом најдаље почетком Јуна те исте године прећи Дунаво. Под 1-им Мартом сенат је одлучио да с погледом на оно што знају о намерама угарскога краља и цара грчког не шаљу по пређашњој својој одлуци посланике к цару Бајазиту, да га с царем грчким мире[1]. Али у очи самог тог великог рата, о коме се толико мислило да има велика изгледа на потпун успех, Млеци раде на уговору о задобићу знатне једне позиције у Зети. У томе лежи један од знакова, да опасност од Турака није био једини мотив млетачке политике у Арбанији.

Али да се вратимо на предлоге Ђурђеве у млетачком сенату.

Осмога Фебруара 1396 поднесе се у сенату ова и овако мотивисана одлука:

„Почем, — узевши у призрење све што призрења заслужује у питању о Скадру и другим тамошњим местима,

---

[1] Misti, XLIII, 112, List. IV 360.

које хоће да нам даде сјајни господар Ђурађ Страшимировић излази да је у интересу нашем и наше државе, да та места дођу у наше руке и под нашу власт, а да не пређу у руке Турцима, што ће неизбежно бити ако их ми не примимо, то се одлучује: да се у име Исуса Христа и пресвете деве Марије матере његове и светог Марка нашега заштитника приме и заузму она места у име наше држиве по уговору и условима који су ниже изложени и по изјавама, које смо учинили на предлоге, које су нам предали посланици његови, ако то јест они хоће да пристану на оне наше изјаве"[1].

Она се прими већином гласова, и ако не без опозиције. На име Никола Лоредан предлагаше да се ствар још боље испита, да се потраже и добију још ближа обавештења о свима приликама оне земље, коју Ђурађ нуди, и да се на сваки начин траже од њега самог „либералнији услови" почем ће млетачка држава много новаца примајући Скадар потрошити. А Јован Боколис (Ser Schaner a Bokolis) на челу јаке једне групе сенатора просто предлагаше, да се предлози Ђурђеви одбију, почем није у интересу млетачке државе да она места прима[2].

Никола Делфини, као пуномоћник дуждев, предузме да с Ђурђевим посланицима води преговоре и да углави уговор према примедбама сенатским. Преговори су се ти вукли скоро кроз пуна два месеца. Главна је тегоба настала око тога, што је Ђурађ тражио да му Млеци практички гарантују опстанак и неузнемирено господарство у ономе делу Зете, који за себе задржава. Посланици његови захтеваху да се Млеци обвежу да га сами у оној земљи његовој никојим начином узнемиривати не ће, да га људима из онога краја, који им уступи, бране ако би га ко напао, и да ако хоће може по местима, које задржава, развити заставу св. Марка.

---

[1] Secr. Cons. Reg. R. 123, List. IV, 356.
[2] На ист. м. IV, 358.

Млетачки пуномоћник, по наставлењима сената, пристајаше да се дужд обвеже да не нападне на Ђурђеву земљу, али не пристајаше да га бране својим поданицима ако би га ко други напао. „Наш обичај“ говораше млетачки пуномоћник, „никада није био, да таква обећања дајемо, нити ћемо их икада давати, јер се не слажу с чашћу нашом; господар Ђурђе не треба да има никакву бојазан, већ нека буде потпуно сигуран, да кад ми једном она места, која нам даје, примимо у наше руке, Турци не ће више ни помишљати да на његову земљу нападају, а сва друга суседна господа из поштовања и љубави према млетачкој држави пристаће, да стоје у својим границама и да с њиме у миру живе. Најпосле ако би се баш и десило што између њих, то Млеци обећавају да ће у свако доба настати да посредују те да се мир поврати“[1]. Што се тиче захтева, да Ђурађ на градовима својим може развијати заставу св. Марка, и томе се млетачки пуномоћник противљаше, и навођаше како би за господара Ђурђа „већа част била да диже своју заставу а не туђу, и да би баш требало да то жели ради части дома свога“[2].

После дужих преговора најпосле се пуномоћници обе стране сложе те израде уговор, који дужде Антоније Венерио потпише 14 Априла 1396 г. У архиву млетачком чува се и данас листина с потпуним текстом тога знаменитога политичног акта[3].

Увод у тај уговор занимљив је у колико се у њему даје формални израз побудама, које су га и изазвале како са стране Ђурђеве тако и са стране Млетака. Каже се у њему како је Ђурађ (magnificus ac potens dominus Georgius Stra-

[1] Secr. Cons. Reg. R. 128, List. IV, 357.

[2] На ист. м. Quia erit major honor suus levare insigniam suam quam aliam, et istud idse dominus debaret velle pro honore domus sue“. —

[3] Instrumentum concordii et compositionis tractatus cum ambassiatoribus magnifici domini Georgii Stracimerii pro facto Scutari et Drivasti. Commemorialium IX, 12; Listine IV, 367—369.

zimeri de Balsiis dominus Zente etc.) послао к дужду свога властелина Илију Мариновића и свога слугу Камужу те преко њих дао изјавити како је божјом помоћју с нова предобио из руку неверних Турака државу (civitatem) Скадар с градом и још друга нека своја места, које су му исти Турци отели били и по неправди држали; али почем зна да цар Бајазит без престанка смишља да поменуту државу опет освоји те да из ње лакше може покорити и друге суседне земље његове (Ђурђеве) као и земље друге суседне господе на срамоту хришћанског плена, и почем даље сум а, да ће он (Ђ.) та места одбранити и одржати моћи, шта више управо са свим поуздано зна да то не може учинити; то с тога ради части вере католичке и ради спасења душа и живота толиких верних хришћана који станују у оним крајевима, моли дужда и владу млетечку да под своју власт и силу приме државу Скадар, варош Дриваст и друга нека места његова, те да би тако и народ у тим крајевима сигуран био, а да би сигуран био и господар Ђурађ с оним земљама и градовима које му остају, а и да би сигурни били и други суседи оних крајава".

Не може се не признати да су главни мотиви Ђурђеве политике јасно и потпуно изказани. Да спасе једну половину државе своју он жртвује другу. Ово је политика ампутације. Да се сачува један део доње Зете, други део његин предаје се јачим рукама. Та политика „предавања јачим рукама" била је природна последица растројства, оскудице мудрости и патриотства. Та је политика којој како видесмо следују мале династе на целој линији арбанашкој, а њом ће да иде и Стефан високи кад г. 1425 потписује уговор по коме „јачим рукама" краља угарског уступа Мачву с Београдом и Голупцем. Такву политику не можемо да не разумемо према ондашњим политичким приликама, али не можемо да је не жалимо. Она карактерише периоду пропадања српске државе.

Да се вратимо к формалним побудама млетачке окупације.

„Пресветли и најпревасходнији Господин, господин дужд и његова влада млетачка истина јасно виде и познају сумњивост и опасност, не мање и трудове и трошкове, који већином из таквих окупација долазе, али желећи да следују предањима својих старих, који су се међу другим хришћанима одликовали тиме што су свагда истиниту веру неговали и главни јој браниоци били, вољни су, да, не мареći за оне сумњивости и опасности из поштовања према Богу, ради сачувања своје свете вере и ради спасења толиких верних хришћана а и из допадљивости према поменутом Господару Ђурђу, кога су искрено љубили и кога љубе, приме поменуту државу Скадарску и друга места, која он хоће да им даде, да не би пала у руке Турцима, гониоцима христовог имена“[1].

Ове су побуде очевидно натегнуте и неискрене. Из хришћанског милосрђа млетачка се република никада није упуштала „у сумњивости и трошкове“, па ни из поштовања према Богу, још мање из допадљивости и несебичног пријатељства према ма каквом човеку. У осталом не може се ни очекивати да ће она до лукавости мудра и опрезна сињорија млетачка у уводу једног јавног уговора да разапне истините мотиве своје политике.

Саме одредбе уговора можемо прегледно извести у овоме:

1. Ђурађ уступа дужду: а, варош Скадар с градом и са свима дохотцима, царином, данцима, поносчином (pedagiita) и десетком од соли како у св. Срђу тако и по другим местима које Скадуу припадају, „и са целим језером и острвима који у њему постоје и како тече река, која се просто зове Бојана па све до мора;

б, варош Дриваст с градом и свим оним што јој припада;

---

[1] На ист. м.

в, градић Сати с царином од Дања и свима селима, царинама, дохотцима итд.

г, сав онај крај од ушћа реке Бојане па на више уз реку (на левој обали њезиној).

2. Све те градове и земље Ђ. уступа по свом сопственом праву Млецима на вечна времена (in perpetuum) са свима правима, и јурисдикцијама њиховим, тако да ни Ђурађ ни његови наследници никад не ће моћи полагати ма какво право ма на што и ма на које од њих.

3. Ђ. резервише себи, светлој својој супруци и својим наследницима: град Олгуњ са целим округом његовим тако и град Бар са целом жупом (contreta) до Девичине стене (Antivarum cum tota contrata usque divicinam stiena), а одатле преко планина излазећи међом до на другу обалу језера, и после доле од друге стране реке па све обалом исте реке до у море, која се сва земља обично зове Забојана. Него на обали бојаниној која задржава под својом влашћу, па ни у простору на једну миљу од обале Ђурађ и његови наследници не ће моћи подизати никакво утврђење, тако да пролаз реком Бојаном у Скадар свагда буде отворен. А већ у даљини преко једне миље од реке може подизати какву хоће тврдињицу.

3. Ђурађ и сви његови синови и наследници (cum omnibus filiis et heredibus suis) проглашава се за властелина млетачког и као таквом даје му се право да може учествовати у великом савету млетачком.

4. Млеци се обвезују, да не ће никојим начином ни сами ни преко других узнемиривати Ђ. и наследнике његове у оној земљи, коју је себи резервисао, нити ће му сами нити пак преко других земљу ту отимати, већ му је остављају на са свим слободно и потпуно располагање његово, а уз то му дозвољавају да може у тој својој земљи развити заставу и знаке св. Марка, „да се тиме зна, да је властелин и грађанин млетачки“.

5. Ако ко год од поданика или становника оне земље, коју је Ђ. себи резервисао, побегне или отиде да се настани у земљу коју Ђ. даје Млецима, млетачка ће власт дужна бити да га поврати Ђурђу. Тако се и Ђ. обвезује да поступа с бегунцима из земље коју даје Млецима. Али ни једна ни друга страна не ће враћати кривичне бегунце, којима би претстојала лична казна.

6. Ђурађ и његови законити наследници (ex legitimo matrimonio descendentes) примаће од Млетака годишње по хиљаду дуката на име доходака од оних земаља које Млеци примају. Но ако би тиј дохотци преко године изнели мање од хиљаду дуката, онда ће се и Ђурђу, или наследницима његовим дати онолико, колико се од доходака добије.

7. Ако су што кад отац Ђурђев, или стричеви његови Ђурађ (Балшић) и Балша, коме од Млечана учинили или коме што узели, на име тога не ће се од Ђурђа ништа моћи тражити.

То су дакле услови, под којима се застава млетачка и владавина млетачка тако дубоко у српске земље унесе. И представници српске и носиоци млетачке политике стојали су у први мах пред тим фактом као пред сфинксом који на питања њихова не одговара. Али су у брзо сви српски државници налазили, да је опасно што су се Млеци пустили у Зету. Кроз последњих педесет година српске државе средњега века, или управо од самог почетка па до средине XV-ог века, вођи српске политике покушавали су, кад год им је се згодна прилика показала, да поврате Зету од Млетака. У тој се борби потрошило много снаге српске, која би се иначе корисније утрошити могла на одбрану Турака.

Али и са самог млетачког гледишта, политика окупације једнога краја српске земље показала се као са свим промашена. Скадар није ни мало узвисио на достојанство, ни ауктoритет нити фактичку снагу млетачке државе. Напротив

изазвао јој је нова суревновања и нове мрзости у Срба и у Арбанаса који су сад непосредно долазили у захватај оне страшне челичне машинерије која се зове млетачка администрација. Скадар је постао за Млетке један амбис у који се могло бацити све благо млетачко, па да је не зајази; постао је извор скоро непрекидним сукобима и борбама. Она велика и силна држава, царица јадранска, формално је јечала под теретом неприлика, у које је западала од како се застава њезина вила на маленом кастелу Росафи изнад Скадра. Ако поносита господа млетачка и не признаваше да се каје што заузе Скадар, заиста је имала пуно јасних узрока за кајање.

У први мах Ђурађ Страшимировић Балшић триумфисаше својом политиком. Прва је последица његовог наслона на Млетке била, да је могао с већом енергијом да предузме борбу с Радичем Црнојевићем. Као што из једнога званичног писма млетачког од 20 Априла 1396 год. видимо, Радич је „по сваки дан са својим људима пролазио робећи земље Ђурђеве[1]. Али баш у тај исти дан 25 Априла у који је оно писмо у Млецима писано, Ђурђева се војска сукоби с Радичевом те је до ноге потуче тако да је у бој томе и сам Радич погинуо. 31 Маја исте године Ђурађ Страшимировић јавља дужду својеручним писмом да је уговор, који његови пуномоћници у Млецима потписаше, потпуно извршио и провидурима које је дужде опуномоћио, предао Скадар и све што је по уговору требало. У исто време јавља како је војска његова 25 Априла убила „злосрећног разорилца ове отаџбине“ Радича Црнојевића, и како је услед тога он сад завладао и оним крајем своје земље, коју је дотле Радич силом држао[2].

---

[1] Radice Cernovichi, est civis noster et ut sentimus est salde potens, et quotidie cum gentibus vadit discurendo contratas deinde«. — Misti, XLIII, 124, List. IV, 372.

[2] »Quod faventi domino die sigesimo quinta mensis Aprilis maledictus istius patrime destductor, videliut Radix Cernoe interfectus fuit a

Први утисак који је нова област млетачка учинила на провидуре, који дођоше да је приме, као да није био врло повољан. Најпре борбе Ђурђеве с Турцима па онда владавина турска исцрпиле су и измождиле ону иначе тако богату земљу. Пустош и сиротиња стршила је провидурима млетачким са свих страна у очи. 22 Јуна влада млетачка одобрава провидурима да могу потрошити 200 дуката на оправку куће у којој би ректор скадарски становати могао. Ово у одговор на њихов извештај, којим јавише како су „варош и град скадарски нашли у рђавом стању и да нема куће пристојне за стан ректоров[1]. Ваљало је пре свега градове довести у стање да се бранити могу, платити цистерне, старати се да се народ задобије и приволе к новој влади, да се трговина одобри и унапреди, да се вежу пријатељске свезе с главарима суседних арбанашких и српских племена, „који су држали кланце кроз које се к Скадру са три стране (северне источне и јужне) приступа. Ко год прочита наставлења, која је влада млетачка издала својим званичницима у Скадру и Дривасту, не може да не да свако признање практичној мудрости млетачких државника. Узмимо само принцип, којега су се држали при бирању званичника за нову област, принцип који јасно просијава кроз мотивацију одлука од 22 Августа 1396. Тамо се каже: узев у поглед прилике у којима се сада налазимо у Скадарској области и у Арбанији, у сваком је погледу корисно да се постарамо да за Скадар добијемо доброг и способног начелника кбји би знао управљаги и побринути се о свему ономе што би се као потребно показало у оном крају!“ Па да би таквог начелника себи осигурали, они му

---

nostro exercitu, et partes territorii nostri, quam in suam forti tenebat, habuimus«. — Commeworialium IX, 19. — List. IV, 377.

[1] „Quia providitores missi Scutarum, scribunt in senisse civitatem et castrum malo in ordine et sine domo decenti pro habitatione rectoris otc, etc.“. Misti, XLIII, 138; Listine IV, 377.

одређују ванредно високу плату од 900 дуката,[1] која је сума имала онда од прилике толику куповну моћ колику би данас имала сума од својих 5500 дуката! А давајући такву добру плату они су строго налагали званичницима својим да не отвара себи никакав други извор добити или користи личне у округу којим управља, забрањују му „да ма којим начином прима дарове и поклоне“, (non possit ullo modo accipere donum et prescus), забрањују му да тргује било сам или преко другог, строго му препоручују да гледа да се тачан рачун о јавним приходима води итд.[2] Што се тиче суђења наредили су, да се у кривичном стварима суди по млетачком кривичном закону, а у грађанским парницама, да се суди, колико се год може и у колико буде право, по законима, уредбама и обичајима тамошњим[3]. Нарочито за финанцијске дажбине препоручили су званичницима „да поступају с народом с већом благошћу но што се с њиме поступало у пређашња времена, јер дотадашњи господари узимали су му што су год хтели и колико им се год видело[4].

Реформисали су одмах и царинску тарифу, тако да жито које се из Србије доносило у Скадар и које је дотле на царини Дањској плаћало два динара од товара, сад већ није ништа плаћало. Од соли која се из Зете извозила у Србију наплаћивало се дотле по 2 динара од товара Дању, а Млеци су ту царину оборили на 1 динар. При провозу чохе и тканица кроз Скадар за у српске земље наплаћивало се на Дању

---

[1] Позније год. 1398 повисили су је са још 100 дуката. Misti, XLIV, 59, Listine IV, 414.

[2] Misti XLIII, 146; List. IV. 382. и Misti XLIV, 128, List. IV, 422

[3] In civilibus autem, secundum quod sibi secundum deum et iustitiam iustitius et rationabilius apparebit, ad herendo quantum poterit statutis ordinibus et consuetudinibus deinde Misti XLIII, 157; List IV, 389.

[4] »Tractando ipsos benignius quam tractati fuerint per tempora preterita, quia domini sui preteriti accipiebant sibi illud quod volebant et quantum eis placebat«. — На ист. м.

од комада по 30 гроша, што је чинило у ондашњем новцу близу 1 дукат (1 дукат = 34 гроша или 7 динара)[1]. Млечани су и ту царину спустили на 18 гроша. Ову царинску реформу извели су у осталом под јесен 1397 године[2]. На кратко, предузели су један низ мера, који су само нова потврда старе гласовитости млетачких државника у пословима администрације.

Него није прошло много више од године дана па већ богата република налази „quod utile et necessarium est providere ad scansandum expensam magnam quam habemus in locis nostris Scutari et Drivasti“ — да је корисно и нужно да се побринемо како да смањимо велики расход, који имамо у нашим градовима Скадру и Дриваету (одлука од 30 Октобра 1397)“[3]. С тога укину звање управника (подеста) од Дриваста, па тај град и област његову даду под управу начелника скадарског[4].

И поред све оне мудрости и засведочене опрезности и енергије млетачке истом се било навршило три године, кад начелник скадарски Никола Полани посла депешу у Млетке: „tota contracta rebellarit nostro dominio, ita quod non remansit nisi solummodo cisitas Sffutari et Drivasti obedientes nobis — итд. „сва се земља побунила противу нас тако да су остали само град Скадар и Дриваст који нам се покоравају“[5].

Одлуком од 3 Октобра (1399) влада наређује да се одмах у Скадар пошљу артилеријсте (balestarios florenta) најмљене странце балестаре, по свој прилици Немце), а у једно и новци и муниција за топове (pulverem a bombardis) и друго

---

[1] »Ad rationem triginta quaiuor pro dncato« у Misti XLIII, 146, List. IV. 381.

[2] Misti, XLIV, 24, Listine IV, 411.

[3] На ист. м. List. IV, 410.

[4] На ист. м. Подеста од Дриваста Павао Нани разрешава се од дужности у Марту. 1398. Misti XLIV, 35. List. IV, 411.

[5] Misti, XLIV, 127, List. IV, 421.

што је потребно. У исто се време наредило и начелнику Драчком, да на захтев начелника скадарског пошље овоме помоћ какву буде захтевао[1]. 4-ог Децембра наређују команданту јадранске ескадре да отплови до на ушће Бојанино и да уз реку ту пошље неколике лађе до св. Срђа, „јер ће то да буде на велики страх зломисленицима а оне који су нам верни охрабри ће“[2]. Значајно је што под тим истим даном одлучују да начелник скадарски и новонаименовани управник од Дриваста заједнички испитају шта су прави узроци „буни целога онога краја“, „колико има прожијара у ономе крају и који су путеви и начини, којима би се они могли одржати верни и покорни власти млетачкој“[3]. Прожијари су закупци (арендатори) разних баштина и земаља; они су нека врста капиталиста, које свој капитал улажу у закуп баштина; они су нека врста пољских газда која се утурила у средину између властеле и цркава с једне стране као баштиника, и простог сељака који на баштинама властелинским и црквеним седи, ради, плаћа и работује. Ове пољске газде дакле хтела је млетачка влада да покуша да за себе задобије.

Ваља жалити што се до данас још није нашао званични извештај о узроцима ове прве буне зећана противу Млетака. Без икаквих података о томе наравно нисмо у стању казати ни какво је било држање Ђурђа Страшимировића. Него сва је прилика да већ у томе устанку има бар мали прст његов. Ово нам је слободно замишљати на основу онога, што је одмах за тим следовало.

---

[1] На ист. м.

[2] Misti XLIV, 131; Listine IV, 722.

[3] »debeant diligenter examinare.... modoe et vias, per quas possumus pronarius istius contracte tenere fideles et nobis obedientes«. Misti XLIV, 130; Listine IV, 422.

[4] О пронији и пронијарима види: Законик Душанов издање Ст. Новаковић, в. Даничића Речник из старина српских код тих речи.

Прву ту буну Млечани су угушили негде преко лета г. 1400 (у Децембру 1399 још је трајала)[1]. Али се и не одморише а удари на њих Турчин Шахин бег, поплени отворена места и као да гледаше не би ли и Скадар задобио. Док се турска војска бављаше на земљи скадарској и дривастарској, Ђурђеви им људи доносиваху храну и чињаху им разне услуге, а становницима оних млетачких градова не хтедоше давати што им за живот требаше, и још починише и много што друго на штету њихову. Ово су речи званичне једне жалбе млетачке на Ђурђа[2]. Још се пресудније он оптужује у другом једном званичном акту, у коме се каже: јасно је и доказано је, да је господар Ђурађ Страшимировић поглавити узрок оних нападаја и пленења, које почини Турчин Шахин по земљи и округу нашем Скадарском и по другим тамошњим крајевима"[3]. С тога, и што је тиме Ђурађ погазио уговор свој с Млецима, млетачка је влада одлучила, да му више не издаје ону годишњу суму од 1000 дуката коју му је по уговору требало давати[4]. А да не би дошли са Скадром између две ватре, са Ђурђем на једној а Шахином на другој страни, одлуче да са Шахином „који претендује да има право на Скадар, и који неће престати да нас узнемирава", ступе „ради части наше државе и мира и одмора наших поданика" у преговоре тајним путем, те да му дају годишњу неку суму новаца на име мита[5].

---

[1] На ист. м.

[2] donec Turchi steferunt super territoriis nostris Scutari et Drivasti subditi sui (ipsius domini Georgii) uortaverunt victualia, et deberunt favores eis, denegantibus nostris fidelibus dictorum locorum victualia et faciendo multa alia in maximum demuum dictorum locorum et introitum nostrorum de dictis locis«. — Misti, XLV, 120, List. IV, 439.

[3] Misti XLV, 61, List. IV, 427.

[4] На ист. м.

[5] На ист. м.

Без сумње су у томе и успели, јер је очевидно да се већ с јесени исте 1401 г. и Ђурађ својим непријатељским испадима противу млетачке владе у Зети повлачи. У Новембру шаље посланике у Млетке те се извињава и брани и као човек који себи ништа не пребацује тражи да му се плати што му је задржано од оне годишње плате, и да му дозволе да из млетачке земље жито а из Драча опет со у Олгуњ и Бар извозити може. Влада млетачка начином врло пресудним и готово оштрим очита Ђурђу како не вреде сва његова извињења, почем она има потпуна и несумњива знања о целом његовом понашању. Али „по традионалној својој политици“ жели да са својим суседима у миру и љубави живи, и с тога ће му дати онај годишњи доходак и одобрити што тражи, но то пошто он накнади ону со млетачку, коју су неки поданици његови поробили. А то, веле, тражимо колико што то част наша захтева толико и што хоћемо да се даде пример свима, да без наше дозволе не смеду дирати што је наше“[1].

Хопф у својој заиста епохалној грчкој историји каже, да је турски војвода Шахин с пристанком Балшићевим заузео Скадар год. 1401 па се у њему пуне четири године на супрот Млечанима држао[2]. За ово тврђење нема никакве аутентичне потврде; на против по зганичним податцима млетачке архиве ствар стоји онако како је напред изложисмо. Подмитивши Шахина они су добили у главноме са његове стране осигурани мир за две три године, јер турски погранични команданти (какав је отпре био Пашахит а сад Шахин, и какви ће мало позније бити Иак бег Али бег и Турахан паша) имали су слободу да у извесним границама воде неку врсту своје личне и локалне политике, па су је фактички и водили. Споразум млетачки са Шахином имао је за прву

---

[1] Misti, XLV, 120, L. IV, 439.
[2] Hopf Griech. Gesch. II, 97.

последицу брзо повлачење Ђурђево са једне линије на којој би ишао да расквари што је учинио. Друга му је последица била што су Млеци добили прилике и времена да једну важну тачку свога основног политичког програма изврше, на име да својим начинима привуку к себи знатније од суседних поглавица српских и арбанашких.

Један од најнемирнијих ако можда не и најопаснијих арбанашких поглавица био је неки властелин од Цуфале по имену Дмитар Јонима или Гонима. Он је имао своју чету, с којом је кад је где год у Арбанији било рата, ишао да помаже за плату једној или другој страни, а кад није било рата, онда је нападао на трговачке караване те их пљачкао. Год. 1394 служаше Марку Мариновићу Барбарету, кад овај као муж старије кћери Карла Топије, Јелене, господарице од Кроје, с наслоном на Турке покушаваше да се начини господарем од Драча и од све некадашње државе Топијине[1]. Из једне званичне белешке од 28 Септ. 1394 види се да му Млечани дадоше мито од 300 дуката „да престане разоравати област драчку“[2]. То је онај исти „Дмитар Гонима“ на кога се општина дубровачка у Децембру 1394 жали Турцима војводи Пашаиту, војводи Саржи и кефалији Феризу, како „самосиљем а без ни једнога узрока на цара великога земљи и на његовје вјери, обузе наше трговце и учини им велику штету и узе им трг, и ми посиласмо наше људе к њему и носише му запис великога господара кои имамо вјеру и записаније, а он не хтје ни погледати на листе царске ни хотје оправити“[3]. Овога убојицу Арбанасина, који се са својим људима креташе слободно од граница Епира па до границе Босне на доњем

---

[1] Misti, XLIII, 170; Hopf, II, 94.

[2] »Talea data Eimitrio Jonima, ducat 300, quia in cessanter destrui territorium Durachii, Misti, XLIII, 29; Lisiine IV, 337.

[3] Три писма од 10 Децембра 1399, у Споменицима Дубровачке Арх I, 26, 27.

Лиму, Млечани закупише те им оста веран до смрти своје у год. 1409[1].

Од других арбанашких поглавица помињу се као задобивену за млетачку владу: војвода Петар Менгулоа од Скадра, Иван и Петар Пенкали, Алексије Кастриот[2]. Него најзнаменитији човек међу Арбанасима у Зети, први властелин у Дриваету, зет Ђурђа Бранковића, Андреја Ангеловић Шпан, као да је се још држао у резерви.

Од српске господе у Зети и северној Арбанији, најзнатнији су били три брата Јевоним ил Крајко, Дамјан и Ненад Душмановићи, господари од Пилота како се мисли унуци деспота Јована Оливера. У једној одлуци владе млетачке од 2 Јуна 1403 каже се да им ваља потврдити баштине „као Господарима од горњег Пилота у Арбанији", почем су се сад потчинили влади млетачкој и заклели се на верност"[3]. Једном властелину дривастанском (Zaduus de Drivaste) одредише годишњу пензију од 20 перпера што је умео израдити да она три брата пристану уз Млетке[4]. Још се помињу као осигуране присталице млетачке ови Срби: Радич Коњовић, господар од 5 села, Стефан Ровина и Вук Николин Богојић, господар од 3 села[5].

Најтеже им је ишло с Којом господарем од Сата и Дања. С овим Којом иде тешко и историјским истраживањима, јер се јавља у исто време и готово на истом земљишту више Које

---

[1] Hopf на нав. м. Син Дмитров Вито или Витко (1409—1417) и унук његов Флорио, држаху се постојано Млетака. Флорио доби 1478 пензију у Млецима кад га се земље Турци отераше.

[2] Commemoriali, IX, fol. 558. Hopf II, 97.

[3] „Confirmatur loca et territoria Goranimi, Damiani et Nenadae, fratrum, domini Polati maioris in partibus Albaniae, qui se supposuerunt super dominio veneto, et iuraverunt fidelitatem«. — Misti XLVI, 87; Listine, V, 11.

[4] На ист. м.

[5] Commem. IX, 558. Hopf на нав. м.

и Константина (Која Закарија, Која Балшић, Војчин Црнојевић, Константин Кастриот!) а о свакоме од њих тек се врло мало зна тако, да није искључена могућност да је то све једно и исто лице. Г. С. Љубић мисли, да онај Која од Дања није нико други већ Константин Драгаш.

Из читавог једног низа писмених споменика дубровачке архиве од г. 1395 видимо да је се као господар од Дања и земље око Дања (дакле без сумње и кастела Сати) сматрао „господин Костадин". С пролећа те године он није у својој земљи, него негде далеко одакле „кад га Бог донесе" уредиће царинске одношаје на Дању како је право. Бар тако се надају Дубровчани у својим писмима христољубивој Госпођи Кир Ксенији[1]. Под јесен се Костадин вратио дома и заиста 13 Нов. исте год. у Уљарима више Скадра потписује једну листину, којом даје слободе трговачке Дубровнику[2].

Кад Млечани заузеше Скадар и Дриваст с пролећа 1396 ваљало је по уговору да заузму и градић Сати, који влада Дањом, где је толико важио брод и тако знатна царина била. Али га не могоше заузети јер га нађоше у власти господина Које који га не даваше. Млетачка влада у Септембру исте године промишља како да га на силу од Које отме (sideat si fdret possibile recuperare castrum Satti quod occupat Coyas)[3].

Мислим да не може бити сумње, да је Костадин наших листина од 1395 и Која млетачких листина од 1396 једно и исто лице.

Али ко је тај Костадин или Која?

Хопф каже, по изворима које не наводи, али без сваке сумње по аутентичним изворима, да је то Која Закарија. На

---

[1] Спомен. Дубр. Архиве I, 1 и 2.
[2] Mon. Serb. 228.
[3] Misti, XLIII, 155. List. IV, 385.

једном другом месту каже, да су Закарије биле у некаком сродству с Балшићима.

На полеђини оне листине српске којом господин Костадин даје трговачке слободе Дубровчанима, стоји италијански написано: Sagramento de miser Gostadin de miser Bal.... amigo al comuu de Ragusi"[1]. Оно Bal очевидно је прва половина од речи Balse или Balsiis а изостала је непрочитана још једна реч, којом је означено било, шта је Балши или Балшићима тај господин Костадин „пријатељ општине дубровачке".

Из самога текста дубровачке кореспонденције са госпођом Ксенијом, види се доста јасно, да је Костадин у сродству с Балшићима, и то по себице с Ђурђем Балшићем. То нарочито излази из ових речи: „А Дубровник јест кућа господина Костадина како то је господина Ђурђа била и мнозих иљех господ, и данас јест господина Ђурђа дјетет"[2]. А значајно је и ово друго место из исте листине: „Нитко нам не море бити бољи свједитељ колико ваша милост (Ксенија) како је нас господин Ђурађ држал у всакој слободштини и почтенију"[3].

Пре свега сва је прилика, што је и г. Даничић у свом речнику код тог имена опазио, да је ова госпођа, којој је калуђерско име Ксенија, мати Костадину, јер нема се за шта мислити, да би жена једног младог, и по свему јако ратоборног, властелина још за живота свога мужа постала калуђерица. Што се за њу каже да она сама најбоље зна колико је Ђурађ био пријатељ Дубровнику, то може значити само да је Ксенија била или жена или кћи Ђурђева. Да је она била жена Ђурђева Костадин би са свим друкчији положај у Зети

---

[1] Mon. Sorb. 228.

[2] Спомен. Дубр°в. Архиве, I, 1.

[3] На ист. м.

заузимао, и нарочито би по смрти Ђурђа Страшимировића изашао или сам из своје иницијативе или изнесен политичким интригама, — да као најстарији Балшић тражи прво место пред Балшом Ђурђевићем. Ксенија је дакле не само по свој прилици мати Костадину већ она је по свој прилици и кћи Ђурђу Балшићу. А с погледом на тврђење дубоко ученога Хопфа да је Костадин по оцу Закарија, биће да је постојао овај одношај: једна од кћери Ђурђа Балшића, која је позније као калуђерица узела име Ксенија, удала се за арбанашког властелина Николу Закарију, и с њиме родила Костадина. Костадин или Која, господар од Сатија и Дања, по оцу је дакле Закарија а по матери Балшић.

Која се с почетка одупираше да преда Дањ и Сати Млецима; Ђурађ Страшимировић очевидно мишљаше да има право да располаже и са том земљом, кад и њу уврсти у оне које предаде Млецима уговором од 14 Априла 1396 али му то право Која не признаваше. Млеци, као што поменусмо, намишљаху, а можда и фактички покушаваху, да Сати силом узму. Али га не узеше већ се погодише. Саму ту погодбу још немамо али се она помиње у једном званичном акту млетачком од год. 1406[1], из кога се само види да су се Млеци били обвезали да Који плаћају велику годишњу провизију. Прилика је да се и Која најпосле склонио те признао сузеренство млетачко, за сву осталу млетачку земљу, добио млетачку потврду баштинства, а Дањ им предао у руке, те на име накнаде за губитке на тој царини добио добру плату годишњу.

Тако је почетком петнајестога века дужде Антоније Венерио могао са пуно задовољста да погледа на најближу прошлост своје политике, и са не малим поуздањем у непосредну будућност. Млетачка се застава вила у Скадру, Дри-

[1] Ljatine V, 69 и 113.

вати, Сату, Кроју, Лешу Драчу, Авлони, Бутранту и Крфу. Сва Арбанија и Зета добрим делом постале су провинција млетачка. У спокојству и миру, који му сенка заставе св. Марка даваше али без великог достојанства, завршио је своје дане Ђурађ Страшимировић Балшић. Умрьо је негде између Јула године 1404. На столици која је не давно као престо изгледала, оставио је младолетног сина Балшу. Али поред неискусног младића излази пред историју и мати његова Јелена Балшићка, кћи кнеза Лазара, жена једна која је заслуживала име којом су је Латињани, пријатељи и непријатељи поздрављали: Le magnifica dona Helena.

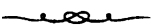

КОМПАНЗОВАНО КЛАТНО НЕ ПОСТОЈИ!

Да би доказао, како је досадања теорија о компанзовању физичких клатна у самом принципу погрешна, као и то, да није могуће начинити физичко клатно на које не би утицала промена температуре, а ово односно времена једне осцила-

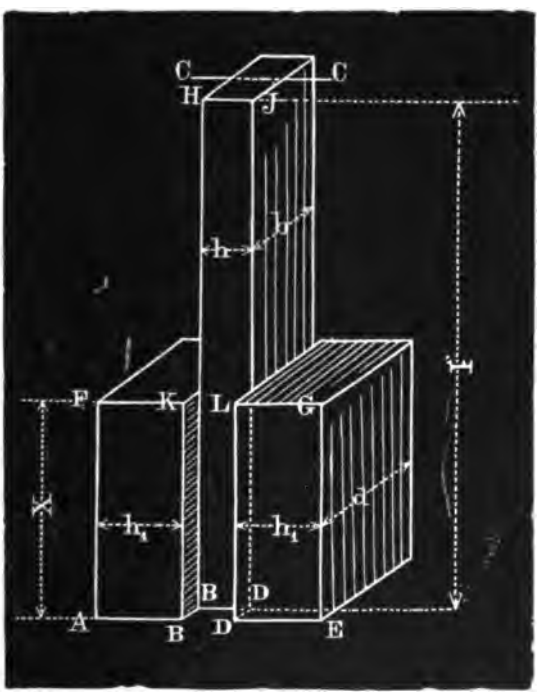

ције — постројавајући овака клатна ма из каких комбинованих тела — ја ћу да испитам утицај топлоте на дужину математичког клатна, које ће са физичким — комбинова-

ним — клатном исохроно клатити. У тој цељи склапам и ја физичко клатно из два разна тела, која имају разне сачиниоце истезања. У слици нацртано физичко клатно преставља нам BDJH јасно паралело-попедно тело ког је дужина DJ = l, а ширина нормално на осовини CC мерена, = b, даље обртна осовина (CC) клатна лежи у горњој површини HJ реченог тела и то у симетричкој равни истога, маса овог тела је m_1, тежина јединице запремине — специфичан терет — јесте γ_1, а топлотни сачинилац истезања α. На доњем делу BD тела BJ дометута су два паралелопипеда ABKF и DEGL, са обе стране првог паралелопипеда, но тако да површине AB, BD и DE леже у истој хоризонатној равни, која раван спојена је са реченим површинама; осим тога дометути паралелопипеди могу се слободно кретати дуж равни BH и DJ првог или средњег паралелопипеда. Дужина дометутих паралелопипеда нека је AB = GE = x, димензија управна на обртној осовини CC нека је d, а масе њихове нека су m'_2 и m'_2, даље сума ових маса нека је m_2, специфичан терет истих маса нека је γ, а топлотни сачинилац истезања β. Најзад димензије сва три паралелопипеда у правцу обртне осовине мерења нека су HJ = h и FK = LG = h_1.

У цељи одредбе времена једне осцилације, морамо да знамо средиште клатења, које је, као што из динамике знамо, у исто доба и средиште удара за обртну осовину CC. Но одстајање оваке тачке за описани систем тела, раван је моменту лењивости истог система, подељеним са статичким моментом а однесено обоје на обртну осовину CC. Означимо дакле са J_{co} и $\mathfrak{M}_{co}$ моменат лењивости и статичан моменат физичког клатна односно осовине CC, и то на температури $t = 0^0$, тако исто означимо са L_{co} одстојање средишта клатења од осовине CC мерено а на температури $t = 0^0$, онда је L_{co} у исто доба и дужина математичког клатна које би са описаним физичким клатном исохроно клатило, дакле је:

$$L_{co} = \frac{J_{co}}{\mathfrak{M}_{co}}$$

По описаној слици а на основу теорије о моменту лењивости физичких тела знамо да је:

$$J_{co} = \frac{1}{12} m_1 \left(l^2 + b^2\right) + \frac{m_1}{4} \cdot l^2 + \frac{1}{12} m_2 \left(x^2 + d^2\right) + m_2 \left(l^2 - \frac{x}{2}\right)^2$$

одовуд после довољног свођења добијамо да је:

$$J_{co} = \frac{1}{12} m_1 \left(4m_1 + 12m_2\right) l^2 + \frac{1}{3} m_2 x^2$$

$$+ \frac{1}{12} m_1 b^2 + \frac{1}{12} m_2 d^2 - m_2 l x \ldots (1$$

Даље статистички моменат истог тела за осовину CC јесте:

$$\mathfrak{M}_{co} = m_1 \frac{l}{2} + m_2 \left(l - \frac{x}{2}\right) \quad \text{или:}$$

$$\mathfrak{M}_{co} = \frac{1}{2} \left(m_1 + 2 m_2\right) l - \frac{m_2}{2} x \ldots (2$$

На температури t^0 C, промениће се све димензије дакле и моменат лењивости заједно са статичким моментом. Ако сад моменат лењивости и статички моменат према истој осовини CC а за температуру t^0 C означимо са J_{ct} и M_{ct}, добићемо да је:

$$J_{ct} = \frac{1}{12} \left(4m_1 + 12 m_2\right) l^2 \left(1 \pm \alpha t\right)^2$$

$$+ \frac{1}{3} m_2 x^2 \left(1 \pm \beta t\right)^2 + \frac{1}{12} m_1 b^2 \left(1 + \alpha t\right)^2$$

$$+ \frac{1}{12} m_2 d^2 (1 \pm \beta t)^2 - m_2 l x (1 \pm \alpha t)(1 \pm \beta t)$$

одавде после довољног свођења излази да је:

$$J_{ct} = J_{co} + \left\{\frac{1}{12}(4m_1 + 12m_2)l^2 + \frac{1}{12}m_1 b^2\right\}\left\{\alpha^2 t^2 \pm 2\alpha t\right\}$$
$$+ \left\{\frac{1}{3}m_2 x^2 + \frac{1}{12}m_2 d^2\right\}\left\{\beta^2 t^2 \pm 2\beta t\right\}$$
$$- m_2 l x \left\{\alpha\beta t^2 \pm (\alpha + \beta) t\right\} \ldots\ldots (3$$

као што је и:

$$\mathfrak{M}_{ct} = \frac{1}{2}\left(m_1 + 2m_2\right) l \left(1 \pm \alpha t\right) - \frac{m_2}{2} x \left(1 \pm \beta t\right)$$

или: $\mathfrak{M}_{ct} = \mathfrak{M}_{co} \pm \frac{1}{2}\left(m_1 + 2m_2\right) l \alpha t \mp \frac{m_2}{2} x \beta t \ldots. (4$

Оба последња израза можемо написати скраћено и у овом општем облику:

$$J_{ct} = J_{co} + f(x, t) \ldots. (5.$$

и

$$\mathfrak{M}_{ct} = \mathfrak{M}_{co} + \varphi(x, t) \ldots (6.$$

гди нам $f(x, t)$ и $\varphi(x, t)$ значе промене момента лењивости и статичког момента на разним температурама.

По овоме дакле, дужина L_{ct} математичког клатна које би са нашим физичким клатном на температури t^0C исохрано клатило, јесте дата овим изразом:

$$L_{ct} = \frac{J_{co} + f(x, t).}{\mathfrak{M}_{co} + \varphi(x, t.)} \ldots. (7$$

Ову последњу једначину ваља сада у даљем да проучимо, те да видимо, да ли је могуће построити физичко клатно, које би било компанзовано, дакле да му време једне осцилације

буде исто на свима температурама (на којима су α и β стални бројеви). Ми би дакле имали да нађемо вредност за дужину x, те да на свакој температури буде L_{ct} равно L_{co}, дакле условна једначина за компанзацију клатна јесте:

$$L_{ct} = L_{co} = \text{Const} \quad . \; . \; . \quad (8.$$

Последњу једначину можемо на два начина задовољити:

1) кад ставимо:

$$\frac{J_{co} + f(x, t)}{\mathfrak{M}_{co} + \varphi(x, t)} = \text{const} \; . \; . \; . \; . \; (9.$$

Али из ове једначине добијамо ово: да за свако друго t одгова и друга вредност за дужину x, ово другим речма тумачено једначина (9) исказује немогућност компанзације, пошто је x стална вредност која одговара дужини дометутих паралелопипеда на температури $t = 0^0$ C, а ово је исто и са свима осталим димензијама које у рачуну имамо.

2) друга комбинација могућности једначине (9) била би та кад би ставили да је:

$$\frac{J_{co} + f(x, t)}{\mathfrak{M}_{co} + \varphi(x, t)} = \text{const} = L_{co}.$$

што би био случај кад метемо да је:

$$\left.\begin{array}{l} f(x, t) = o \\ \text{и} \quad \varphi(x, t) = o \end{array}\right\} \; . \; . \; . \; . \; . \; (\alpha$$

По природи самих функција $f(x, t)$ и $\varphi(x, t)$ — по једначинама (3) и (4) — видимо да би ова друга могућност наступила само на двема температурама и то прво за температуру $t = 0^0$ а друго за ону температуру t_1^0, и t_2^0, које би се израчунала из једначина под (α) и то, пошто прво израчунамо вредност x из друге једначине под (α) и исту заменимо у

првој под (α) па решимо по температури, добијамо ту другу вредност t_1^0. То значи дакле да ће за неку вредност дужине x бити само две температуре и то је једна $= 0^0$ а друга $= t_1$ за коју ће бити $L_{ct} = L_{co}$; за све друге температуре (t) биће $L_{ct} \lesseqgtr L_{co}$. Дакле и ова друга комбинација даје нам немогућност компанзације.

Проучимо ли даље једначине под (α) са чисто математичког гледишта, то ћемо наћи још једну привидну могућност компанзације, а ова би била ова: узмимо нека су нам димензије d и x на температури $t^0 = 0^0$ непознате, па онда кад би математичка природа функција: $f(x, t) = f_1(x, d, t)$ и $\varphi(x, t) = \varphi_1(x, d, t)$ била таква да се исте дају разложити на овакове:

$$f(x, d, t) = F(x, d)\, f_{II}(t) \text{ и } \varphi_1(x, d, t) = \psi(x, d)\, f_{III}(t)$$

онда би било:

$$F(x, t) = o, \text{ и } \varphi(x, t) = o$$

за ма коју вредност температуре t, само кад би било

$$\left.\begin{aligned} f(x, d) &= 0 \\ \text{и} \quad \psi(x, d) &= 0 \end{aligned}\right\} \ldots . \beta$$

те отуда могли израчунати x и d.

Горњу поставку можемо доиста и постићи, и то просто тиме кад узмемо да је $\alpha = \beta$, то би значило ваља комбинисати клатно из тела којих су сачиниоци истезања једнаки. Али кад би по нашем задатку решили једначине под (β), као што сам ја то и извршио, добијамо за x две стварне и позитивне вредности, док на против димензија d изилази иматиперна, као што се другом чему нисмо ни могли надати. Дакле и оваква комбинација доводи нас до немогућности компанзације.

Даље било би могућа и ова комбанација. Једначини (9) можемо и овај облик да дамо:

$$F(\alpha, \beta, t) = \text{const} \ldots\ldots (10$$

у ком случају узимамо да су све димензије клатна дате, а да је или α или β променљиво. Дакле кад би имали тако физичко тело за које би се н. пр. β према температури t тако мењало, те да једначину (10) задовољава, компензација била би могућа. Но мени се чини да немамо у природи тако тело, ког би се сачиниоц β на температурама тако мењао те да задовољи једначину (10).

Осим до сада изведеногa о компанзацији клатна, важно је још и ово: уредимо једначину (3) и (4) по степенима променљиве количине t, па ћемо онда добити — ако само један знак + узмемо — да се исте једначине дају и у овом облику написати:

$$11,\ J_{ct} = J_{co} + \left[\left\{\frac{1}{12}(4m_1 + 12\,m_2)\,l^2 + \frac{1}{12}\,m_1 \cdot b^2\right\}\alpha^2 + \left(\frac{1}{3}\,m_2\,x^2 + \frac{1}{12}\,m_2\,d^2\right)\beta^2 - m_2\,\alpha\,\beta\,l\,x\right]t^2 + \left[\left\{\frac{1}{6}\left(4\,m_1 + 2\,m_2\right)l^2 + \frac{1}{6}\,m_1\,b^2\right\}\alpha + \left(\frac{2}{3}\,m_2\,x^2 + \frac{1}{6}\,m_2\,d^2\right)\beta - m_2\,(\alpha + \beta)\,l\,x\right]t.$$

и

$$12,\ \mathfrak{M}_{ct} = \mathfrak{M}_{co} + \left\{\frac{1}{2}(m_1 + 2m_2)\,\alpha\,l - \frac{m_2}{2}\,\beta.\,x\right\}t.$$

Дакле ако хоћемо да построимо компанзовано клатно мора да буде $L_{ct} = L_{co}$ или $J_{ct} = J_{co}$, и $\mathfrak{M}_{ct} = \mathfrak{M}_{co}$ а овај

услов биће исуњен кад су испуњена ова три што сљедују, т. ј. мора да је то (11) и (12):

$$\frac{1}{12}\left\{(4m_1+12m_2)\ l^2 + m_1 b^2\right\}\alpha^2$$

$$+\left(\frac{1}{3}m_2 x^2 + \frac{1}{12}m_2 d^2\right)\beta^2 - m_2\alpha\beta l x = o \ldots . \text{I.}$$

$$\frac{1}{6}\left\{\left(4\ m_1 + 12\ m_2\right) l^2 + m_1 b^2\right\}\alpha$$

$$+\left(\frac{2}{3}m_2 x^2 + \frac{1}{6}m_2 d^2\right)\beta - m_2\left(\alpha+\beta\right) l x = o \ldots . \text{II.}$$

(ове две једначине вреде за компанзацију балансијера код кронометра) и

$$(m_1 + 2\ m_2)\ \alpha l - m_2\beta x = o \ldots . . (\text{III.}$$

Пошто смо овим путем добили три условне једначине, то нам ваља у конструкцији клатна узети три условне димензије, а ове нека су: x, b и d; а да би решење задатка што простије испало, узимимо нека је $m_1 = nm_2$ где је n неки апсолутан број а овде је н. пр., $n = 1$ дакле $m_1 = m_2$, одкуд изилази да је:

$$\gamma_1 l h b = 2\gamma_2 x h_1 d \ldots . \text{IV.}$$

због чега можемо узети да нам је и h непознато. Даље кад последњим једначинама додамо још и ову пету условну једначину:

$$L_{co} = \frac{J_{co}}{\mathfrak{M}_{co}} \ldots (\text{V.}$$

и ако узмемо да нам је дужина L_{co} дата, као и доменсија h, онда ћемо моћи и шесту непознату доменсију l израчунати.

Ми имамо дакле свега пет непознатих димензија а ове су: x, b, d, l и h, које ћемо из датих пет једначина (I—V) моћи израчунати.

Да пређемо сада к израчунавању непознатих вредности. Пошто уведемо у једпачинама I, II и III $m_1 = m_2$, онда нам исте прелазе у ове:

$$\alpha\beta l x = \frac{4}{3}\alpha^2 l^2 + \frac{1}{12}\alpha^2 b^2 + \frac{1}{3}\beta^2 x^2 + \frac{1}{12}\beta^2 d^2 \ldots \text{I'}$$

$$(\alpha+\beta)\, l\, x = \frac{8}{3}\alpha l^2 + \frac{1}{6}\alpha b^2 + \frac{2}{3}\beta x^2 + \frac{1}{6}\beta d^2 \ldots \text{II'}$$

$$3\alpha l = \beta x \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \text{III'}$$

из ових трију једначина добијамо за: x, b и d ове вредности:

$$x = 3\frac{\alpha}{\beta} l \ldots\ldots (\text{A}$$

$$b = l\sqrt{2} \ldots\ldots (\text{B.} \qquad \text{и}$$

$$\frac{\alpha}{\beta} l \sqrt{-18} = \frac{\alpha}{\beta} l\, 3\sqrt{-2} \ldots\ldots (\text{C}$$

дакле димензија d изилази уображена, па зато је задатак компанзије клатна и у оваком случају комбиновања условних једначина, немогућ.

Још нам остаје да дознамо, да ли је могуће компанзовати баланс или хоризонатно клатно код кронометра. Зарад овога довољно је да буде моменат лењивости за осовину која иде кроз тежиште баланса — и која у исто доба нека је и осовина симетрије, дакле нацртана слика да нам преставља половину баланса — на свима температурама сталан. Довољне су дакле условне једначине I' и II'. У овом задатку узећемо да су нам x и d непознате димензије, а остале да се

одреде из неких других услова. Из једначина *I'* и *II'* добијамо са x и d, ове вредности:

$$x = \frac{\alpha}{\beta}\left(\frac{1}{6}\frac{b}{l} + \frac{8}{3}l\right) \ldots . \text{(D. и}$$

$$d = \frac{\alpha}{\beta}\sqrt{12\left(-\frac{87}{108}b^2 - \frac{96}{27}l^2 - \frac{1}{36}\frac{b^4}{l^2}\right)} \ldots \text{(E}$$

Овај последњи израз, као што је врло лако увидети, даје нам за *d* уображену вредност, а то значи да није могуће ни балансије — немир — у кронометру компанзовати.

Најзад лако је увидети, да је једначина под (7) општа за сва физичка клатна ма каковог геометријског облика, те зато онда можемо горње резултате о компанзацији физичких клатна сасвим у опште да изкажемо, т. ј. да није могуће физичка тела, која имају разне сачиниоце истезања, тако комбиновати, те да добијемо у тој комбинацији компанзовано физичко клатно. Ово исто важи наравно и за балансије — замајац, немир — код кронометра.

Нема сумње да је ова моја теорија о немогућности компанзације, важна за физичаре и астрономе, који су до сада заједно са мном у компанзовано клатно веровали. Морам се и сам чудити, како ову немогућност, физичари, астрономи, и механичари нису још одавна пре мене сазнали. Узрок овога, држим да је веровање у ауктоитет онога, који је први дошао до идеје о компанзацији и за исту врло обманљиву теорију поставио. Привидно компанзовано клатно измислио је енглез Грахам (Graham) у 1721 години.

Досадања теорија о прорачунавању димензија компанзованих клатна, оснивала се, као што нам је познато на томе, да се дужина математичког клатна стављала равна алгебарној суми извесних линеарних димензија, а у овоме и лежи грешка теорије. Кад се узме у обзир право значење дужине

математичког клатна које ће са одговарајућим физичким клатном исохроно клатити, а дужина је иста равна одстојању средишта клатења физичког клатна мерена од обртне осовине, онда ће се врло лако увидети да овака дужина није оно исто што и просто геометријско одстојање, но да је иста дужина функција поглавито још и од распореда масе система према обртној осовини, осим тога је зависно од квадрата одстојања материјалних делића од обртне осовине, а у исто је доба функција тих димензија и у првом степену. По до сада познатој теорији о привидној компанзацији, имамо доиста једну тачку у физичком клатну које је одстојање од обртне осовине на свима могућим променама температуре стално, али овака тачка није средиште клатења, но се иста само на $t=o$ и $t=t_1$ са средиштем поклапа. И по овој новој теорији имамо једну тачку у физичком систему клатна, која је на свима температурама у сталном одстојању од обртне осовине CC, а ова је тачка **тежиште система**, што добијамо из решења друге једначине под (α); ово је и природно, јер је статичан моменат — од чега зависи место тежишта — сталних маса функција само једне димензије у првом степену.

Ми знамо да је дужина математичког клатна, које би са физичким клатном исохроно клатило, дата и у овом изразу;

$$L_{co} = \frac{k^2}{a} = a$$

где нам је k полупречник замаивања физичког система за обртну осовину кроз његово тежиште, а количина a је одстојање тежишта од обртне осовине. Дакле и ако је могуће да нам је a на свима температурама стално, то није могуће да и k у исто време стално остане, као што смо се о овом уверили код компанзација кронометарског баланса, зато је дакле и L_{ct} на разним температурама различито од L_{co} и компанзација немогућа.

Радујем се што што је мени пало у део, да оборим досадању теорију о компанзацији физичких клатна и докажем немогућност овога проблема; но и жао ми је у исто доба, што немамо начина да компанзовано клатно построимо, међутим за науку је опет зато добит, а то је, да се не верује у оно што не постои.

20. Фебруара 1880.
у Београду.

Љув. Клерић
професор механике на вел. школи.

ОДРЕДБА ТЕЖИШТА ЛИНИЈА, ПОЛИГОНА И РАВНИХ ПОВРШИНА

ЈЕДНИМ ПОЛИГОНОМ СИЛА И ЈЕДНИМ ВЕРИЖНИМ ПОЛИГОНОМ.

Познати аналитични изрази, за изналажај средишта система једносмислених а паралелних сила у специјалном случају могу се применути и на изналажај средишта маса или тежишта тела. Ти изрази, као што је познато, изведени су из принципа статичких момената, по коме је „статичан моменат резултанте, раван суми статичких момената њених компонената“, где моменте — у овом случају — односимо на координатне равни. Ти су изрази следећи:

$$Px = P_1 x_1 + P_2 x_2 + P_3 x_3 + \ldots \text{ у односу на раван } yz$$
$$Py = P_1 y_1 + P_2 y_2 + P_3 y_3 + \ldots \text{ „ „ „ „ } xz$$
$$Pz = P_1 z_1 + P_2 z_2 + P_3 z_3 + \ldots \text{ „ „ „ „ } xy$$

P је резултанта система једносмислених а паралелних сила; $P_1\, P_2\, P_3 \ldots$ њене компоненте; $x_1\, y_1\, z_1$, $x_2\, y_2\, z_2$, $x_3\, y_3\, z_3 \ldots$ то су — као што знамо — координате нападне тачке саме резултанте. — Даље, код система једносмислених а паралелних сила, знамо да је резултанта таковог система сила, равна алгебарној суми њених компонената. Отуда за место резултанте па и за само средиште система једносмислених паралелних сила, сљедује:

$$x = \frac{P_1 x_1 + P_2 x_2 + P_3 x_3 + \ldots}{P_1 + P_2 + P_3 + \ldots\ldots} = \frac{\Sigma (Px)}{\Sigma (P)}$$

$$y = \frac{P_1 y_1 + P_2 y_2 + P_3 y_3 + \ldots}{P_1 + P_2 + P_3 + \ldots\ldots} = \frac{\Sigma (Py)}{\Sigma (P)}$$

$$z = \frac{P_1 z_1 + P_2 z_2 + P_3 z_3 + \ldots}{P_1 + P_2 + P_3 + \ldots\ldots} = \frac{\Sigma (Pz)}{\Sigma (P)}$$

Ови изрази — у опште их узев — важе и за само тежиште међу тим, из њих познатим начином изводимо згодније изразе за одредбу тежишта. Ти су дати следећим једначинама[1].

$$Xs = \frac{m_1 x_1 + m_2 x_2 + m_3 x_3 + \ldots}{m_1 + m_2 + m_3 + \ldots\ldots} = \frac{\Sigma (mx)}{\Sigma (m)}$$

$$Ys = \frac{m_1 y_1 + m_2 y_2 + m_3 y_3 + \ldots}{m_1 + m_2 + m_3 + \ldots\ldots} = \frac{\Sigma (my)}{\Sigma (m)}$$

$$Zs = \frac{m_1 z_1 + m_2 z_2 + m_3 z_3 + \ldots}{m_1 + m_2 + m_3 + \ldots\ldots} = \frac{\Sigma (mz)}{\Sigma (m)}$$

Из ових израза видимо, да тежиште тела зависи од масе појединих елементарних делова тела, и од њиховог међусобног положаја. Из ових израза познатим начином, добијамо аналитичне изразе за одредбу тежишта, кривих линија, полигона и равних површина, и то овако: масу тела можемо замењути продуктом из запремине тела и његове специфичне тежине, с тога што је маса пропорционална терету тела кад то у горњим изразима учинимо, добијамо сасвим подобне изразе горњим, само што масу замењује запремина. Из овако добивених израза можемо извести згодније изразе за тежиште линија јер знамо да запремину тела можемо заменути продуктом из пресека тела и одговарајуће висине — предпостављајући да је

Weisbach Dr. J. стр. 181 § 105. и Ritter Dr. A. стр. 179 § 42.

пресек константан — па пошто са тим константним пресеком, бројоца и имениоца, добивеног израза — скратимо; то ће мо имати следеће једначине за тежиште линија:

$$Xs = \frac{l_1 x_1 + l_2 x_2 + l_3 x_3 + \ldots.}{l_1 + l_2 + l_3 + \ldots\ldots.} = \frac{\Sigma\,(lx)}{\Sigma\,(l)}$$

$$Ys = \frac{l_1 y_1 + l_2 y_2 + l_3 y_3 + \ldots.}{l_1 + l_2 + l_3 + \ldots\ldots.} = \frac{\Sigma\,(ly)}{\Sigma\,(l)}$$

$$Zz = \frac{l_1 z_1 + l_2 z_2 + l_3 z_3 + \ldots.}{l_1 + l_2 + l_3 + \ldots\ldots.} = \frac{\Sigma\,(lz)}{\Sigma\,(l)}$$

где $l_1\, l_2\, l_3 \ldots x_1\, y_1\, z_1\;\; x_2\, y_2\, z_2,\;\; x_3\, y_3\, z_3 \ldots.$ престављају нам познате вредности. На подобан начин, добијамо и изразе за координате тежишта равних површина, ограничених површина полигоном. Ти изрази дати су следећим једначинама:

$$Xs = \frac{f_1 x_1 + f_2 x_2 + f_3 x_3 + \ldots.}{f_1 + f_2 + f_3 + \ldots\ldots.} = \frac{\Sigma\,(fx)}{\Sigma\,(f)}$$

$$Ys = \frac{f_1 y_1 + f_2 y_2 + f_3 y_3 + \ldots.}{f_1 + f_2 + f_3 + \ldots\ldots.} = \frac{\Sigma\,(fy)}{\Sigma\,(f)}$$

$$Zs = \frac{f_1 z_1 + f_2 z_2 + f_3 z_3 + \ldots.}{f_1 + f_2 + f_3 + \ldots\ldots.} = \frac{\Sigma\,(fz)}{\Sigma\,(f)}$$

За криве линије или површине ограничене кривим линијама, врло је тешко служити се наведеним изразима; с тога у томе случају служимо се познатим интегралним једначинама: Те су за линије:

$$Xs = \frac{\int x\, dL}{\int dL},\; Ys = \frac{\int y\, dL}{\int dL},\; Ls = \frac{\int z\, dL}{\int dL}$$

Где нам L значи ректификовану дужину дате криве линије а dL њен елементаран делић, дат — према горњим изразима као функција x, y или z.

За одредбу тежишта површина, ограничених кривим линијама служимо се следећим изразима:

$$Xs = \frac{\int x\, dF}{\int dF},\ Ys = \frac{\int y\, dF}{\int dF},\ Zz = \frac{\int z\, dF}{\int dF}$$

где је F површина дате слике а dF њен елементаран делић, дат такође као функција x y или z.

То су у опште аналитични изрази за изналажај тежишта правих и кривих линија и површина и то чисто рачунским путем.

Изрази под 1), који служе за изналажај места резултанте система једносмислених а паралелних сила, дају нам тачку кроз коју резултанта таковог система — пролази. При сталним вредностима појединих сила и координата њихових нападних тачака, сами изрази дају нам сталну тачку резултанте т. ј. тачку кроз коју при ма коме положају датих компонената, постојано пролази резултанта, датог система сила. — Из самих израза видимо, да вредности координата нападне тачке резултанте, никако независе од услова, које њене компоненте граде са координатним равнима и осовинама. Та стална тачка резултанте у систему једносмислених паралелних сила, назива се средиште, или у специјалном случају тежиште.

Да средиште не зависи од правца компонената но само од величине и места, у специјалнији доказ о томе нећемо се упуштати[1]. — На томе закону, основана је позната графијска метода, за изналажај средишта система једносмислених а па-

[1] Види Ritter Dr. A. Lehrbach d. techn. Mechanik стр. 179.

ралелних сила, или у специјалном случају тежишта полигона и равних површина. Метода та позната је.

Ту дакле видимо начин за одредбу тежишта чисто графијским путем и то средством двају полигона сила и двају верижних полигона. Метода та, као што је познато даје се доста згодно употребити, премда је и она у приликама доста замршена, због многих конструктивних линија, с тога ћу у следећем изложити простији начин, за одредбу тежишта кривих линија, полигона и равних површина, у коме ћемо видети методу основану на првој, али где нам неће бити потребно цртање двају верижних полигона, — већ ћемо моћи одредити тежиште само помоћу једног полигона сила и једног верижног полигона.

Да би извели речену методу, потребно нам је доказати овај став: „две једномислене паралелне силе, којих су нападне тачке дате (у којима се може замислити, тежиште неког система маса) могу се заменути њиховом резултантом, чија нападна тачка лежи у оној правој, која везује нападне тачке двеју датих сила“.

Да нападна тачка резултанте двају једносмислених и паралелних сила, одиста лежи у поменутој правој, можемо овим начином доказати. — Ми имамо аналитичне изразе за изналажај нападне тачке резултанте — а за споменути систем сила —; то су:

$$X = \frac{P_1 x_1 + P_2 x_2}{P_1 + P_2}; \quad Y = \frac{P_1 y_1 + P_2 y_2}{P_1 + P_2}$$

где као што нам је познато, производи у бројоцу престављају статичке моменте сила у односу на координатне осовине x и y. За стварне вредности, координата нападних тачака датих сила, добијамо и стварне вредности, за координате нападне тачке саме резултанте. Међутим, нами је познато, да

координатан систем, можемо трансформисати, — можемо премештати како хоћемо; у аналитичној геометрији, имамо изведене обрасце за трансформацију координатног система. Учинимо ли дакле то и овде т. ј. учинимо ли тако, да н. пр. осовина x буде тако премештена — да се поклапа са правом $A_1 A_2$ (правом што спаја нападне тачке двају датих сила) то су — очевидно — вредности њихових ордината (ординате нападних тачака датих сила) нули равне; Дакле: $Y_1 = 0$, $Y_2 = 0$, а то је једначина тешке праве кад то узмемо то је испуњен услов да нападне тачке датих сила леже у x осовини. Заменимо ли ове вредности Y_1 и Y_2 у датом изразу за ординату нападне тачке резултанте, видимо да су тада производи у бројоцу сваки за се равни нули; т. ј. статички моменти појединих сила а у односу на овако трансформисану осовину $\underline{\underline{x}}^a$ — равни су нули. Бројоц је раван нули, како је по томе цео израз нули раван, то је дакле вредност ординате нападне тачке резултанте нули равна, као год и вредност ординате нападних тачака датих сила. Дакле, то је тада, ако и нападна тачка резултанте лежи у x осовини па према томе — како смо повукли x осовину — и у оној правој што спаја нападне тачке двају датих сила.

На исти начин, координатне осовине можемо тако трансформисати, да y осовина поклапа се са правом $A_1 A_2$ (правом која пролази кроз нападне тачке двају датих сила). Вредност апсциса њиних свака за се је нули равна или $x_1 = 0$, $x_2 = 0$ — крак је раван нули према томе и моменти у односу на ту осовину Y^{-a} равни су нули, то и тражена вредност за $\underline{\underline{x}}$ мора бити нули равна. Дакле опет видимо: да нападна тачка резултанте мора лежати у Y осовини, према томе у оној правој што спаја нападне тачке двају датих сила.

Да одиста средиште двају једносмислених а паралелних сила, лежи у правој што спаја њихове нападне тачке, можемо се и на овај начин уверити. Нами је познат графијски метод

за одредбу тежишта и то принципом двају полигона сила и одговарајућих двају верижних полигона. Имамо две дате силе паралелне и једносмислене, из датих сила постројавамо полигон сила, а помоћу овога, познатим начином — верижни полигон. Пресек крајних страна верижног полигона, даје нам тачку кроз коју — паралелно систему сила — пролази резултанта. То је једна тешка права у њој мора лежати средиште, датог система сила; или, како су силе пропорционалне маси појединих саставних делова тела, то у тој правој мора лежати тежиште. Затим, знамо да правац сила треба за повољан угао окренути и за такав правац истоветним начином одредити други верижни полигон у пресеку крајних страна — тако добивеног верижног полигона — лежи такође тачка кроз коју — паралелно покренутом правцу — резултанта пролази. То је друга тешка права. Пресек тих двају тешких правих даје нам средиште датог система маса.

Знамо, даје угао покретања — праваца сила, повољан. Међутим ми радимо овако: у место сасвим повољног угла, покренимо правац сила за такав угао, да правац — рецимо силе P_1 којој је нападна тачка A_1 падне у нападну тачку силе P_2 — A_2. За истоветан угао окренуће се и правац силе P_2, јасно је да покренути правац силе P_2 мора пасти у продужени — покренути — правац силе P_1 или мора такође лежати у продуженој правој A_1 A_2. Дакле обе силе поклапају се, леже у једној истој правој, то знамо да и правац њихове резултанте у истој правој мора лежати. Дакле резултанта лежи у правој која спаја нападне тачке двеју датих сила; у њој мора лежати средиште, осим тога и у резултанти коју смо нашли постројем полигона сила и одговарајућег верижног полигона за првобитно дати правац сила, према томе у њиховом пресеку. — И из овога одиста видимо да средиште двају једносмислених и паралелних сила, мора лежати у оној правој која спаја њихове нападне тачке.

Као што ћемо видети, овај изведени доказ, врло јако упрошћава графијско решење задатака у којима тражимо средиште једносмислених а паралелних сила. И у специјалном случају код науке о тежишту, јако олакшава рад око графијског одређивања тежишта, буди какве слике.

Из напред изведеног доказа, лако ће бити извести конструктивно правило, за одредбу нападне тачке резултанте n једносмислених а паралелних сила, а кад су дате и стално утврђене њихове нападне тачке. — Примера ради узимо да је дат систем једносмислених паралелних сила P_1 P_2 P_3 и P_4 (Сл. 1) и по напред наведеном доказу да томе систему сила одредимо средиште. Знамо да две једносмислене паралелне силе можемо заменути једном силом — њиховом резултантом, — у тој резултатнти лежи средиште сила којима та — добивена — резултанта одговара. Узимо силе P_1 и P_2 из њих добијамо полигон сила 0, 1, 2, и одатле одговарајући верижни полигон 0, I, II, III. У пресеку крајних страна, добивеног верижног полигона — то је 0 I, и II, III. — имамо тачку α кроз коју мора пролазити резултанта датих сила P_1 и P_2 то је R_1 (њена величина, правац и смисао нами су познати). У њој такође лежи средиште датих сила P_1 и P_2 осим тога — као што смо горе видели — и у оној правој која спаја њихове нападне тачке A_1 и A_2, дакле у њиховом пресеку C_1. Тим начином — а графијским путем — одређена је сила $R_1 = P_1 + P_2$ као резултанта двају узетих сила. Осим тога у тачци C_1 имамо и средиште сила P_1 и P_2. Добивена резултанта R_1 по укупном свом дејству подпуно замењује њене компоненте, тако њу сад можемо сматрати као просту силу; њу можемо даље са једном од следећи сила н. пр. P_3 склапати у једну резултанту; добијамо полигон сила *0, 2 3* и одговарајући верижни полигон *O α III, IV* пресек крајних страна веришног полигона *Oα III IV* даје нам тачку β кроз коју пролази резултанта сила R_1 и P_3 или како је R_1 резул-

танта сила P_1 и P_2 то кроз β пролази резултанта сила P_1 P_2 и P_3 то је R_2 у њој лежи и средиште ових сила осим тога у правој C_1 A_3 (правој која спаја нападне тачке њених компонената) дакле у њиховом пресеку имамо тачку C_2 као средиште сила P_1 P_2 и P_3. Такође и резултанта R_2 по своме дејству подпуно замењује њене компоненте, које можемо занемарити а њу сматрати као просту силу. Да њој и следећој сили P_4 нађемо резултанту то из R_2 и P_4 ћпостројавамо полигон сила *0, 3, 4* те добијамо одговарајући верижни полигон $O\ \beta\ IV,\ V$ пресек крајних страна $O\beta$ и $IV\ V$ даје нам место резултанте R сила R_2 и P_4 или P_1 P_2 P_3 P_4 средиште пак овог система сила је у резултанти R осим тога у правој која спаја нападне тачке компонената њених R_2 и P_4 (т. ј. тачке C_2 A_4) пресек нам даје тачку C као тражено средиште. Тако радећи, добили би резултанту за произвољан број једносмислених а паралелних сила; такође находимо и њихово средиште.

Да неби за сваке две и две силе, постројавали полигон сила пооаособ и одатле цртали одговарајуће верижне полигоне; краткоће ради од n датих сила, одмах се нацрта полигон сила и одатле одговарајући верижни полигон. Знамо, да у пресеку крајних страна, тако добивеног верижног полигона имамо тачку, кроз коју — паралелно правцу датих сила — пролази њнова резултанта, у самом том правцу мора имати и средиште датог система сила. Да би нашли само средиште, ми просто продужујемо све стране верижног полигона до пресека са крајном његовом страном (то су у слици 1 тачке α, β, γ) из пресечни тачака повлачимо праве паралелне датом систему сила и то су места резултаната осим сила, којима би (закључно до крајних страна које дају пресечне тачке α, β, γ) верижни полигон одговарао. Тако дакле у пресеку праве из α и и праве A_1 A_2 лежи тачка C_1; даље у пресеку праве кроз β и праве C_1 и A_3 лежи тачка C_2 итд. Тим на-

чином, простим графијским пословањем добијамо средиште датог система сила.

Видимо одиста, да се овом методом, лакше и брже долази до средишта система једносмислених паралелних сила, но оном где је за одредбу средишта нуждан построј двају полигона сила и одговарајућих двају верижних полигона и то у циљи да би се нашла два правца резултанте, чији пресек тек би нам дао средиште датог система сила. Како је изналажење тежишта, тек специјалан случај тражена средишта система једносмислених а паралелних сила, то без сумње овом конструктивном методом, можемо одредити тежиште на какве слике.

Ради боље јасноће одредићемо овде тежиште повољног полигона, и тежиште равне површине, која је такође повољним полигоном ограничена.

Да би одредили тежиште повољном полигону, који је правим линијама ограничен, поступаћемо на истоветан начин који смо видели код одредбе средишта система једносмислених паралелних сила. Примера ради узмимо да одредимо тежиште датом шестоугаонику *ABCDEF* (Сл. 2). Да би му могли одредити тежиште потребно нам је да дођемо до система једносмислених паралелних сила, — а до тога ћемо — као што нам је познато лако доћи. Тежиште сваке стране датог полигона — као праве лежи у одговарајућој јој средини; тако дакле, као тежишта појединих страна, датог шестоугаоника имамо тачке s_1 s_2 s_3 s_4 s_5 s_6 кроз све ове тачке повлачимо систем паралелних правих, на које преносимо пропорционалне дужине одговарајућих страна, датог полигона. Тим, познатим начином добијамо систем једносмислених паралелних сила P_1 P_2 P_3 P_4 P_5 P_6 коме просто по напред показаном начину имамо да одредимо средиште[1]. Пошто смо

[1] Да овако добијамо систем једносмислених паралелних сила које — само као такве сматрамо — мислим, (како је то познато) да у доказ

овако добили систем сила имамо из њих да нацртамо одговарајући полигон сила, који овде, — како су силе паралелне — прелази у праву линију, на коју преносимо дужине пропорционале одговарајућим странама датог шестоугаоника. Тако дакле добијамо полигон сила, *0, 1 2 3 4 5 6* да би добили одговарајући веришни полигон, узимамо повољну тачку *O* за пол коју кад саставимо са тачкама *0, 1, 2* . . . полигон сила добијамо зраке O_0 O_1 O_2 . . . којима одговарајуће стране верижног полигона иду паралелно. Тако дакле, познатим начином, добијамо верижни полигон *O' I II III IV V VI PII.* Пресек крајних страна верижног полигона *O' I* и *VI VII*, даје нам тачку $\underline{\underline{C}}$ кроз коју паралелно систему датих сила — пролази резултанта *R*. У том правцу резултанте *R* мора лежати средиште изведеног система сила или и тежиште датог шестоугаоника. Да би сад тачку нашли, поступићемо овако: Тежиште линија *AB* и *BC* укупно узетих лежи у правој s_1 s_2 осим тога и у правцу резултанте добивених сила P_1 и P_2; да би тај правац нашли имамо просто *II III* верижног полигона да продужимо до пресека са страном *O'I* — у тачци α. Кроз α паралелно систему сила P_1 и P_0 пролази резултант дакле пресек те резултанте R_1 и праве $\overline{S_1 S_2}$ даје нам тачку $\underline{\underline{C_1}}$ као тежиште правих $\overline{AB}$ и $\overline{BC}$. Тако исто да би нашли тежиште правих — (страна датог полигона) $\overline{AB}$ $\overline{BC}$ и $\overline{CD}$ то тако исто на основу горе спомзнутог саставимо C_1 са S_3 продужимо страну верижног полигона *III* и *IV* до пресека са крајном страном *O'I* добијамо тачку β кроз коју паралелно систему правих (које замишљамо као систем сила) P_1 P_2 . . . пролази праза R_2 пресек право R_2 са правом $\overline{C_0 s_3}$ даје нам тачку C_2 као тежиште узетих трију страна нашег полигона.

томе није нужно упуштати се; то се може видети сравнивши напред показане аналитичке изразе за одредбу средишта система једносмислених паралелних сила са изразима за одредбу тежишта линија.

Тако исто добијамо тежишта C_3 и C_4. Напослетку да би добили тежиште целе слике укупно узете имамо кроз пресек крајних страна верижног полигона O' I и VI VII (то је тачка C') да повучемо праву R која нам даје правац резултанте целог система сила; такође да повучемо праву која пролази кроз тежиште — свију страна датог полигона — осим последње — C_4 и кроз тежиште последње стране то је s_6 пресек тих двеју линија R и C_4 s_6 даје нам тачку S као тражено тежиште датог шестоугаоника. Тим начином можемо одредити тежиште повољном n страном полигону.

Лако се даје увидети, да се и одређивање тежишта равне површине, — која је буди каквим полигоном ограничена — на овај начин може извршити као и код полигона главно је да дођемо до тога, да добијемо систем једносмислених паралелних сила, даљи је поступак просто изналажење средишта добивеном систему сила и то овом поменутом методом.

И овде примера ради узимимо повољну раван ограничену полигоном $ABCDEF$ (Сл. 3). Да би дакле, овом полигону определили тежиште, то као што је познато, морамо га поделити на такве делове којима тежишта знамо или којима лако можемо изнаћи тежиште[1]. Кроз тако добивена тежишта, имали би повући систем паралалних правих, на овим правима — а од њихове нападне тачке (која је тежиште одговарајућег дека, на које смо дати полигон разчланили) имали би пренети дужину пропорционалну запремини одговарајућег дела, датог полигона. Тим начином добили би систем паралелних а једносмислених сила, коме би показаним начином имали одредити средиште.

Но у овом — општем случају, морали би израчунавати садржаје површина, делова на које смо дати полигон расчланили и којима знамо одговарајућа тежишта; затим, тима за-

---

[1] Што нам казује једначина за одредбу тежишта полигона.

преминама морали би тражити пропорционалне дужине. Дакле графијско решење било би скопчано, са рачунским операцијама за израчунавање површина — који је рад често пута доста заплетен, а како има и другог начина, за графиско изналажење тежишта полигона то је и непрактичан. Тај начин, где се тежиште ма каквог полигона, изналази просто графијским путем, оснива се на овом познатом правилу из Геометрије: Садржаји површине (запремине) двају триуглова, који имају једнаке основице, имају се исто онако, као њихове висине. Даље, како нам је познат начин, којим доводимо триуглове са једне основице на другу, то просто у конструкцији место запремине или одговарајуће јој пропорционалне дужине — можемо заменути тако добивену висину триугла.

Да би дати задатак графијским путем решили, то ћемо шестоугаоних поделити на триуглове — као делове којима тежиште знамо. Поради тога узмимо у полигону повољну тачку O и саставимо је правима, редом са свима теменима датога полигона; добијамо дакле шест троуглова као делове дате слике. — Као што је горе речено, сваки од овако добивених триуглова, преобратићемо у други триугао, који имају сви једнаку основицу и равну извесној сталној дужини m. Узмимо прво триугао OAB, сматрајмо страну OA као основицу и место тога триугла имамо да постројимо други, који ће имати исту запремину, само ће му основица бити равна дужини m. Од O пренесимо дужину $m = OG$ добивену тачку G саставимо са противлежећим теменом триугла B и кроз A повуцимо праву паралелну правој $\overline{GB}$ док не пресече продужену страну триугла OB у тачци H. Саставимо H са G добијамо триугао OGH, чија је површина, равна површини триугла ABO. (То је врло лако доказати, помоћу оних одсечних комада). Ако из H спустимо нормалу на основицу OH. добијамо висину триугла $\overline{HJ}$, којом — на основу напред споменутог геометријског правила — замењујемо запремину

триугла. Тако исто, пређимо на други триугао OBC па страну OB као основицу, пренесимо истоветну дужину m равну OK; саставимо K са C и из B повуцимо праву паралелну правој $\overline{KC}$ док не пресече продужену страну триугла — $\overline{OC}$ у тачци L_1 — L саставимо са K имамо триугао OLK чија је површина равна површини триугла OBC. Из L спустимо управну на основицу $\overline{OK}$, добијамо одговарајућу висину триугла $\overline{LM}$ којом такође замењујемо запремину триугла OKL па дакле и триугла OBC.... Тако ћемо радити и са свима следећим триуглима, добићемо тражене одговарајуће висине, којима по напред постављеном геометријском правилу замењујемо одговарајуће површине триуглова.

Сад, појединим триугловима, на које смо разложили наш дати шестоугаоник — по познатом методу одредимо тежишта (Тежиште триугла лежи у трећини од основице — у правој која спаја половећу тачку основе са противлежећим теменом; — или у пресеку такве две праве). — Њихова тежишта добијамо у тачкама s_1, s_2, s_3, s_4, s_5 и s_6. Кроз ова тежишта повућићемо систем паралелних правих и на свакој пренећемо, одговарајућу добивену висину триугла (или те висине пропорционалан део). Тим начином добили смо систем паралелних и једносмислених сила и сад се своди задатак на то, да овоме систему нађемо средиште и то ће овде бити само тежиште датог шестоугаоника. Да би одредили средиште, то из датих сила, познатим начином конструишимо полигон сила 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6 (прелази у праву линију) и одатле имамо одговарајући веришни полигон O I II III IV V VI VII. У пресеку крајних страна веришног полигона је тачка C, тачка кроз коју пролази резултанта R добивеног система сила (или система раздаљина); у њој лежи тежиште датог полигона. Да би само тежиште нашли то продужимо стране веришног полигона док се не пресеку са крајном страном истога а та је, OI па онда имамо пресечне тачке

α β γ δ C. Из α повуцимо праву паралелну правцу сила до пресека са правом s_1 s_2 добијамо тачку S_1 (тежиште слике $ABCO$). Из β такву исту паралелну до пресека са правом S_1 s_3 добијамо такву S_2. Из γ такође паралелну до пресека са S_2 s_4 добијамо тачку S_3. Из δ паралелну до пресека са S_3 s_5 добијамо тачку S_4 и на послетку пресек праве R са правом S_4 s_6 даје нам тражено тежиште датог полигона $AB\ CD\ EF$.

Ово важи за одређивање тежишта ма какве равне површине, која је буди каквим n — страним полигоном ограничена. Из показаног примера, и напред изведеног правила видимо начин и метод како се може одредити тежиште ма какве слике у равни — једним полигоном сила и једним веришним полигоном.

За изналажај места резултапте, система једносмислених а паралелних сила, служимо се, — као што и напред видесмо конструкцијом полигона сила, из правих пропорционалних величина датих сила, и одатле конструкцијом веришног полигона. Знамо да нам пресек крајних страна тако добивеног веришног полигора, увек даје тачку, кроз коју резултанта датог система сила — пролази.

У кратко да пређемо значај, пресечних тачака свију страна веришног полигона, које буду лежале на једној од крајних страна истога. Такође да видимо, каково својство имају они пројектни зраци, који са тих тачака иду паралелно правцима датих сила.

Посматрајмо слику 1 где је дат систем једносмислених а паралелних сила P_1, P_2, P_3 и P_4. Ми из датих сила познатим начином конструишемо полигон сила. Овде видимо: да код система једносмислених паралелних сила — полигон сила увек прелази у праву линију. Помоћу полигона сила цртамо веришни полигон; и овде видимо да је код система једносми-

слених паралелних сила, веришни полигон отворена слика и такође, ако је број датих сила раван броју n то ћемо имати $n+1$ страну веришног полигона. Сматрамо ли у датом систему сила, само силу P_1 из саме ње конструисан полигон сила и одговарајући веришни полигон, да је нам тачку I као пресек крајних страна веришног полигона. Тачка I даје нам место резултанте, она лежи у правцу саме силе P_1 као што то мора бити и будући сила P_1 независно од других сила — јесте сама себи резултанта. Узмимо сад две силе P_1 и P_2 да би добили место резултанте, познатим начином конструишемо полигон сила, одавде одговарајући веришни полигон тај је $O\ I\ II\ III$ и пресек крајних страна је тачка α као место резултанте. Дакле је тачка α пресек стране веришног полигона $II\ III$ са крајном страном OI. Кроз α пролази резултанта сила P_1 и P_2. Поступним додавањем сила P_3, P_4 добијамо и пресечне тачке страна веришног полигона, са крајном страном. Из овог изводимо ову особину тих пресечних тачака: пресечне тачке свију страна веришног полигона са једном крајном страном истога, дају нам тачке, кроз које пролази резултанта оних сила, из којих је одговарајући веришни полигон постао — почетна страна веришног полигона, а друга завршна страна је она, која нам са почетном страном, даје одговарајућу пресечну тачку. — Ово важи не само кад је систем сила паралелан и једносмислен, већ и тада кад силе имају са свим повољан правац.

Систем једносмислених а паралелних сила, има једну тачку кроз коју ма при коме правцу датих сила — само кад су њихове нападне тачке стално утврђене и њихова величина непроменљива -- постојано пролази њихова резултанта. Та је тачка — као што нам је познато — назвата средиште датог система једносмислених и паралелних сила. Да видимо у односу на средишта, шта нам значе пресечне тачке свију

страна веришног полигона са једном крајном страном. Узмимо силе P_1 и P_2 (Сл. 1) и сматрајмо их као слободан систем једносмислених паралелних сила, и то независно од осталих — у истом систему — датих сила. Да нађемо тим силама средиште. Средиште лежи у правцу резултанте која пролази кроз пресек крајних страна, одговарајућег веришног полигона; то је тачка α и осим тога у правој што спаја нападне тачке датих сила. Средиште је у тачци C_1. Кад би тим силама додали трећу силу P_3 за тај систем имамо средиште C_2 које лежи у правцу резултанте R_2, која пролази кроз тачку β као пресек крајних страна одговарајућег веришног полигона ит.д. Из овог, дакле, можемо исказати следећу особину пресечних тачака свију страна веришног полигона, које буду лежале на једној од крајних страна истога: Пресечне тачке, свију страна веришног полигона, са једном од крајних страна истога, ни су ништа друго, — до — на крајној страни веришног полигона а паралелно систему датих сила — пројектована средишта, и то оних сила, које дају веришни полигон, чије се крајне стране секу у одговарајућој пресечној тачци.

Како тежиште, није ништа друго до средиште система оних једносмислених а паралелних сила, којима смо у том случају заменули пропорционалне дужине правих, површине или запремине тела; то можемо и овај став поставити: Пресечне тачке, свију страна веришног полигона, са једном од крајних страна истога, нису ништа друго до (паралелно систему добивених сила) пројекције тежишта, оних делова дате слике, који замењени пропорционалном силом (чије су нападне тачке у тежиштима одговарајућих делова) дају веришни полигон, чије крајне стране, дају одговарајућу пресечну тачку.

Знамо дакле начин за одредбу тежишта буди какве слике графијским путем. Из свега пак овог видимо, да свакој тачки α (Сл. 2) — коју добијамо као пресек одговарајуће стране веришног полигона са крајном страном истога — одговара — у слици за коју тражимо тежиште — тачка C_1 такође свакој пресечној тачци β, γ . . . одговара у системи слике тачка C_2, C_3 . . . Ове тачке по реду спојене, даће нам особени полигон C_1 C_2 C_3 C_4 S. кога можемо назвати тешким полигоном. Дакле при одређивању тежишта буди какове слике, принципом веришног полигона, видимо: да сваком веришном полигону одговара у датој слици један тежак полигон. Тада, вад је веришни полигон континуална крива линија, — у коме случају имамо бесконачно много пресечних тачака α, β, γ . . . свију страна веришног полигона са једном крајном страном истога — природно је да ће и тежак полигон прећи у неку криву линију[1].

Из начина како добијамо правац резултанте система једносмислених а паралелних сила, можемо ово правило извести: У зрацима који пролазе кроз пресечне тачке свију страна веришног полигона, са једном од крајних страна истога, а паралелно датом правцу сила — леже резултанте оног броја сила, из којих је конструисан одговарајући веришни полигон. Такође из начина, како добијамо средиште, датог система сила, сљедује и ово правило: У зрацима, — који кроз пресек свију страна верижног полигона са једном крајном страном истога, — а паралелно правцу датих сила — пролазе; лежи средиште оних сила, чија резултанта лежи у одговарају-

[1] Из начина како постаје веришна полигон и одговарајући тешки полигон, лако је увидети, да нам је могуће помоћу тешке линије и полигона сила повући тангенту на повољну тачку оваковог верижног полигона.

ћем зраку. То исто правило може се применути и на тежиште.

Знамо да је „статичан моменат резултанте раван суми статичких момената њених компонената“. То важи у опште, па и за систем једносмислених паралелних сила. Дакле, узмимо две силе — паралелне и једносмислене. — Из њих кад конструишемо полигон сили и одговарајући веришни полигон, познатим начином добијамо њихову резултанту, — она лежи у одговарајућем зраку, чији значај односно статистичких момената имамо да посматрамо. Добив тако резултанту, ако на то применимо горњи став; имаћемо:

$$Pa = P_1 a_1 + P_2 a_2$$

где — као што знамо, моменте можемо однети на повољну тачку или праву. Ако ми моменте однесемо, на праву коју добијамо као одговарајући зрак који је кроз пресек крајних страна веришног полигона повучен; т. ј. ако однесемо моменте на само место резултантино, онда горњи израз добијамо у овоме облику

$$O = P_1 a_1 + P_2 a_2$$

где поједини продукти имају одговарајуће знаке и то један + а други — горњи израз тада у опште вредиће, ако је:

$$P_1 a_1 = P_2 a_2$$

Одавде видимо да је стотичан моменат силе која је на једној страни резултанте, раван статичком моменту силе, која је на другој страни исте, и то у том случају кад моменте односимо на само место резултанте. Имало ли три силе то нам је јасно да две од њих можемо заменути њиховом резултантом, па однос статичких момената те резултанте и оне

треће силе, мора бити исти онакав као кад би имали две сасвим просте силе. И одавде можемо извести једну особину зракова, који кроз пресечне тачке, свију страна веришног полигона са једном од крајних страна истога — пролазе. Ту особину имамо исказату следећим ставом: Поменути зраци имају то својство, да је сума момената сила — на њих однешена — равна нули, и то оних сила чија резултанта пада у одговарајући зрак. Или, сума статичких момената сила, са једне стране одговарајућег зрака, равна је суми статичких момената сила које су на другој страни истог зрака. И овде важи то, да у поменути зрак пада резултанта узетог броја сила, и да статичке моменте односимо баш на ту одговарајућу резултанту.

Овај је став врло важан, што помоћу њега, можемо извести нов графијски метод, за одредбу средишта система једносмислених паралелних сила, па и тежишта повољне слике по коме неће нам бити потребно цртати полигон сила и одговарајући веришни полигон.

Узмимо слободан систем маса, који пропорционалним силама замењујемо — чије нападне тачке леже у средишту одговарајућег дела масе. Тако добијамо систем једносмислених а паралелних сила P_1, P_2, P_3 и P_4 са нападним тачкама A_1, A_2, A_3 и A_4 (сл. 4). — Узмимо и посматрајмо силе P_1 и P_2 — којима су — по предпостивци — извесни делови масе замењени, — па према напред постављеном правилу да видимо како би тим силама нашли средиште. Пре свега, ми смо доказали да средиште мора лежати у правој која спаја нападне тачке двеју датих сила, дакле мора лежати у правој A_1 A_2. Само место пак, нашли смо — као што смо напред видели — изналаском места резултанте датих сила, а то смо графијским путем постигли полигоном сила, и одговарајућим веришним

полигоном. — Но само место средишта у правој A_1 и A_2 можемо и овако наћи. Нашли смо да је:

$$P_1 a_1 = P_2 a_2 \text{ или одавде } \frac{P_1}{P_2} = \frac{a_2}{a_1} \text{ дакле:}$$

Средиште датих сила, на које можемо однети њихове статичке моменте (будући средиште лежи у резултанти датих сила), дели линију $A_1 A_2$ у делове a_1 и a_2 који према одговарајућим силама стоје у обрнутој сразмери. Овај однос, конструктивним путем можемо овако изразити. Величину сваке силе замењујемо пропорционалним дужинама, тако даје величина силе, $P_1 = \overline{A_1 B_1}$, $P_2 = \overline{A_2 B_2}$, $P_3 = \overline{A_3 B_3}$, $P_4 = \overline{A_4 B_4}$. Сад чинимо ово: на правац силе P_1 пренесимо — од нападне тачке A_1 а у правцу саме силе — величину силе P_2 или њену пропорционалну дужину $\overline{A_2 B_2}$; или, што исто значи, парално правој $\overline{A_1 A_2}$, а на правац силе P_1 пројицирајмо тачку B_2 добијамо тачку B_2'. Сад, у противном правцу силе P_2 а од а од нападне тачке A_2 пренесимо пропорцијоналну дужину силе P_1 та је $A_1 B_1$ чиме добијамо тачку B_1'; сајузимо тачке $B'_1 B_2'$ правом, где та права пресеца праву $A_1 A_2$ — то је у тачки C_1 — добијамо тачку која није ништа друго, до средиште сила P_1 и P_2 или средиште оних маса, које су силе P_1 и P_2 заменули. — Даје то одиста средиште можемо се лако уверити из подобности триуглова $A_1 B_2' C_1$ и $A_2 B_1' C_1$; из њихове подобности сљедује:

$$A_2 B_1' : A_2 C_1 = A_1 B_2' : A_1 C_1 \text{ или } P_1 : a_2 = P_2 : a_1$$

$$\text{или одавде: } \frac{P_1}{P_2} = \frac{a_2}{a_1}$$

дакле онај исти однос, који је напред изведен.

Додајмо сада систему сила, силу P_3. Силе P_1 и P_2 можемо заменути њиховом резултантом, она пролази кроз нађено средиште (то јој је нападна тачка); величина, правац и смисао њен познати су нам. Добијамо резултанту R_1 и ту замењујемо пропорционалном дужином $\overline{C_1D_1}$; па сад опет имамо две силе R_1 и P_3 (или P_1 P_2 и P_3), па тим силама да нађемо средиште. Ми ћемо од C_1 на правац силе R_1 пренети пропорционалну дужину сили P_3, или такође на правац R_1 а паралелно правој C_1A_3 пројицираћемо тачку B_3 — добијамо тачку B'_3. Тако исто у противном правцу силе P_3 а од нападне тачке A_3 пренећемо пропорционалну дужину силе R_1 добијамо крајњу тачку D'_1 (дакле је $C_1D_1 = A_3D'_1$), кад тачке B'_3 и D'_1 вежемо правом, то у тој правој мора лежати средиште, осим тога и у правој C_1A_3 дакле у њиховом пресеку. То је тачка C_2; и C_2 је средиште сила R_1 и P_3 или P_1, P_2 и P_3. Па сад тако исто систему сила додајмо силу P_4, силе P_1 P_2 и P_3 можемо заменути њиховом резултантом, која има своју нападну тачку у њиховом средишту C_2 а чија је величина равна алгебарној суми њених компонената. Тако добијамо силе R_2 и P_4 овима по напред показаном начину можемо одредити средиште, где такође силе можемо заменути пропорционалним дужинама. И овде крајњу тачку силе P_4—B_4 паралелно правој $\overline{C_2A_4}$, продуцирамо, добићемо на правцу силе R_2 тачку B'_4, а у противном правцу силе P_4 од њене нападне тачке A_4 пренећемо величину силе R_2 добићемо тачку D'_2 кад спојимо правом тачке B_4 и D_2 то пресек те праве са правом $\overline{C_2A_4}$ даје нам тачку C као средиште датог система сила, укупно узетих. На овај начин поступајући, могуће нам је одредити средиште система маса, или средиште система једносмислених а паралелних сила чији број може бити сасвим повољан.

Из овог такође видимо: да овом графијском методом, — која се од прво изведене разликује — можемо одредити

тежиште сасвим повољне слике (која може бити сасвим повољан полигон, који можемо сматрати, или као полигон линија, или као површину повољним полигоном ограничену). Као што је лако извести, главно је доћи до система једносмислених паралелних сила. Како се пак, до таквог система сила долази — конструктивним путем — то смо напред видели, где смо тежиште одређивали принципом полигона сила и одговарајућим верижним полигоном.

Видели смо да принципом полигоса сила, и одговарајућег верижног полигона, можемо одредити тежиште повољном полигону који је састављен од правих линија. Међутим истим начином, можемо одредити тежиште повољној кривој линији. Узмимо полукружну периферију (полупречника $r = 100^{mm}$) па тој полукружној периферији, сматрајући је као криву линију — да одредимо тежиште горњим принципом. Рачунским путем, могли би одредити тежиште, користећи се познатим једначинама за одредбу тежишта линија. Из тих израза имамо општу једначину за ординату тежишта, повољног угла φ

$$y = r\,\frac{\sin\varphi}{\varphi}$$

И то за координатан систем повучен кроз средиште круга, а y осовина једно и линија симетрије датог лука, φ у једначини значи половину сасредног угла а r полупречник. Према томе, за тежиште полукружне периферије, датог нам пречника јесте:

$$y_s = \frac{2r}{\pi} = \frac{200}{3.14} = 63.6^{mm}$$

То нам је дакле ордината тежишта.

Међутим графијским путем — принципом полигоса сила и одговарајућег верижног полигона — ради се овако: дату полукружну периферију (Сл. 5) поделимо на делове, који се приближују правој линији; тежиште сваког таковог дела, лежи у средини, као тежишта добијамо тачке s_1, s_2, s_3 . . . . Кроз те добивене тачке, повлачимо систем паралелних правих (најзгодније паралелно y осовини) и на свакој правој пренесимо пропорционалну дужину, одговарајућег јој дела лука. Тим начином, добијамо систем паралелних сила са нападним тачкама у тежиштима одговарајућих им лучних делова. Просто се своди задатак, да овом,— овако добивеном систему сила одредимо тежиште. Дакле, постројићемо из датих сила полигон сила и одговарајући верижни полигон и остали рад продужићемо на напред показани начин. Као тежиште дате полукружне периферије имамо тачку S.

Но овде, кад имамо полукружну периферију, можемо наћи њено тежиште, а и тежиште буди каквог лука а да не цртамо полигон сила и одговарајући верижни полигон; и то на овом основу: узмимо два лучна дела, ab и bc (њихова тежишта понаособ узета су тачке s_1 s_2) тежиште оба ова лучна дела, укупно узета, мора лежати у тешкој линији s_1 s_2, осим тога друга тешка линија јесте и линија симетрије, а ту ћемо добити врло лако, јер ако спојимо крајње тачке лука a и c и из средишта круга C повучемо праву управ на тегиву ac. То је линија симетрије лука ac; пресек те линије са тешком линијом s_1 s_2 даје нам тачку S_1 као тежиште лука ac. Додајмо луку ac, ког је тежиште нађена тачка S_1 следећи лучни део cd ког је тежиште у s_3 и тако целом луку ad да нађемо тежиште. Једна тешка линија, јесте права, која иде кроз тежишта његових саставних делова, та је S_1 s_3, друга тешка линија јесте линија симетрије; а ту ћемо такође добити, кад крајне тачко таковога лука вежемо и на ту тетиву из центра круга повучемо нормалу, где та нормала (линија симетрије)

сече праву $S_1 s_3$ — то је у тачци S_2 — то је та тачка тежиште лучног дела ad. Тако исто луку ad ког је тежиште S_2 додаћемо следећи лучни део de ког је тежиште s_4, на исти начин поступајући као што горе видесмо добићемо тежиште лука ae то је S_3 итд. продужујући до последњег лучног елемента, одређујемо тежиште S целе полукружте периферије.

У пресеку симетријске линије повољног лука, са тетивом истог лука, добијамо тачке $m_1\, m_2\, m_3 \ldots$. Лако се даје увидети, да те тачке леже на једном кругу, коме полупречник $\frac{r}{2}$ и који је над aC као пречником описан. Да је геометријски значај тих тачака одиста круг, сљедује из оне особине круга, по којој су сви периферијски углови над истим пречником једнаки и прави. Тако дакле кад имамо овај круг лако ћемо наћи другу тешку линију или линију симетрије. Тако н. пр. да би одредили тежиште лука af морамо имати тежиште луковог дела ae, кад то тежиште спојимо са тежиштем лучног елемента ef (s_5) добијамо једну тешку линију; друга тешка линија је линија симетрије, а ту ћемо добити ако повучемо тетиву af, у пресеку са кругом имамо тачку m_4, ако C саставимо са том тачком, то имамо линију симетрије (дакле другу тешку линију). Пресек те линије са првом тешком линијом, даје нам тежиште лука af.

На исти начин, да одредимо тежишсе целе кружне периферије, али тако, да се сав округ, са одговарајућим силама на лучним малим деловима узме у рачун. Узмимо круг (сл. 6) полупречника $r = 100^{mm}$. И овде ћемо периферију поделити на равне делове, који се приближују правој линији, па у одговарајућој средини добићемо тежиште одговарајућег дела, кроз та тежишта повлачимо систем паралелних правих, тако добијамо систем сила, из кога конструкцијом полигоса сила и одговарајућег верижног полигона, добијамо тежиште целе кружне периферије. Тежиште — са свим јасно даје се

извести — мора лежати у центруму круга; с тога што је сваки пречник кругов линија симетрије, дакле и тешка линија а сваки пречник мора прелазити кроз одговарајући центар. Међутим, нама је потребно, да нађемо тежишта свију лукова датог круга који приштајем (појединих делова) добијамо; то су тачке S_1 S_2 S_3 ... све те тачке дају нам једну криву линију која нацртаном верижном полигону одговара, будући смо напред видели да сваком верижном полигону одговара у датој слици тежак полигон, ако је дата слика крива линија то и добивени тежак полигон прелази у криву линију. Облик самог тешког полигона показује нам слика.

Видели смо да нам једначина

$$y = \frac{r \sin \varphi}{\varphi}$$

даје ординату тежишта повољног лука средишног угла 2φ. До ове једначи неможемо доћи такође интегралним једначинама за тежиште. Имамо израз:

$$Ly_s = \int y \, dL$$

где L — у овом случају — преставља нам дужину датог лука; y_s то нам је ордината тежишта, y општа ордината а dL елементаран делић лука. Сматрајмо лук ограничен тачкама A и B али тако да му је y осовина осовина симетрије; y осовина дели тетиву AB на две половине $+$ а и $-$ а. Из подобности триуглова (у слици) имамо сразмеру

$$\frac{Ld}{dx} = \frac{r}{y} \quad \text{или} \quad ydL = r. \, dx.$$

кад у горњој општој једначини заменимо ову вредност, добићемо:

$$Ly_s = \int r. \, dx.$$

Да би овај интеграл решили, имамо да га узмемо између граница $+a$ и $-a$ (видимо из слике), за то је:

$$Ly_s = r\int_{-a}^{+a} dx = r\,(a - (-a)) = r.\,2a.$$

Међутим L нам је дужина лука AB а $2a$ то је тетива $\overline{AB}$ за то добијамо израз:

$$y_s = r\,\frac{\overline{AB}}{\widehat{AB}}$$

ако бројоца и именоца изразимо као фукцију половином угла 2φ (φ) то добијамо израз:

$$y_s = r\,\frac{\sin\varphi}{\varphi}.$$

Као што из извођења видимо, вредност ординате извели смо за сасвим повољан — општи — лук. Према томе и ову једначину можемо сматрати као општу. Дакле за ординату тежишта — у нормали на тетиву — нами познатог кружног лука, имамо горњи израз, где r и φ за дати лук имају сталне — одређене — вредности. Узимајући овде, при сталној вредности r разне вредности за φ и за одговарајуће φ повлачећи нову ординатну осовину — лако се даје извести — да тим начином добијамо одговарајућа тежишта двогубог лука φ. Тим начином почев од лука O^0, па давајући редом за φ вредности од O до π добијамо тежишта прираштаја лукова, добијамо сљед тачака, које нам дају криву линију, која није ништа друго до добивена тешка линија датог нам круга.

Из овог видимо да при рачунском изналажују тежишта, предпоставили смо увек, за сваки нов лук и нов координатан систем коме је y осовина линија симетрије датог лука. Из

тога што је речено за осовину y у којој лежи ордината тежишта, како је ова покретна, то узев у обзир ону тачку на периферији којој су додавани елементарни делови лука, — излази да нам горњи израз преставља извесну криву линију а у односу на полни координатан систем; где је права, — кроз центар круга и почетну тачку — повучена полна осовина. Центар круга уједно и пол и при разној вредности φ y_s није ништа друго до потег одговарајућег тежишта лука двогубог угла φ. Тако дакле једначину те криве линије а у односу на полни координатни систем може написати овако:

$$\rho = r\,\frac{\sin\varphi}{\varphi} \ldots\ldots (1$$

гди су ρ и φ опште координате, r је стална количина и преставља полупречник оног круга, ког тачке тежишта лучних делова леже у линија која је горњом једначином престављена.

Несматрајући дату криву линију као низ тачака, у којима леже тежишта лукова датог круга, добивена једначина 1) у опште узета, даје нам извесну криву линију у полном координатном систему. Тој кривој линији дао је г. Нешић име: „Клерићева спирала“.[1]

Нађена једначина „Клерићеве шпирале“ јесте:

$$\rho = r\,\frac{\sin\varphi}{\varphi}\,.$$

Да видимо њен геометријски значај. Из ове једначине даје се сама липија конструисати, давајући углу φ узастопне вредности, и одатле израчунавајући, одговарајућу вредност ρ. Тим начином добићемо исту криву линију коју смо добили и

[1] Покушај квадратуре круга, од Дим. Нешића професора вел. школе У Гласнику Српског Ученог Друштва, књига XLVI.

при поступном изналажају тежишта лучних делова. Давајући углу φ вредности од 0 до π а сматрајући AB (сл. 7) као полну осовину; видимо да добивена крива линија пролази кроз пол а лежи над полном осовином. Крива линија дата једначином (1. — сматрајући је са геометријске стране, врло је важна што смо помоћу ње у стању многе криве линије конструисати и што је најважније њоме је г. Нешић решио питање о квадратури круга.

Да се „Клеријевом спиралом" даје круг ректификовати, видићемо из следећег. Узмимо и посматрајмо слику (сл. 7.) Клеријева спирала као линија у којој леже тежишта кружних делова јесте $ABMC$. Тако кад имамо ту криву линију, сваком лучном делу, почев мерење од A ка B можемо наћи одговарајуће тежиште. Узмимо део $AB = \frac{\pi}{2}$ то је за тежиште тога лука $\varphi = \frac{\pi}{4}$; у пресеку праве, кроз центар C а под углом $\varphi = \frac{\pi}{4}$ према осовини AC повучене, са тешком линијом, добијамо тачку D као тежиште лука $\frac{\pi}{2}$. Даље, у пресеку исте праве — CD — са датим кругом, добијамо тачку L. Тако је исто пресек праве повучене под углом $\frac{\pi}{2}$ према полној осовини а са тешком спиралом тачка M која је тежиште полукружне периферије; да би је ректификовали, повуцимо из тачке B праву паралелну пречнику AA', која права није ништа друго, до кроз тачку B на дати круг повучена тангента. Из тачке M т. ј. из тачке тежишта одговарајуће полукружне периферије, повуцимо праву која је паралелна тангенти повучену кроз тачку B; из тачака A и A' повуцимо управне на ту праву и у пресеку са њоме добијамо тачке m и n; саставимо тачке m и n са поком C правима и

у пресеку са тангентом повученом кроз тачку M, добијамо тачке N и N'. Дужина праве $N\,N'$ није ништа друго до ректификована дужина, полукружне периферије, датог круга.

Да је одиста права NN' ректификована полукружна периферија датог круга, то се лако даје доказати. Потег тежишта тога лука, може се наћи изразом

$$\rho = r\,\frac{\sin\varphi}{\varphi} \quad \text{где је} \quad r\varphi = \widehat{AB} = \frac{1}{2}\,\widehat{AA_1}$$

дакле је

$$\rho = r\,\frac{\frac{1}{2}\,\overline{AA_1}}{\frac{1}{2}\,\widehat{AA_1}} \quad \text{или у виду сразмере:} \quad \frac{\rho}{r} = \frac{\frac{1}{2}\,\overline{AA_1}}{\frac{1}{2}\,\widehat{AA_1}} \quad \ldots(1$$

У слици је (сл. 7) $r = CD$ и $\rho = CM$ дакле је

$$\frac{CM}{CB} = \frac{\frac{1}{2}\,\widehat{AA_1}}{\frac{1}{2}\,\overline{AA_1}}$$

У слици имамо два подобна правоугла троугла $CMm \backsim CBN$ из њине подобности сљедује:

$$\frac{CM}{CB} = \frac{Mm}{Bn}$$

или како је $CM = \rho$ а $CB = r$ такође Mm паралелно пречнику AA_1 и поред тога је, као што и слика показује $Mm = \frac{1}{2}\,AA_1$ кад те вредности у последњем изразу заменимо то добијамо:

$$\frac{\varrho}{r} = \frac{\frac{1}{2} AA}{BN} \ldots (2$$

Сравнимо ли израз (2 са оним под (1 видимо да су подобни, из њиове подобности — а и простим рачунским операцијама добијамо да је:

$$BN = \frac{1}{2} \widehat{AA_1} = \widehat{AB}.$$

Из овог видимо, да нам дужина праве BN преставља ректификовану дужину лука $AB = r\frac{\pi}{2}$ како је $NB = N'B$, то и цела дужина праве NN' преставља нам ректификовану дужину дате полукружне периферије. — Тим начином можемо сасвим повољан лук ректификовати, ваља нам само знати одговарајуће тежиште тога лука. Узмимо на истој слици да одредимо дужину лука AE. Ми ћемо повући тетиву AE из центра круга повућићемо управну на ту тетиву где она одговарајући лук сече, ту је тачка F кроз коју повлачимо дирку на круг. Такође кроз тежиште S тога лука, повлачимо праву паралелну тетиви и из тачака A и E спуштамо управне на њу, добијамо у пресеку тачке m' и n' кад m' и n' саставимо правима са C и продужимо их док се не пресеку са тангентом, добијамо тачке N_1 и N'_1 и дужина праве $N_1N'_1$ јесте ректификована дужина лука AE. Тим начином добијамо ректификовану дужину повољног лука, кад нам је дат цео круг коме он принадлежи, са одговарајућом „тешком спиралом“ и поред тога кад је почетак лука у почетку спирале. Но јасно је да можемо одредити ректификовану дужину сасвим повољног лука, само кад имамо центар круга, коме тај лук припада и кад знамо тежиште истог лука. Међутим, те-

житште на каквог лука, знамо да можемо увек одредити или рачунским путем, користећи се једначином

$$\rho = r\,\frac{\sin\varphi}{\varphi}$$

или просто геометријским путем. Пошто имамо центар одговарајућег круга и пошто нађемо тежиште датог лука, то по мало час поменутом методом можемо лук ректификовати.

Ректификацијом круга даје се кружна површина и квадрисати где површину круга можемо тачно преставити површином правоугоља. Простим графијским путем можемо круг квадрирати овако: NN' јесте ректификована дужина полукружне периферије (сл. 7) за то је површина $NN'vv'$ равна површини датог круга. То је врло лако доказати. Ми знамо да је површина круга $f = r^2\pi$. Међутим површина добивеног правоугоља јесте $f = \overline{Nv}\ \overline{NN'}$ како је $NN' = r\pi$ а такође Nv равно и паралелно са $CB = r$, кад заменемо добијамо $f_1 = r.r\pi = r^2\pi$. Одавде следује одиста да је: $f = f_1$.

Најзад тешка спирала приближно (ипак довољно тачно), а чисто графијским путем конструише се овако: дат нам је круг (сл. 7) да би томе кругу нашли одговарајућу тешку спиралу, као криву линију којој је полна једначина

$$\rho = r\,\frac{\sin\varphi}{\varphi}$$

радићемо овако: повуцимо праву Cx која са осовином CA заклапа угао од 45° та је права линија симетрије лука $\frac{\pi}{2}$ у њој лежи тежиште тога лука; да би га нашли поделимо полупречник CL на десет равних делова и почев од среди-

шта C узимо девет делова, крајна тачка D јесте приближно тежиште лука $r\frac{\pi}{2}$ као што се можемо из једначине

$$\varrho = r\frac{\sin\varphi}{\varphi}$$

уверити заменув за r вредност, такође место φ метнув вредност $\frac{\pi}{4}$ видићемо да је разлика мања од $\frac{1}{1000}$ дела. Дакле је за конструкцију нађоно тежиште довољно тачно, будући и сам цртаћи материјал не даје већу тачност. Дакле D је једна тачка тешке спирале. Остале тачке које се између тачака A и D находе — са истом приближношћу — леже у једном луку, коме центар налазимо овако: саставимо правом тачке A и D и из половеће тачке α подигнемо на AD управну до пресека са осовином CA добијамо тачку 1; центар одговарајућег лука који је део тешке спирале а $1D$ његов полупречник; тако добијамо део тешке спирале DA. Даље радићемо овако: из D повуцимо управну на CB у пресеку добијамо тачку M и то је једна тачка спирале преполовимо MD у тачци β и из β повуцимо управну на MD док непресече праву $D1$ у тачци 2, и тачка 2 је средиште кривине за део лука MD, кад из 2 са полупречником $2D$ опишемо лук, добијамо одговарајући део спирале MD. Тако добићемо и следеће тачке. Повуцимо праву Cx_1 под углом $\frac{3\pi}{4}$ и од C пренесимо на тој правој дужину $CS_2 = \frac{1}{3}\,CD$ вежимо S_2 са M и ту дужину преполовимо добијамо тачку γ из те тачке повуцимо управну на MS_2 и у њеном пресеку са правом $M2$ добијамо тачку 3 као центар лука MS_2. Тако исто преполовимо дужину S_2C половећа је тачка δ из ње подигнимо управну на S_2C у пресеку са правом S_23 лежи тачка 4 као центар кривине S_2C — Тако

дакле простим конструктивним путем добијамо криву линију $ADMS_2C$ као линију у којој леже тежишта појединих лукова датог нам круга. — То нам је приближна али ипак довољно тачна метода којом добијамо конструисану криву линију.

Из ове конструкције видимо, да кад имамо тачку D можемо и све остале тачке наћи. Ову тачку D можемо и овако определити, одсецимо лук AE ком одговара угао од $60°$, вежимо A са E правом линијом, затим кроз C према правој CA повуцимо праву под $45°$ где се праве Cx и AE секу то нам је тражена тачка D. Остала конструкција извршава се по напред показаном начину.

Још неке конструкције тешке спирале, могу се видети у „Покушају квадратуре круга" од Д. Нешића; осим тога ова се може конструисати и помоћу полукруга описаног над полупречником датог круга и одговарајућих лучних елемената.

При досадањем претресу дате криве линије, као и при њеној конструкцији, сматрали смо ту криву линију као тешку спиралу у којој леже тежишта појединих одређених делова лука кружне периферије закључно до 2π. — Или узев са геометријске стране, дата крива линија је дискутована али само узев извесно део њен. Ми смо видели значај тачака датог израза, кад смо у њему φ мењали између извесних граница и то o и π. Но као што видимо и углу φ — а у датом изразу — можемо дати сваку могућу вредност; дакле, при промени угла φ од π даље до 2π ... $n\pi$ до за $n = \infty$ Да би дакле извели значај осталих тачака, посматрајмо механичку (барицентричну) природу криве линије; дакле само у погледу на тежиште, па ћемо одатле видети тај механички значај осталих тачака.

Имамо дати круг са средиштем у O (сл. 8), графијским путем ми смо нашли тежишта одговарајућих лучних делића;

та као што нам је познато, леже у нацртаној тешкој спирали $\varrho = r\frac{\sin\varphi}{\varphi}$ где сваку тачку криве линије, добили смо по једној од показатих метода. Тежиште целе кружне периферије лежи у центруму круга, целу пак кружну периферију можемо — на основу образаца — заменути пропорционалном силом, чија величина, престављена правом линијом пропорционална је ратификованој дужини целе кружне периферије, нена нападна тачка је у круговом центру (тежишту). Тако смо цео круг заменули силом P која има показану вредност. Па сад радимо даље. Додајмо целој кружној периферији јоште један део CD, његово посебно тежиште лежи у тачци M у самој нацртаној тешкој спирали а добијамо га — као што знамо — кад преполовимо угао COD и у пресеку тог половећег потега OM, са нацртаном кривом линијом, јесте тачка M тежиште лука CD. Да би нашли тежиште укупно узете целе периферије и јоште томе додатог лука CD, ми ћемо исто тако радити као и пређе, оба дела заменућемо пропорционалним правима, које су међу собом паралелне, те ћемо праве сматрати као систем сила. Ми смо кружну периферију заменули силом, та је P, пак ћемо и прираштај такође пропорционалном силом заменути, нападна тачка силе, која томе прирашуају одговара, јесте његово тежиште, њена величина пропорционална је величини прираштаја. Као што смо на правој која преставља силу P пренели пропорционалан део целе кружне периферије, тако ћемо на правој кроз M — паралелно ка P — повученој пренети у истој сразмери пропорционалан део лука CD. Па сад пошто имамо силе P и P_1 имамо по једном од показаних начина да нађемо — тим силама — средиште, које неће бити ништа друго до тежиште целе кружне периферије више узетог прираштаја.

Можемо наћи средиште на овај начин: на продужен правац силе P_1 а паралелно правој OM пројицирајмо крајну

тачку силе P тако добијамо тачку a, сад, од O у противном правцу силе P пренесимо дужину MP_1 која је сили P_1 пропорционална — добијамо тачку b у пресеку праве OM са правом ab лежи тачка S као средиште сила P и P_1 или тежиште целе кружне периферије са прираштајем CD. — Додајмо овоме део лука AD или што исто значи, кружној периферији део $CA = r\frac{\pi}{2}$ тежиште овог прираштаја јесте у тачци M_1 и опет целу периферију замењујемо пропорционалном дужином OP коју сматрамо као просту силу P. Кроз тежиште M_1 повуцимо праву паралелну правцу силе P и на њој пренесимо пропорционалну дужину ректификованог лука CA— добијамо две силе паралелне и једносмислене P и P_2, и њима горњим начином имамо да нађемо средиште. Тако радећи добићемо тачку S за тежиште којој одговара лук $2\pi + \frac{\pi}{2}$— Узимимо следећи прираштај до B или целој периферији додајмо полукружну. Тежиште прираштаја је тачка M_2. А кад би узели опет да силе имају правац паралелан y осовини; то би се оба правца сила P и P_3 поклапала, с тога ћемо променути правац (промена правца може бити сасвим повољна:) Узимимо да су правци паралелни X осовини; имамо одговарајуће силе P' и P_3' — па сад на истоветан начин пројицирајмо крајну тачку силе P_3' на правац силе P' имамо тачку c и у противном правцу силе P_3' пренесимо дужину проморционалну сили P', добијамо тачку d, пресек праеих cd и OM_2 даје нам тачку S_2 као тежиште лука коме је средишни угао $2\pi + \pi$. Додавајући тако, поједине делове лука ка предидућим и на показани начин изналазећи тежишта, добијамо сљедеће тачке тешке спирале. Облик те криве линије у којој леже тежишта свију лукова од 0° до $2n\pi$ (где n може бити и бесконачно велико) видимо у слици. Из ове конструкције видимо механички значај дате криве линије, којој је полна једначина.

$$\varrho = r\frac{\sin\varphi}{\varphi}$$

уједно и геометријско значење криве линије коју би горњом једначином добили кад би у датом изразу φ. мењали од 0. до $2n\pi$. где n може бити и бесконасно велико. Из графијске преставе видимо, да се потези тежишта извесних лукова, —

н. пр. $\frac{\pi}{2}$, $2\pi + \frac{\pi}{2}$, $4\pi + \frac{\pi}{2}\ldots$ $2n\pi + \frac{\pi}{2}$, поклапају и да у извесном односу бивају све краћи, однос тај можемо определити пресеком потега OM (који је под углом $\frac{\pi}{4}$ према полној осовини повучен) са тешком спиралом. Пресек тог потега са крајним увијутком јесте тежиште лука $\frac{\pi}{2}$. У датом изразу — за пресек — имамо да ставимо $\varphi = \frac{\pi}{4}$ па ћемо добити

$$\varrho = r\frac{2\sqrt{2}}{\pi} = OM.$$

Сад да видимо однос — према овом првом пресеку — у коме поменути потег сече други увијутак. Знамо да је у другом увијутку тежиште лука $2\pi + \frac{\pi}{2}$ према томе биће

$$\varphi = \frac{1}{2}\left(2\pi + \frac{\pi}{2}\right) = \frac{5\pi}{4}$$

кад ово у изразу замениио биће

$$\varrho = \frac{1}{5}\left(r\frac{2\sqrt{2}}{\pi}\right) = \frac{1}{5}OM.$$

У трећем је увијутку тежиште лука

$$\left(4\pi + \frac{\pi}{2}\right) \text{ дакле је } \varphi = \frac{1}{2}\left(4\pi + \frac{\pi}{2}\right) = \frac{9\pi}{4}$$

кад заменимо то је $\rho = \frac{1}{9} OM$ итд. можемо и следеће одговарајуће вредности за φ замењивати и тим начином добићемо пресек са осталим увијутцима. Но из поменутог можемо извести однос пресечних тачака; тај је:

$$OM, \frac{1}{5} OM, \frac{1}{9} OM, \frac{1}{13} OM, \frac{1}{17} OM \ldots$$

Имениоци сачиниоца расту са бројем 4.

Тако можемо наћи однос пресака потега — буди ког — са увијутцима дате криве линије. Тако н. пр. за потег OA. добијамо овај однос:

$$OC, \frac{1}{3} OC, \frac{1}{5} OC, \frac{1}{7} OC \ldots\ldots$$

— Овим би начином — могли изнаћи поједине тачке криве линије. Како φ можемо мењати до безконачности то се и крива линија састоји од бесконачно млого увијутака чији положај — према горњем — можемо определити. При вредностима угла φ: 2π, 4π, 6π .... видимо да је $\rho = 0$, или одговарајућа тежишта леже у центруму круга; дакле одавде видимо: да при сваком једном завијутку крива линија пролази кроз центар O и за све веће вредности угла φ све му се више и више приближује, „пол O који је додирна тачка

појединих завијутака, са полном осовином, јесте дакле у исти мах и многогуба и асимптотна тачка".

Са геометријске стране узев, кад би се φ мењало од 0 до — ∞ конструкцином добили би конгрентну криву линију са горњом — само што ова лежи испод полне осовине.

Априла 1879 год.

Београд.

ЈОВАН КНЕЖЕВИЋ

ТЕХНИЧАР.

ПЧИЊА

ИСТОРИЈСКА ЦРТА ИЗ НОВЕ СРПСКЕ ПОКРАЈИНЕ

На подножју планина Козјака, Старца, и једног дела старчевих присоја, међу стењем што је пукло небу у облаке лежи мала плодна долиница. На тој оази кршевите једне покрајине у Врањском округу, диже се самостан Светог оца Прохора Пчињског, стари један манастир који је на том крају без мало хиљаду година. Осамљеност положаја, коме су природна обрана стење и кршеви, и разглашеност светиње која је у поштовању и код самих Турака и Арнаута, сачувале су и до данас ову чисто српску богомољу у њеном мало промењеном првобитном стању. Много ли је историјских успомена грчког, бугарског и српског народа везано за овај нама досад мало познати крај!

По доласку наше војске у околину Врање, разбирајући за обичаје и старине, чух највише хвала о овом манастиру „Ваља да видите нашег Светог Оца[1], да мало прођете Пчињом...“ многи ми говораху. Наш домаћин Ј. Ст. Влахиньче, причајући о том манастиру много интересантних традиција, већ ме је толико раздрагао, да сам једва чекао прилику да видим и ово место. Жеља ми испуни се 23. Јула 1877 год. Белешке које овде спрнопштавам, јесу нацрт овог

[1] Тако скраћено зове манастир околина.

кратког путовања, окићен историјским подацима. Лишене у неколико геогравске тачности, надам се да ипак не ће бити за одбацање као прилог за етнографију и историју овог краја.

Пошав из Врање, ако не ћете путем ка Морави, који од Златокопа одваја на Ратаје, ударите насипом Скопљанско-Приштинског друма. После једног сахата путовања, остављајући насип, лево силазите ка Морави, и прешав је код Ратаја, дохватате се једне пријатне окосине. Пролазећи затим мимо села Кршевице и Клиновца најзад долазите до Кленика и цркве Св. Петке. Одатле настаје постепена стрменитост планине Старца, која до вршка тако названог бѝла, траје до један сахат хода; а после низбрдицом испреплетаном многим јаругама и окосинама, наступате у покрајину Пчиње. Поглед с бѝла на околину веома је величанствен и живописан. Под вашим ногама веруга Морава секући питомо врањско поморавље у неправилне делове, све до својег утока међу стеновите почетке Дервена. Терен на ком је Врања, разазнаје се само по згуснутом ваздуху од димова што га омотавају, а изнад њега стрче модрикави висови планина Плачковице и Крстиловца. На према се Старцу у блиском растојању, подижу се окрајци планине Рујана, а по њима као разбацана виде се китњаста и збивена селанца српска на плодном земљишту. Десно остаје Дервен којим води пут у Лесковац, лево Карпина и много других планина као продужаји другог Дервена, којим се долази у Поморавље из Гилхана. Натмурено време, бацајући магловитост на околину, сметало ми је у неколико уживању ове лепе природне панораме; али ипак и у овом ограниченом кругозору ја бејах толико занесен дивотом предела, толико задовољан и са ово мало утисака, да ми је тешко долазило да се одвојим од свог посматрачког положаја. Силазећи низа Старца, готово одмах опазите манастир између планина као у некој рупи, ну због обилажења многих каменитих чукарака и ху-

мова, губите га из очију неколико пута; и тако кривудајући по Старцу ђа овамо ђа онамо, најзад заморени силазите у малу пријетну долиницу. Прешав мост на реци Пчињи, ето вас и пред манастиром.

Од Врање до манастира има 4 сахата даљине. До подножја Старца пут је обичан коловоз, а одатле у дубину Пчиње може се само на коњима и магарцима, због висова и стрменитих и уских путањица које највише воде преко каменитих слојева. На овом путу сретао сам сељане, где се веома муче, изтерујући до на врх бйла двоколице са запрегнутим воловима, и ако беше на њима само по две вреће брашна, што је доле млевено.

Околина манастира представља допадљиву слику једне тајанствене богомоље. Око старог манастира, што својим тамним зидинама казује минула времена, заокружују у једном реду старе и нове монастирске одахе, којих има на броју преко 200 у једном дворишту и под једним кровом. Манастир је на самој основици Козјака. Мимо њега промиче река Пчиња. На реци је лепа манастирска башта са отњаком; а мало даље по Козјаку њиве и ливаде. Дивна питомина у иначе дивљој а кршевитој покрајини!

Манастир је осредње величине као Лазарица у Крушевцу, и на својој средин има кулу с једном малом капелицом. Сама грађевина није без приговора у погледу архитектонске лепоте, али је ипак допадљива. Кула јој је конструјисана на форму стражарица из средњег века[1]. Унутарњост манастира доста је стешњена дебелим зидовима. Мали потамњели прозори, бацају унутра слабу светлост, позајмљујући тим начином већу тајанственост старинском живопису, који ову богомољу облаже мрким колоритом. Прво се уђе у једно предсобље доцнијег доба, које више наличи на какву живо-

[1] Hahn, Reise von Belgrad nach Salonik. Wien, 1868, 88.

писну галерију. Кажу да је дозидано о трошку кнеза Лазара, а живописано о трошку царице Милице. Осем св. Прохра, који је свуда по цркви представљен у дубокој старости, на левој страни овог предсобља стоји и слика кнеза Лазара, а у једној групи намоловано је опет коло светаца поређаних по данима кад који пада тако, да се има преглед године као у какву календару. За другу половину предсобља влада предање да је живописано о трошку неког Дукића из Кратова. И доиста, на овој страни зида стоји и слика једног старца у природној величини с натписом: Дамјан Дуговчевић и синови от Кратова. У средњој препрати поред врата стоје слике Симеуна Немање и Св. Саве с натписима: „стьї сава срѣпски“ и „стьї Сїмеѡн срѣпьски“. У трећој препрати или лађи, с десне стране поред стола, такође је слика Св. Саве с горњим натписом; а на једној плочи над вратима читају се ове речи: „Изволенијем отца и поспешенијем сина и совершенијем свјатаго духа сина божија, свјати в них. Храм свјатаго и преподобнаго и богоносимаго отца Прохора Пчинска. Пописа се ва лето ѕѵсѯ. и плати Марин от Кратова и поп Радоње сии . . .“ Остала неколика писмена нејасна су, и још се само може да прочита једна дометута реч „прародитеље“. Овај запис ја сам једва прочитао, помажући се свећицом коју један свештеник на штапу помицаше с реда на ред. Непазећи толико на ортогравску тачност преписа, гледао сам, да речи, у колико се може прочитати, побележим што тачније са свом особином србизма, који се јасно огледа у изразима Пчинска“ пописа се ва лето“ итд. Поменута година тако је забележена у мојој записници, и мислим да је нисам погрешно преписао, но она бројно ништа не означује. Ако се дакле узме овако ѕцєѯ. онда би храм наново био писан после 1400-те године.

У горњој препрати с десне стране, улази се у малу ћелијцу где је гроб св. Прохора, у узвишеном каменом кивоту.

Глава свечева однета је у Цариград, а овде је погребен остали део тела. На кивоту застрвеним покровима, положене су двоје сребрне облоге у прилици руку, препаљене пламеном кад је манастир негда горео, како кажу у њима су кости од руку св. Прохора и св. Марина. Више кивота из једне мале шупљине у зиду, извире светомиро. Полазници, пошто целују руке, буду миросани, и остављају прилоге. Побожан свет прима ово зламење с уверењем да помаже од сваке болести. Ја сам застао у црквици једног нашег београђанина из В. Иванче, који је сишао с позиције на Старцу да се мироше зарад слабих очију.

Црква је обложена каменом. У горњој препрати на месту где ђакон чита апосто, стоји велики круг од бела мермера. Десно и лево по цркви стоје скупоцени стародревни светњаци и столови дивне резорије, ишарани кошћу и са разним записима. Међу столовима привлаче пажњу два напоредо од једноставног дрвета, по свој прилици прављена за владаоца и владарку. Пред олтаром је голем светњак лепе и скупоцене израде, а преко цркве је изукрштан механизам гвоздених ланаца са разним испустима, које држи двоглави орао као полилеј. Има једна лепа мермерна крстионица такође са записима, итд. Ја сам се бавио у манастиру свега 2 сах. а у самој цркви провео сам нешто јаче од пола сахата. За ово кратко време много сам видео а мало прибележио, губећи се међу разноликим предметима који скретаху на се моју пажњу. За археолога, који полази ова места у нарочитој научној цељи, мало је да се овде позабави два до три дана, па да све види и побележи.

Ко је био свети Прохор?

Одговори на ово питање, губе се у дугим легендарним приповеткама, које бацају мало историјске светлости на доба и народност овог свеца, и на постанак његова храма. Зна се само толико: да је био испосник, да је пре доласка у ове кра-

јеве боравио у околини Нагоричине, око неких 30 година, а за тим прешав амо у Пчињу, у својој испосници која је на четврт сахата дубље у планини, провео вас остали век служећи Богу молитвама и постом; да му је цар Дијоген из големе поште подигао овај храм, и да је горе у испосници преминуо. У поменутом предсобљу на зиду с десне стране представљена је у сликама његова пустињичка историја, уз неколико писмених објашњења. Калуђери су ово преводили у засебну повећу икону, и показују је полазницима. Добротом г. Љуб. Марковића среског начелника у Пчињи, добио сам препис ове историје. Износећи га онака какав ми је достављен, осем што сам титле избацио и речи подвајао, додајем: да садржини сваког члана одговара појединa слика; управо, написи су објашњење тих слика.

„1. Ѹдѡ. Диѡген билъ человек ловечц. Како ходиа по лов по ѡина места, виделъ неко̑е привидение како срна, и погнал по нюма да гѹ фане; и срна бежећи (!) испред Диѡгена влезла под они камен где била свати ѡтацъ Прохор; и Диѡген како наближи при каменат и виде светаго гди седи, и серном се разговараше, питѹе гѹ что е толкѹ ѹтрѹждена. И Диѡген ѹплаши са, и побеже назатъ; а свати дѹхом прозорлив позна Диѡгена, зашто има да бѹде царъ. Тогн свати ѡтацъ Прохоръ приведе Диѡгена пред иконѹ светаго мѹченїка Геѡргию.

2. Ѹдѡ. Свати ѡтацъ Прохор научи Диѡгена како хощет бити цар ѹ Цари град.

3. Ѹдѡ. Поставише Диѡгена цара ѹ Цари град, и благослови его патриар.

4. Ѹдѡ. Цар Диѡген изиде из Цари град.

5. Ѹдѡ. Цар Диѡген приде во ѡбласти жленских, научима созидати храм светаго победоносца Геѡргиа, ако же благовести емѹ свати ѡтецъ Прохор.

6. Ѹдѡ. Цар Диѡген посилает человеци на изисканиѥ свѧтаго.

7. Ѹдѡ. Цар Диѡген приде в козлачки пещер, и ѡбрете мощи свѧтаѥ ѡтца Прохора, и почести ѥго много усердно.

8. Ѹдѡ. Цар Диѡген покаи свѧтому мощи на мѹлѥ, пренести в жеглѥнски устроѥни храм.

9. Ѹдѡ. Свѧти ѡтацъ Прохоръ аби са во свѣ царю Диѡгенѹ, и рече ему: не хощу носити ма.

10. Ѹдѡ. Цар Диѡген возврати ѥго ѡт почивкаѡ на рѣцѣ пшноѣ, согради црков малу свѧтаго аѹку, и другу голему с пїргом во їма свѧтаго ѡтца Прохора, и ту постави мощите му.

11. Ѹдѡ. Цар Диѡген понде за въ Царн град с миром.

12. Ѹдѡ. Цар Диѡген приде при Царн град, царградски властели снѣтоше ѥго, и поклонише са ему."

Допуњујући ову историјцу предање каже: да је цар Диоген доиста овом свецу подигао храм св. Ђорђа у Нагоричини кумановске (а пре жеглиговске) области, на три сахата испод овог манастира, но да је он отуд избегао овим узроком. Једног дана хајкачи ловећи зверад по шуми, где је св. Прохор боравио, најуре једну срну у његову испосницу. Ловац који за њом пристајаше, дође на улаз пештере запетом стрелом, но светац изађе, махне на њ руком, и тако га одбије. За тим да је безбеднији и неприступачнији у осами, напусти ово место и манастир, и упути се у пчињску дубраву, где се и настани у садашњој испосници. Једне ноћи јави се цару Диогену на сну да га више не траже у подигнутом манастиру, но на другом једном месту на име тамо, где се јави бели орао и пронађе купина. По царевој наредби пажено је на ове прилике, и један старац са планине према Козјаку, која је тад била без имена, први угледа, где се бели орао

виje над подножjем Козjака. За успомену планину прозову Старац, и на овако обележеном земљишту пронађу купину, а мало даље у испосници и самог свеца. Доцниje на истом месту цар Диоген подигне св. Прохору овај садашњи храм, где га и сахрани. Кажу да у околини манастира jош траje и купина.

Испосница св. Прохора лежи одмах више манастира уза Пчињу, идући селу Jабланици; скривена je од људских очиjу шумовитим пределом међу пролокама што се с врха Козjака пуштаjу до у саму Пчињу. Полазници причаjу да je то jедна пештерица у камену, веома таjанственог изгледа с иконама и осталим траговима борављења светог оца.

Ово предање о постанку манастира веома je живо у памети народа овог краjа. У генеалогиjи византиjских императора, налазимо цара Романа Диолена где влада од 1068 до 1071 год. Ако je веровати предању, постанак манастиру ваља тражити око тих година, но сам Св. Прохор живео je раниje. Као прост војсковођ, заjедно с војводом Ксавиjем Диоген се одликовао у рату по овом краjу, а нарочито у Моглени, и до престола дошао je услед дворских интрига. Зарад интереса кога налазимо у што пуниjем објашњењу свиjу података што се на ову ствар односе, да изложио укратко судбину овог владаоца, држећи се историjе.

По смрти императора Константина X. Дуке, византиjска империја била je подривана побунама народа. У таквоj jедноj побуни би помешан и војвода Диоген, допадне тамнице и би га и живота стало, да му на молбу народа не опрости удова царица Jевдоксиjа. Она се беше писмено обећала патриjарху Ксифилинусу да се неће удавати; но немири у престоници, претећи нападаjи Турака, а и незадовољство народа што њим управља жена, поплаше je и навуку на другиjедан план. Патриjарах имађаше синовца, коме царица изjави да би ношла за њ', само кад би добила оно своjе писмо.

Неки вешт човек радио је на том код патријарха, који је баш и желео да му и синовац дође на престо, па је због тога једног дана говорија у сенату: како је прека потреба да се царица уда, и да је он ослобођава заклетве. Већина сенатора пристане, остали буду потплаћени, и Јевдоксија добије свој документат. Још исте ноћи Роман дође у двор, свадба се одмах сврши, и сутра дан буде проглашен за императора на велико изненађење двора и јед патријарха.

У то, нападаху на царевину Турци Селцуци под Алп-Арсланом. Роман пође против њих, и претера их преко Еуфрота. Султан му понуди данак, но он у нади да освоји целу Ерменску, одбије га. У поновљеном боју, Роман бојећи се за свој стан, науми да обиђе непријатеља. У то повиче грчки војсковођ Андроник, синовац пређашњег цара „побеже император.“ Неред настане, Турци одрже победу, романов коњ буде рањен, а он сам падне у руке Турцима. Алп-Арслан натера га најпре да целива земљу, што је значило да је побеђен, а после поступаше с њим као са заробљеним царем, и најзад га и отпусти, пошто Роман обећа голем данак.

Међу тим у Цариграду једни држаху да је погинуо, други да је у ропству, а његови непријатељи наваљиваху да на престо седне његова жена Јевдоксија и најстарији син јој Михаило. У то стиже писмо Романово. Стриц младог цара цезар Јован Дука побоји се романове освете, и наговори гарду те извиче за цара младог Михаила. Дознав то Роман у Малој Азији, скупи нешто војске и пође против новог цара но разбијен мораде бегати. Антијохиски управник лепо га прими, и са нешто војске спроведе до Киликије. Ту га негде у планинским клисурама нападне Андроник, разбије и нагони на предају. Роман се мораде одрећи престола и отићи у манастир у веома бедном стању неколике владике старале су се о његову издржавању. У монашком руху слика диогенова беше тужан призор пада и величине његове. У то из Цариграда

стигне заповест да се ослепи. Залуд је одбијао Андроник и опирало се свештенство, — наредба би извршена. Несрећнику ни пут не превезаше ране, јер така беше заповест, но га одвуку у онако грозном стању на острово Прот (Prota.)Његова је глава страховито изгледала; црви су му испун ли очне дупље, и он јадник на скоро (1071. год.)умре на мукама. Слаба његова жена није могла да га спасе. Сахрањен је убого. Укопан је у манастиру кога је сам подигао[1].

Да се вратимо нашој ствари.

Непрекидни ратови у средњем веку на балканском полуострову, остављаху за собом трагове пустоши. — Југоисточни крајеви наше Старе Србије, куда долази и врањанска покрајина, нарочито беху трајашња позорница крвавим ратовима међу Грцима, Бугарима и Србима. Нема сумње да је и манастир св. Прохора подлегао општој судбини тих крајева, и био неколико пута опустошаван. Врању и Сконље придружио је Србији још Немања. У подарном једном писму бугарског цара Костадина Асена Теше (1259—1278) међу утемељачима и обновљачима ман. св. Ђорђа на Вирпини више Скопља, има помена и о Хрисовуљи св. Симеуна Немање, што показује да је већ Немања обраћао пажњу на одржање богомоља по овим крајевима. У опсегу земљишта дарованог овом манастиру, налазимо имена: Козја стена, Црвен град, Преслоп, Ушће и т. д. што нас у нечем упућује у данашњу околину манастира св. Прохора[2]. О Пчињи и св. Прохору, немамо још задуго никакве писмене белешке, и отуд изводимо да је овај манастир морао бити забатаљен све до краља Милутина. Срећан у ратним подузећима, овај владар у исто доба беше и голем поборник вере и православља.Поред осталих многих за-

---

[1] Becker, Weltgesch. Mittelalter, 200—203. — Ст. Бошковић, Историја света. Средњи век, I, 126. — Рајић, I, 420 и 429.

[2] Шафарик, Památky drevního písmenictví Ijgoslovanuv. Издање Иричека. Одељак Нѹкорь хрисовоуль, 23.

дужбина, он је обновијо и храм св. Ђорђа у Нагоричини, и храм „пшинскомоу Прохороу“.[1] Оба ова манастира леже низ Пчињу, као што напред поменух, у растојању на 3 часа.
За борбе с Бугарима под Дечанским, кроз пчињско ждрело киптела је наша војска у походу к Вељблужду (данаш. ћоссендилу) придолазећи с Добрича, где је се купила као на зборну месту. За успех оружја Дечански је се помолио Богу у св Ђорђу, а доцније по одржаној победи дозволио је бугарској властели да у истом храму сахрани погинула цара. Ако још засад и немамо никаквих писмених доказа, ипак нема сумње да је у то доба био у нашим рукама и св. Прохор, и да је тад и у њему држана једна од оних топлих молитава, што се по наредби Архијепископа Данила разлегаху по свим српским богомољама као Благодарење на добијеној победи.[2] Под Душаном већи део данашњекумановске и врањанске крајине држао је севастократор Дехан, кога Душан у повељама назива „брать царьства ми“, а његова се жена потписује као „српска царица Јевдокија“. Други један крај иза Куманова, између Кратова и Скопља — на име по старим споменицима познату област овчепољску, држао је севастократор Јован Оливер.[3] Деханова владавина на истоку захватала је стари Вељблужд, пуштајући се к југу ћа до Струмнице[4], а на југо западу примала је у се и сву данашњу Моравицу у врањанском округу, са околином планине Рујана.

У подарном писму од 1379 год. његова жена ц. Јевдо-

---

[1] Ив. Павловић, Домаћи извори за српску историју, 216. Památky 60, 61 и 70.

[2] Домаћи извори за српску историју, 273, 244, 280 и 281.

[3] Азъ рабъ христовъ Іоанъ Оливеръ по милости Божиѥ и Господина ми брата Стефана бивъ Срьбльемъ велики начелникъ, по томъ великы слоуги, по томъ великы Воєвода, по томъ великы Севастократоръ.“ Тако се потписивао на неколиким хрисовуљама.

[4] Миклошић, Monumenta Serbica, 192.

кија са сином Костадином прилаже Хиландару њиве, ливаде и млин „оу Прѣшевѣ“, а то је данашње Прешево у Моравици од Врање на 3 сах. даљине.[1] Северни крај деханове баштине, као да није прелазијо преко планина Старца и св. Илије; јер Душан, подлажући цркви Архан. Михаила и Гаврило на Бистрици више Призрена међу осталим земљиштима и „црковь Прѣображеніе оу Крани выше хотоула“, не помиње ништа да је ово у дехановој области, а то је данашње село Преображење с црквом и обема хотољума источно од Врање, у растојању нешто јаче од једног сахата; док међу тим код других земаља и цркава која спадаху у приватна притежања, каже то изреком.[2] Нема сумње да је св. Прохор потпадао под државину деханову, као што потврђује и дандањи очувано име једном селу Деханци, што је у близини манастиру. За владавиње Нејаког Уроша и Мрњавчевића, деханова баштина остала је у рукама његове жене и синова му Драгаша и Костадина. Кад је млађа револуцијонарна партија изабрала за владаоца Кнеза Лазара, већина старе српске властеле одметла се у своје крајеве и управљала је с подложницима независно. У подарним писмима деханових синова и матере им из овог доба, говори се о прошлости, о царевима Стевану и Урошу као о њиховим господарима, а о савременом владаоцу кн. Лазару не помињу ништа, извесно зато, што не признаваху његову власт, налазећи да су му равни по сродству с домом Немањића[3]. Поставши владалац к. Лазар је морао одметничку властелу да савлађује оружаном руком. Марко Краљевић, Алтомановић, Радич Бранковић од Браничева, по свој прилици нису били једини с којима је имао озбиљних сукоба.[4] Да ни браћа Дехановићи не беху равноду-

---

[1] Mon. Serb., 143, 192.
[2] П. Срећковић, Сипан-паша, 51.
[3] Арх. Леонид, Истор. опис. серб. царской лавры Хиландаря, 76.
[4] Památky, Одељак: Лѣтописьць господь Срьбскыхъ, 74.

шна према ширењу власти Лазареве, о том нема никакве сумње. По напред наведеном већ нам је познато, да је св. Прохор, да је Пчиња била у рукама К. Лазара, и по томе ова браћа као да беху одагнана дубље истоку, задржавши управу над покрајином данашњег Ћостендила. Отуда нам и не долази као чудноват онај сјајни човек, кога приређује турској војсци господар од Ћостендила Костадин Дехановић, предав се Мурату у његову походу на Косово! За владавине царице Милице и сина јој деспота Стевана Србија је постала вазална држава, али у главном оста неокрњена. Године 1428. по уговору султан Мурат призна Ђурђа Смедеревца за деспота, но источна граница деспотовини би Морава, и тако истина Врања оста у нашим рукама, али у земљишту веома окрњена, јер је њено прекоморавље: Моравица, Пчиња и Власина остало под Турцима[1]. Од тог доба па задуго губимо сваку историјску везу у причању о Пчињи и св. Прохору, и тек годином 1689. настављамо прекинути ланац догађаја на овом крају, држећи се где историје а где народног предања.

У ранијем чланку о „врањанској бањи“ поменуто је, да у овим крајевима влада предање: како је пре неких 150 година, један аустријски ђенерао, идући с војском против Турака, дао поп Живку из Кршевице нешто пара и војника да по јуначкој Пчињи купи добровољце[2]. Очевидно је: да се овај догађај има да однесе на турско-аустријско ратовање у год. 1689. Као и вазда аустријска политика и у овом рату беше саможива и освајачка, но поробљеном српском народу довољно је било само да чује да је један хришћански цар дигао оружје против Турака, па да и сам припомогне. Није невероватно да је то доба и у ове крајеве протурен који при-

---

[1] О географском облику тадашње Србије, имамо добрих података у историјским истраживањима г. Чед. Мијатовића. Отаџбина 1875. свеске Април 526 и Јул 397.

[2] Српске Новине, 1878, број 242.

мерак оне посланице од 12. Јуна 1689. којом потоњи деспот Ђураћ Бранковић „ради избавленія народа нашего Сербо босанно и булгарро славно славенскаго языка“ подиже против Турака народе „въ васои восточнои и сѣверноі Илиріи, Тракіи Мисіи и проч.“[1] Осем тога у овој ствари могло је Србе да занесе и одушеви у неколико и то, што су добили и засебног вођа неког Карпа, коме је ћесар послао кнежевски шешир, као знак самосталне власти[2]. Нема сумње да је п. Живку ласно пошло за руком, да по Пчињи сакупи неколико чета српских добровољаца, који су олакшали да Немци 1689. освоје и попале Скопље. „**тожде лето приимше Немци своу срьпскоу ѕемлю и пленише Скопе**;[3] а Видаковић додаје: да је се тад наш народ као усташ грозно светио Турцима.[4] У Новембру исте године умре у Приштини Пиколомини, главни заповедник над аустријском војском која је у ове крајеве продирала. Команду прими Херцег од Холштајна, а одељењем војске што је била у околини Скопља командовао је пуковник Фрајхер од Штрасера, храбар али нагао и неразмишљен човек. Нешто његова охолост, нешто неморалност аустријске војске, и големи памети изазваше јавно нерасположење међу Србима и Арнаутима, што ратоваху уз Немце као савезници. Кад за тим Турци навале на Штрасера преко Качаника, Срби и Арнаути напусте га те буде до ноге разбијен и сам погине заједно с принцом од Хановера и с грофовима Штирумом, Гронсфелдом и Ауерстергом.[5] Предање је очувало спомен: да је ђенерао што је по Пчињи ку-

---

[1] Гавр. Витковић, Споменици будимског и пештанског архива, књ. III, Гласник 18 3, на уводном листу.

[2] Грађа за срп. повеснницу, Срп. Летопис, 1843, књ. IV. Немајући на руци поузданијих извора, употребих по нужди ову некритичну хронологију Ст. Шумарског.

[3] Památky. **Лѣт. господь срьбскыхь**, 87.

[4] Истор. срп. народа, 86—87.

[5] Reise von Bolgrad nach Salonik, 116—117.

пио добровољце погинуо код Велеса; држећи се Историје Хан наводи, да се то збило негде испред Качаника, кога су Турци већ били посели; на другом опет једном месту налазимо да је вођ Срба, утврдив се у Качанику и Езридери, на том месту разбијен од Татара, који га с моста бацише у воду Ускуп(!)[1] но то су само разногласице о једном истом догађају. Мало доцније аустријска војска сасвим напусти ове крајеве, а компромитовани народ остане као и дотле под Турцима.

За време тих ратова војске су непрестанце крстариле покрајином Пчиње. Манастир је био, не кажем, напуштен, али свакојако забатаљен. Памти се: да је услед нападаја турских трупа, последњи калуђер чије име не оста запамћено избегавши из манастира са нешто ствари, застао на једној стени на Козјаку с пушком у руци, осматрајући жалостиво шта Турци раде по манастиру. Дуго не потраја, а то се на прозорићу куле појави једна турска глава. Калуђер окине пушку и главе нестане. И сад се на прозору познаје траг од овог метка. Пре 40 година поп Таса из Буљесаваца у лову по козјачким стенама, спази где се нешто блиста претрпано земљом и камењем, и пошто расчепрка нађе један сребрн дискос а мало даље и кадионицу, и донесе их манастиру где су и сад. Бежући од Турака, калуђер је понео и ове ствари у планину, па немогав да их носи побацао их је. Веле да су са тих ствари преписиване старине, из којих се дознаје много којечега.

Колико је дуго манастир био затворен, не зна се.

Повраћено старо стање наново је увело турску управу у ове крајеве, али је политичка мудрост налагала, да се у завођењу новог или боље у повраћају старог реда, не упо-

---

[1] Поменута хронологија Шумарског у Летопису. Ускуп и Ушћуп то је турски назив вароши Скопља, но овде се мисли река Вардар.

требљују насилне мере. Јемачно је, пошто се Аустријска војска повукла, царском амнестијом опроштено народу што је уз Немца пристајао. То је узрок да је и поп Живко могао да остане на миру на својој баштини. Његовим настојавањем оправи се манастир и наново пропева. Он је умрьо украј њега у једној својој колебици, предавши управу свом сину поп Марку. Једног дана, лицем на Трнову Петку (26. Јула) у друштву с калуђером Макаријем из Кршевице, који је у ман. Светог Оца вршио службу, дође п. Марко на преславу к цркви св. Петке у селу Стропском више Горњих Нерадоваца с ову страну Мораве. Под ноћ истог дана упуте се преко Мораве у село Тибужде к цркви св. Пантелије, која је опет сутра дан славила. На путу се нешто позаваде. Поп Марко стане враћати Макарија у манастир, говорећи да није нужно да обојица иду у Тибужде; најпосле дође и до боја, и п. Марко погине негде украј Мораве. Убилац побегне окосином више села Ратаја, но буде ухваћен и доведен пред Хусејин пашу, који тад наставаше у Ратају начивлику. Паша га баци у тамницу где проведе 90 дана, а после га пусти пошто син убијеног поп Неша изјави да му прашта крв говорећи: да се нема вајде од његове смрти јер се његов отац не поврати, а грех је да обојица погину.[1] Ослобођени злочинац пође у манастир, но код села Клиновца уједе га бесан пас па се и сам сконча. За п. Марком дође на управу син му поп Неша. Тих година манастир је једном и гореo

[1] Право кривине, које Турци и сад признају. Отуда је у приватним одношајима смртна казна код Турака веома ретка. Вреди правничког истраживања: је ли истражни притвор по старом српском праву био ограничен и на које време; јер осим помена ових 90 дана тамновања, писац је чуо на једном поротном суђењу од нашег човека са Копаоника: да је извесни оптуженик рђава владања, јер је пре неколико година био код суда у притвору 90 дана, па је пуштен. На стављено питање добио је одговора: «па ја мислим да није више тамновао».

непажњом неког пијаног еклезијарка, и тада су у оној ћелији где су мошти, сагореле многе ствари. После Неше постане старешина манастиру син му поп Стоша; За њим неки поп Анта, а након њега Игуман Петроније — Пеша — којега смо ми затекли, и који је пре био свештеник у Шахинцу. У колико ми је пошло за руком да докучим, генеалогија пок. Живка, тече у мушкој лози до данашњег дана овим редом:

Живко имаіаше сина п. Марка.

Марко синове: п. Нешу и световно лице Михаила.

Неша је оставио синове: п. Стаменка и п. Стошу.

Михаило остави сина п. Јову.

Стаменко роди п. Станка.

Стоша остави п. Тасу.

Јова роди п. Стошу, п. Анту и п. Алексу.

Станко остави п. Димитрија и п. Манојла.

Таса роди п. Алексу и п. Арсенија.

Стоша роди п. Манасија.

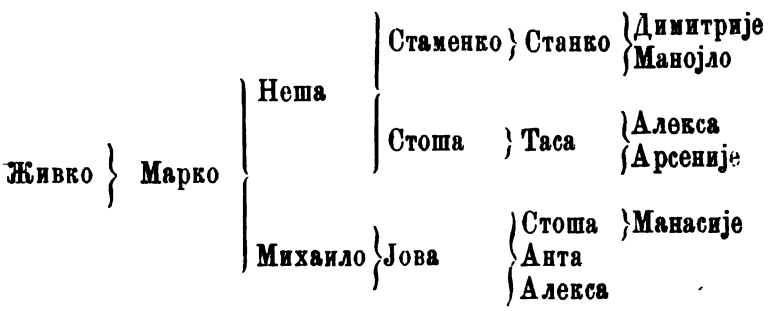

По овом обрасцу лепо се види наследност свештенства у једној породици. Можемо рећи да је васколики пчињски срез парохија две или три овако разгранате фамилије. Потомци поп Живка већином настојавају у с. Преображењу, а имају парохије на врху Пчиње ћа у Радовници. Прастаро Српско право, да синови свештеника пошто књигу изуче остану на очевој парохији, као што се види, овде је још у

животу[1]. Г. Стоша Јазаковић свештеник из Врање, коме сам захвалан за велику већину својих бележака, потомак је поп Живка по женској лози. Причао ми је: да је поповска генеалогија његових предака у мушкој лози, толико исто разграната.

Манастир је имао богату збирку старих књига и рукописа, но све је махом развучено и пропало. Хан је видео приличан број књига, но вели да су све на папиру, а ни једна на пергаменту. У оном међувремену док није п. Живко манастир наново отворио, књиге су морале бити где год прикривене. Памти се, да је једном пре п. Живка манастир горео, па што је било књига доле у цркви да је све сагорело и развучено, а остало је само оно што је било горе у црквици. За Хусејин — пашине управе дође у манастир један странац с госпођом с царским писмом да књиге прегледају, и што им ваља изузму. Целе једне ноћи прегледали су ове старине и полазећи однеше приличну количину. Неша дође за тим паши и пожали се, а паша у чуду и препасти повиче: „Ех болан деда попо, што даде, шта учини?! Те су књиге ваша антика, ваш закон. Ваља ту да остану док је у трајању и сама црква!“[2] Разабрав да је странац отишао пчињским ждрелом ка Куманову, пошаље одмах поруку Скопљанском паши, да калуђери других манастира не издају тих светиња, ако странац и на њих удари. Тако се и учини, ну заман! Уложени протест изазове из Цариграда строгу наредбу да се странцу ништа не крати. Мени је казивано да је то био некакав Рус. а г. Фирмилијану, администратору врањанске епархије у на-

[1] „Попоньсци сыноке кто книгоу изоуши, да стои с оцемь на своемь ждрѣбию; ако ли книге не изоуши, а ѡнь да е мѣрополь; а да се попь ѡдь попа стакни“. Дечански. Monum. Serb. 99.

[2] Дед је обичан назив свештеничког одликовања у тамошњим крајевима, и значи колико оче или господине. По свој прилици то је заоставштина старог црквеног звања. «Дјед», «стројник», »хришћанин«, бијаху часне службе у патаренској ереси у Босни — вели Мајков (стр. 274).

шем наступању, причано је да је био Немац. Другом једном приликом пре 40. година Руси однеше један товар књига и рукописа; пре 25. година однели су Грци два товара. Већ по овом ласно је видети, да је ман. св. Прохора био расадник писмености на овом крају, имајући од памтивека толику знамениту количину књига и рукописа. Кад се још дода, да у њему и данас постоји једна ручна штампара од изљебљених дашчица веома примитивног облика за оштампавање црквених молитава, нема сумње да је већина тих књига у самом манастиру писана или преписивана. Имамо доказа, да су Оливер, Дехан и њихови потомци, дижући по својим покрајинама богомоље, веома гајили тадашњу црквену књижевност. У нашој народној библиотеци, налази се под бр. 62 један рукописни минеј на кожи, кога је писао некакав Станислав по заповести војводе Оливера 1342. за његов манастир св. арх. Михаила у Леснови. У поткриљу Црне Горе у пределу Жегљиговском, писао је свој рукопис Владислав Граматик 1479 године. Један део црквене светиње, лежи и у овим драгоценим писменим споменицима, и зато се њихово разлачење међу свештеницима и народом ове покрајине помиње с болом и грчином. То је узрок да су с великим устезањем показивани нашим људима заостали екземплари. О мом доласку у манастир, игуман Пеша беше у Врањи послом око неке парнице због манастирске земље у Жапском. То би узрок да ми се ни једна од тих књига не показа, јер се изговараху да је у игумана кључ од орахе, где су смештене. У Марту 1878. године кад оно пуче немио глас да ће турске трупе да поседну Врању и свет листом бегаше у Србију, наша војена власт однела је из манастира око неких 25. комада књига. Знало се да је остатак прикрио игуман негде у Шахинцу или Старцу, но он не хте да прокаже. Доцније у поверљиву разговору признао је г. Фирмилијану, да је доиста то учинијо, и обећа да све књиге и старине поднесе на пок-

лон Краљу Милану[1], коме се тих дана у Врањи надаху. Крајем 1878. године, кад је по берлинском уговору наша војска изашла из ове покрајине, опет је однешена једна коликоћа, а тих дана како чујем умре и игуман Пеша. Књиге су предане народној библиотеци, па ће бити приступачне научној употреби. Међу њима има и живот свечев у рукопису, једна споменица — катастих, где су уписивана имена полазника и дародаваца, међу којима кажу да имају и оригинални потписи Јована Оливера и друге српске господе из душанова доба. У својој расправи „Српски Комнени" у XII. Гласнику, пок. К. Николајевић наводи по препису Верковића један поменик из ман. св. Прохора, што ће бити на сву прилику поменути катастих. У њему читамо следеће: **Помѣни господи благоѵѣстивѡю господѵ рабѣ божїѣ: Ѡанкѣна деспота. Деѧна деспота. Єфросиѧ Катаквзиниѧ. Євдоксїю. Влькослава. Драгаша. Константина. Степана. Теѡдороѵ. Владислава. Тѡдора. Гюроѵ** и још до 37 које имена и презимена међу којима налазимо и ова лепа женска: Раја, Даница, Богосава. ГГ. Милован Павловић потпуковник и др. Лаза Докић, причаху ми да имају препис тог катастиха, но ја их нисам видео.

Са поменуте тврдичавости у показивању и давању старина, неправедно је пребацивано игуману да је одан Бугарима; а неки још говораху као да крадом шаље хране турским трупама што се видаху горе по Козјаку у шанчевима. Стоји истина: да је упливом бугарске пропаганде био учињен расцеп у народу овог краја одкад поста егзархија, услед струје која је потицала од извесних врањанских чорбаџија, али је игуман Пеша био уза српску ствар, и о нашем доласку дао је и сувише доказа о свом патриотском потпома-

[1] Тако зову нашег владаоца ван старих граница не само Срби но и Турци и Арнаути.

гању утичући на околину и делом и речју. Узрок је дакле оно прво — општа жеља околине да се старине из манастира не дирају — на чему је на сваки начин игуман Пеша највише настојавао, пошто је као старешина манастира, у овој ствари био и лично интересован. Онај други прекор можда није невероватан; но ваља знати, да са Козјака турска пушка бије у теме манастиру, да је то доба св. Прохор био ван наше демаркацијоне линије, и да је било више но извесно, да ће овај крај Пчиње остати под Турцима.

Свети Прохор рођен је у Овчем пољу. Бугари га уврштују међу свеце своје народности, полажући неко историјско право и на ове крајеве, али греше поред толико јаких доказа у језику и обичајима, што потврђује да је овуда махом српски елеменат, гдегде само измешан бугарским колонијама. Истина, дубље истоку српски је народ чудновато промешан с бугарским живљем да је тешко наћи етногравске и геогравске тачности у границама између оба народа[1], — ну ипак научна истраживања нарочито потоњих дана, решила су ово питање сасвим у нашу корист, тако да се с поузданошћу сме тврдити: да је Овче поље српски крај од вајкада[2]. Г. Милојевић, далеко пре Немање, налази дубље старе српске границе[3]. У осталом да је св. Прохор доиста прави Српски светац, поред оног што га вас народ зове чистом српском речи „Свети отац", имамо и сувише историјских доказа и у другим датима. У м. Грачаници на Косову, међу осталим српским свецима, стоји на зиду и „**свети Прохорь срьбски пшиньски**;" у м. Девичу делази такође после Немање и св. Саве као српски светац; у развалинама св. Николе код села

---

[1] Новаковић, Бугари и њихова књижевност. Отаџбина 1875 г., свеске: Окт. Нов. и Децембар.

[2] Чланци: »Стара Србија.« »Којој словенској грани припадају Словени у Горњој Албанији и у Македонији.« »Старо Срби«. Српске Новине, 1878 г., бр. 77, 78, 99, 100, 101, 119, 120, 121.

[3] Одломци историје срп. народа, II, 100.

Ђурковца тако исто; у цркви храма вазнесења Богородице у Пећи на зиду поред св. Саве српског патријарха стоји у калуђерској мантији: „св. Прохорь Пчиньски србьскїи“. У једном минеју о нашим свецима владалачке лозе и осталим поборницима вере, кога је Милојевић имао у рукама, између осталог каже се: „и велики целебници и поборници православна и благочестна св. србьскиа цркви и отьчьстна србьскаго своегѡ: Їѡане Дексиьскїи, Петре Хоришскїи, Прохоре Пшинскїи...“ У поменутој Грачаници, г. Милојевић је преписао и једну народну песму о пропасти на Косову, у којој се помиње као наш светац и „свети Прохор пшињи на истоку“.[1] У далекој Херцеговини, о слави која је чисто српска установа, чита се једна молитва, у којој међу осталим свецима помињу и „Прохора пшинскаго“.[2]

Свети Прохор био је схимник т. ј. један од оних божијих угодника, чијем животу сасвим доликују ове речи ученог Руса о нашем св. Сави: „Въ єдинеиномъ келлїи усилилъ свои труды, истлевла тѣло свое ночными бдѣнїами, частыми колѣнопреклоненїами, долу лежанїемъ и постомъ; одъ всегдашнаго поста внутреность его такъ изсохла, что онъ болѣе не могъ жить безъ поста. Душевныа страсти онъ искоренилъ тѣмъ, что, направлла всѣ свои мысли ко Христу, вмѣстѣ съ тѣмъ имѣлъ всегда и память смертную“.[3] У народу је овог краја као нека пословица: „да су св. Прохор пчињски, св. Прохор Јован Рињски, св. Гаврило Лесновски, и св. Јаћим Егри-паланачки“[4] 4 рођења брата, но ово замишљено сродство ваља тумачити у моралном смислу као заједничку духовну радњу њих четворице око унапређења морала и религије по својим крајевима. Иричек их налази као суврe-

[1] Путопис дела праве Старе Србије, I. 152, II. 44, 154, 172. 207, 232.
[2] Милићевић, Кућанска слава. Годишњица, 1878 г., I, 132.
[3] Истор. опис. серб. цар. лаври Хиланд. 13.
[4] Место св. Гаврила, чух где кажу и »свети краљ Дечански«.

менике под владавином бугарског цара Петра (927—968 г.) и вели да су спомену ова четири пустињика, подигнути манастири огњишта образованости у слободном времену, и уточишта писмености и духа словенског у времену турске поплаве[1]. Тако их налазимо и по житију св. Јаћима, које је штампао г. Новаковић.[2] По томе сасвим отпада напред поменута традиција, да је Прохор живио у добу византијског императора Диогена, а ближе је истина друго једно предање: да је манастир био запуштен, па га је Диоген само обновио придигавши се од неке болести.

И ако је св. Прохор један од оних светаца, што се предаваху крајњем асцетизму, проводећи живот по пештарама и дубравама у осами, ван домашаја људи, ван дружбе, ван разговора, занемарујући телесне жеље и водећи рачуна само о будућем животу, ипак његов живот испуњен је примерима самопрегоревања, имао је и још и сад има делотворног утицаја на веру и морал народа овог краја. Угодничка дела још су у свежој опомени не само међу нашинцима и Бугарима, но га поштују и сами Турци и Арнаути, и своје болеснике шаљу у манастир зарад помоћи. Казивано ми је да га Бугари светкују 19. Септембра, но храм је манастиру 19. Октобар, а преслава 15. Августа. О тим данима долази пред манастир грдна множина света од Врање, Куманова, Скопља, Калкандела, Штита, Велеса, Кратова, Ћостендила и т. д. како кажу „у гости“ остајући по неком старинском обичају 3—4 дана зарад проводње. Хан мође округлу цифру тих полазника до 6000. У опште до пре неких година ова је светиња сматрана као мали хаџилук.

Манастир је веома богат у приходима, и можемо рећи да је један од најбогатијих на овој покрајини. Осем многих

---

[1] Dejíny naroda Bulgarskeho, 1877, 141.
[2] Гласник, 1867, књ. V. 233.

пасишта и забрана по Козјаку, има многе земље и у Жапском више Преображења. На Пчињи има воденицу од 7 витлова; преко 50 грла говеда и т. д. Као главна црква манастир је имао и својих метоха. Храм св. Луке, што се помиње у напред стављеном запису, у околини је манастира у порушеном стању. У Жапском има храм св. Стевана, који му је такође метох.

Са свима својим богомољама, којих је било много, као што показују на све стране развалине, од вајкада Пчиња је потпадала под област српске цркве.

Хрисовуљом од 1353 год. цар Душан, царица Јелена и њихов син краљ Урош, дају Серском (Сереском) митрополиту Јакову, цркву св. Николе на Пшињи под Козјаком, да је држи и ужива за живота, а после његове смрти остављају је у својину свом царском манастиру св. арх. Михаила и Гаврила у Призрену. „**Изъобрѣте царство ни**, веле дародавци, **храмъ великаго архїерєѡ Хрїстова и чюдотворца Николи въ мѣєстѣ нарицаемѣмъ на Пъшини подъ Козлюмъ, єгоже създа прародитель царства ни, свети краль Ѹрошь; и настоєщїими времєньми порушєнь, и властели изсалюмь, или истѣє рєщи помѣропьшєнь**“[1] Кад је 1765. год. Српска патријаршија укинута, постав закупно добро цариградског патријарха, св. Прохор дође под власт грчке Цркве; но пре неких година, пошто се заведе егзархија, приграбе га Бугари под своју управу, и у том стању затекла га је наша војска као „бугарски“ манастир.

Придев „Пчињски“ добијо је манастир од реке Пчиње, што настаје поврх радовничких воденица саставом две реке: црвеноградске и црноречке, које у даљем току носе ово заједничко име. Околина тврди да је Пчиња име „оно-

[1] Стара српска писма из руског манастира св. Пантелије, у Св. Гори. Прилог архим. Леонида. Гласник VII, свеска 24, стр. 243. Има овехрисовуље, непотпуна помена, и у Mon. Serb. 125.

времско“, да је остало од Латина док су овим крајевима владали, да је то реч њихова језика што значи уток две или више река једне у другу, које тако чине једну већу. Неук у латинском језику и филологији остављам позваним да оцене ове наводе; но ја бих само напоменуо да ми се чини е је ово реч чисто словенског корена. Облик „Пшина“ по споменицима далеко је старији од данашње речи „Пчиња“; но ипак и у једном и у другом смислу као да означује или веругавост реке, која промиче овим врлетним крајем као да га о п ш и в а или о п а с у ј е; или њен п о ч е т а к — врело.[1] У даљем току Пчиња удара на с. Стајовце, промиче више Окута, иде на Трговиште где прима Козидоску реку, пролази мимо село Ђеракарце, где је на једном једва приступачном ћувику, стара „Вража црква“ која такође има своју историју, после иде на Шахинце, па мимо манастира и т. д. и најзад слази у Вардар.

Од ове реке добола је име и цела покрајина. За Турака, чинила је Пчиња један к о л (срез) у великом врањанском округу. По једном не сасвим тачном препису турског пописа, у Пчињу је долазило преко 90 села. Пошто је наша војска ушла у ове крајеве, казивано ми је да је под нама било до 80 села; а кад је демаркацијона линија повучена, од овог броја отпало је 34 села. По нашем попису од 1. Октомбра 1878. г. према ком је обављен избор посланика у врањанском округу, Пчиња је бројала 6100 пореских глава[2]. По најновијој административној подели нове српске покрајине од 6. Февруара 1879. г.[3] У Пчињу долази 89 села; већи део остао је под Турцима, а недостатак попуњен је селима власин-

---

[1] Ч и њ а т и. Вуков Речник, 825. — „У памет се добро Приногорци... А ко чиња бити ће најбољи..... А ко изда онога те почне.....“ Г о р с к и В е н а ц, V издање 1871, 106.

[2] Срп. Новине 1878, 218.

[3] Срп. Новине 1879, 35.

ског и моравског среза, који су истом поделом укинути. Врлетан положај Пчиње даје потпуну слику нашег ужичког или крушевачког округа.

Пчињани су горштаци и јунаци, на чијем смеђем облику, висини и целом држању тела, стоји још прави српски тип какав се виђа у наших Сврљижана. Језик и одело а нарочито оне шарене кошуље, исто као у њих. У говору им, чује се много старих српских речи и облика које налазимо по споменицима као прашам место питам, забел м. забран, ити м. ићи; а имају и других сувремених згодних израза, с којима ми натежемо означујући поједине предмете као сукаљка м. оклагија, машћевина м. бојевина и т. д. По имућности Пчињани се могу да поделе на две половине. Једна, што настава у мало бољој питомини, бави се ратарством, а понајвише гаји стоку, но многи од њих и тргују као добре газде н. пр. богати Трњар из Стајовца, који гони овнове на пијаце у Солун и Цариград. Друга половина, живећи на врлетној земљи, сиромашна је, бави се највише грађевинарством, а поједини чланови задруга остављају своја огњишта и одлазе на зараду у Србију. Пчињани су веома гостопримни. Дође ли му гост — ако сам нема узајмиће да га почасти. Према овим горштацима Моравци (тако зову сељаке у Поморављу око Врање), долазе као људи лака живота и доста егоистични, или како их згодно назва у иронији један стари Пчињанац као „сарафи“.

По Пчињи има доста великих и богатих села као: Стајовце, Трговиште и т. д. У Шахинцу имају неколики дућани понајвише самих грнчара. У Марганцу има руда камена угља; но како кажу друга једна још боља налази се код св. Петке у Кленику, на место што се турски зове „канин — до“ или српски: крвави до.

Пчињани су се вазда одликовали личном слободом па су Турци од њих зазирали. Пчиња и Пољаница у врањан-

ском округу беху азил за Србе које турска власт гони. Из политичких узрока Хусејин-паша много је заштићавао манастир, желећи да одржи мир у народу. Редак је мислим у свој Старој Србији манастир, који има звоно, а у св. Прохору има га. Садашња генерација с поносом прича да није било случаја да било Арнаути или Турци св. Оца нападну и разграбе, приписујући то колико предеоној кршевитости, толико и својој спремности да и последњу кап крви пролију за одржање своје светиње. О првом рату 1876. г. Дибранци су продрли од Куманова, но су се у манастиру бавили кратко време неучинив големих штета.

О симпатијама, која гаји народ ових крајева од вајкада према нама као својој браћи, мислим да је излишно зборити. Догађаји последњих дана, још су тешње зблизили подвојену браћу, и поништили фине плетке бугарске пропаганде, која је живо радила на нашем одроћавању. Познате су нам довољно оне бурне манифестације, они протести свију врањанских села, да не остану под Турцима или Бугарима, него да буду заједно са нама[1]. То није тренутан појав случајно ускипеле жеље, да се народ само отресе Турака, па ма ко други њим завладао: није удешен чин српске власти да се завара дипломација; но је искрена тежња за спајањем с браћом по крви, вери, обичајима и традицијама. Да поменем само неколике доказе тих непритајених симпатија наших Пчињана.... Причао ми је г. Фирмилијан, да је у ман. св. Оца видео, чини ми се рече, једну проскомидију, писану пре неколико година руком оближњег једног свештеника, у којој је о служби међу осталим молитвама и пре нашег доласка чињен помен о нашем владаоцу.... Кад је наша војска продирала у околину Врање, раздрагани само појавом неколико наших добровољаца, Пчињани су скочили на оружје, и у околини

[1] Срп. Новине, 1878, бр. 74, 83, 144.

Куманова направили праву револуцију узбуњивањем села тако, да је само примирје обуставило напредовање, а иначе беше отворен пут нашој војсци Куманову и Скопљу скоро без свака отпора. Још ми стоји у памети као неизгладив спомен онај тужни призор, кад угледах улазећи у двориште манастира, једну гомилу добегалачких фамилија из околине Куманова — мислим преко 60 на броју, које беху размештене по одахама манастира. И старо и младо, и големо и мало, натицаху се да ме поздраве добродошлицом, и разбираху: хоће ли нова српска граница да остане бар по демаркацијоној линији до манастира. Ја сам околишио с оцечним одговором, стављајући у изглед завршетак ове ствари према њиховим жељама и надама; али они, разабрав раније да је граница код Давидоваца, махаху главама жалостиво и тужно збораху: „ваљда нас неће краљ Милан оставити без заклона; ваљда не ће предати сиротињу опет под турску сабљу.“ Незнајући шта да одговорим, ћутао сам као стена, и дуго премишља о незгодном положају тих људи, бацајући проклество на политику и дипломацију, која од ове наше браће прави и Бугаре и Грке и Арнауте пре само не Србе. Међу овим прибезима беше и 4 свештеника.... Примив наше оружје, Пчињани су се били организовали у два батаљона. Стајовачки батаљон давао је 325 коморџија; а Пчињански 960 пешака, 46 коњаника и 186 коморџија. Једне ноћи између 9. и 10. Септембра 1878. г. кад је смедеревска бригада била прорећена отпуштањима на одсуства, чу се пуцањ на дамаркацијоној линији према Ослару и Самољици, као што се доцније дознало због неког неважног узрока. Док се наша одељења груписала и постројавала, дотрчала су и наша браћа из Пчинског батаљона с пушкама у руци, говорећи: „не бојте се браћо! Знамо ми да сте се осамили, али ево и нас!“ И то је било у времену кад је била јавна тајна, да ће та наша браћа да остану под Турцима..... Је ли и то измајсторисана симпатија?!

По закљученом миру између нас и Турака, не хтевши да остану под Турцима, многе пчињанске породице прешоше на нашу страну, и размештане су по селима напуштеним од Арнаута. Таква једна партија настањена је у селу Рујинковцу уз Медвеђу у срезу јабланичком окр. топличког.

Ја сам на крају својих не сасвим исцрпених бележака о Пчињи. Пре једне десетине година, док је турски жандар на Старцу дочекивао полазнике, поред турске администрације која није баш годила хришћанима, морало је бити по врлетним крајевима Пчиње и Рујана и лопова и хајдука. Хан је грабио да за видела сиђе у Бељачу из ове несигурне покрајине... aus dieser unsichern Gegend....[1] Напротив о мом путовању, Пчиња је била сасвим мирна. На појединим висовима према Козјаку, видаху се наше колебе стражарице, а на путу сретасмо ведра лица пчињански обитавача, који нас мило гледаху и предусретаху. То је било у времену — кад је од оноликог броја турских и арнаутских забита по Врањи, остало само неколико жалосних представника, што се још врзаху по оној каваници украј наше војене пошто на пијаци, мирни, кротки и трпељиви, исто као пререушени јагњци од негдашњих тигрова; у времену — кад се скоро на сваком крају по Врањи чуо јек омиљене гилханске песме:

„Паде облак на Србију,
Појави се ђанум сјајна звезда,
Сјајна звезда бајраклија
Па дозива ђанум књаз Милана:
Устај књаже, устај главо!
Већ је време књаже за гињење“, итд.

Затварајући књигу ваља ми још да са признањем поменем пријатеље и познанике: Љубу Шишковића из Х. П. Па-

---

[1] Reise von Belgrad nach Salonik, 89.

ланке б. комесара смедеревске бригаде, јер ми беше пријатан друг до св. Прохора; Милана Р. Антића чиновника мин. финансије као б. комесара, и официра Добошаревића као бив. ађутанта у београдској бригади, што је наставала у Преображењу; и врањанце г. М. Јазаковића ђакона, и Р. Христића и К. Стаменковића трговце, јер ми беху на руци да о Пчињи и овим крајевима што више сазнам видим и прибележим.

Крушевац.

Алекса С. Јовановић.

НОВА МЕТОДА ДОБИЈАЊА α-ДИНИТРО-ФЕНОЛА

И КОНСТИТУЦИЈА ТЕТРАНИТРО-ДИФЕНИЛ-КАРБАМИДА;

ОД

Ѓ. М. Лозанића.

Laurent[1] је први наградио динитро-фенол, дејствујући на фенол азотном киселином, па је још он спазио, да се при томе граде два различита динитро-фенола. Körner[2] је доцније ортонитро-фенол (неиспарљив) азотном киселином претворио у динитро-фенол, који се топи око 114°. Cahours[3] је добио динитро-фенол (топи се између 113° и 114°) растављајући динитро-анизол $C_6H_3(NO_2)_2O.CH_3$ калијум-хидратом. Gries[4] је добио динитро-фенол редукцијом пикринске киселине, а и растављајући алкохолом диацо-динитро-фенол $C_6H_2(NO_2)_2N_2O$. Clemm[5] је добио динитро-фенол из динитро-бром-бензола $C_6H_3B_r(NO_2)_2$ (топи се на 72°), растављајући га калијум-хидратом; добивено једињење топи се око 113—114°. Sachse[6]

---

[1] Annalen der Chemie und Pharmacie *43*. 213.
[2] Kekulé. Lehrbuch der organ. Chemie III. 42.
[3] Annalen der Chemie und Pharmacie *69*. 237.
[4] Annalen der Chemie und Pharmacie *113*. 208.
[5] Journal für prakt. Chemie, год. 1870, I. 170.
[6] Annalen der Chemie *188*. 145,

је добио динитро-фенол (топи се око 113°) из динитро-фенил-сулфо-киселине $C_6H_3.NO_2.NO_2.HSO_3$, растављајући је калијум-хидратом. Babcock[1] добио је динитро-фенол (топи се на 114°) из динитро-салицилне киселине $C_6H_2.OH(NO_2)_2.CO.OH$, грејући је са водом око 200°. — Овај динитро-фенол, што се топи између 113 и 114°, назват је α-динитро-фенол. Њему је дао Salkowski[2] ову конституцију:

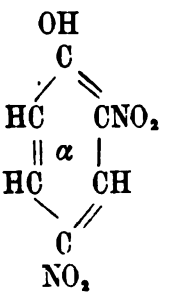

Осим овога α-динитро-фенола позната су још четири изомерна динитро-фенола. Тако кад азотна кис. дејствује на метанитро-фенол (испарљиви, мирисави) гради се други β-динитро-фенол (Hübner и Schneider[3]), о чијој тачки топлења постоје у неколико различита дата, а узима се најчешће 95°. Bantlin[4] пак дејствујући са мало азотне киселине на метанитро-фенол, добио је још ова три: γ-динитро-фенол топи се око 104°, δ-динитро-фенол топи се око 134° и ε-динитро-фенол топи се око 144°. Salkowski и Bantlin, у наведеним цитатима, дају следеће конституције овим изомерним динитро-фенолима:

---

[1] Berichte der Deutsch. chem. Gesellschaft XII. 1345.
[2] Berichte der Deutsch. chem. Gesellschaft VII. 373.
[3] Annalen der Chemie *167*. 89.
[4] Berichte d. D. chem. Gesellschaft VIII. 21 и XI. 2102.

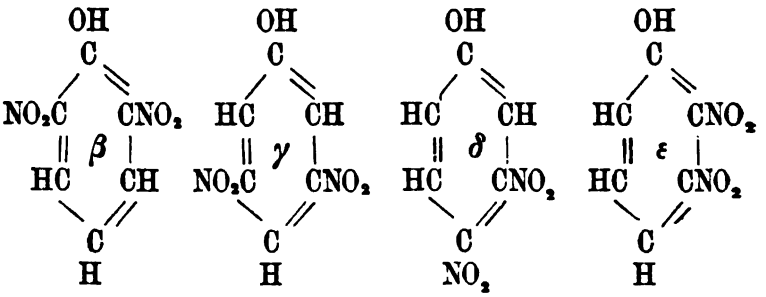

Моја нова метода добијања динитро-фенола састоји се у растављању динитро-анилина $C_6H_3(NO_2)_2NH_2$ под утицајем калиум-хидрата. Clemm[1] наводи, да динитро-анилин добија угасито-црвену боју, кад је његов алкохолни раствор са нешто калијум-хидрата грејао; али он додаје, да се динитро-анилин не мења при томе. Кад сам ја динитро-анилин (топи се на 176°) у алкохолном раствору калијум-хидрата кувао, опазио сам не само то, да он угасито-црвену боју добија, већ сам спазио да се из тог раствора развија и амонијак. Ово ме је навело на закључак, да се при овој реакцији динитро-анилин дубље распада, и да се ово распадање његово односи на NH_2 групу његову. Ја сам продужио кување овог раствора, додајући му мало по мало воде (али толико да динитро-анилин остаје у раствору), док није алкохол испарио а развијање амонијака престало. Заостали водени раствор одваја, кад се олади, жуте игласте кристале, који су калијумова со α-динитро-фенола $C_6H_3(NO_2)_2.OK$. Из ове соли хлороводонична киселина ослобађа α-динитро-фенол у жућкастим листићима, који се топе, кад су из воде прекристалисани, око 112° до 113°. Динитро-анилин, прелазећи у калијумову со α-динитро-фенола под утицајем калијум-хидрада, распада се по овој једначини:

$$C_6H_3(NO_2)_2NH_2 + KOH = C_6H_3(NO_2)_2.OK + NH_3.$$

[1] Journal für prakt. Chemie год. 1870. I. 171.

При овој реакцији распада се један део динитро-анилина дубље, градећи нека мрка смоласта једињења.

Овим, што динитро-анилин прелази у α-динитро-фенол, коме је молекиларна конституција позната, одређена је молекиларна конституција и тетранитро-дифенил-карбамида и његовог калијумовог деривата. Ја сам показао[1] како се из тетранитро-дифенил-карбамида добија калијум-дериват његов:

$$CO < \begin{matrix} NK.C_6H_3(NO_2)_2 \\ NK.C_6H_3(NO_2)_2 \end{matrix}$$

и како се овај распада кад га водом прелијемо прелазећи у динитро-анилин, који се топи око 176°:

$$CO < \begin{matrix} NK.C_6H_3(NO_2)_2 \\ NK.C_6H_3(NO_2)_2 \end{matrix} + 2H_2O = K_2CO_3 + 2C_6H_3(NO_2)_2NH_2.$$

Како овај динитро-анилин прелази у α-динитро-фенол, то онда и његове групе NO_2, NO_2 и NH_2, а тако исто и у тетранитро-дифенил-карбамиду групе NO_2, NO_2 и NH морају стајати око бензоловог језгра као 1 : 2 : 4, јер у том положају стоје групе NO_2, NO_2 и OH и у α-динитро-фенолу.

Из хемијске лабораторије на вел. школи у Београду, у јуну 1879 год.

[1] Гласник књ. 48, стр. 292. Berichte d. D. chem. Gesellschaft XI. 1539

НЕКОЛИКО ПРИЛОЖАКА ЕСКПЕРИМЕНТАЛНОЈ ФИЗИЦИ

ОД ПРОФЕСОРА

М. ПЕТРОВИЋА

У СОМБОРУ

За основне експерименте о еликтрицитету узимају се обично стакло и смола. За трење истих употребљавала се пре већином свила, сад се стакло тре обично амалгамованом кожом, смола сукном, те се тако добија електрицитет знатнијега напона. Ипак се мора признати, да су експерименти инструктивнији, кад се и стакло и смола тару једним истим телом. Вредно би било, да се потражи тако тело, које би у себи имало све добре стране и амалгамоване коже и сукна. Како мислим нашао сам тако тело у перју.

За експерименте, које ћу описати, употребљавао сам обичне перушке и то искључиво од гусака. Пређе ли се перушком неколико пута преко стаклене шипке, то се ова тако јако електрише, да великом енергијом привлачи и одбија лоптице од папира или сржи. Ни трење стаклене шипке амалгамованом кожом не производи енергичкија дејства. У том је случају електрисано стакло позитивно, перушка негативно.

Пређе ли се перушком преко смоле, то се ова много јаче електрише, него кад се за ту цељ употреби сукно. Ја имам

више шипака од гутаперке. Док су биле нове, показиваху доста добро електричке појаве. Али ево већ више година су у том погледу знатно олошале. Кад н. пр. ставим на плочу од стола хрпу лоптица од папира, па им приближим сукном протрту гутаперку, то их она из довољне близине до душе к себи привуче, али их за тим не одбије, као што би требало да буде. Иста гутаперка, кад се пређе преко ње перушком, показује у истом случају већ из приличне даљине најлепше како електричко привлачење тако и одбијање. Гутаперка је електрисана негативно, перушка позитивно.

Кад се тела тару, развијају се увек у исто доба оба електрицитета. Тако буду и кожа и сукно електрисани, али показивање тога електрицитета н. пр. на електричком клатну, скопчано је са не малим експерименталним тешкоћама. Те невоље нема код перушке. Она показује, особито у комбинацији са смолом, мал не исту електричку енергију као и сама смола, те једном манипулацијом добијам за демонстровање основа оба електрицитета: предност ће ову знати оценити сви предавачи физике, који имају ученика да упознаду са тим основима.

Електричко стање перја није по себи ништа ново. У напонском реду има оно своје одређено место, које му дају и моји експерименти. Али нико није досад посматрао на перју така енергичка дејства, као што сам их описао и нема спомена, да их је који експериментатор за горњу циљ употребљавао.

Ово однашање пера према електрицитету, које има без сумње и физиолошког значаја, приписујем ја масти, која се налази у њима и особито обилно у перју пливачица. Перје однесе све трагове влаге, која се великом снагом држи особито на старој гутаперки, те јој слаби њена електричка својства. Познато је, да се дејство електичке махине (винтерове) знатно појача, кад се пређе масним прстом преко стакленог котура. Кад коже амалгамишем, превлачим их већ од више година с најбољим успехом најпре лојем.

Експерименте моје са перјем протегао сам и на друга тела напонског реда, поглавито с намером да тај ред верификујем, јер знадем, колико су нужне таке верификације. Комбинација са папиром показа, да перо буде електрисано +, папир —. Кад перушком прелазим преко дрвета, буде дрво електрисано —, перо + и то тако јако, како се једва дало очекивати по блиском месту, што га ова два тела имају у напонском реду. Кад пређем перушком само једаред дваред преко стола, издаје јој њено електричко стање већ најпростији електроскоп. Па и електроскоп може простим превлачењем перушке да се напуни електрицитетом. Довољно је, да се њом једном пређе преко плоче или стубића горе, па да листићи или лоптице остану стално размакнуте. Ако је на електроскопу горе кугла, онда је боље, да се пређе са стране преко металне шипке доле испод кугле. У свима тим случајевима напуни се електроскоп негативним електрицитетом, а перушка буде електрисана позитивно.

И трењем двају перушака развија се електрицитет. Једна се електрише +, друга —. Кад су температуре перушака различне, онда се електрише топлија негативно, хладнија позитивно.

Описане појаве са перјем стављају близу мисао, да би се перје могло употребити као средство за трење и на обичним електричким махинама. Оно би учинило амалгамовање излишним, а зна се, да толике винтерове махине стоје по кабинетима као мртви модели ли с неумешности у амалгамовању или што није амалгам добар. И у том погледу чинио сам покушаје, али досад безуспешне. Међутим још нисам напустијо ту идеју, него ћу и даље тражити путеве, како би се могла остварити.

Други интересантни експерименти пођоше ми за руком на винтеровој електричкој махини. На крајевима свилена конца (овај, којим експериментујем, дуг је 25 цм.) висе две

лоптице од сржи. Пребацим ли тај конац горе преко обруча електричке махине, то се лоптице одбијају и најпосле отскоче од обруча. Курва, што је том приликом опишу лопте са концем, зависи од места, са ког су отскочиле од обруча и карактеристичка је за њих. Експерименат овај не нађох нигде описан.

Још интересантније појаве добијо сам, кад сам ту просту справицу нешто мало модификовао. Ухватио сам конац у његовој средини, па 8 цм. од тог места далеко направио сам са обе поле чвор, тако да је горе остала једна замка. Кад ставим сад ту справицу чвором на обруч, то се замка одмах усправи, чим се обруч електрише (дејство шиљатости.) Ако чвор лежи управо у медијаној равнини обруча, то се замка постави увек тако, да показује правац радијуса једног круга, којег се центрум налази с центрумом обруча на истом месту. Ако се чвор не налази у медијаној равнини обруча, онда показује усправљена замка правац стране једне кегле, које се врх налази на противној страни обруча и којој је обруч основа. Висина те кегле зависи од угла, што га прави електрисана замка са медијаном равнином обруча. Ако је тај угао — 90°, онда је висина кегле — ∞ и електрицитет одлази тада цилиндричном површином. Ако је тај угао — 180°, онда је висина те кегле = 0; то је случај, што сам га прво навео: пут, што га тада узима електрицитет, означују радијуси једног круга.

И при овако модификованом експерименту отскоче најпосле лоптице од обруча. Описана курва разликује се од параболе и заслужује, да се њена нарав ближе испита.

Овим експериментима објективишем ја дакле пут електрицитета. Али они даље још показују велику сродност електричких појава са топлотним и светлосним појавама. Они су по том експериментална потврда модерне теорије о електрицитету, која у етру налази не само

извор топлоте и светлости, него и електрицитета. Они још даље показују, да су електричка кретања управљена једном центруму, да сљедују законима кугле; тим се доводи електрицитет и са гравитацијом у свезу, којој извесни наученаци у новије доба траже такођер узрок у етру (притисак етра.) Експерименти су ти дакле најпосле једна потпора теорије о јединству фазичких сила.

ХРИСОВУЉА ДЕЧАНСКОГ КРАЉА

од године 1326

саопштио

Ив. Јастребов

Пре свега дужност ми је да кажем, да сам ову хрисовуљу пронашао овде у Призрену код Стојана попа Симића, Дворанца, потомка старе поповске породице у селу Дворанама, које се налази близу села Мушутишта, на три сахата хода од Призрена на исток. Ова је породица дала народу 21 попа. Последњи 21. поп Сима умр'о је овде пре не пуне две године. Хрисовуља ова предавала се у овој породици од оца сину као аманет.

Хрисовуља се ласно чита готово сва, осим неких врсти које су почеле већ чилети, а при свршетку три врсте готово су сасвим ишчилеле. Потпис краљев, црвеним мастилом написан, није потпуно сачуван; само се даје добро прочитати „и сь богомь самодрьж'ць всѣхь сръбскихь“ Прве речи у мом препису: „стефань оуросшь краль“ и последње: „и поморьскихь ѕемль“ ја сам ставио наслањајући се на примере потписа истог краља на хрисовуљама, које су већ наштампане у „Monumenta Serbica“. Печата нема; само се види под краљевим потписом оно место где је печат привезан био, а стоје и оне рупе кроз које је провучена била свилена узица, о којој је печат висио.

И ако година, кад је Дечански краљ издао ову хрисовуљу, није означена, ипак узимајући у обзир један јасан израз у хрисовуљи: „и кьдн гредехь низь зете,“ можемо поуздано определити и време кад је хрисовуља ова написана била.

Из Миклошићевих Mon. Serb. по писму LXXXI, датом у Дању 1326 год. 26 Марта види се, да је те године краљ био на Дању. Као што се из старе географије зна, Дањ је био на самим границама Зете, а ово писмо, речима кьдн гредехь низь Зете јасно нам показује, на каквом се путовању краљ Ст. Дечански налазио, кад је поменуто писмо у Mon. Serb. под бр. LXXXI, издао. У исту, дакле, годину припада и писмо, које ми овде саопштавамо.

Читајући ову хрисовуљу ја бих рекао, да је Богородичина црква „иже вь епископии призрѣнскои,“ којој је Дечан. краљ прилоге одредио, подигнута била у име рождества Богородице, пошто он овом хрисовуљом наређује да буде панађур за њу 8. Септембра, кад се светкује дан рождества Богородице, али бивши у то време архијепископ Данило II. не допушта ми да то наведем, јербо у свом спису изрично каже: да је та црква подигнута била краљем Милутином у и м е у с п е њ а (види „Житиа краль срьбскихь“, Ив. Павловића део први стр. 216.)

У осталом ово питање није од толике важности, да се око њега бавимо. Много је важније питање о томе, да ли је ова јепископија установљена била у време Милутина при цркви коју је (сад о томе нема сумње) он сазидао, или је још и пре њега.

Још није расправљено питање и до сад односно броја јепископија, које је св. Сава основао, т. ј. да ли је само 8, или, као исто доцнији летописи кажу, 12. Ослањајући се на хрисовуље св. Саве, и брата му Првовенчаног краља, неки писци (на прим. Голубински стр. 558) не придају „никаквог значаја“ познијим српским летописима, по којима излази да

је св. Сава основао 12 јепископија. Премда Голубински, да обори оне летописе, с разлогом каже: да у број оних јепископија у време Милутина улазе и остале односно којих се потпуно зна да су биле основане после св. Саве (стр. 460); али је он морао из оних 16 јепископија, које су биле у оно време, искључити Призренску и Липљанску, за које се такође каже, да су основане биле у време Милутина, пошто је он освојио Липљан од Грка, као што је и призренска услед „раширења граница српске државе" (ibid).

Односно Грачанице сведочи хрисовуља истог Милутина (M. Serb. стр. 562) да је грачаничка црква а ј е п и с к о п и ј а липљанска била још пре Милутина; „видѣхь," вели он у својој хрисовуљи, „раздроушенніе храма светніе богородице градчанскыіе, іепископіе липланьскыіе." Даље вели; „сіи оубо всѣмь разоумѣти писа кралевство ми како хрисовоуле створеніи прародители и родители светѣи богородіци градьчанскои іепископіи липланскои... іедно потлено а дроуго погоублено и међу осталим вели: „и видѣ кралевство ми насланіе на людехь пресветыіе богородіци ѿть окольнихь и междоусобнихь чловѣкь." Потврђујући њоме на ново „вь истини вѣдали прародители и родители" каже да није узео „изь ѿтьчина хрисовоула бліьскоу", јер „бѣше она вь отчинѣ хрисовоулѣ". Милутин је дакле само потврдио (године 1322) јепископији Липљанској при цркви грачаничкој све оно што је његов отац Урош I и дед му Стефан Првовенчани истој приложио. Из овог се види, да је она јепископија била већ за време Стефана Првовенчаног, деда му, а брата св. Саве.

И ако нам историја каже, да је Милутин одузео на ново од Грка Липљан, и да су нереди и међусобице у Србији до доласка Милутина на краљевски престо довели њу до тог степена, да је грчки император већ мислио освојити сву српску државу и „того самого — Милоутина — имѣти вь мѣсто раба" (Домаћи извори Павловића; стр. 201.) ипак се зна и

то, да је Стеван Немања освојио не само Липљан и Мораву, већ и оба Полога (горњи — призрен. област, а доњи Тетово с Љешком), као што пише син му Стеван првовенчани у његовом животопису. Св. Сави у то време ништа није сметало да установи и у Грачаници Липљанску јепископију, као што је и ону у Призрену.

За ову последњу ми сад знамо, да је смештена била у петокубној цркви Богородичној, коју је краљ Милутин сазидао, што нам сведочи садашња хрисовуља сина му Стефана Дечанског — близу оне старе мале цркве као што сам у мојим Податцима за историју српске цркве напоменуо (Београд, 1879 год. стр. 71—72). Ова хрисовуља потврђавајући оно што сам навео односно места, где је она јепископија била, а на име „на лѣвиши,“ сад сведочи да је ту и пре била јепископија и управо у оној црквици, за коју рекох да је била капелом за јепископа.

И ако хрисовуља самог Милутина — тако звана Богородична хрисовуља — није нађена, којом би се могло поузданије доказати што наводим, ипак ослањајући се на садашњу хрисовуљу Дечан. краља, којом он потврђава „**цркви богородици и чоудотворци иже въ епископии призрѣнскои на лѣвиши**“ све што је она имала „**придании и оутврждениа оть вѣка дрѣвными цари и родители и прародители**“ може се рећи: да је та јепископија била не само у време Милутина, оца му а и деда му, него и пре, кад је можда први пут призренска област била освојена од Грка.

Што се тиче израза „**дрѣвными цари,**“ не сумњам да је Дечан. краљ разумевао и грчке императоре, који су поштовали ову јепископију, кад су у време српске међусобице на ново Призреном овладали Грци. Називље их „**дрѣвными**“ због тога, што је њихов царски род један од древнијих.

И архијепископ Данило у своме родослову каже о јепис-

копији призренској, да је била пре Милутина: „и сѣзда," вели, „милоутин цркоѣ оуспенїе иже глаголема епископїа."

Више него вероватно је, да је ону црквицу, над којом је сада подигнута сахат-кула близу оне петокубне Милутинове цркве, а сада Цума-џамије, саградио св. Сава, и да је служила за катедралну цркву бивше до Милутина јепископије, коју је основао св. Сава. Могуће је и то, да је Милутин при грађи цркве успења наредио стројитељима, да у спомен св. Саве, искусно удену његово име из тугала на кубетима северне и јужне стране. Разборити овде људи, који памте онај искусно састављени натпис из тугала, једнако ми тврде, да је он гласио само: савва, а никако да је било додато и: „митрополїа призренска архиепископа савве србьскогь" (види Путопис Милојевића св. III. стр. 183). Ово се и само собом опровргава, јер у то време јепископије нису се звале митрополијама.

Било би од велике користи кад би се пронашао и „хрисоѹль богородичин," јер би се њим ово питање боље избистрило. За сад ми смо хтели да кажемо само да се не може одсудно тврдити да је призренска јепископија основана била само у време Милутина, као и она грачаничка.

У Призрену.

6 декембра 1879.

Страш'наго царя благаꙗ мати. царице прѣславнаꙗ и владычице миру дѣво богородице. царя бо ѥси истинѣ страшнаго вьсему миру родила ѥси. ѥгоже трепещуть и трѣсуть се всаꙗ видимаꙗже и невидимаꙗ. и хвалу ѥму приносеть ꙗко твор'цу и владыцѣ в'сѣхь. страш'ному паче царь землнымь. дрьжещуму ѡбластию вса видимаꙗ и невидимаꙗ небесная же и землнаꙗ. ним'же царие царствують и силы ѡбладають землею. отьемлющему духу кнѧзь. и всѣмь чловѣкомь кон'ць житиꙗ оуставльшиꙗ. вь троици славимь вь трисвят'нѣмь божьствѣ. рождены прѣжде вѣкь ѿ оца. и пакы вь послѣд'наꙗ лѣта нашего ради спасениꙗ сьшьдь сь небесе и вьплѣтивь се вь прѣчистую дѣву. юже ѡбрѣте село простран'ное и гору прѣсвѣт'ную и полату прѣславную. и сь чловѣкы пожиле ꙗко чловѣкь. и нас из'бавль ѿ грѣховь прьваго прѣстоуплениꙗ прадѣда нашего. и ѡбновль прѣчистыми своими крьщениꙗми. царство небесное ѡбеща и раискоѥ наслаждение. и вса сьврьшивь божьствьнаꙗ. на небеса вьзиде ѿ тоудоу сниде. и пакы рекы ѡждати ѥго втораго и страш'наго пришьствиꙗ ѥго хотещаго снити и соудити живиꙗ и мрьтвыꙗ. и вьздати комоуждо по дѣломь ѥго. ѡставль нами прѣчистую свою матерь помощницу и ходатаицу и прибѣжище и покровь крѣп'ки ꙗ. ѥнеже и азь грѣшны и недостойны нарещи се рабь христоу стефань. крала оурошь трети по милости благаго чловѣколюб'ца владыкы христа. богомь помилованы крала всѣхь срьп'скыхь и помор'скыхь земль. и сь вьзлюбленымь моимь сыномь пла-

дымь кралємь стефаномь. припадаю и молю се из глѣбины
срдьчьные. вѣды испрьва ѕлстоуинницоу и хранител'ницоу
живота моего юже положихь надеждоу и помощницоу
доуши и тѣлоу моемоу ѿ юности моее. иже из'бави ме
прѣчистыми своими молитвами ѿть великыих и поуждь-
ныхь бѣдь. и напасти лютыхь иже ми слоучише се вь жити
семь грѣхь ради моих. и ѕлвистию льстиваго диавола. и
ѕлыих и доброу ненавистних чловѣкь. иже не трьпеще
ѕрети великаго милосрьдиа божиа. и добраго житиа мо-
ега и неизреченные любве отьчьс'кые родителя кралевьства
ми юже имѣише вь мнѣ. ѕлымь и неподобнымь свѣ-
томь накедоше ега на дѣло страшно и неподобно яко
неоудобь чловѣкоу вь оумь вьспринети ни оушима слышати
свѣта ѡчию моею лишити ме. и вь костан'тинь град вь-
дати ме вь ѕлтоучение и сь чеды моими предати ме дрь-
жати вь роуцѣ царя грьч'скаго кир андроника. рекше яко
не имити ми се по семь имени моемоу на земли ни чедомь
моимь. не разоумѣк'ше ни поменоувше ѡкаян'ны прѣкрас-
наго иѡсифа ѕлвистию братиею продана. исходатанкшихь
емоу царство изд всѣмь егуптомь. ни поменоувше ми-
лосрьдиа и правосоудиа божиа иже ѡ мнѣ хоцеть сьдѣлати. за неповин'ное моие ѡсоуждение и погыбѣль иже
праведникы любе и грѣшникы милоуе. и молитвы матерьные
приеть дань и нощь молещи се ен ѡ нас. истрьже ме яко
ѿ смѣхь крать сьмрьтонос'наго ада. свѣтомь божьствь-
нымь ѡбланставь изведь и посади ме на прѣстолѣ светыхь
родитель кралевьства ми. и постави ме яко цара и вла-
дыкоу и кнеза всемоу стежанию родителя кралевьства ми
владати и кралевствовати вь ѡтьчьстви моемь. и сь прѣвьз-
любленымь сыномь моимь младымь кралемь стефаномь.
якоже не оутаило се есть прѣславное и дивное божьстве-
ное сие дѣло царемь ѡкрьстьнымь и всеи вьселенѣи :· азь
же грѣшны всегда диве се ѡ толицѣ божии даръ. мысле

доушею и тѣлоѡь и всѣмь оумомь дьнь и нощь. что вьз-
дати господеви богоу моюмоу и прѣчистѣи его матери
недооумѣю се. тькмо благодарение и славоу вьсилати ѥмоу
и до послѣдняго моюго издыханиѧ. светыми црькважми пещи
се. и недостатьчна вь них испльнити и сьврьшити ѩже
не достигоше сьврьшити светы родителие кралѥвьства ми. и
ѿ мамоны неправеднаго богат'ства сьбраннаго грѣхми моими.
ѡбѣщахь се понѣ малоу нѣкоую честь вьздати братиѩмь
божиимь оубогимь присѣдѣщимь на расноутиихь и прѣдь
врати двора моюго. и моудещихь всѣхь коупити царство
небесноѥ. и пакы вь оумь вьспрѩемь страш'ны и неисповѣдными час сьмрьтчы. ѩко вси царие пророци же и апостолы и светителие сьмрьтию скончаше се. ничесоже не ѿнесоше ѿ сего мира тькмо дѣла своѩ добрѩ же и зла. и вси вь гроѩь зидоше ѩко не рождьше се. всоу моюю надеждоу вьзложивь вь прѣчистѣи богородици богомтери. и чюдотворци ѩже вь ѥпископии призрѣн'ском на лѣвиши сьзданн и пописанн родителѥмь кралѥвьства ми. Вса що си ѥ имала светаѩ цркви придан'на и оутврьждена хрисовоули ѿ вѣка дрѣвными цари и родители и прародители кралѥвьства ми. вь селѣх и вь людех и вь планинах и вь рибних ловищих и вь иных правдах црьковных не разорих инѣдиноѥ чрьте. нь паче потврьдих и покрѣпих и придахь прьвы дарь ·:· Село хочю бланъ лоуке що соу дрьжали проникарие и сь людми села того. и сь намѣстники их. и сь всѣми метами ѩко ѥ ѥсть и ѿ ис прьвы было и с винограды и с нивнѥмь. все що ѥсть тежано или нетежано да сиѥ ныи светаѩ цркви ѩко и инаа села црьковна свободно и никимь неврѣдно ·:· И выше тога села оу градуници на долѣ изнесь хрисовоуль всеѡсвещен'ны ѥпископь призрѣн'скы ар'сениѥ родителѧ кралѥвьства ми. и видѣ кралѥвьство ми ѥре ѥ ѡна земла црковна а ѿоузета оу забѣль кралѥвьства ми. и того ради повелѣ кра-

лѣвьство ми да си постави оуланинкь светаѩ цркви да
есть оу помень кралѣвьства ми и синоу кралѣвьства ми
младомоу кралю ·:· И еще приложи кралѣвьство ми село
нелышлѣе да есть заедно с лоутовицомь а мегѩ моу како
си есть имало ѿ испрьва ·:· И гор'ны градь коула вь нем'-
же есть цркви светаго николы. како га есть даль цркви
родитель кралѣвства ми. такозѣ да си га има светаѩ цркви
вь сьхранѣние рызнице црковне книжни и сьсоудьь и все
що есть вьноутрь светые црькве вь дьнь напасти да есть
прибѣжище светѣи цркви ·:· И село выше града повна'ско
да си есть подь цркви светаго николи. а все подь ѡбласть
светые богородице призрѣн'ские. и да си га блюде епи-
скопь сь своими людми ·:· Село бѣлкѣевць на дрениици що
придѧ кралѣвьство ми светѣи црькви прѣпоутнѧ ради и сь
оуланинкомь. и оуланѧра. невна и братѧ моу мила'ка. и по
томь колико си може населити светаѩ црькви да си на-
селит люди. или црковных или свободных оу всакоу сво-
бодоу ѿ всѣх работь кралѣвьства ми малих и великых.
а мегѩ моу коудѣ е оутесаль валдое теп'ун оу родителѧ
кралѣвства ми с коумановомь. а ѿ слатине изгоре ѿ за-
бѣла кралѣвьства ми пашище добит'комь. или се жирь
ѡбрѣтѧ и колико е оузмож'но людемь црковнымь да си уние
лазе. и все що е к'то униниль лазе на них земли да си е
ных светаѩ цркви како и ино нивие црквно ·:· Оу гор'нѣемь
полозѣ црькьь светыю врачю оу потоучахь що есть придаль
родитель кралѣвьства ми и с виногради и с нивнѣемь и с
коуплѣенницами и задоушнинами и з дворани ·:· И стась по-
повска оу гюр'гѣевицих и с людми кои сѣде на нѣен що
есть придаль родитель кралѣвьства ми сь архиепископомь
савомь и сь архиепископомь светымь никодимомь да соу
црьковны и да работаю црькви що имь е законь. а ѿ всѣх
работь проникарскых да соу свободни како соу и ѿ ис-
прьва били. И тако и оу долнѣемь полозѣ оу лѣшцѣ црькь

светые богородице и при мен. три стаси поповске що се зове двор пископов ѿ вѣка. да есть свободно ѿ всѣхъ работъ краљевства ми. и поданьк како е и ѿ испрьва было ·:· И оу трѣбоши при цркви светые богородице при трьхлѣ мивие црьковно що е было ѿ вѣка ·:· И оузели есоу были положани и изнашьль е родитель краљевьства ми сь епископомь дамианомь и сь епископомь иваномь. и ѿиель ѿ жегра коуще моу поплаль. и пакь посла краљевьство ми деспота драгослава сь епископомь арсениемь да их изнагю да си е ныа света цркви како е ѿ испрьва было ·:· И оучинили бѣхоу которане коущоу вощаноу на трьжици на црквномь мѣстѣ и да ю краљевьство ми црькви да си ю ныа светаа црькви до вѣкы. а настоещи светитель да си ю да комоу си люби. ако ли що кто оудрьжи да плати .ф. перпер. а ни'де да се не пѣди воскь. ни да се постави дроуга коуща оу всѣмь градѣ ·:· И да краљевьство ми ѿ доходькь краљевьства ми соли. .и҃. споудокь оу светого срьта. да си оузима светаа црькви на всако годище до вѣка ·:· И поставих панагюрь да се сьбира месеца сектембра. вь .и҃. дьнь. на рождьство светые богородице. и ѿ тога ..... ван'дило неоусипно прѣдь чюдотвор'ным ѡбразомь прѣчистые. вь помень ..... доу моньь до вѣка. и на си панагюрь да греде всакы. или е грькь или е латининь или кто любо да се никто не зад(ѣи)е за него. ако е комоу и велицѣмь дльгомь. дльжнь. нь да си всакы трьговавь походит свободно. кто ли хоще комоу забавити или кои метежь или кои вьздвигнеть да плати краљевьствоу ми. петь сть перпер. а кто похити мьчь или ножь да плати краљевьствоу ми враждоу ·:· И еще приложи краљевьство ми црькь светого симеѡна оу мьшоутицих с людми и с винограды и сь маннь и сь намѣстники люди тѣхь з' башинами и с коупеницами ·:· И кьди гредехь из зете дахь светѣи цркви оуланиникь краљевьстка ми кои е стоиль оу

жоурѣхь и сь оуланѭремь. и оуказахь самь епископоу селище да га постави междоу доброуцемь и междоу милопоусти. да си га нма светаѩ црькви како и нма села црьковна. оу помень краљевства ми и сыноу ми краљевьства ми младомоу краљю ·:· И (що е) придало краљевство ми или родитель краљевьства ми людие кои се соу прѣгие разьшли. да се повратѭю свакы на своє мѣсто. а никто да их не подрьжить ни властелинь. ни нма црькви ни (само краљевьство ми) ·:· И проси ме епископь призренскы арсение да моу сьединю землю влахомь на блатци що дрьже людие краљевьства ми и не дах моу. нь придахь весь забѣль краљевьства ми оу урьпоѡти. да си га приедини к селомь црьковнимь. да си посади на нѥмь влахе црьковне и кога си люби ѿ црьковныих люди и да си е црьковно како и нма села црьковна. а землю црьковноу що соу дрьжали власи на блатци не оузе краљевьство ми себѣ оу замѣноу :· И еще прида краљевьство ми селище поустомоуланю. да си е насели црьквь. и да си е приложи кь ѡполню. а мегѣ моу до хрисовоула богородичина до локве. и ѿ локве низ брьдо долоу оу велию рѣкоу ѡпольскоу. и низь рѣкоу долоу како оупада потокь зрьзев'скы оу велию рѣкоу. и презь потокь зрьзев'скы на брьдо како се ками вали оу потокь зрьзев'скы. а зрьзевомь како си е нмало мегѣ и прѣжде ·:· Сие же все принесеное мною грѣш'нимь. аще и ѿ многыих малаѩ приношоу ти, владичице, прими милостию твоєю. и донеси е сыноу своємоу и богоу нашемоу. вь дарь и вь доброую паметь. имѣ же и вьзлюбленомоу сыноу моємоу младомоу краљю стефаноу. понеже доуша едина вь двою тѣлеси нлю есть и единь ѡбьщь дарь твоѩ ѿ твоих принесоховѣ ти. тебѣ прѣдлагающа помощ'ницоу и пороучницоу нлю спасения и исправления .....кы оулоучити желаемыхь и вѣчныхь благь сь светыми родители и прародители краљевьства ми. и сиѩ вса оутврьждена и записана вь хри-

соковули семь да соуть оу всякои свободѣ ѿ всякого насилиꙗ и ѿ всѣх работь малыѣ и великыих. и ѿ всѣх поданьѣ гредоущих по земли нашеи ꙗко си ѥ ѿ испрьва была свободна светаꙗ цркви сиꙗ. молю же и по нас хотещих быти ихже изберетъ богъ или сына кралѥвьства ми или иного ѿ рода кралѥвьства ми или соудомь божиѥмь ѿ иного рода боудеть. не разорити ни ѿнети что ѿ сихь приданых мною. ꙗко и азъ не разорих ни ѿнехь ничесоже оутврьжденых светыми родителеи кралѥвьства ми светымь црквамь. нь паче потврьдихь и поврѣпихь. кто ли се потьщить разорити или ѿнети что ѿ сихь приложеных мною светѣи цркви. кто годѣ боудеть. такокаго да разорить господь богъ и изметь его ѿ земле и ѿ книгь живо . . . . . да . . . . . сань боудеть. и вь мѣсто обычние твое помощи и застоуплениꙗ . . . . разорителиницоу и соутьриницоу да ѡбрѣщеть те на страшнѣмь соудищи сына твоего и бога нашего. и да гл порязить сила чьстнаго и животворещаго крьста. и ѿ всѣхъ . . . . ихь и праведнихь . . . . . проклеть и да ѥ причтень . . . . . и рекшимь крьвь его на нась и на чедѣхь нашихь . . . . и ѡть богодарованнаго ми вѣнца да боудеть проклеть и завезань. аминь.

Стефань оурошь краль и сь богомь самодрьж'ць всѣхь
србскихь земль и поморьскихь.

РАДЊА И СТАЊЕ

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

У ГОДИНИ 1878

—

ПРОЧИТАО СЕКРЕТАР

на годишњем скупу, 24 јуна, 1879.

Господо,

На столу Српског Ученог Друштва јавили су се, после лањскога главног састанка, ови послови:

I. У одбору за науке јестаственичке и математичке:

1, Од редовнога члана и овогодишњег председника друштва дра Ј. Панчића: Соко-бања, први метеорит у Србији.

2, Од редовног члана Љ. Клерића: Моменат лености равних површина.

3, Од редовног члана Љ. Клерића: Како се геометријски постројава Ламезанова површина.

4, Од редовног члана С. Лозанића: Анализе београдских бунарских вода. Анализе вода топчидерских чесама. Анализа врањске Бане.

5, Од редовног члана С. Лозанића: Како дејствује калијум-хидрат на тетранитро-дифенил-карбомид.

6, Од редовног члана С. Лозанића: Дихлор-дифенилгуанидин, дихлор-динитро-дифенил-уре и дипод-дифенилгуанидин.

II. У одбору за науке философске и филолошке:

7, Од дописнога члана К. Јиречека: Уговор Ст. Првовенчаног с Дубровчанима.

8, Од господина Е. Јелинека: Библиографски податци о ономе што је у Чеха писано о Србима.

III. У одбору за науке друштвене и историјске:

9, Од дописнога члана И. Руварца: К чланку о каталозима Пећских патријараха.

10, Од редовнога члана Вл. Јакшића: Статистичке таблице о Босни.

11, Од неименованог писца: Критика на Законик судског поступка у кривичним делима.

12, Од редовног члана П. Срећковића: Подрим и Метохија.

13, Од госп. Ив. Павловића: Неколико хронолошких питања из Српске Историје.

13, Од редовног члана Ст. Новаковића: Српске области у X и XII веку, до Немање.

15, Од госп. Ал. С. Јовановића: Пчиња.

IV. У одбору за уметност:

16, Извештај друштвених изасланика за снимање архитектонских и живописних старина.

Осим тога

17, Од редовног члана дра Ј. Панчића: Некролог ночасном члану друштва, професору падованском Роберту Визијанији.

Pages pp. 267-283 are incorrectly numbered.

Сви су ови радови већ читани и оцењени: у три састанка одбора за науке јестаственичке и математичке, у два састанка одбора за науке философске и филолошке, у шест састанака одбора за науке друштвене и историјске, у два састанка одбора за уметност и у шест састанака Управе Српског Ученог Друштва.

Уметнички одбор приредио је и ове године своју скромну изложбу снимака из архитектонске и живописне прошлости српске. Са изложбе ове прибележити нам ваља цртеже градова и задужбина до којих за читаве векове нога слободнога српског цртача корачила није. Кад помислимо како је многи овакав занимљив крај отворио се пред српском војском, да опет на неизвесно време падне завеса пред њиме, онда нам истом излази пред очи штета: што уз мишицу војника није могла свуда да досегне и рука научника.

На свет је издало ове године Српско Учено Друштво:

Приповетку о Александру великом, од Ст. Новаковића.

Народне пјесме из старијих највише приморских записа. Скупио и на свијет издао В. Богишић. Књига I.

Морава, нацртана, премерена и објашњена од А. Алексића.

Гласник Српског Ученог Друштва, Књига 47.

Заједницу књижевну раширило је ове године С. У. Друштво, скопчавши свезу са хвале вредним друштвом у Букарешту „Сочијета Литерарија“.

А није друштво пропустило да укаже своје саучешће при светковини стогодишњега дана рођења књижевника Михаила Витковића у Јегри. Друштво је као нарочитог изасланика у Јегру послало свога члана а светковачева рођака г. Гаврила Витковића, да би тиме колико указало пошту овога друштва спрам старог одличног писца, толико

и братско саучешће према књижевноме раду с ону страну Дунава.

Исто тако није пропустило друштво да се честитком својом не јави приликом јубилеја друштвенога члана Јаша Блајвајса, а заслужног радника у братском нам народу словинском, напоменувши како и мали народи не могу пропасти, ако има у њима пробуђене народне свести и како и они могу бити велики у братској великој заједници, ал само онда кад нису свешћу изумрли, када доиста још живе.

Кад погледамо на имовно стање друштвено, онда налазимо да је друштво примило свега ове године:

1, Државне помоћи . . .	59.230 гроша	20 п.
2, Од продатих књига . .	3.314 „	
Свега	62.544 гр.	и 20 п.

А утрошено је:

1, На подмирење дуга у лањском извештају поменутог	7.924 гр.	22 п.
2, На хонорарезa „Гласник“ (оба одељка)	42.157 „	20 „
3, На екскурзије, научна истраживања .	10.200 „	— „
4, На повез књига	2.612 „	— „
5, На експедицију и канц. трошкове .	2.529 „	— „
6, Послужнику	4.340 „	— „
7, Секретару.	3.084 „	— „
Свега	72.856 гр.	7 п.

Пренето је дакле у нову годину дуговање од 10.302 гроша чарш. и 27 пара.

Каталог библиотеке друштвене умножен је и ове године поклонима или променом књига од Уредништва „Зоре“, г. г. дра Даничића, М. Ђ. Милићевића, Богољуб Јовановића, Ивана Павловића, дра Милана Савића, Милоша Грабовачког, Димитрија Алексијевића, Ђорђа Попо

вића, Николе Милаша, А. П. Богданова, дра Виктора Јановског, Сергија Соловјева, даље природничког друштва у Шербуру, академије „dei Lincei“ у Риму, царског антрополошког и етнографског друштва у Москви, варшавскога университета, Берлинске академије наука, бечког ђеографског друштва, југословенске академије знаности и уметности, хрватског археолошког друштва, Матице далматинске, уредништва словенског алманаха, српског лекарског друштва и српског душтва „Црвеног крста“. Нека им је свима братска хвала.

Ал' и каталог друштвених губитака није ни ове године мали, ни по броју чланова ни по личној важности њиховој. Опоменимо их се само по реду како су један за другим дешавали се. Друштво је изгубило свога почасног члана Роберта Визијанија, сина кршне Далмације, који је као признат научник радећи на странском универзитету уздигао глас своје доховине и суседних јој крајева вештим описивањем и прикупљањем биља домаћега. Друштво је изгубило Илију М. Коларца, који је показао ретке примере пожртвованна у нас, установивши још за живота фонд за помагање књижевности, и који је последњим дахом живота показао се достојан члан Српског Учиног Друштва оставивши знаменито имање своје на школу и књигу. Друштво је изгубило Косту Цукића, чије је име срасло са историјом више наставе у Србији, који и као професор и као преустројач просветних завода у Србији вазда је био и остао пријатељ и унапређивач објективне, озбиљне, стручне науке. Друштво је изгубило Љубомира Ивановића, који је поред својих зналачких оцена у пословима друштвеним, поред својих ђенерал-штапских радова у војној књижевности, не давно доживео срећу и част да на челу друге шумадијске дивизије пронесе заставе ослобођења на светим брежуљцима између Новога брда и При-

штине. Друштво је изгубило дра Сигфрида Капера, који је, пун топлог осећања за српску народну песму, отварао јој нешто приступа у чешку и немачку књижевност. — Честит им спомен међу нама!

Да би се избавио од заборава живот и рад оних људи који су у чем било трудили се око подигнуђа уметности у нашем народу, одбор за уметност одлучио је ове године, да и усмено и писмено прикупља за архив друштвени грађу за допуну историји уметника. И друштво ће примити са благодарношћу сваки и најмањи прилог који му се ма са које стране приложио буде.

Да би се олакшао промет књига у Србији, Управа Српског Ученог Друштва орбатила је се ове године државној власти са молбом да се на пошти учине измене које су неодољиво потребне, те да се аманети у књигама могу предавати сваки дан за сва места поштанска, да ступи што пре у живот плаћање преко пошта и поштанских упутница бар за ограничене и мање суме, да се уведу пошиљања за која се може плаћати „уз примање“, да се пошиљања у прекрштеноме завијутку могу препоручивати и да се највећа тежина њихова подигне на килограм.

Да би се колико толико ујемчио развитак озбиљној науци и уметности, Управа Српског Ученог Друштва поднела је ове године државној власти претставку с молбом да се новчана средства друштвена бар удвоструче. Ако с погледом на финанцијске прилике одмах после рата нисмо мислили да можемо тражити овога часа да се Српском Ученом Друштва даде основа, те да може стали прибрати и употребити за се целокупну снагу посебни научника, без чега се не може потпуно развити ни уну

тарња ни спољна снага друштвена, ипак смо дужни били изјавити: да без тражене помоћи Српском Ученом Друштву није могућно више ни да врши оне послове који му се сами јављају, а камо ли да потстиче нову радњу и да одговара позиву који му је новим уређењем обележен.

Не би се никад могао довољно јасно и довољно често наизносити и напроносити један особит и важан закон који је основни камен образованости. То је закон: да што год мање има богаства и образовања у коме народу, све је већа потреба скупих жртава на олтару образованости, ако овај народ хоће да сачува здраве особине свога ума и свога срца. Тако је у науци. Тако је у уметности.

СЕКРЕТАР
Милан Кујунџић

ПРЕДСЕДНИК
Др. Ј. Панчић

ЧЛАНОВИ:

Ст. Новаковић
Др. Н. Крстић
Драг. Милутиновић.

САСТАНЦИ

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

од 18 Јуна 1878 до 24 Јуна 1879

I

У одбору за науке природне и математичке

Састанак 19 Децембра 1879

Председава Д Нешић. Бележи др. Ј. Валента. Чланови С, Лозанић, Др. Ј. Панчић, др. Л. Докић, Сава Грујић, Љубомир Ивановић, Коста Црногорац, А. Алексић.

Бр. 1.

Члан Сима Лозанић чита своју: анализу врањске Бање. Одбор одлучује да се овај рад штампа у Гласнику.

Бр. 2.

Члан Љ. Клерић разлаже своју расправу: О моменту лењивости равних површина. Одбор одлучује да се ова расправа штампа у друштвеном Гласнику.

Састанак 28 Фебруара 1879

Председава: Д. Нешић. Бележи М. Кујунџић. Чланови: др. Л. Докић, М. Петковић, Љ. Клерић, С. Лозанић, А. Алексић, др. Владан Ђорђевић, Коста Црногорац, К. Алковић.

Бр. 1.

С. Лозанић показује и разлаже свој хемијски рад „Дихлор-дифенил-гуанидин, дихлор-динитро-дифенил-уре, дијод-дифенил-гуанидин“.

Овај рад прима се и одлучено да се наштампа у Гласнику.

Бр. 2.

Љ. Клерић показује и разлаже један балистички проблем „Како се геометријски постројава Ламезанова површина“.

Одбор одлучује да се ова расправа прими и наштампа у Гласнику.

Састанак 5 Маја 1879

Председава: Д. Нешић. Бележи: Д. Стојановић. Чланови: М. Петковић, Љ. Клерић, С. Грујић, К. Алковић, др. Л. Докић, С. Лозанић и секретар М. Кујунџић.

Бр. 1.

Председник г. Д. Нешић саопштава одбору, да је Јов. Кнежевић, техничар IV. године поднео друштву свој темат, награђен академијским саветом вел. школе, с молбом, да се у друштвеном органу штампа.

Одбор налази да се овај чланак може штампати у друштвеном органу, и да се писцу може дати награда.

Бр. 2.

Чланови: К. Алковић и Д. Стојановић подносе одбору свој реферат о делу „Књажевачки округ са картом“, од г. Јована Мишковића ђенерал-штабног подпуковника.

Одбор усвајајући мњење референата, одлучује, да се реферат поднесе писцу на увиђај и оцену, и за тим чланак у Гласнику штампа по предлогу референата, а писцу да се одреди награда по статутима друштвеним.

Састанак 14 Јуна 1879

Председава Д. Нешић. Бележи: М. Кујунџић. Чланови: др. Ј. Панчић, М. Петковић, К. Алковић, др. Лазар Докић, С. Лозанић, Љ. Клерић, К. Црногорац.

Бр. 1.

Др. Ј. Панчић, др. Л. Докић и К. Црногорац, предлажу за почасногa члана Срп. Уч. Друштву др. Емануила Пуркиња, професора шумарске школе у Вајсвасеру у Чешкој. Прима се.

Бр. 2.

Пошто председник објави да је истекао законити рок његовоме председавању у овоме одбору, бира се за председника члан К. Алковић.

II

У одбору за науке философске и филолошке.

Састанак 28 Новембра 1878

Председава: Стојан Новаковић. Бележи: М. П. Шапчанин. Чланови: Стеван Д. Поповић, Сава Сретеновић.

Бр. 1.

Председник саопштава одбору прилог за Гласник дописног члана др. Константина Јос. Јиречека под насловом: Уговор Стефана Првовјенчаног с Дубровчанима из год. 1215—1219.

Одбор саслушавши уводну расправу и препис тога старог, до сад непознатог документа, одлучује, да се обоје у Гласнику штампа.

Састанак 22 Јуна 1879

Председава: Ст. Новаковић. Бележи: М. Кујунџић. Чланови: С. Сретеновић, А. Васиљевич, Св. Николајевић.

Бр. 1.

Ст. Новаковић саопштава одбору рад Чеха Едварда Јелинка, који је послао око 450 података библиографијских о ономе што је писано у Чехо-Словена о Србима, и препоручује да се овај рад с хвалом прими у друштвени „Гласник", исказујући уједно жељу, да се овакви радови и из других књижевности што више прикупе.

Бр. 2.

Да би Хрисовуље Дечанске, које је донео г. Милош Милојевић, нашле и у научноме свету веру у тачност преписа, одбор овај по препоруци одбора за науке историјске избира из своје средине чланове: Стојана Новаковића и Н. Дучића, да држе коректуру при штампању ових хрисовуља и да их упоређују са оригиналом.

Бр. 3.

Чланови Ст. Новаковић, С. Сретеновић, Кујунџић и Ракић, предлажу за редовнога члана друштву Светислава Вуловића, који се одликује својим књижевним расправама, дра Јована Туромана, који се одликује нарочито студијом класичких језика и Богољуба С. Јовановића[1], који се одликује својим изврсним статистичким радом.

Одбор одлучује да се законитим путем сва ова тројица предложе за редовне чланове друштва.

III.

У одбору за науке друштвене и историјске.

Састанак 4. октобра 1878.

Председава г. др. Н. Крстић, бележи М. Ракић. Чланови: г.г. Ј. Мариновић, М. Спасић, Ст. Новаковић, В. Јакшић, М. Ђ. Милићевић, Чед. Мијатовић, Ст. Бошковић, Арх. Н. Дучић, Н. Петровић, Г. Витковић, М. Зечевић, и секретар М. Кујунџић.

Бр. 1.

Прочита се протокол састанка од 10 јула 1878.

Бр. 2.

Члан, г. Арх. Н. Дучић, прочита опширан реферат о чланцима дописног члана г. Јастребова, које је овај за *Гласник* послао. Реферат побија многа тврђења г. Јастребова, али за то што је ствар од историјске вредности, предлаже да се прими у Гласник, изјавивши жељу да се при штампању исправе гдекоје погрешке језика.

Други референат, г. Чед. Мијатовић, слаже се с изјавом првог референта о поправци језика и предлаже да се чланак штампа.

Одбор одлучи: да се чланци приме у Гласник заједно с рефератом г. Дучића.

Бр. 3.

Члан Ст. Новаковић чита прилог за Гласник дописног члана г. арх. И. Руварца »К чланку“ О каталозима пећских патријараха „у Гласнику XXIII. 240—352.“

Одбор одлучи да се штампа у Гласнику.

Бр. 4.

Г. Арх. Н. Дучић чита реферат о чланку редовног члана потпуковника Ј. Мишковића »Грађа за новију историју Србије са 6 цртежа.“

Пошто други референат, г. Срећковић, није поднео својега реферата, ма да је дело одавно у њега на прегледу — Одбор одлучи да г. председник одбора умоли г. Срећковића, да поднесе до првог састанка реферат свој о овом предлогу, иначе да ће одбор и без њега решити.

Бр. 5.

Редовни члан, г. В. Јакшић, подноси своје „Статистичке таблице о Босни“ да се штампају као монографија. Текст, вели, није израдио, него ће га написати пошто види хоће ли друштво решити да изда овај рад његов, а сад подноси само таблице.

Пошто није по правилима пословника да одбор прима несвршена дела и решава што о њима, то он одлучи да ће о раду г. Јакшића решавати тек онда кад га израђена поднесе друштву. Г. Јакшић изјави да не пристаје на ову одлуку.

Бр. 6.

Председник предаде прилог за Гласник „Критика на законик суцког поступка у кривичним делима.“

Одбор одреди да реферишу г.г. Др. Н. Крстић и Ј. Грујић.

Састанак 16 Новембра 1878

Председава Др. Н. Крстић, бележи секретар друштва М. Кујунџић. Чланови Ј. Мариновић, Ст. Бошковић, М. Ђ. Милићевић, Вл. Јакшић, из другог одбора Ст. Новаковић.

Пошто многи чланова нису у Београду сада, то је овај број чланова према закону нашао се као довољан за састанак одбора.

Бр. 1.

Председник одбора јавља да је писмено позивао члана Срећковића да поднесе своју оцену о „грађи за новију српску историју". Но г. Срећковић није хтео ништа да одговори. С тога одбор одлучи да се рукопис, који је поднесен друштву већ пре годину дана, прегледи у седници одборској. И на основу овога прегледа и писмене оцене члана Н. Дучића одбор наређује да се чланак овај прими у друштвени Гласник.

Бр. 2

Изнесе се путопис члана Срећковића „Подрим и Метохрија". За оцењаче одређују се чланови М. Ђ. Милићевић и Ст. Новаковић.

Бр. 3.

Прочита се у одбору расправа Ивана Павловића „Неколико хронолошких питања из српске историје" и једногласно се одлучи да се штампа у друштвеном Гласнику.

Поред овога, а на основу оцене чланова Ст. Новаковића и М. Ђ. Милићевића одлучено је да се у „Гласнику" штампа расправа истог писца „Хроволошке белешке св. Саве о Стевану Немањи".

Састанак 6 марта 1879

Председава г. Др. Н. Крстић. Бележи М. Ракић. Чланови: гг. Мариновић. М. Ђ. Милићевић. Ст. Новаковић, Ј. Грујић, П. Срећковић, Н. Петровић, М. Зечевић и М. Кујунџић.

Бр. 1.

Г. Ј. Грујић усмено реферује о делу „Критика на законик судског поступка у кривичним дели-

ма“ од неименованог писца, да ово није ни историско проучавање нашег законодавства, нити се може узети као какав научни коментар, а ни као практично упуство; но да би, као скуп интересантних кривичних случајева, чудноватих примена законских и примедаба прљених из искуства, кад би се у овако разговетном слогу издвојило, могло послужити онима који се баве поправљењем закона, ако би било начина да се штампа осим Друштва. Према овоме, мисли да рукопис ваља вратити писцу.

Г. Др. Н. Крстић, други референат, чита свој реферат, у коме опширније разлаже да дело није научно израђено, да, поред примедаба добро погођених, има мисли толико погрешних и науци противних, да се не може примити у друштвени орган, него да га ваља повратити писцу.

Бр. 2.

Прочита се реферат редовног члана г. Вл. Јакшића о делу „Поштанска статистика кнежевине Србије од 1858—1872, израдио Адолф Јакш рачуноиспитач Главне Контроле.“ Реферепат налази да је дело „најелисходно израђено, а ако не баш онако како је и боље бити могло, имаіући у виду материјал који је г. саставитељу при руци стајао; ал пошто је дело од једног рачунског човека, да с тога заслужује да се у Гласнику печата, и ако би, у овом виду, пре требало да на другом месту изађе“, а у име награде да се писцу даде највише до 20 дуката.

Место другог референта, г. Ст. Р. Поповића који је болестан, те није могао да о овом делу реферује, одбор одлучи да се замоли г. Богољуб Јовановић, статистичар у министарству просвете, да реферише о овом делу.

Састанак 8 марта 1879

Председава Др. Н. Крстић. Бележи М. Ракић. Чланови: Г.Г. Ј. Марковић, М. Ђ. Милићевић, К. Магазиновић. Ст. Бошковић, Арх. П. Дучић, М. С. Милојевић, П. Срећковић, Стојан Новаковић, М. Зечевић, Чед. Мијатовић, М. Кујунџић

Бр. 1.

Члан г. Стојан Новаковић чита своју историско-географску студију „Српске области у X и XII веку до Немање."

Одбор одлучи да се прими и у Гласнику штампа.

Састанак 15 априла 1878

Председава г. Др. Н. Крстић, бележи М. Ракић, Чланови: г.г. М. Ђ. Милићевић, Ст. Новаковић, А. Васиљевић, М. Кујунџић, М. Спасић. М. С Милојевић, П. Срећковић, Ђор. Павловић, Г. Гершић, арх. Н. Дучић.

Бр. 1.

Прочита се и потписа записник састанка од 6 и 8 априла.

Бр. 2.

Прочита се реферат г. Богољуба Јовановића, секретара министарства финансије, о спису г. А. Јакша: Поштанска статистика кнежевине Србије од 1858—1872.

Референат наводи више недостатака овом спису и мисли да би се могао штампати само табеларни део, без увода, па и њему да је приличније место у Државопису Србије, публикацији српске званичне статистике.

Према овоме, и према реферату члана г. В. Јакшића, на састанку од 6 марта, одбор одлучи: да се рукопис врати писцу.

Бр. 3.

Прочита се опширан заједнички реферат т. Стојана Новаковића, и г. М. Ђ. Милићевића о спису члана г. П. Срећковића: Подрим и Метохија.

Референти налазе да је овај путопис г. Срећковића израђен без икаква распореда; да мисли не теку и не казују се једним извесним редом, него се свуда и на сваком месту заподире све и свашта; да се говори без прецизности и потпуности; да путопис махом оно исто а често мање казује него Ами Буо, Д. Милер, Хиљфердинг, М. С. Милојевић, Гедеон

Јуришић и Серафим Гершић, који су писали о „Подриму и Метохији", да је врло оскудан у фактима и да су му главно лични догађаји на путу и рефлексије које после Хилфердинга једва могу имати какве цене; да је цео путопис писан начином коме оскудевају сва својства која се морају тражити ако се жели да се Гласник одржи у важности; и да би напредак наше књижевности и овога друштва изискивао да се овај посао, овакав какав је, не прими у Гласник.

Одбор одлучи: да се поступи по реферату.

Бр. 4.

Члан г. М. С. Милојевић предложи да се хрисовуља Дечанскога, коју је он преписао, штампа по одлуци одборској од 13 јула 1874.

Одбор одлучи по предлогу г. Ст. Новаковића, на које пристаде и г. Милојевић, да два члана, ради већег јемства за тачан препис и исправну публикацију, држе коректуру при штампању ове хрисовуље, поредивши је с оргиналом.

Састанак 2 Јула 1879

Председава Др. Н. Крстић. Бележи М. Ракић. Чланови: г. г. Ј. Мариновић, М. Ђ. Миличевић, Ј. Грујић, Н. Петровић, М. Кујунџић, Г. Витковић, М. Зечевић, Ст. Новаковић.

Бр. 1.

Председник подноси одбору од члана г. М. С. Милојевића *Хрисовуље*, под његовим печатом, да се штампају.

По ранијој одлуци управе, упућено одбору филолошком.

Бр. 2.

Прочита се писмо г. Ст. Обрадовића, председника у пензији, којим спроводи остатак рукописа својега »Историја од 1875 до 1878«, у десетословном стиху (Раније је послао 10, а сада 8 свешчица).

Одлучи се о њима оно исто што и о оних 19, а рукопис да се врати ако се затражи.

Бр. 3.

Прочита се писмо члана г. В. Јакшића, којим подноси продужење посла г. А. Јакша „Статистика поштанска од 1872

до 1875« коју је он прочитао и препоручује одбору да се штампа у „Гласнику«.

Одлучи се да се поступи по одлуци од 13 априла.

Бр. 4.

Прочита се од г. А. С. Јовановића чланак »Пчиња, историјска црта из нове српске покрајине«.

По ономе што је прочитано и што г. Ст. Новаковић реферује, одлучи се да се прими у „Гласник«.

Бр. 5.

По предлогу М. Ђ. Милићевића, М. Кујунџића, М. Ракића, Ђ. Павловића, Ј. Бошковића, одбор изабра за члана кореспондента Х. Тијера, жерана Le Salut Public и писца La Serbie, son passè et son avenir.

VI,

У одбору уметничком.

Састанак 7 Ааприла 1879.

Председава Драг. Милутиновић. Чланови Милан Кујунџић, Мих. Валтровић, Стеван Тодоровић, Ђорђе Миловановић Даворин Јенко.

Бр. 1.

Драг. Милутиновић чита извештај о прошлогодишњем раду друштвених изасланика око сњимања уметничких црквених старина по трнском срезу, по околини Пирота, Беле Паланке, Ниша, Прокупља а Куршумлије. Уз то подноси на преглед отуд донешене снимке.

Одбор саслушавши извештај и прегледавши цртеже уврштује их у досадање добре радове изасланика и изражава жељу да се тај посао снимања продужи и даље и да се извештај штампа.

Бр. 2.

Г. Стева Тодоровић предлаже да се у корист рада око снимања учини представка управи срп. уч. друштва такова да

се ради бржег довршења рада тога изасланицима даде више времена, и. пр. од маја месеца до септембра закључно и да се снимци давно израђени једном већ стану публиковати. О томе ће исти донети и писмени предлог.

Одбор усваја с највећом готовости да предлог тај потпомогне.

Бр. 3.

Г. Ђорђе Миловановић, нуди се ученом друштву, пошто је крајње време да се етнографски музеј отвори, да ако је могуће још ове године отпочне снимање етнографских предмета по Србији. О својој понуди донеће писмени програм.

Одбор увиђа потребу таковога рада и препоручује понуду управи на пријем.

Бр. 4.

Милутиновић саопштава одбору да је он и Валтровић одликован избором за корешпод. члана московског археолошког друштва.

Одбор то прима к знању са особитим задовољством.

Састанак 9. Јула 1879.

Председава г. Драгиша Милутиновић, Бележи Мил. Кујунџић. Чланови Дав. Јенко, Никола Марковић и Ђ. Миловановић.

Бр. 1.

Пошто председник објави да је истекао рок његовом председавању у одбору, позива одбор да изборе према закону другога председника. Одбор бира једногласно редовнога члана Даворина Јенка.

Бр. 2.

Драг. Милутиновић саопштава одбору да од својега министра није добио дозволу да и ове године у обично време може продужити посао око снимања живописних и архитектонских споменика српских. Одбор ипак одлучује да препоручи Управи Срп. Учен. Друштва да умоли владу Његовог Височанства да даде могућност да се и ове године продужи

посао толико прешан због непрестаног пропадања многих старина, видљивих споменика образованости српске.

Бр. 3.

На предлог Др. Милутиновића да овај одбор настане око прикупљања грађе за историју уметника српских, чланови примају на се дужност да сваки у својој струци и у своме кругу усмено и писмено постара се, да се прикупе податци о животу и раду свију трудбеника око уметности у Срба, а да се умоле и остали знаци да оно што знају саопште одбору уметничком српског ученог друштва.

Српском ученом друштву.

Г. Стојан Новаковић члан тога друштва још 1872 год. поднео је свој предлог и нацрт ученом друштву, како да се подигне и установи »Српски етнографски музеј“.

Да је овај предлог г. Новаковића усвојен, види се отуда, што се на рачун друштва већ од неколико година прикупљају податци односећи се на архитеткуру српске цркве.

Међутим још до данас није предузето никакво прикупљање овог материјала за тај музеј, који се односи на продуктиван рад нашег народа у маси, који по свима изгледима неможе имати дуга живота, ако се и на даље без икаквог ограничења буде изложио утицајима и страној конкуренцији, — а који ће рад на сваки начин сачињавати по вредности својој најважнији део тога музеја.

Но како су сви изгледи ту, да ће се у данашњој самосталној Србији ускоро на ширим основима образовање народно отпочети, са већим обзиром на народне особине — то је по мом мишљењу крајње време, да се што пре предузме и изврши прикупљање свију података односећих се на производни рад нашега народа, који ће служити као углед наступајућим нараштајима у њином даљем раду око унапређења и усавршења нашег народног културног образовања.

Надајући се да је и учено друштво истога мишљења у овој ствари, и да је вољно и даље потпомагати остварење овога рада, усуђујем се понудити му, за време школских ферија свој рад. А уверења сам да ћу свима захтевима ученог друштва довољно одговорити моћи.

Ако би учено друштво вољно било да ми повери овај важан посао, онда би према поменутом нацрту г. Новаковића предмет мога рада био:

Прикупљање података, односећих се на тип српски. на грађевину сељачку у опште, као: куће, зграде, стаје, вајати, амбарови, кошеви, воденице и т. д., и на српску индустрију сеоску и варошку, као: ношиво у свима бојама и варијанијама, намештај кућни, посуђе, алати и справе за рад итд.

У опште, прикупљаћу сав материјал, који засеца у историчко-етнографски музеј, а нарочито оне предмете, који су изложени скором пропадању и забораву.

Да би у стању био тако важан посао савестно извршити, молим српско учено друштво да ми такву помоћ даде, како би се са нужним реквизитима за тај рад снабдети могао, и попутнину онакву, како би лакше свуда доспети могао, а да неби дангубио и на путу се дуго задржао.

У исто време, молим да ми се, колико је могуће препоруке даде, да би свуда, где би нужно било лако доспети могао и да ми се при мом раду на руку иде.

Надајући се повољном решењу, јесам.

9. Априла 1879.
у Београду.

понизни
Ђ. Миловановић
учит. срт. на вел. школи и члан
ученог друштва.

Одбору уметничком Српског Ученог Друштва.

Од више година два наша поштована и вредна члана, г.г. Михајло Валтровић и Драгиша Милутиновић, путују сваке године по одредби Српског Ученог Друштва, шест недеља по отачбини нашој, ради снимања српских средњих споменика, и старина у опште. Високо ценећи ово подузеће по српску археологију, слободан сам у корист самога подузећа уметничком одсеку следеће предложити:

Свако озбиљно подузеће мора имати осим спокојства и довољног времена за рад. По моме мишљењу бављење од шест недеља веома је скучено време за прецизно испитивање умет-

ничких монумената. Кад се узме колико времена заузима сам пут, колико ли оријентирање околине и упознавање самога предмета; јер тек по овоме може се приступити раду. Слободно на горе наведено може се две недеље рачунати. Остају дакле само месец дана за рад.

Кад се једном прегло, а притом у пјењеној господи увидели смо до сада довољно да ће овај тешки задатак на част Српског ученог друштва извршити, предлажем, да се од стране уметничког одсека, замоли главни одбор Српског ученог друштва, да одреди много дуже време за ову уметничку експедицију, и то по моме мишљењу од првога маја па до конца септембра; ту разумем да се и помоћ досадања увећа. На овај би начин дошли што пре до драгоценије збирке дивних наших уметничких заоставштина. Слободан сам уједно и ово предложити: пошто је досадања израда ових слика у толиком броју, да би се слободно могло приступити к издавању истих, добро би било да одсек и ову ствар топло препоручи главном одбору, да што пре нађе начин ради печатања овог драгоценог дела. Уверити вас могу господо, да сваки уметник а не сумњам и сваки књижевник једва би чекао да оваково дело што пре добије у своје руке.

7. Априла 1879.
у Београду.

Стеван Тодоровић,
члан уметничког одбора српског уч. друштва.

V.
Управа Српског ученог друштва.

Састанак 21. Јуна 1878.

Председава: Др. Ј. Панчић. Бележи: М. Кујунџић. Чланови: Д. Нешић, Др. Милутиновић, Ст. Новаковић.

Бр. 1.

Како се према члану 24 измењеног друштвеног уређења има одмах на првом састанку изабрати заменик председнику, управа бира за годину дана председника одбора за науке философске и филолошке Ст. Новаковића.

Бр. 2.

Секретар јавља да би дипломе на чланство требало на ново печатати, а стари је образац и сувише шарен. На то се одлучи да се припреми нови простији образац за штампање.

Састанак 17. Октобра 1878.

Председник: Др. Ј. Панчић. Секретар: М. Кујунџић. Чланови: Д. Нешић, Ст. Новаковић, др. Н. Крстић.

Бр. 1.

Председник др. Ј. Панчић јавља да је написао некролог почасном члану срп. уч. друштва професору падованском Роберту Визијанији. Управа прихваћа ово и одлучује да се печата у друштвеном „Гласнику.“

Бр. 2.

Заменик председника Ст. Новаковић изјављује, да је у договору са секретаром, а у отсутности осталих чланова управе, дао овлашћење члану Г. Витковићу да заступа ово друштво при светковини стогодишњега дана рођења Михаила Витковића у Јегри, те да тиме покаже и пошту овога друштва спрам одличног писца и братско саучешће према књижевном раду с оне стране Дунава. У то је име издато г. Витковићу 25 д. ц. ради чега требало би накнаднога одобрења управе срп. учен. друштва. Управа потпуно одобрава овај корак.

Састанак 18. Новембра 1878.

Председава: Др. Ј. Панчић. Бележи: М. Кујунџић. Чланови: Ст. Новаковић, Д. Нешић, Д. Милутиновић.

Бр. 1.

Председник одбора за науке јестественичке и математичке извештава управу да је одбор одлучио да се у „Гласнику“ штампају расправе члана Клерића „Примена Кинематике на Геометрију“ и члана Лозанића „Како дејствује калијум-хидрат

на тетранитро-дифенил-карбомид" и „Анализе београдских бунарских вода." Управа одобрава ову одлуку и одлучује да се расправа Клерићева награди са 25 д. ц. а расправе Лозанићеве одсеком са 40 д. ц.

Бр. 2.

Секретар јавља да је у одбору за науке друштвене и историјске примљен за „Гласник" чланак члана Ј. Мишковића „Грађа за новију историју Србије" заједно са 6 цртежа. Управа одобрава ово и одређује овоме писцу одсеком награду 35 дук. цес.

У истом одбору одлучено је да се штампају у „Гласнику" расправе Ив. Павловића „Хронолошке белешке св. Саве о Стевану Немањи" и „Неколико хронолошких питања из српске историје." Одобрава се ова одлука и одређује се награда 8 д. ц. од штампана табака.

Бр. 3.

Секретар јавља да братски нам народ словеначки слави оседамдесетогодишњицу свога родољуба и дописног члана Српског ученог друштва дра Јана Блајвајза. Од стране Српског ученог друштва поздрављен је брзојавом слављеник који се борио за пробуђење свести у маси народа словеначког, као врстан радник за општу будућност свију Словена.

Састанак 24. Јануара 1879.

Председава Др. Ј. Панчић. Бележн: М. Кујунџић. Чланови: Ст. Новаковић, др. Н. Крстић, Др. Милутиновић.

Бр. 1.

Председник одбора за науке философске и филолошке јавља да је одбор одлучио да се у „Гласнику" штампа „Уговор Стефана Првовенчаног с Дубровчанима из године 1215 до 1219" од дра Константина Јиречека. Управа одобрава ову одлуку и наређује да се прилог овај награди са 8 дук. цес. од штампана табака.

Бр. 2.

Члан Ст. Новаковић предлаже да Српско учено друштво ступи у другарску свезу са румунским друштвом „Сочијета литерарија.“ Одобрава се.

Бр. 3.

Члан Ст. Новаковић предлаже да се умоли влада Његовог Височанства, да у поштанскоме саобраћају учини неке олакшице књижевноме промету, те да се пошиљања поштом у прекрштеноме завијутку могу препоручивати и да им се подигне највећа тежина до килограма; да се аманети с књигом могу предавати сваки дан и за све поште; да једном ступи у живот плаћање преко поштанских упутница а да се заведе пошиљање које се у Немачкој зове „Нахнаме.“

Бр. 4.

За препис и завођење књига у библиотеци управа одобрава да се узме један писар са 30 динара месечне награде.

Бр. 5.

Пошто се поље друштвеној радњи све већма отвара, истраживања нова траже моћних срестава а и државни архив стоји још необелодањен, заједно са материјалом који су досадања истраживања научна и уметничка друштвених чланова прибрала и приредила, то се одлучи да се замоли влада Његовог Височанства, да учини што је потребно те да се удвоји сума помоћи годишње Српском ученом друштву.

Бр. 6.

Обазревши се на то, да је члан В. Богишић у својим „Народним песмама из старијих, највише приморских записа„ послао био испрва само текст, а сад је поднео и расправу о овим народним песмама, то управа одлучује да се ова расправа награди са 8 д. ц. од табака, а речник да се рачуна као и текст у 3 д. ц. од табака.

Састанак 20. Априла 1879.

Председава: Др. Ј. Панчић. Бележи: М. Кујунџић. Чланови: Др. Н. Крстић, Ст. Новаковић, Д. Нешић, Д. Милутиновић.

Бр. 1.

Председник друштва напомиње како члан овог друштва Ш. Мигендорф спрема повелику књигу поглавито о гљивама, али у тој својој студији слабо је имао прилике да проучи и земљиште српско, па како би добро било да му се одреди каква приномоћ да бар у близини Саве, Дунава и Дрине прегледа и испита и наше земљиште у овом погледу. Управа овлашћује председника да ступи у свезу са овим научником и одређује да се на тај рачун у каси друштвеној одвоји око 40 д. ц.

Бр. 2.

Према одлуци одбора за науке природне и математичке, да се у „Гласнику" штампа рад члана Лозанића „Анализа Бање код Врање" и „Дихлор-дифенил-гуанидин", управа одређује одсеком награду у 40 дук. цес.

Члану Љ. Клерићу за расправу »Како се геометријски постројава Ламезонова површина" одређује се заједно са расправом „О моменту лењивости" одсеком 30 д. ц.

За чланак „Соко-Бања" од члана Ј. Панчића, одређује се 10 д. ц. на табак и да се исплати рачун за фотографске снимке овога метеора.

Бр 3.

Према одлуци одбора за науке друштвене и историјске, да се у „Гласнику« штампа расправа Ст. Новаковића „Српске области у X и XII веку«. Одређује се награда овој расправи 10 дук. цес. од табака.

За коректоре и јемце за верност преписа »Хрисовуље" коју је члан М. Милојевић поднео, одобрава се да избор изврши у одбору за науке филолошке и философске, а подношачу за изналазак и први препис да се даде 3 дук. цес. од штампана табака.

Бр. 4.

На предлог одбора уметничког одобрава се да и ове године иду изасланици за снимање старина архитектонских, и одређује им се помоћ од 120 дук. цсс.

Састанак 23. Јуна 1878.

Председава: Др. Ј. Панчић. Бележи: М. Кујунџић. Чланови: Ст. Новаковић, К. Алковић, Д. Јенко.

Бр. 1.

Председник одбора за науке философске и филолошке саопштава одлуку одборску, да се штампају у „Гласнику" библиографски податци г. Е. Јелинка. Управа одобрава ову одлуку одборску и наређује да се ово награди са 60 дин. табак.

Бр. 2.

Одобрава се одлука одбора за науке друштвене и историјске да се штампа у „Гласнику" „Пчиња" од А. С. Јовановића и да се награди са 80 динара на табак.

Бр. 3.

На предлог одбора уметничког да се члану друштва Ђ. Миловановићу даде средства да сними етнографске прилике у нашем народу, управа одлучује да се г. Миловановићу, који је поднео и неке добре покушаје свога снимања, даде 500 динара за ову експедицију а да нарочито почне са пределом око Космаја.

Бр. 4.

Саслушавши извештај председника одбора уметничког, да министар грађевина није хтео ове године да допусти члану Драгиши Милутиновићу да продужи рад око снимања старина, Управа одлучује да се нарочитим писмом обрати влади Његовог Височанства, да се уклони ова неоправдана препрека, пошто је испитивање архитектонских старина српских и у властитом интересу министарства грађевина, које има да израђује и да контролише планове и о црквама, као јавним грађевинама у отаџбини нашој.

Бр. 5.

Налазећи да су испуњени сви законити услови, Управа усваја као предложенике за чланове Српског ученог друштва: Светислава Вуловића, Богољуба Јовановића, Јована Туромана. Х. Тијера и Тихонравова.

Бр. 6.

Секретар друштвени јавља за књиге и повремене списе, које је примило с хвалом Српско учено друштво:

1, Од бечке академије знаности:

Sitzungsberichte der k. Akademie der Wissenschaften, matematisch — naturwissenschaftlicher Classe, Jahrgang 1878 — 79. — I. Abtheilung. Band I—X. V—X. — II. Abthei. Band IV—X. — III. Abthei. Band I—X, IV. Abthei. Band I—V. — Philosophisch-historische Classe, Jahrgang 1878—79. — Band 90. Heft 1—3. — Band 91. Heft 1—2. — Band 92. Heft 1—3. — Band 94. Heft 1—4.

Almanach der k. Akademie d. Wissenschaften. За год. 1878 и 1879.

2, Од Мађарске Академије знаности у Пешти:

A Mesterségesen Eltorzitott Koponyá król Altalabán. — Kötet II. III. IV. и V. Budapest 1878—79.

Magyaroszági Régészeti Emlékek. III. köt. Rész. II. — IV. köt. Resz. I. — B. Pest 1878—79.

Magyar Történelmi Tar. köt. XXV. — B Pest 1879.

Magyar Törtenelmi Emlékek. köt. XVI. B Pest 1879.

Almanach за 1879. 1880. годину.

Értesitoje за 1879. год. Tizenkettedik Érfolyam за 1878 до 79. Szám 1—7. и 1—6. —

II. Rákóczi Ferencz levéltára, VI: VII. BPest 1878—79.

Literariche Berichte aus Ungarn, II. Band Heft I—IV. III. Band, Heft I—IV. BPest 1878—79.

Értekézesek a Történelmi Tudományok köréböl. — Köt. V. sz. 1—8. köt. VII. sc. 5—10. köt. VIII. sc. 1—9. — B Pest 1878.

3, Од Румуске Академије у Букурешту:

Annalie Akademici Romane. Serie II. Vol. I. II. Букурешт 1880.

Cartile Poporane ale Românilor, in secolul XVI. Букурешт 1880.

Jstori'a Jmperiului Otto manu, књ I и II. Букурешт 1876.

Descriptio Moldaviae, књ. I, II. Бук. 1872.

Evenimenlele Cantacuzinirolu si Brancoveniloru. Букурешт 1878.

Dictionaru Topagraficu si Statistiku alu Romaniei, Букурешт 1872.

Opurile lui Caiu Corneliu Tacitu. Sibiin 1871.

Gramateća Limbei Romane. Бук. 1877,

Athalia, Tragedia in 5. Acte. Бук. 1875.

Grossariu, gare coprinde Vorbele d' in Limb' a Romana. Бук. 1876.

Gramatec'a Limbei Romane Analilika. Бук. 1870.

Jstori'a Romana (Dione Cassiu) Бук. 1878.

Misanthropulu (Molière) Comedia in 5. acte. Бук. 1872.

Filippicele Sau Discursurile Contra M. Antoniu. Букурешт 1877.

Anatomia Descriptiva. Бук. 1878.

Phedra, tragedia in 5. akte. Бук. 1875.

Jstori'a Archeologiei. Бук. 1877.

Operile lui Caiu Juliu Cesare. Бук. 1877.

Fragmente zur Geschihte der Rnmänen Бук. 1878.

Horatiu, traged, in 5. akte. Бук. 1875.

Odyssea si Batrachomyomachia. Jassy 1876.

Societatei Amice Romane, Seria I. Tomurile I—X. Букурешт 1878.

Dictionariulu Limbei Romane. Tomu I. A — H. Tomu II. J. — Z. Бук. 1873. 1876.

Documente prvitore la Jstori'a Românilol. Vol. VI. VII. Бук. 1876—78.

Annalile Societatii Academice Romane. Tom. XI. св. I. II. Бук, 1879.

Lege Statute de Acadimiei Romane 1879. Бук. 1879.

Jstoria Romanilor sub Michaiu Voda Vitézul. Бук. 1878.
Fragmente din Jstoria Romanilor Бук. 1878.

4, Од бечког географског друштва:

Mitheilungen за 1879. год.

5, Од друштва наука у Прагу:

Sitzungsberichte за 1878. и 77. годину.

6, Од Академије наука у Берлину:

Monatsbericht за год. 1877 и 89. —

7, Од варшавског универзитета:

Варшавския Университетския Извѣстия за 1878. год. Nr. 1—4.

8, Од хрватског археолошког друштва:

Jzvješće за 1879. год.

9, Од Југословенске Академије Знаности и Уметносги.

Starine књ. XI. Zag. 1879.
Rad. књ. 46—53.
Fauna konjašan. св. III.
Listine· књ. II. Zag. 1879.
Jugoslavenski Jmenik Bilja. Zag. 1879.
Monumenta Ragusina tom. I. књ. 10. 1879.

10, Од Матице Српске:

Љетопис књ. 120—122. За годину 1879—80. Н. Сад 1879—80.

11, Од Матице Далматинске:

Narodni koledar, novi i stari за 1879. год.

12. Од српског лекарског друштва.

Архив, одељак I. књ. III.—VI. Одељак II. књ. III.—IX. Београд 1879.—80.

13. Од природњачког друштва у Шербургу:

Memoires de la societé Nationale tome 14.—20. Cherbourg 1878.

Catalogue de la Bibliothéque 3. књ. 1878.

14. Од государствене канцеларије:

Архивъ Государственнаго Совѣта. Томъ III. кн. I. II. Петроград 1878.

Судбенные Уставы. Част I. V. Петр. 1867.

15. Од писца: Über die Oro — Potamo — Limne (Seen) und Lekavegrapie (Bechen) des tertiären der europäischen Türckei, von Dr. Ami Boué. Wien 1879.

16. Од писца: Статистика наставе у кнежевини Србији за 1873—1874. годину од Богољуба Јовановића. Београд 1878.

17. Од писца: О Коваченићевој расправи: које је године умрьо Немања од Ив. Павловића. Београд 1878.

18. Од писца: Крвави дани у Босни од Љ. Петровића. Земун 1878.

19. Од писца: Историја бугарског народа до пропасти државе му од Др. Милана Савића. Н. Сад 1878.

20. Од писца: Rječnik hrvatskoga ili Srpskoga jezika, од G. Daničića. Zagreb 1878.

21. Од издавача: Срче, календар за 1878. Земун 1878. год.

Србин, календар за 1878. Земун 1878.

Дечији Пријатељ, лист за српску омладину. Земун 1878. издао Милош Грабовачки.

22. Од писца: Статистичке белешке од Богољуба Јовановића. Београд 1878.

23. Од писца: La Reorganisation Politique de l'Orient, par un indigéne de la Peninsule, Paris 1878.

24. Од писца: Правила светих апостола од Н. Милаша. Панчево 1878.

25. Од писца: Старс-Срби од Димитрија Алексијевића Београд 1878.

26. Од писца: Антропологическая физиогномика од А. П. Богданова. Москва 1878.

27. Од писца: Физиологија и Хигијена од Милана Ђ. Милићевића. Београд 1878.

28. Од писца: Mor Zlutá Zimnice. Prag 1879.

Neštovice (Varicela) Prag 1879 od Dr. Viktor Janovsky.

29. Од писца: Зимње Вечери, приче из народног живота у Србији, од М. Ђ. Милићевића. Београд 1879.

33. Од писца: Достојанства у православној цркви од Н. Милаша. Панчево 1879.

34. Од уредништва „Зоре": Über die Ursachen der katastrophe von Szegedin, von Johan Stefanowić, Ritter von Vilovo, Wien 1879.

35. Од писца: Осип Максимовичъ Бодянскій, Москва 1879. год.

36. Од уредника: Славянскій Алманах, уређује Radivoj Poznik, Беч 1879.

37. Од Српског Друштва Црвеног Крста: Извешће о радњи за 1877—78. Београд 1879.

38. Од преводиоца: Исторія Сербій (Ранке) превео Петар Бартенев. Москва 1879.

39. Од писца: О важнѣйших трудах И. И. Срезневскаго по Славянской филологій, од Викентій Макушев. Петр. 1879.

40. Од писца Hubega Romualda:

Poglad na Nowsze Prace. Варшава 1872,

O Znaczeniu Prawa Rzymskiego. Варшава 1868.

Prawo Polskie w Wieku 13. Варшава 1874.

41. Од издавача Michele Chillemi Patané:

Annali della Accademia di Scienze, Lettere ed Arti in Catania. Година прва, фасцикула I—12. Catania 1879.

42. Од писца: Изъ Чтеній о Старо-Чешкой Письменности. V—IV од В. В. Макушева. Воронежъ 1879.

Бр. 7.

Секретар прочита писма која су по одлуци управе написана као представке министру просвете а црквених послова.

И прочита извештај о годишњој радњи друштвеној, који извештај бива усвојен.

ГЛАВНИ СКУП

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

24. Јуна 1879.

Председник: Др. Јосиф Панчић. Секретар: М. Кујунџић.

Бр. 1.

Председник друштва отвара главни скуп овим речима:

Поштована Господо! На лањском скупу ученога друштва ви сте ме изабрали за свога председника. Нисам се надао, да ће ми таково што у део да падне и имао сам и својих послова, које нисам могао да одложим и с тога се нисам десио у седници. Па како сам на тај начин и нехотице нешто пропустио што је требало да буде, сматрам за своју дужност, да то сада поправим, да вам се за указану ми част најтопније захвалим.

Које су се промене минуле године у ученом друштву догодиле, шта је друштво радило, шта је и наша потрошило, то ћете мало час из уста г. секретара да чујете. Мени пак допустите, да вам, пре него што бих ово часно место оставио, искажем у мало речи неке своје мисли, које су потекле из жеље, да радња нашега друштва буде што једнија, да што боље одговара приликама у које смо од скора ступили.

Прво на што желим вашу пажњу да обратим то је чланак у уређењу ученог друштва, у коме је обележена задаћа, коју је себи српско учено друштво поставило, а на име: *да обрађује и унапређује науке и уметности, особито оне које се тичу Срства.*

На челу наука које се нас најближе тичу стоји по моме схваћању поред језика природњачка наука. Све је добро да човек зна; нема науке која не би била како за остали свет тако и за нас корисна; али кад се истичу особито оне науке

које се тичу Српства, мислим не може бити сумње, да овамо после језика, који је у нас срећом већ одавна стекао ваљаних раденика, стоји на првом месту познавање српске земље, њене површине и свега онога што ју саставља и што на њојзи живи.

Не може се рећи, да на овоке пољу није ништа рађено. Има сила доброг географског и етнографског материјала а по гдешто и природњачких, тамо амо растурених података за топографију наше земље. Али све је то, рекао бих, без основа, без органичке везе, има сила празнина, које појединац није у стању да попуни, већ на чему ваља слотки и по утврђеном плану да пораде многи заступници науке и вештине, који се само у повећим друштвима, као што је ово наше сједињени налазе.

За потврду ономе што рекох, да нам је сва наша досадашња топографска радња без основе, мислим довољно је да наведум то, да још немамо тачне, по размеру и детаљима за све струке природњачке науке употребљиве карте од Србије. Ваше је да пресудите, да ли не би било време да српско учено друштво овој ствари озбиљну пажњу поклони, моје је пак давнашње уверење, да су многа наша и страна путовања по Србији остала бесплодна с тога, што нисмо имали а ни дабас немамо добре карте од Србије.

Да се дође до такове добре карте, да се земља што тачније испита, да се веже ово што знамо, с оним што истом имамо да испитамо, за све то не бих умео ништа боље да препоручим већ оно, што сам дугом практиком опробао, а то је да се по земљи што је могуће више путује. А како су ретки чланови нашега друштва толико имућни, да би могли о своме трошку да путују, моја је скромна жеља та, да се добар део оних сума, којима учено друштво располагало буде, од сада обрати на путовање по земљи на прибирање материјала за опширну *топографију кнежевине Србије*, дела, које би не само на дику служило српском ученом друштву, већ би се њиме решила највиша задаћа, коју је себи учено друштво у пређе споменутом чланку поставило.

Како и кад би имали та путовања и научне експедиције по земљи да се предузму, ко да путује и на коју страну, како да се прикупљен материјал најзад у једну целину склопи, све

би то, ако би се учено друштво овој мисли одазвало, могло касније у одсецима и одбору подробно да се оцени, а по томе у оваковом годишњем скупу на одобрење поднесе.

Друго о чему желим да вам овом приликом нешто кажем, то је језик на коме наш друштвени орган Гласник излази.

У 29 § пословника српског ученог друштва стоји ово: *расправе у Гласнику штампаће се само српским језиком*, а ово се тако до сада и практиковало. Неби било с горега, да се од ове практике одступи, кад год би се нашло, да који спис по природи свога садржаја заслужује да се ширем читалачком свету саопшти а писац би га на ком страном језику писана поднео. Ово би држим могло и тим да се оправда, што стојимо у свези са многим европским друштвима и од њих добијамо у замену за наш Гласник сила корисних списа. Ми би се на тај начин том европском свету, који наш језик не разуме, који се нашим списима користити не може од чести бар одужити, и не сумњам, привукли би и друга друштва да с нама у размену ступе.

Многа се друштва у Европи држе практике коју вам овде предлажем, осим свију осталих, да вас подсетим на нашу браћу Русе, за коју нико не може да каже, да за своју народност, свој језик не маре. Царска академија у Петрограду и друштво Љубитеља природних наука у Москви издају многе списе на немачком и француском језику, и баш су ти списи прибавили Русима опште признање да у неким научним гранама, статистици и етнографији осталом ученом свету предњаче.

Не помишљам, да ћемо тим, што ћемо који чланак на ком страном језику да напишемо, одмах ступити у први ред културних народа, само желим да се страном свету покаже да смо и ми вољни а и кадри да научном капиталу старијих, од нас напреднијих народа што приложимо, а поглавито ми је, као што сам мало час напоменуо за тим стало, да се ученом свету за списе, који нам се шаљу бар у неколико одужимо.

Још ми остаје само једно, а то је да вас запитам, да ли не би било време да српско учено друштво добије свога сталног секретара. Ни на крај ми памети не долази да што приговорим радњи досадањих секретара друштва: што су људи сасма другим дужностима оптерећени, могли за малу награду

да ураде, то су верно урадили. Али се послови ученога друштва све више множе, а мислим да ће се од сада и јаче намножити. Спрема за рад у осецима, одбору, за годишњи збор, уређење друштвенога органа „Гласника", преписка са нашим и страним светом, прибирање библиографије наше и стране у колико се нас тиче, уређење друштвене библиотеке, праћење просветног развитка у нас и сродних нам народа, то су по моме мишљењу све послови секретара ученога друштва, који се не могу радити мимогред и као на мобу, већ који траже сву снагу и све време једног вредног раденика. Таковом раднику ваљало би да се одреди добра плата, а зар би му се могао положај и тако да обезбриђи да се преведе у категорију професора велике школе, чему већ има у нас примера и што при симпатичком расположењу нашег народа према свему ономе што се на науку односи неби толико тешко било да се изради.

Да би се могле све ове моје скромне жеље у дело да приведу потребно је, као што сте се, не сумњам, томе и сами досетили, много више новчаних средстава, него она што су, којима данас учено друштво располаже, а то је управо оно у чему се све моје жеље стичу: да се српском ученом друштву годишњи буџет колико год је могуће повећа. Одбор ученога друштва, коме је у дужности да се састара о изворима за живљу друштвену радњу, спремио је за то особити предлог, а ви поштована господо чланови умољени сте, да колико који крепче може и где најбоље зна, тај предлог подпоможете.

Време је да радња нашег ученог друштва која је последњих година из познатих нам узрока нешто малаксала поново оживи — време је и зато што од ове године заузимамо у свету други положај, него што смо пре имали. Наш је народ јуначким прегнућем и ретком издржљивости извојевао Србији независност, слободу. Сад је ред на српској интелигенцији да своје уради, да народно дело крунише. Две главне чињенице умног напретка у нас, Српска школа и српско учено друштво ваља од сада највећом живости слошки да поваде на великом делу просвећења народног: први, школа, да из тија у народ уноси што више знања потребног за живот. Српско пак учено друштво да са непрегледног поља наука и

вештина прибира и пресађује у наше земљиште сво оно што нам живот краси и оживљава.

Када буде и школа и учено друштво, кад будемо сви, којима је који зрачак науке у тал пао, испунили своју дужност, онда ће сав изсбражени свет радо признати да српски народ није само био кадар да извојује слободу већ да и уме да се слободом мудро послужи.

Бр. 2.

Члан друштва чита годишњи извештај о радњи и стању Српског ученог друштва.

Извештај се прима на знање.

Бр. 3.

Члан управе друштвене Ст. Новаковић чита извештај одређене комисије за преглед друштвених рачуна. Комисија саопштава главном скупу да је прегледала и са документима поредила рачуне друштвене и да је нашла да су у свему тачни и уредни.

На предлог председника умољавају се господа чланови М. Петковић, С. Лозанић и Љ. Клерић да прегледају рачуне који су поменути у данашњем извештају о стању друштвеном.

Бр. 4.

Председник друштва објављује да су стручни одбори предложили неколико нових чланова и управа нашла да предлог одговара правилима друштвеним. Па пошто члан Ст. Новаковић прочита писмену мотивацију предлога скуп избира

За редовне чланове: Светислава Вуловића, Богољуба Јовановића и др. Јована Туромана.

За дописне чланове: Еманујила Пуркињу, Хенрија Тијера и Н. С. Тихонравова.

Бр. 5.

Члан друштва Стојан Бошковић, као министар просвете изјави да ће влада прихватити мисао председника друштвеног да Српско учено друштво добије сталног секретара. Ал пошто

се овим предлогом мења уређење друштвено, то да је потребно да се најпре та промена одлучи на главноме скупу. А са стране министарства порадиће се да се још ове године узакони положај секретарев онако како је председник друштва споменуо, те да се одмах може наћи секретар како би се бавио искључиво послом друштвеним и у друштвеном органу пратио и извештавао и о кретању целокупне науке.

Председник друштва др. Ј. Панчић примећује да је он и помишљао да ће ова примена морати најпре проћи кроз скуп друштвени као промена у уређењу друштвеном, али је он овде изнео предлог свој само као жељу, не бивши уверен да ће се моћи без формалног предлога још на овоме скупу о томе одлучивати.

Члан арх. Дучић потврђује да је баш главни скуп надлежан да одлучује у таквим питањима и предлаже да се одмах на овоме скупу одлучи.

Члан Ђ. Малетић предлаже да се одлучи и о оној другој напомени председника друштвеног, о штампању појединих списа и и на страним језицима.

Члан Стојан Бошковић одговори да је то са свим засебан предлог, о коме може бити спора и да се то остави на проучавање, а сада да се одлучује само о питању о коме је поведена реч.

Секретар и члан М. Кујунџић изјављује да би доиста ваљало постарати се, да се нађе не само човек способан и заузимљив, него и да му се даде положај да може посветити сву своју бригу пословима овога друштва, који су већ тако многоструки и који расту из дана у дан, а са раширеном помоћи од стране државе, рашириће се и у много већем размеру. Па да би се ово могло што пре остварити, предлаже, да главни скуп пристане да се учини корак код владе Његовог Височанства да се друштвено уређење измени тако, како ће секретар друштва моћи добити плату и положај професора велике школе, а да се од стране скупа овласти управа српског ученог друштва да у сагласности са владом стилизује ову измену онако, како се најбоље сложити може.

Председник ставља на гласање и главни скуп прима одлуку: да се члан 27 и 28 уређења друштвеног измени тако,

како ће моћи друштво добити сталног секретара са платом и положајем професора велике школе, а да се ближе одредбе и стилисање остави управи друштвеној да она то изврши.

Бр. 6.

Приступи се бирању председника друштвеног за годину дана.

Гласањем изабран је на ново за председника др. Ј. Панчић.

По свршеном избору председник топлим речима замоли скуп да с обзиром на његов посао у ботаничкој башти и на његове године разреши га од ове дужности и предложи члана Ст. Новаковића који је за њиме имао највише гласова за председника. Но скуп једногласно умоли опет др. Ј. Панчића да се прими избора, пошто и онако у новом уређењу друштвеном председник има и свога заменика. И др Ј. Панчић прими се председништва и за ову годину.

Овлашћени потписници:
Мих. Петковић.
Љ. Клерић.
С. Лозанић.

Господину министру просвете и црквених послова.

Српско учено друштво на скупу своме 24 јуна 1879 године одлучило је и господин министар просвете изволео је потпомоћи одлуку: да се место секретара српског ученог друштва учини сталнијим и целисходнијим тиме што ће се секретару дати положај такав какав приличи професорима велике школе, те да дужност и рад секретара српског ученог друштва не буду само узгредни, но да привежу за то место целокупну снагу једнога научника.

Па како је управи српског ученог друштва оетављено да ту измену уређења друштвеног стилизује и да потражи потврду високе владе, и како чланови управе нису сада на окупу, те да се стилизација ова споразумно удеси тако како ће доиста моћи да се постигне циљ унапређења науке, а како је ипак време крајње да се изнесу сви предлози и молбе што се тичу буџета — Управи српског ученог дрштва част је замолити господина министра просвете, у свези са актом од 20 јуна који се тиче повишице средстава друштвених, да изволи

предложити да се у овогодишњем *буџету одреди нарочита позиција за секретара српског ученог друштва са платом и повишицама професора велике школе.*

30 јуна 1879 г.
у Београду.

Председник
српског ученог друштва
Др. Ј. Панчић.

Секретар
Милан Кујунџић.

Господину министру просвете и црквених послова.

Управа српског ученог друштва, у бризи да се књижевноме промету у Србији отворе удеснији путови и да се уклоне запреке који тај промет осетно отежавају, одлучила је да замоли господина министра просвете, да изволи саопштити влади Његовог Височанства ове предлоге, који кад би се усвојили обвезали би благодарношћу како књижевнике тако и читаоце.

1, да се за шиљање у *прекрштеноме завијутку* уведу и у нас у унутрашњоати Србије наредбе које су већ усвојене у међународној пошти, а то су:

Да се пошиљања у прекрштеноме завијутку могу *аршиоручивати*, и

Да се највећа садања тежина њихова од 200 драма подигне на *килограм.*

2, Пошто се данас на линији Београд — Ниш могу слати аманети само три пута преко недеље, а у остала места ни толико, но само један пут, што чини грдну препреку брзом шиљању књига, то да се удеси:

да се *аманети у књигама* могу предавати *сваки дан* за сва места поштанска, као што бива и за места ван Србије.

3, да ступи што пре у живот плаћања преко поште и *поштанских уштница*, бар за ограничене и *мање* суме.

4, да се уведу и код нас за Србију пошиљања, која се врше у нашем суседству „per Nachnahme“ и која моћно олакшавају промет.

Ко је имао прилике искусити како често на поштама нестају књиге и новине из прекрштених завоја и ко је осетно

како је неудесно предплаћивање на књиге за које се не зна хоће ли доиста угледати света и колико мало у томе обзиру могу да помогну наши књижари, тај ће разумети колико би књижевни свет био обрадован кад би се испунили ови предлози које управа српског ученог друштва има част поднети господину министру.

20 јуна 1879 г.
у Београду.

Председник
српског ученог друштва
Др. Ј. Панчић.

Секретар,
Милан Кујунџић.

Господину министру просвете и црквених послова.

Зазор је погледати у годишње извештаје о стању и радњи српског ученог друштва, како и уз најобичнији рад, кога се учено друштво данас подухвата, не може напоредо да корача имовно стање друштвено.

А како је тек при погледу у будућност! Да ли ће са увећаним радом друштвеним увећати се одмах и средства за развитак овога рада? На против. Што год се већма српско учено друштво приближује својој правој мети: да истражује и на видело износи садашњост и прошлост целокупнога живота српског народа и његових сродника, да истражује и испитује природне услове у нашој драгој отаџбини и да самостално обрађује и унапређује науку у опште те да служи као јасна свећа ономе који знање и уметност у школи предаје или га међ народ распростире, и да служи као правац и споразум научницима разне руке, — што год се учено друштво већма приближује овој мети, све више муке, посла и спреме иште се од његових радника и све ужи постаје круг на који овај посао *непосредно* утиче, — посао расте у пуној сразмери, ал у истом тренутку тражња показује саразмеру обрнуту То је стари закон који је поделио послове на овлашне и на послове савесногa рада, то је закон који је дао држави и права и дужности да материјалним средствима потпомаже про-

светне установе. И што год је мање образовања и богатства у народу, све огромнија је потреба овакве помоћи.

Кад би који град у Србији био толико образован и толико богат да родољубне, узвишене и примерне претставе позоришне уметности предпоставља простој забави и да својом заузетошћу за племените узоре пружа средства за развитак њихов, онда би доиста, али тек онда помоћ народноме позоришту могла се убројати у »луксуз.“ И кад би главни посао истраживања научног у нашој отаџбини био већ свршен и кад би бар која тисућа научника потпомагала дуговремене и скупе научне послове, онда би истом престао бити *грех* ако се остави да наука у проћи тражи мерило свога рада.

Је ли потребно да пред лицем господина министра просвете побројамо дужности које стоје пред српским ученим друштвом и пред науком у нас? Племенитим духом нашег Високог Владаоца и сјајним пожртвовањем нашега народа отворене су нове области за сваковрсно изучавање. Па и онде, где су нова искушења нашла на велики део нашега народа, и онде није ни мало мања потреба да се зналачком руком прибележи и овечи тековина народнога духа и срца, јер ко зна колико ће и како ће противстати утицају бог зна којих насилних „култура“.

Па зар су и у колико намирене потребе испитивања геолошког, статистичког, археолошког, језикословног или уметничког у нашој отаџбини? Ко ће други да се побрине о томе ако неће српско учено друштво. И зар није потребе да и својим властитим радом у науци потражимо себи достојно место у свету, те да се и остало човечанство праведно заинтересује за наш опстанак? Или зар ће много помоћи нам школе, ако наука нема свога огњишта на којима ће се разгревати, чистити и уједињавати!?

Државна власт и сама је учинила признања достојну иницијативу да српско учено друштво по уређењу своме постане озбиљан и свестан чинилац унапређењу науке. Ново уређење неодољиво тражи нову имовну основу. Озбиљан рад нуди се само ономе који може да покаже озбиљну оцену. А на књижевна подузећа и на истраживања научна и ван своје радионице не може се ни помишљати без довољних средстава.

С тога је с. у. друштво одлучило да ову потребу саопшти господину министру просвете с молбом да употреби свој утицај код законодавне власти те да се с. у. друштву одобри помоћ државна од 24.000 динара годишње.

Без ове помоћи с. у. друштву није могућно више ни да врши оне послове који му се сами јављају, камо ли да поспиче нову радњу и да одговори позиву свога новог уређења. Напредак с. у. друштва већ до сада је везан тесно за напредак школе, а напредак школе, хвала буди богу и свести народа српског, истакнут је данас међ прва знамења независне Србије.

20 јуна 1879 год.
у Београду.

Председник
српског ученог друштва
Др. Ј. Панчић.

Секретар
Милан Кујунџић.

ШТАМПАРСКЕ ИСПРАВКЕ.

Страна 269, трећи ред оздоле изостави »и t_2» и место **које** читај **која**.

Страна 270, ред 16 горе место $F(x,t) = o$ и $\varphi(xt) = o$ читај: $F(x,d = o$ и $\varphi(x,d) = o$.

Страна 270, ред 4 доле место «**иматинерна**« читај **имажинарна**.

Страна 271 ред 1 горе, место **било** читај **тила**.

Страна 271 ред 6 доле у првом члану место $2m^2$ читај $12\mathfrak{N}_2$; у истом реду последња два члана у загради ( ) ваља са β умножити. У петом реду отпада први члан β.

Страна 272 први ред горе, место **исуњен** читај **испуњен**. Иста страна други ред горе, место **то** читај y.

Страна 273 образац $(C$, место

$$\frac{a}{\beta}\, l\sqrt{-18} = \frac{a}{\beta}\, l\, 3\sqrt{-2} \qquad \text{читај} \quad d = \frac{a}{\beta}\, l\sqrt{-18} = \frac{a}{\beta}\, l\, 3\sqrt{-2}$$

Страна 274 други ред горе, место **са** читај **за**.

Страна 275 ред 9 доле, место

$$Lco = \frac{k^2}{a} = a \qquad \text{читај} \quad Lco = \frac{k^2}{a} + a$$

Страна 276 други ред горе, место **клатна** читај **клатана**.

Страна 277 ред 7 доле, место $P_1\ P_2\ P_3$, читај P_1, P_2, $P_3 \ldots$

Страна 279 доњи ред последњи образац, место Ls читај Zs

Страна 280 ред 6, горе последњи образац, место Zs читај Zs

Страна 280 ред 8, доле, место **услова** читај **углова**

Страна 282 ред 8, горе место Y_1 читај y_1

« « « 9 « « Y_2 « y_2

« « « 11 « « Y_1 и Y_2 читај y_1 и y_2

« « « 15 « « x^2 читај X

« « « 7 доле « $Y-^2$ читај $Y-cky$

« « « 7 « « x читај X

Страна 284 први ред доле, место P_3 **или** читај P_3, **али**

Страна 285 ред 4 горе, место $P_1\ P_2\ P_3\ P_4$ читај P_1, P_2, P_3 и P_4,

Страна 285 ред 14 горе, место $C_2 A_2$ читај C_2 и A_2

Страна 285 пети ред доле, место осим читај оних

Страна 286 ред 6 доле, место s_1 s_2 s_3 s_4 s_5 s_6 читај s_1, s_2, s_3, s_4, s_5, и s_6

Страна 286 ред други доле, место P_1 P_2 P_3 P_4 P_5 P_6 читај P_1 P_2, P_3, P_4, P_5 и P_6

Страна 287 ред 8 горе, место O_0 O_1 O_2... читај O_0, O_1 . O_2 ..

Стрина 287 ред 10 горе место P читај V

Страна 287 ред 10 доле, место резултант читај резултанта

Страна 287 ред 9 доле, место S_1S_2 читај s_1s_2

Страна 287 ред 7 доле, место AB BC читај AB, BC

Страна 287 ред 6 доле место S_3 читај s_3

Страна 287 ред 2 доле, место праза читај права.

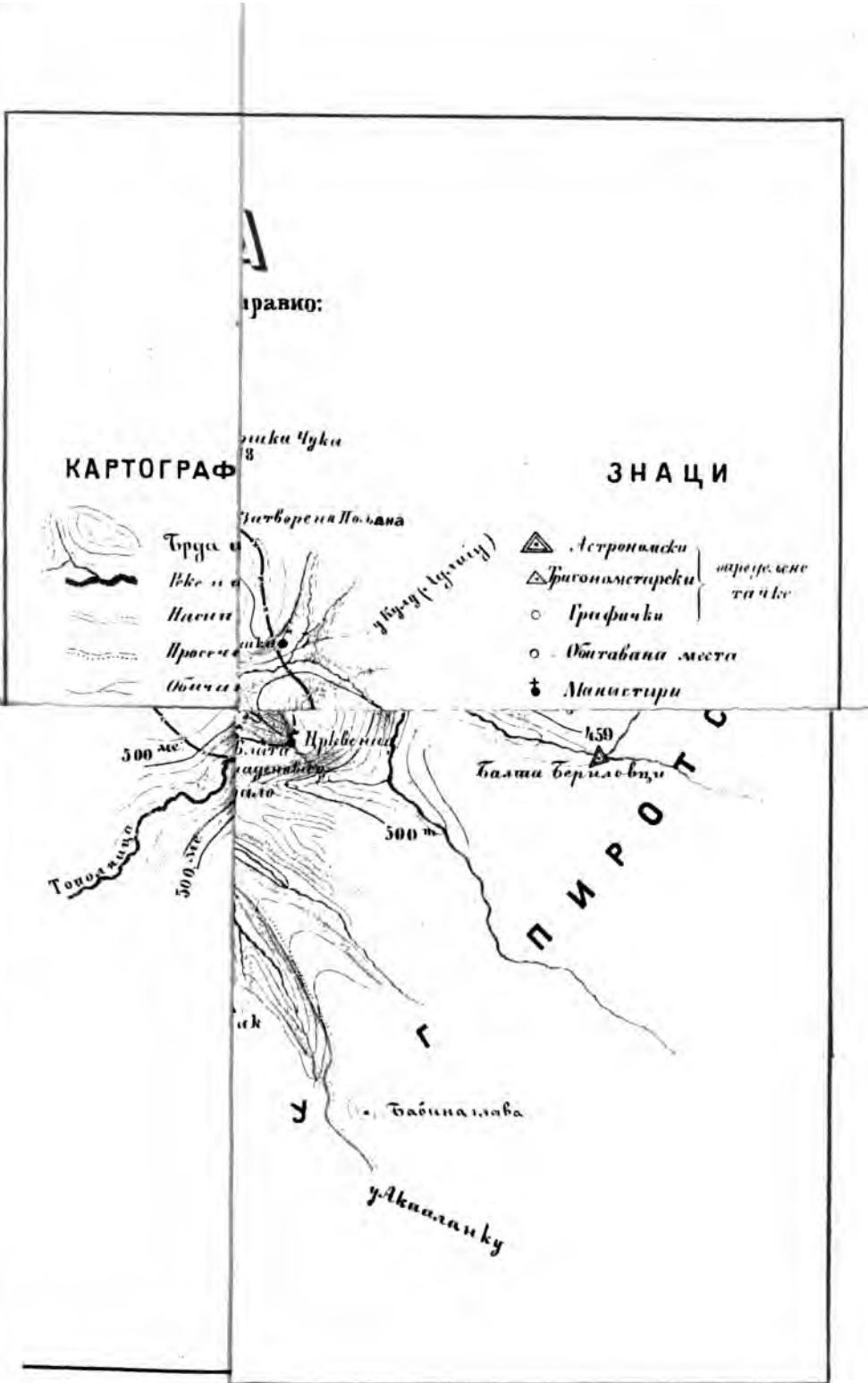
КАРТОГРАФ
ЗНАЦИ
Астрономски
Тригонометарски
Графички
означене тачке
Обитавана места
Манастири
Затворени Пољана
Балта Бериловци
500 m
Тополница
Бабина глава
у Акалачку

Сл. 3.

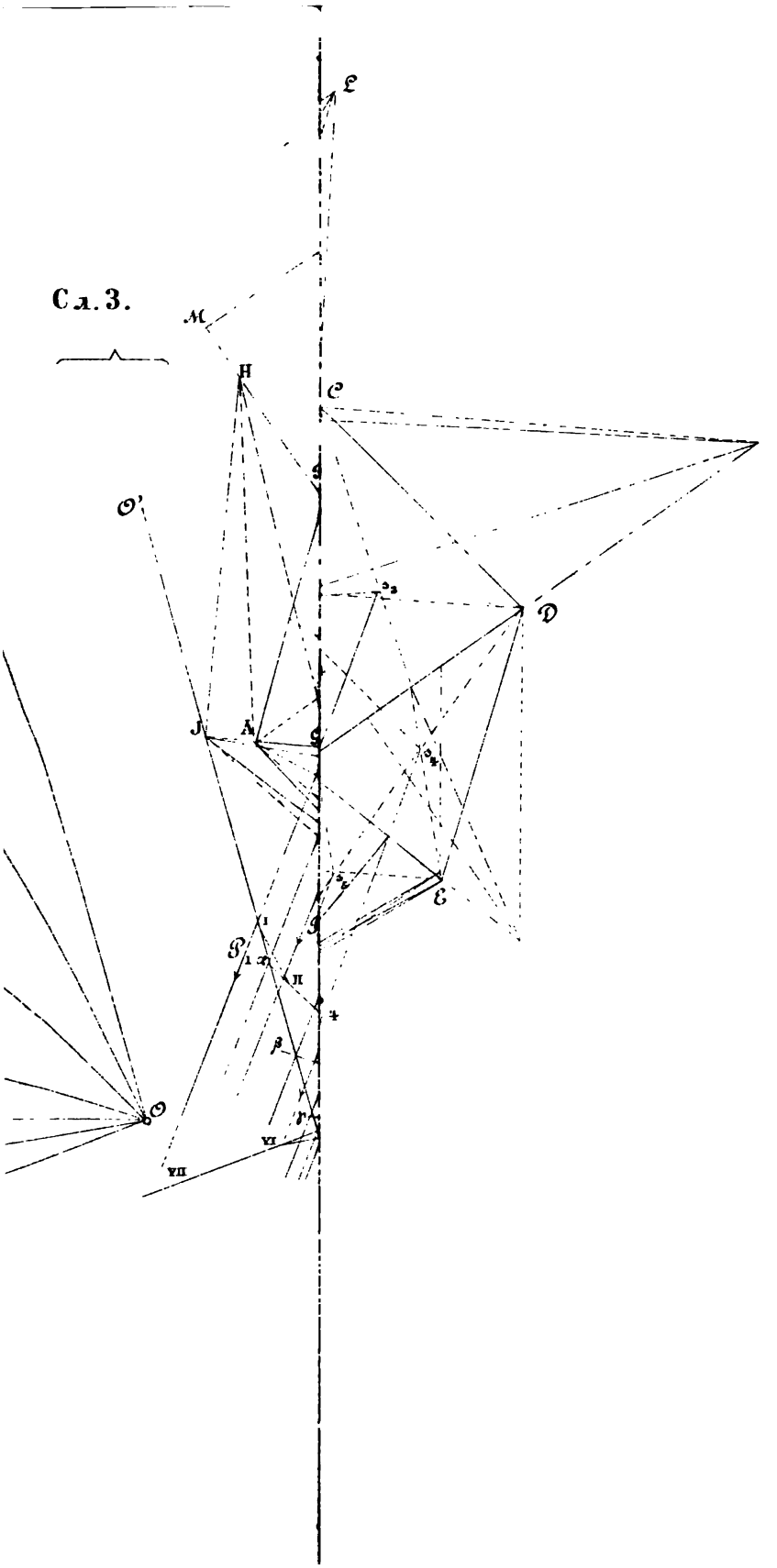

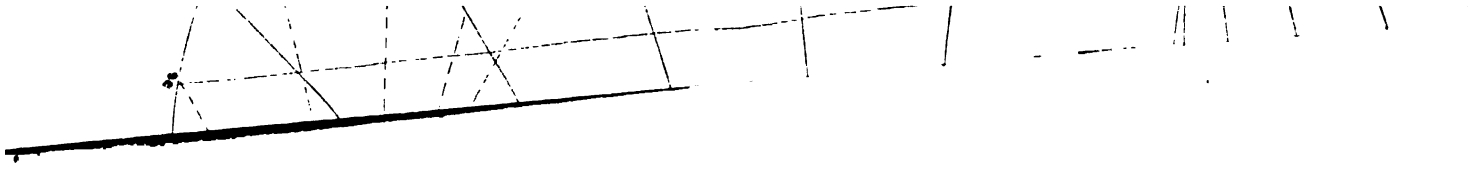

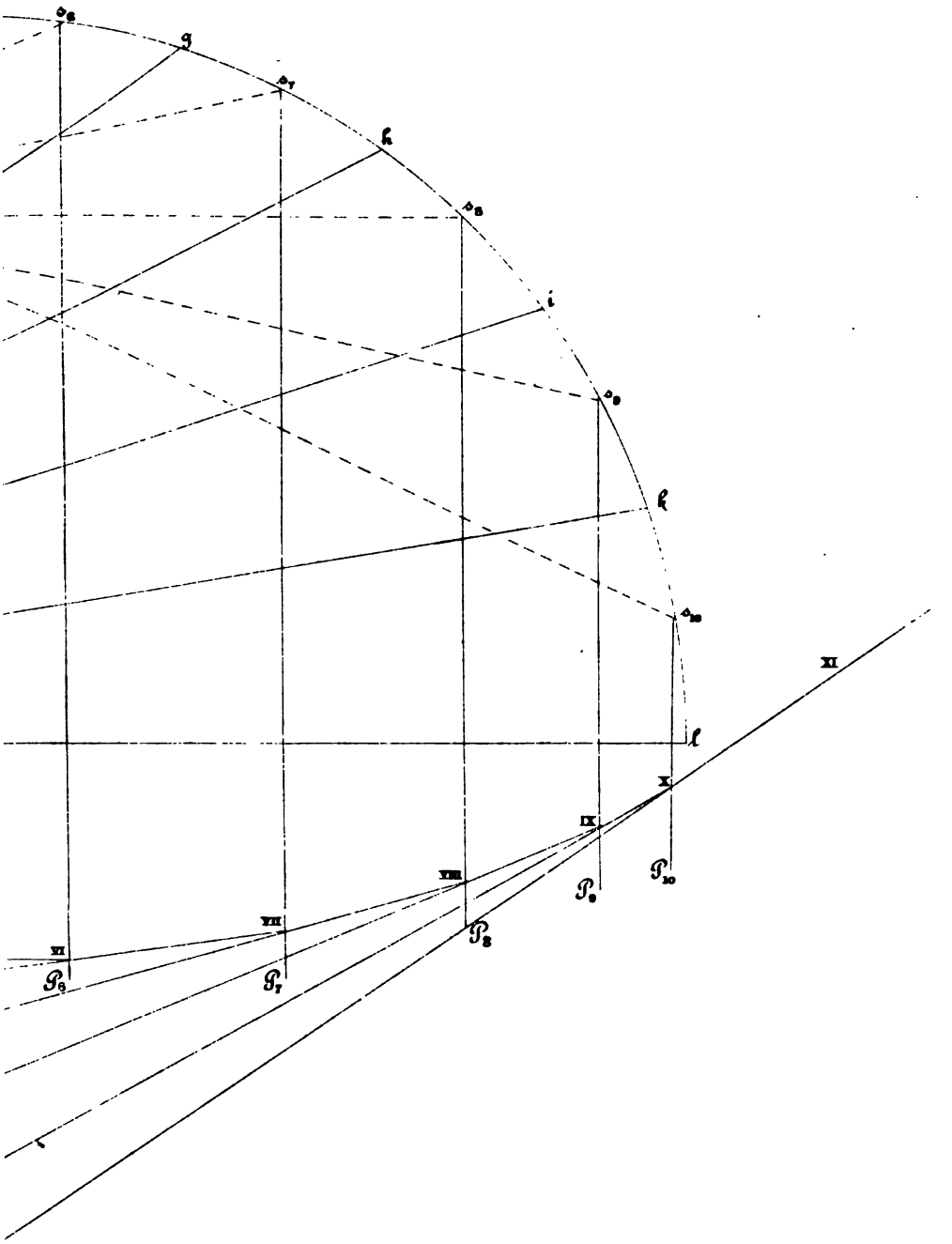
s_6
g
s_7
h
s_8
i
s_9
k
s_{10}
XI
l
X
IX
VIII
VII
VI
P_6
P_7
P_8
P_9
P_{10}

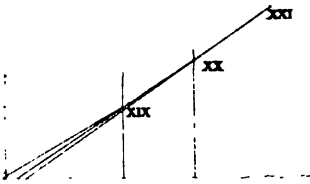
xxi
xx
xix

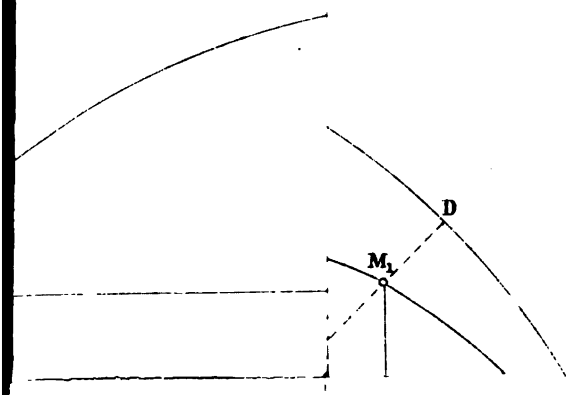
D
M_1

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine of five cents a day is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.